

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KİMLİK VE DİN: GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Tezi

Ümmügülsüm SATILMIŞ

İZMİR-2025

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KİMLİK VE DİN: GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR
ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Tezi

Ümmügülsüm SATILMIŞ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Merve ALTINLI MACIC

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hakkı KARAŞAHİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Cihad KISA

İZMİR-2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Kimlik ve Din: Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/05/2025

Ümmügülsüm SATILMIŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KİMLİK VE DİN: GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Ümmügülsüm SATILMIŞ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Bu araştırmada henüz gençlik yıllarında olan üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırma nitel yöntemle göre tasarlanmış olup fenomenoloji deseni ile yapılandırılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya 2023-2024 eğitim öğretim yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören 19-25 yaş arasındaki kız ve erkek öğrenciler dahil edilmiştir. Toplam 30 kişi ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı tercih edilerek verilerin tematik çözümlemesinde MAXQDA 2024 Nitel Veri Analiz Programından yararlanılmıştır.

Araştırma sonucunda kimlik kazanım sürecinde dinin önemli bir role sahip olduğu gençlerin genel olarak kimlik tanımlamalarında dinî inanç ve değerlere önemli düzeyde referans verdikleri tespit edilmiştir. Din, gençlerin kimliğini oluştururken aidiyet hissini güçlendiren ve kişiye toplumsal bağlamda anlam çerçevesi sunan bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Kimlik, Kimlik Kazanımı, Dinî Kimlik, Üniversite Öğrencileri.

ABSTRACT

Master's Thesis

Identity and Religion: A Research Qualitative on Youth

Ümmügülsüm SATILMIŞ

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

This study aims to understand the role of religion in the identity development process of university students who are still in their youth. In line with the determined purpose, the research was designed according to the qualitative method and structured with the phenomenology pattern. The semi-structured interview technique was used as the data collection tool in the research. Female and male students between the ages of 19-25 studying at various faculties of İzmir Kâtip Çelebi University in the 2023-2024 academic year were included in the research. The descriptive analysis approach was preferred in the analysis of the data obtained from the interviews conducted with a total of 30 people, and the MAXQDA 2024 Qualitative Data Analysis Program was used in the thematic analysis of the data.

As a result of the research, it was determined that religion has an important role in the identity acquisition process and that young people generally make significant references to religious beliefs and values in their identity definitions. Religion has come to the forefront as an element that strengthens the sense of belonging and provides a framework of meaning for the person in the social context while forming the identity of young people.

Keywords: Religion, Religiosity, Identity, Identity Acquisition, Religious Identity, University Students.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
C. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	3
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KİMLİK.....	5
1.1. Kimlik Tanımı	5
1.2. Kimlik Kazanımı	9
1.2.1. Erik Homburger Erikson'ın Psikososyal Gelişim Kuramı.....	10
1.2.2. James Marcia'nın Kimlik Statüleri Kuramı	12
1.2.3. Henri Tajfel ve John Turner'ın Sosyal Kimlik Kuramı	15
1.2.4. Theodor Sarbin'in Kimlik Modeli	17
1.3. Kimlik Türleri	18
1.3.1. Dinî Kimlik	19
1.3.2. Dinî Kimlik Kuramı	21
1.3.3. Lori Peek'in Bir Müslüman Dinî Kimlik İnşası Modeli	22

2. DİN VE DİNDARLIK	23
2.1. Din Tanımı	23
2.2. Dindarlık Tanımı	27
2.3. Dindarlık Boyutları.....	28
2.3.1. İnanç Boyutu	29
2.3.2. Etki Boyutu	29
2.3.3. İbadet Boyutu	30
2.3.4. Tecrübe (Duygu) Boyutu	30
2.3.5. Bilgi Boyutu	30
2.4. Dindarlık Tipleri	31
2.4.1. Dış Güdümlü Dindarlık.....	31
2.4.2. İç Güdümlü Dindarlık	32
2.4.3. Arayış/ Sorgulayıcı Dindarlık	32
3. GENÇLİK DÖNEMİ DİNİ GELİŞİM	33
4. KİMLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ.....	36
5. KİMLİK VE DİNDARLIK ÇALIŞMALARI	38
5.1. İngilizce Literatürde Yer Alan Çalışmalar	38
5.1. Türkçe Literatürde Yer Alan Çalışmalar.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ	44
2. VERİ TOPLAMA ARACI	46
3. EVREN VE ÖRNEKLEM	49
4. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

1. GENÇLERİN KİMLİKLERİNİN BİR PARÇASI OLARAK DİN.....	55
1.1. Dinim Kimliğimin Bir Parçasıdır.....	58
1.2. Dinim Kimliğimin Bir Parçası Değildir.....	63
2. KİMLİK KAZANIMINDA DİNDARLIK ALGISI.....	64
2.1. Katılımcıların Dindarlık Tanımlamaları	65
2.2. Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına İlişkin Algıları	70
3. KİMLİK KAZANIMINDA DİNÎ UNSURLARIN ROLÜ	73
3.1. İnanç Boyutu.....	73
3.1.1. Kimlik Kazanımında Dinî Şüphe	74
3.2. Etki Boyutu	81
3.2.1. Önemli Karar Anlarında Dinin Rolü.....	83
3.2.2. Kıyafet Tercihinde Dinin Rolü.....	87
3.2.3. Yiyecek ve İçecek Tercihinde Dinin Rolü	91
3.2.4. Arkadaş Seçiminde Dinin Rolü.....	96
3.2.5. Sosyal Etkinliklere Katılım Konusunda Dinin Rolü	101
3.2.6. Gelecek Planları Üzerinde Dinin Rolü.....	104
3.2.7. Zorlu Yaşam Olaylarında Dinin Rolü	107
3.3. İbadet Boyutu.....	110
3.3.1. Namaz Kılma	111
3.3.2. Oruç Tutma	114
3.3.3. Kur'an-ı Kerim Okuma	117
3.3.4. Dua Etme.....	121
3.3.5. Tövbe Etme	126
3.4. Duygu Boyutu.....	129
3.5. Bilgi Boyutu	136
3.6. Ahlak Boyutu	137
4. DİNÎ KİMLİK KAZANIMINDA SOSYAL UNSURLARIN ROLÜ	141
4.1. Aile ve Çevrenin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü.....	142

4.2. Ortaokul ve Lise Eğitiminin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü.....	147
4.3. Üniversite Hayatının Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü	152
4.4. Üniversite Eğitiminin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü	157
4.5. Dinî Toplulukların Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü.....	160
4.6. Dinî Kimlik Kazanımında Rol Modeller	165
5. KİMLİK KAZANIMINDA MANEVİYAT ALGISI.....	170
5.1. Katılımcıların Maneviyat Tanımlamaları	171
5.2. Katılımcıların Kendi Maneviyatlarına İlişkin Algıları.....	175
6. KİMLİK KAZANIMINDA DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER	180
6.1. Katılımcıların Mezun Oldukları Lise	180
6.2. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumları.....	180
6.3. Katılımcıların Annelerinin Dindarlık Durumları	181
6.4. Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumları	181
6.5. Katılımcıların Babalarının Dindarlık Durumları.....	182
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	183
BİBLİYOGRAFYA	191
EKLER.....	210

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Çalışma Grubu ve Özellikleri	49
Tablo 2.2: Katılımcıların İnanç Durumlarına İlişkin Bilgiler	51
Tablo 2.3: Katılımcıların Mezun Olduklarına Liseye İlişkin Bilgiler.....	51
Tablo 2.4: Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler	51
Tablo 2.5: Katılımcıların Annelerinin Dindarlık Durumlarına İlişkin Bilgiler.....	51
Tablo 2.6: Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler.....	52
Tablo 2.7: Katılımcıların Babalarının Dindarlık Durumlarına İlişkin Bilgiler	52
Tablo 3.1: Temel Bulgular: Temalar ve Alt Temalar.....	57

KISALTMALAR

Akt	: Aktaran
Ark	: Arkadaşları
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Diğ.	: Diğlerleri
Edt.	: Editör
MAXQDA	: Nitel Veri Analizi Programı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
vb.	: Ve benzerleri
Yay	: Yayıncılık

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Etik Kurul Onayı

Ek 2: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu

Ek 3: Mülakat Formu

ÖN SÖZ

Kimlik, bireyin kültürel, sosyal, tarihsel ve bireysel deneyimleriyle şekillenen dinamik bir oluşumdur ve bireyin değerler dünyasını ve yaşamını anlamlandırma biçimini etkileyen dinî inanç ve değerler de kimlik kazanım sürecinde vazgeçilmez bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Üniversite çağındaki gençlerin kimlik kazanım süreçlerinde dinî inanç ve tutumların etkisini anlamayı amaçlayan bu araştırmanın ilk bölümünde çalışmanın teorik çerçevesi yer almaktadır. Bu bağlamda kimlik ve din kavramları temel yaklaşımlar doğrultusunda ele alınarak okuyucuya tanıtılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi açıklanmış; kullanılan yöntem, veri toplama süreci ve analiz teknikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde yapılan mülakatlar ve bu mülakatların değerlendirmelerinin yer aldığı bulgular ve tartışma kısmı sunulmuştur. Son olarak dördüncü bölümde ise sonuç ve araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı öneriler aktarılmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca bana rehberlik eden, değerli yorumlarıyla her daim yol gösteren kıymetli danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Merve Altınlı Macıç'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim sürecimde desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Hakkı Karaşahin ve Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Akbolat'a içtenlikle teşekkür ederim.

Bugüne kadar maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan kıymetli anneme ve babama, bu süreçte yoluma ışık tutan ve bana her daim destek olan değerli ablama minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda çalışmama katılarak destek olan tüm katılımcılara da teşekkürü borç bilirim.

Ümmügülsüm SATILMIŞ

İzmir-2025

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

İnsan hayatı çocukluk, gençlik ve yaşlılık olmak üzere üç temel evrede ele alınabilmektedir. Erikson'un ifadesiyle "çocukluğun en son evresi olan ergenlik dönemi" bireyin çocukluktan sıyrılarak benlik ve kimliğini oluşturma çabası içerisine girdiği önemli bir dönemi ihtiva etmektedir. Bu dönem ancak kişinin çocukluk kimliğini yeni bir kimlik türüne tabi kıldığında kesin olarak tamamlanmaktadır (Erikson, 1968, 155). Buna göre çocukluk dönemi boyunca anne ve babasıyla özdeşleşen çocuk ergenlik dönemiyle birlikte arkadaşları, öğretmeni veya bir sanatçı gibi kendine yeni özdeşim örnekleri bulmakta ve onların özelliklerini bir süre kendisinde yaşatarak bu özdeşleşmelerin sonucunda da yavaş yavaş kendi kimliğini oluşturmaktadır (Kula, 1986: 16).

Birçok psikoloğa göre tabiatı itibariyle bunalımlı bir hayat evresi olarak kabul edilen gençlik döneminde karmaşa, dengesizlik, duygu ve heyecanların artması, ruhsal dengesizlikler ve psikolojik çöküntüler gibi özelliklerin ön plana çıkması gençlerin kendini tanıma ve tanımlama, toplumdaki rolünü ve hayattaki amacını belirleme konusunda da ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır (Hökelekli, 2016: 71).

Aynı zamanda modern toplum yapısının günümüzde egemen olmaya başlamasıyla birlikte hızla değişen ve gelişen şartlar, toplumsal yapıdaki dengelerin bozulması, anlam kaybı, istikrarsızlık, belirsizlik, mutsuzluk, anomi, yabancılaşma, tatminsizlik, dünyevileşme ve rasyonelleşme gibi eğilimleri de beraberinde getirmiştir (Kaleci, 2016: 1). Bu durum bireylerin kimlik kazanım süreçlerinde olumsuz etkilerin gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Buna göre modernitenin sunmuş olduğu her türlü imkâna rağmen gençlerin büyük çoğunluğu içlerini kaplayan anlamsızlık duygusundan kurtulamamakta (Bahadır, 2021: 13), kendilerini tanıma, tanımlama ve kimliklerini oluşturmada büyük güçlük yaşamaktadırlar.

Ergenlik döneminde gençlerin kimlik arayışları aynı zamanda anlam ve amaç arayışı olarak da düşünülebilir. “Mutlu olmak, arkadaş çevresini şekillendirmek, dönemin sonlarında ağır basan iyi bir iş ve evlilik hayali, kısaca irili ufaklı tüm yaşam hedefleri ergenin psiko-sosyal dünyasına yön veren en önemli etkenlerdir” (Ayten ve Vural, 2023: 17). Dinî inanç ve kimlik açısından ise gençler bu süreçte hayatlarına yönelik en önemli kararları almaktadırlar. Dinî inanç ve değerler kişiye bir yaşam tarzı ve hayat anlayışı sunmaktadır. Böylelikle dinî inançların ve değerlerin kimlik sorununun çözülmesinde önemli fonksiyonlar üstlendiği, ayrıca bireye güven duygusu ve hayat felsefesi kazandırarak, “ben kimim” şeklinde başlayan varoluşsal sorularına cevaplar sunduğu, bu şekilde de kişinin bireysel ve sosyal kimlik inşasına önemli bir katkı sağladığı da bilinmektedir (Ayten, 2012: 107).

Erik H. Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramına göre gençlik dönemi kimlik kazanımı ve kimlik karmaşasının gündeme geldiği en önemli dönemlerden birisi olarak kabul edilmektedir (Erikson, 2022: 89). Bu dönemde ergen kim olduğuna, nasıl biri olduğuna ve yaşamda ne yapacağına karar vermekle yüz yüzedir (Santrock, 2020: 140). Bu bağlamda bu araştırmanın konusunu gençlerin kimlik kazanma süreçlerinde dinin rolünün anlaşılması oluşturmaktadır. Bu konu ekseninde araştırmada üniversite çağındaki gençlerin kimlik kazanım süreçlerinde dinî inanç ve tutumları ne şekilde etkilidir? şeklindeki temel probleme çözüm aranmıştır.

B. Araştırmanın Amacı

İnsanın hayatında kayda değer bir yere sahip olan gençlik yılları ferdî kimliğin ve toplumsal aidiyetin oluştuğu, dinî inanç ve kimlik açısından en önemli kararların alındığı ve netleştiği bir dönemdir. Bu araştırmada henüz gençlik yıllarında olan üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılması amaçlanmıştır. Bu temel amaç kapsamında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde öğrenim gören gençlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, dindarlık düzeylerine yönelik algıları, ibadetlere bakışları ve ibadetleri yerine getirme eğilimleri, giyim kuşam tercihleri ve yeme içme alışkanlıklarında dinî ilkeleri hayatlarına ne kadar yansıttıkları araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Yapılan literatür taraması neticesinde ülkemizde üniversite öğrencilerinde kimlik ve din ilişkisini ele alan çalışmaların çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile gençlerde kimlik din ilişkisinin

incelenmesi ve bu konuda din psikolojisi alanyazınına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

C. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bir araştırmanın kapsamı, neyin ölçülmek istendiği ve neyin analiz edilmek istendiği ile ilişkilidir. Çalışma, teorik düzlemde kimlik-din ilişkisini kuramsal açıdan ele alacaktır. Kuramsal olarak kimlik ve din ilişkisini ele alan psikologlar ve din psikologlarının teorileri çalışmada önemli bir yer tutacaktır. Araştırmanın evrenini, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde öğrenim gören gençler oluşturacaktır. Evrenin tümüne ulaşmak çok zor olduğu için evreni temsil etme yeteneği olan bir örnek kütlenin belirlenmesi tercih edilecektir. Araştırma 2023-2024 eğitim öğretim yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören 18-25 yaş arasındaki kız ve erkek öğrencilerin görüşleriyle sınırlıdır. Aynı zamanda yapılan bu çalışma boylamsal bir çalışma olmayıp sonuçları örneklemin ilgili zaman diliminde sorulan sorulara vermiş olduğu yanıtlar ile sınırlıdır.

D. Araştırmanın Yöntemi

“Araştırma; problemlere güvenilir çözümler aramak amacı ile planlı ve sistemli olarak, verilerin toplanması, çözümlenmesi (analizi), yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilmesi sürecidir” (Karasar, 2012: 22). Bilimsel bir araştırma, bir metodoloji çerçevesinde gerçekleştirilir. Metot, ele aldığımız problemi çözmek için izlenen sistematik yol olarak tanımlanabilir. Din psikolojisinde iki temel metodolojiden bahsedilebilir. Bunlar bilgi toplama tekniklerine göre niteliksel ve niceliksel metodolojidir. İnsan ve grup davranışlarının niçin’ini anlamaya yönelik olarak yapılan araştırmalara niteliksel araştırma denmektedir (Karaca, 2017: 48). Bu doğrultuda bu mevcut çalışmada nitel araştırma desenlerinden mülakat yöntemi kullanılmıştır. Çalışma teori ve uygulama olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Teorik bölümde kaynak tarama tekniği kullanılmıştır. Uygulama bölümünde ise nitel araştırma desenlerinden mülakat yöntemi ile verilerin toplanması hedeflenmiştir. Bu amaçla araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Aynı zamanda demografik bilgilerin elde edilebilmesi için

katılımcılardan kişisel bilgi formunun doldurulması istenmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerde gerek görüldüğünde katılımcıların daha ayrıntılı bilgi verebilmelerini sağlayabilmek için ana sorular ile bağlantılı olan yan sorular da sorularak planlanan araştırmanın veri toplama kısmı tamamlanmıştır. Toplanan veriler anlamlı olacak şekilde açıklanabilmeleri ve yorumlanabilmeleri için kavramların ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesine imkân sağlayan betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Bu minvalde, kodlama ile veriler tanımlanarak, alt ve üst temaları belirlenmiş ve kategorileştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Tezin bu teorik bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçevenin ana hatları ile ifade edilebilmesi için kimlik ve din kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kimlik kavramı açıklanmakta, kimlik kazanımı kapsamında Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı ve J. Marcia'nın görüşlerine yer verilmektedir. İlerleyen sayfalarda Henri Tajfel ve John Turner'ın Sosyal Kimlik Kuramı ve Theodor Sarbin'in Kimlik Modeli ele alınmaktadır. Daha sonra kimlik türleri ve içlerinden tezin temel problemini oluşturan dinî kimlik kavramı işlenmektedir. Ardından din ve dindarlık kavramlarının tanımlanmasındaki zorluklara değinilerek psikoloji ve din psikolojisi alanlarında yapılan din ve dindarlık tanımlamalarından, dindarlık boyutlarından ve tiplerinden bahsedilmektedir. Sonrasında gençlik dönemi dinî gelişim ile kimlik ve dindarlık ilişkisi ele alınmaktadır. Bölümün son kısmında ise yerli ve yabancı alanyazında kimlik, dinî kimlik ve dindarlık ile ilgili yürütülmüş olan çalışmalardan örnekler sunulmaktadır.

1. KİMLİK

1.1. Kimlik Tanımı

Kimlik terim olarak köklü bir tarihe sahip olmakla birlikte yoğun olarak kullanılmaya başlaması ancak 20. yüzyılda modernitenin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir (Aşkın, 2010: 214). Bu bağlamda kimliğin ilk olarak psikoloji alanında ele alındığı daha sonraları ise sosyal psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi çok farklı disiplinler ışığında değerlendirildiği görülmektedir (Dereli, 2018: 10). Kimlik kavramının çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanan bu durum, kavramın çok farklı şekillerde tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Latince “idem” kökünden gelen aynılığı ve sürekliliği içeren kimlik (identity), Türkçede ise “kim”

soru kökünden türetilmiş olup benzer bir şekilde zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı ve tek olmayı ifade etmektedir (Aydoğdu, 2004: 117). Türk Dil Kurumu sözlüğünde kimlik, “toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; etiket” (TDK, 2023) şeklinde tanımlanmaktadır.

Akademik alanda ilk kez Erik Erikson (1970) tarafından kullanılan kimlik, “paylaşılmış belli bir dünya imajının ayniyetine ve sürekliliğine olan inanç” şeklinde tanımlanmıştır (Akt. Çetinbaş, 2020: 8). Erikson (1968), aynı zamanda kimliğin “bireyin biriciklik duygusunun sürekliliğine” işaret ettiğini ifade etmektedir (Akt. Atak, 2010: 2). Gleason (2006), sosyal bilimlerde temel olarak birey ve toplum arasındaki ilişkilerden bahsetmek üzere 1950’li yıllarda dikkatlerin üzerine çevrildiği kimlik kavramının “Ben kimim?” ve “Ben nereye aidim?” şeklindeki sorularla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiştir (Akt. Dalbay, 2018: 162-163).

Kula (2001: 44) kimliği, “bireyin gelişim dönemleri boyunca (özellikle adolesan döneminde) diğer insanlarla özdeşleşme sonucu, bir süreklilik ve tutarlılık içinde yetişkinlik rolü, neye inanıp değer verdiği ve beklentileri hakkındaki toplu bilinci” olarak tanımlamaktadır. Tanımda vurgulanan kimliğin süreklilik ve tutarlılık içermesi bireyin farklı zamanlarda dahi aynı kişi olduğu bilincine sahip oluşunu ifade etmektedir (Şahin Demirkapı, 2013: 41). Oldukça kısa ve öz bir şekilde kişinin “ben kimim?” şeklindeki soruya verdiği yanıt olarak da tanımlanan kimlik (Küker, 1997: 1), bireyin kendini nasıl gördüğünü, nasıl algıladığını, kendiliğini (self) nasıl yaşadığını ifade ederek kararlı bir kendilik tanımı geliştirmesine de referansta bulunmaktadır (Karaca, 2017: 188).

Kulaksızoğlu (2017: 106) kimliğin zaman zaman benlik ve kişilik yerine de kullanılabileceğini belirterek “birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü” olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Kişilik, en genel anlamıyla “bir insanı nesnel (objektif) ve öznel (subjektif) yanlarıyla diğer insanlardan farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü” olarak tanımlanabilmektedir (Bahadır, 2002: 111). Kişiliği etkileyen güçlü bir faktör olarak benlik ise kişilikten biraz daha farklı bir anlama sahiptir. İnsan kişiliğinin bazı özelliklerinin farkında olmadığı gibi bazılarına yönelik de yanlış bilgiye sahip olabilmektedir. Buna göre “benlik kendi kişiliğimize ilişkin kanılarımız ve kendi kendimizi görüş tarzımızı” ifade

etmektedir. Bu bağlamda “benlik kişiliğin öznel yanı olarak” tanımlanabilmektedir (Baymur, 1969: 232). Budak (2000: 451) kimliği, “benliğimiz konusunda dün, geçen yıl, ondan önceki yıl, vb. kimsek, yine o olduğumuz yolundaki öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusu; “ben kimim?” sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımız” şeklinde tanımlamıştır.

Bir kişinin kişiliği öznel bütünlük, tutarlılık ve süreklilik arz eden birçok kimlikten meydana gelmektedir. Kişinin başkaları tarafından nasıl görüldüğüne işaret eden kimlik, benlik ile bütünleşerek kişiliği ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kimlik, her iki kavramdan daha farklı ancak onlarla da ilişkili olan bir kavramdır (Tural, 1990: 30).

White kimliğin self’e veya kişiye işaret ettiğini ve kişinin kendisini nasıl hissettiği ile ilgili olduğunu ifade ederek kimlik kavramını ego ve self kavramlarıyla aynı çerçevede değerlendirmektedir (Chickering, 1971, Akt. Kula, 2001: 44). Weinreiche (2005)’e göre de kimlik kişinin benlik kurgusunun tamamını kapsamaktadır (Akt. Ayten ve Vural, 2023: 24). Ele alınan tanımlarda dikkat çeken husus kimliğin daha çok bireysel yönden bir değerlendirmeye tabi tutulduğudur. Ancak kimlik kavramı anlaşılmaya çalışılırken birey açısından olduğu kadar toplum açısından da “kimim” ve “neyim” soruları dikkat çekmektedir. Nitekim kimlik bu iki soruya verilen cevapların bütününe ifade etmektedir (Çetinbaş, 2020: 6). Bu doğrultuda Bilgin’in (2014: 15) “bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlaması” şeklinde yapmış olduğu kimlik tanımlaması bireysel özelliklerin yanı sıra grup özelliklerini de kapsamıyla dikkat çekmektedir. Buna göre kimlik, kişinin “Ben kimim?” sorusuna yönelik şekillenen yanıtı olmakla birlikte bir kolektifin “Biz kimiz?” sorusuna verdiği cevabı da yansıtmaktadır (Héliot, vd., 2020: 154). Dolayısıyla kimlik önemli görülen diğer kişilerle etkileşimin dinamik bir ürünü ve sosyal bir varlık olma duygusu olarak da tanımlanabilmektedir (Greil ve Davidman, 2007: 549)

Santrock (2020)’a göre kimlik birçok parçanın birleşimini temsil eden benlik resmi olarak görülmektedir (s. 141). O, kişinin dinî inancı, amaçladığı mesleği, kariyeri, ideolojik bakış açısı, cinsel yönelimi, diğer insanlarla etkileşimi, varoluşuna ilişkin idealleri, bedenini algılayış şekli, sahip olduğu kişilik özellikleri, ilgi alanları,

benimsediği değerler, kültürel geçmişi, gelenek ve görenek gibi pek çok unsurun kimliği oluşturan parçalardan olduğunu ifade etmiştir.

Kimliğin tanımı ve sınıflandırılması konusunda dikkat çeken bu farklılıklar, kimlik kavramına yönelik akademik çevrelerde ortak bir tutuma sahip olunamadığını göstermekle birlikte yapılan tanım ve sınıflamalarda daha çok bireysel kimlik ve sosyal kimlik şeklindeki ayrımın ön plana çıktığını da göstermektedir (Yapıcı, 2016: 41). Bu durum bireyin kimliğinin kişisel ve toplumsal olmak üzere birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki unsurdan meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır (Dereli, 2018: 30). Kimliğe yönelik yukarıda ele alınan tanımlardan da anlaşılacağı üzere bireysel kimlikte kişinin biyolojik özellikleri, bedensel ve zihinsel kapasitesinden kaynaklanan benzersiz nitelikleri de dikkate alınarak kişiyi diğer bireylerden ayıran özellikler bütününe işaret edilmektedir (Yapıcı, 2016: 41). Bireysel kimliğin “insanın kendisine ilişkin temsillerinin bir bütünü” olarak tanımlanabileceğini ifade eden Bilgin’e göre bu temsillerin bazıları istikrarlı ve kalıcı olmaktadır bazıları ise duruma özgü ve değişken olabilmektedir (Bilgin, 2014: 266). Bunun yanında sosyal kimlik ise bireyin dinsel, siyasal, etnik, cinsel, ekonomik vs. gruplardaki üyelikleri ile kendini göstermektedir. Çünkü kişi sosyal kimliğini ifade ederken aidiyet hissiyle bağlı olduğu gruplara atıf yapmaktadır (Yapıcı, 2016: 41). Yani sosyal kimlik kişinin kendisini hangi gruba ait hissettiğine ilişkin açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. “Ben Müslümanım, Türküm, erkeğim, kadınıam, şu takımdanım veya şu partidenim vb.” şeklindeki ifadeler sosyal kimliğin yansımaları olarak görülmektedir (Ayten ve Vural, 2023: 26).

Erkan (2013: 1826) kimliği onu taşıyan kişinin varlığı yorumlama ve varlık karşısında kendisini konumlandırma biçimi olarak tanımlamaktadır. O, insanın ait olduğu kimlik ile hem kendisi hem de başkası için kendi özelliğini, kişiliğini bir yönüyle de öznel gerçekliğini bilinir kıldığını düşünmektedir. Kimlik kavrayışı insanların günlük yaşantılarını sürdürmelerini kolaylaştırmaktadır. Çünkü kişinin kim olduğunu bilmesi, neyi düşünüp neyi yapacağını bilmesine imkân sağladığı gibi başkalarının kim olduğunu bilmesi de onların düşüncelerini ve eylemlerini anlamasına imkân vermektedir. Kimliğe ilişkin bilgiler insanlar arasındaki etkileşimi düzenleyip yapılandırırken, etkileşimsel ve toplumsal yapılar da kişiye kimlik kazandırmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2007: 128).

1.2. Kimlik Kazanımı

İnsanlar dünyaya geldikleri anda bir kimliğe sahip olmamakla birlikte kimliklerinin belirleneceği bir ortama doğmaktadırlar. Buna göre ilk olarak bilinçli olmasa bile anne ve babasından biyolojik kimlik aktarımını alan kişiler davranışlarını belirleyecek ilk unsurları da aile bireylerinden görmekte ve onlarla özdeşim kurarak kendi kimliklerini yavaş yavaş oluşturmaktadırlar. Bu süreçte etrafındaki kişilerin kendisiyle ilgili algılamalarının ve değerlendirmelerinin kendisine yansıtılmasıyla kim olduğuyla ilgili fikir edinen birey, ergenlik dönemine kadar bu durumu ciddi bir şekilde sorgulamamaktadır. Ergenlikteki bilişsel gelişime paralel olarak sorgulama sürecine giren kişi, bireysel ve sosyal açıdan bir yetişkin gibi dünyaya bakmaya başlayarak kendisinin kim olduğuyla ilgili kararlar almakta ve çocuklukta taklit olarak öğrendiklerini bir süzgeçten geçirerek kendine özgü kılmaktadır (Ayten ve Vural, 2023: 32-34). Erikson (1968), çocuğun çevresindeki kişilerin üstlendikleri rolleri kavramaya başladıktan sonra bu rollerle özdeşim yaptığını ve bu şekilde de ileride üstleneceği toplumsal rollerin hiyerarşisini öğrenerek bu rollere hazırlandığını ifade etmektedir (Akt. Dereboy, 1993: 50). Dolayısıyla ergen, istikrarlı bir kimlik duygusuna sahip olmadan önce farklı rolleri ve kişilikleri denemek durumundadır (Santrock, 2020: 141).

Aşkın (2010), bireysel bir olgu olan kimliğin, toplumun kurumsal yapısı tarafından zaman içerisinde şekillenerek, değişime uğradığını ve kişiyi içinde yaşadığı toplumun milli, dinî, siyasal ve ekonomik değer yargılarının bir ürünü olmaya yönlendirildiğini belirtmektedir. Ona göre toplum tarafından belirli kimliklere yani giydirilmiş kimliklere sahip insanlar üretilmektedir (s. 216). Ergenlik ve sonrasında ise kişi giydirilmiş/yüklenilmiş kimliğinden uzaklaşarak hatta koparak kazanılan kimliğine doğru bir yolculuğa çıkmaktadır. Ergenlik çağı itibarıyla içinde dünyaya geldiği aidiyet gruplarını ve onların kendisine aşıladığı kimlikleri sorgulayan birey kendi kimliğini başka gruplarla ve kimliklerle karşılaştırmaktadır. Bu şekilde de bazı kimlik unsurlarını reddetmekte bazılarını ise eleştirel bir süzgeçten geçirmek suretiyle benimsemektedir. Gerçek kimliğini kazanmak için çeşitli mücadeleler vermek ve yerine göre de toplumla ters düşmek zorunda kalan ergen bu sürecin neticesinde verili kimliğini kazanılmış bir kimliğe dönüştürebilmektedir (Şimşek, 2002: 33-34). Şirin (2020) bu sebeple ergenlik dönemini “verilmiş” kimliklerden “seçilmiş” kimliklere

geçiş dönemi olarak değerlendirmektedir (s. 126). Santrock (2020)'a göre kimlik kazanımı her zaman düzenli olmadığı gibi her zaman fırtınalı da değildir (s. 142). Hatta gençlerin bir kısmı için kimlik arayışı söz konusu bile olmayabilir. Onlar sosyal çevreleri tarafından kendilerine empoze edilen kimlikleri sorgulamaksızın üzerlerinde taşıyabilirler (Şirin, 2020: 126).

Dereboy (1993) kimlik duygusunu oluşturan “özün zaman içindeki aynılık ve süreklilik yaşıntısı”, “özün roller içindeki aynılık ve sürekliliği yaşıntısı” ve “özün başkalarının gözünde aynılık ve sürekliliği yaşıntısı” şeklinde üç temel bileşenin söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Dereboy, ilk bileşeni zaman içerisinde kişinin gerek fiziksel gerekse bilişsel yönde bir değişim yaşamasına rağmen aynı insan olduğunu hissetmesini sağlayan değişmez bir öze sahip oluşu olarak açıklamaktadır. İkincisini ise kişinin değişik ortamlar ve farklı ilişkiler içerisinde farklı rollere sahip olmasına rağmen bu farklı roller içerisinde özünde tutarlı ve aynı hissetmesi durumu olduğunu ifade etmektedir. Son durumun ise kişinin kendisini tanıyan insanların gözünde, o kendisini nasıl tanımlıyorsa aynı şekilde tanımlandığına ilişkin düşüncesini ifade ettiğini vurgulamaktadır. Dereboy bu üç temel yaşıntının toplandığında kimlik duygusunun şu şekilde öznel bir yaşıntı olarak betimlenebileceğini ifade etmektedir: “birey kendisini benzersiz biri olarak tanımakta, değişik zamanlarda ve değişik roller içinde hep tanıdığı kendisi olarak var olmaktadır. Dahası, o kendini nasıl tanıyorsa, yaşamındaki özel insanlar da onu öyle tanımakta ve hep kendisi olarak kaldığını onaylamaktadır” (s. 18-20).

Kimliğin benlik anlayışının sentezi ile bütünleştirilmesi olduğunu belirten Santrock (2020), kimlik gelişimine ilişkin en kapsamlı ve en çarpıcı kuramın Erik Erikson'a ait olduğunu ifade etmektedir (s. 140).

1.2.1. Erik Homburger Erikson'ın Psikososyal Gelişim Kuramı

Kimlikle ilgili literatür incelendiğinde, kimliğe yönelik açıklamaların çoğunlukla Erikson'un yaklaşımı ekseninde şekillendiği dikkat çekmektedir (Atak, 2011: 165-166). Erikson, psikanalitik gelenekten beslenerek kendine özgü geliştirmiş olduğu psiko-sosyal gelişim modelinde insanın gelişimini sekiz döneme ayırarak incelemiş ve “kimlik duygusuna karşı kimlik karmaşası” şeklinde isimlendirdiği ergenlik dönemine ayrı bir önem vermiştir (Eryüksel, 1987: 8-13). Ona göre ergenlik

döneminde kişinin yerine getirmesi gereken en önemli gelişimsel görev kimlik biçimlendirilmesidir (Morsünbül, 2013: 34). Bu süreçte ya kimliğini arayıp bulacak ya da kimlik kargaşası yaşamak suretiyle benliği konusunda şüpheye düşecektir (Şirin, 2020: 37).

Erikson, kişinin “ben kimim?” sorusuna yaşamın her döneminde cevap aradığını ancak bu arayışın ergenlik döneminde yoğunlaştığını ifade etmektedir (Atak, 2011: 166). Ergen, kimlik oluşumunun son aşamasında yaşadığı rol karmaşasından daha önce hiç olmadığı kadar acı çekmektedir (Erikson, 1968: 163). Çünkü eski değerlerinin aniden belirsiz ve parçalanmış bir hale gelmesi ergenin nasıl bir yol ya da konum üstlenmesi gerektiğine ilişkin karmaşa yaşamasına sebep olmaktadır (Erikson, 2022: 164). Bu süreçte yetişkinlik rollerinin belirsizliği ile karşı karşıya kalan ergen, kendisi ile ilgili hissettikleriyle karşılaştığında başkalarının gözünde nasıl görüldüğü sorusuyla meşgul olmaktadır (Erikson, 1968: 128). Nitekim ergen için diğerlerinin gözünde var olduğunu bilmek ve bulunduğu yerde bir yerinin olduğunu hissetmek önemli bir kimlik ihtiyacıdır (Bilgin, 2014: 30).

Ergenin fiziksel görünüşünde meydana gelen değişiklikler, gelişen bilişsel kapasite ve ergenliğin iş, evlilik ve geleceğe yönelik önemli kararları alma zamanı olması kimliğe yönelik keşif davranışının yoğunlaşmasının en önemli sebepleri olarak kabul edilmektedir (Atak, 2010: 26). Buna göre kişinin bilişsel, bedensel ve psikolojik değişimler neticesinde toplumun beklentileriyle karşı karşıya kalması ergen için değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Erikson’a göre ergen, çocukluk özdeşimlerini ve kendilik algılarını devam ettirmek ve toplumun beklentilerini karşılayabilmek için kendi kimliğini yeniden tanımlamak zorundadır (Atak, 2011: 169-170). Bu doğrultuda ergenlikten önce var olan bütün aynılık ve süreklilikleri sorgulayan kişi (Morsünbül, 2005: 12) içerisinde yetişmiş olduğu ailesinden, arkadaşlarından veya etnik gruplardan kazanmış olduğu davranışlarının ve inançlarının kendisine uygunluğunu değerlendirerek kendi kimliğini bulmaya yönelmektedir (Şahin Demirkapı, 2013: 44). Ancak kimlik gelişimi Erikson’a göre ne ergenlikle başlayan ne de ergenlikle biten bir süreçtir. O, kimliğin tüm yaşam boyunca gelişerek değiştiğini düşünmektedir (Atak, 2010: 26). Evans’la yapmış olduğu bir röportajda Erikson kimlik kavramını şu şekilde ifade etmiştir: “Kimlik, önceki bütün özdeşim ve benlik imajları ile tamamlanmadır.... Diğer bir deyişle gerçekte kimlik biçimlenmesi süreci

umulan geleceğin ışığında, önceki bütün özdeşimlerin yeniden yapılanmasıdır” (Evans, 1967: 36).

Ergenlikte yaşanan yoğun değişikliklerin toplum tarafından ergeni mesleki, ideolojik ve evlilik gibi konularda karar alma zorunluluğuna sürüklemesi ergende kimlik bunalımı ile de sonuçlanabilmektedir (Sönmez, 2023: 24). Kimlik bunalımında ergen kendini belirli roller ve hedefler karşısında yetersiz ve tamamlanmamış bir birey olarak hissetmektedir. Bu durum anne babasına ve topluma aykırı davranışlar sergilemesine ve olumsuz kimlik belirtileri göstermesine sebep olabilmektedir (Eryüksel, 1987: 16). Erikson (1968)’a göre toplum ve kültürüne aykırı olan seçenekleri deneyimleyen ergen için bu süreç, ergenin başarılı bir şekilde yetişkinlik dönemine geçişinde kimliğiyle başarılı bir bütünlük oluşturması ya da yeni bilgilerin organize edilemeyerek farklı rollere entegre olamaması sebebiyle askıya alınmış (psychosocial moratorium), dağınık (identity diffusion) veya olumsuz/ters (negative identity) kimlik ile sonuçlanabilmektedir (Akt. Gürsoy Şanver, 2018: 19). Kimlik kazanma sorununun başarılı bir şekilde çözülmesi, kişinin ilerleyen dönemde kendinden emin ve başarılı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için büyük önem taşımaktadır (Kuşat, 2003: 49).

1.2.2. James Marcia’nın Kimlik Statüleri Kuramı

Kimlik gelişimiyle ilgili Erikson’un kuramını geliştirerek daha işlevsel hale getiren Marcia, kimliğin çocuklukta kazanılan becerilerin, inançların, değerlerin ve özdeşleşmelerin az çok tutarlı, benzersiz bir bütün halinde birleşimi olduğunu düşünmektedir (Ericek Maraşlıoğlu, 2023: 15). Marcia, kişinin kimlik kazanma sürecinin arayış ve keşif ile başladığını, karar verip bağlamayla da tamamlandığını ifade etmektedir (Ayten ve Vural, 2023: 35). Buna göre kişinin iş seçimi ve ideolojik inançlar açısından bir sonuca ulaşmak için geçirdiği sorgulama arayış sürecini, bu alanlardaki seçenekler açısından değişmeyen kararlara varması ve bu konudaki gereklilikleri yerine getirmesi ise bağlanma sürecini kapsamaktadır (Eryüksel, 1987: 19).

Marcia, keşif ve bağlanma şeklindeki iki temel süreçte kişinin dört kimlik statüsü kazanabileceğini belirtmiştir. Kimlik karmaşası, bağımlı kimlik, kimlik arayışı ve başarılı kimlik şeklinde isimlendirdiği dört kimlik statüsünü de şu şekilde açıklamıştır:

Kimlik karmaşası (identity diffusion) statüsünde kişi kimliği, mesleği ve inancı konusunda net bir karara sahip olmadığı gibi bunlara yönelik bir araştırma çabası da göstermemektedir. Bu süreçte kişi kimliğinin ne olduğuna yönelik bir karmaşa hali yaşamakta dolayısıyla keşif ve bağlanma süreci de düşük düzeyde kendini hissettirmektedir (Ayten, 2012: 106). Bu statünün en önemli özelliği bağlılık eksikliğidir. Kişi mesleğiyle ve inancıyla ilgili karar vermemiş olmasının yanı sıra bu konuyla pek fazla ilgilenmemekte ve kendisi için başka seçeneklerin, fırsatların söz konusu olmasıyla seçimlerinden de kolayca vazgeçebilmektedir (Marcia, 1966: 552). Gündelik hayatta “kimliksiz” olarak değerlendirilen bu kişiler kimlik krizi yaşayarak bir arayışa girmedikleri gibi herhangi bir kimliğe de bağlanmamışlardır. Bundan dolayı da karmaşık kimlik statüsü gelişim açısından en aşağı seviyeyi ifade etmektedir (Şirin, 2020: 134). Genellikle erken ergenlik döneminde söz konusu olan dağınık kimlik statüsünün uzaması kişilik dağılmasıyla sonuçlanarak psikopatolojiye neden olabilmektedir. Bu süreçte ergenler herhangi bir şeye bağlanamadıkları için dışarıdan gelen etkilere de fazlasıyla açıktırlar. Bulundukları durumdan memnun olmamalarına rağmen kendilerine uygun görünen bir kimlik geliştiremeyen bazı ergenler kimlik oluşturmaktan kaçınarak uyuşturucu ve alkol kullanımı gibi kaçış davranışlarına yönelebilmektedirler (Atak, 2011: 186).

Bağımlı kimlik (identity foreclosure) olarak isimlendirilen diğer bir durumda ise kişi ailesinde görmüş olduğu değerleri benimsemekte ancak bunlar üzerine sorgulamada bulunmamaktadır. Kişinin inançları da dâhil olmak üzere pek çok şeyi içselleştirip kendine has kılamadığı bu süreçte araştırma düşük olmakla birlikte karar verme ve bağlanma yüksek düzeyde olmaktadır (Ayten, 2012: 106). Marcia kişiye bu şekilde dışarıdan empoze edilmiş kimlik durumunu ‘ipotekli kimlik’ olarak tanımlamaktadır. Bu kimlik statüsündeki kişi kendini tanıma fırsatı bulmadan bir başkası tarafından kendisine sunulan kimliğe hiçbir araştırma yapmaksızın bağlanmaktadır (Şirin, 2020: 133). Marcia (1994)’ya göre bu tarz bir kimliğe sahip olan ergenler için hiçbir kimlik sorunu önemli değildir. Onlar farklı inanç ve mesleklere bağlı olmakla birlikte bu bağlılıkları kendi seçim ve araştırmalarının bir sonucu olmadığı için kendilerini kanıtlamaya da ihtiyaç duymamaktadırlar. Aile ve toplum değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu kişileri aileleri yönlendirmekte ve seçimlerine de onlar karar vermektedir. Ayrıca kadın veya erkek fark etmeksizin bu

kimliğe sahip olan kişiler, davranışlarına ilişkin başkalarının onayına ihtiyaç duyarak onların düşüncelerine göre hareket etmektedirler (Akt. Ahmed, 2019: 29). Dolayısıyla bu kimlik statüsündeki kişiler için başkaları tarafından sağlanan ve olgunlaşmamış bir kimlik söz konusudur (Atak, 2023: 65).

Marcia'ya göre diğer bir kimlik durumu da *kimlik arayışı (identity moratorium)*dır. Kriz evresinin yaşandığı bu durumda kişi kimlik konusunda henüz bir karara varamamış olmakla birlikte karar verebilmek için farklı seçenekleri deneme süreci içerisinde. Kişinin kimliğine yönelik karar almak için aktif bir çaba içerisinde olduğu bu süreçte keşif ve araştırmanın fazla olduğu ancak buna karşılık karar verme ve bağlanmanın ise düşük düzeyde olduğu dikkat çekmektedir (Ayten, 2012: 107). Marcia'ya göre aslında moratoryum statüsünde bulunan gençler, kim olduklarını arayıp bulmaktadırlar ancak buldukları yeni kimliğe sahip çıkma konusunda bir ara vermektedirler. Nitekim gencin kendine ait arayıp bulduğu kimliğe bağlanması her zaman kolay bir durum değildir (Şirin, 2020: 132). Bu doğrultuda kimlik krizinin tam ortasında olan moratoryum statüsündeki ergenler, kriz durumu hâkim oldukça önemli kararlar vermeyi ertelemekte bundan dolayı da bu süreçte pek çok seçeneği keşfetmektedirler. Ancak keşfettikleri bu seçenekleri araştırmalarının yanı sıra belirgin bir içsel yatırımda bulunmamaktadırlar (Marcia, 1989, Akt. Ahmed, 2019: 28).

Son kimlik durumu olan *başarılı kimlik (identity achievement)* ise kişinin yaşamış olduğu kimlik krizini ve sorgulama sürecini başarılı olarak tamamlayıp kimliği konusunda net bir karara varmış olduğu durumu ifade etmektedir. Araştırma, keşif ve bağlanma düzeyinin yüksek olduğu bu süreçte kişi meslek, inanç ve ideoloji gibi konularda net bir karara vararak kimliğini bulmaktadır (Ayten, 2012: 107). Kimlik krizinin aşıldığı bu kimlik statüsünde bulunan kişiler neye inandıkları ve hangi hedefleri takip edeceklerine ilişkin vermiş oldukları kararlarından memnun olmakla birlikte kendilerinden de oldukça emindirler. Çünkü onlar mesleki, politik ve dinî konularda belirli bir karara ulaşmak için yoğun bir çaba harcamışlardır (Atak, 2023: 64). Marcia'ya göre de birbirinden farklı bu dört kimlik statüsü içerisinde ideal olan kişinin başarılı bir şekilde kimliğini kazanmış olmasıdır (Şirin, 2020: 129).

1.2.3. Henri Tajfel ve John Turner’ın Sosyal Kimlik Kuramı

Sosyal bir kavram olan kimlik, yaşanılan zamanın ruhuna bağlı olarak şekillendiği gibi içinde bulunulan ortamdan da etkilenmektedir. Dolayısıyla kimliğin tam manasıyla anlaşılması ancak sosyal bağlamın dikkate alınmasıyla mümkün olmaktadır (Şirin, 2020: 124-125). Bu anlamda Tajfel ve Turner’ın ortaya koymuş oldukları Sosyal Kimlik Kuramı kategorik ve grup kimliğine yoğunlaşarak “biz”e odaklanmasıyla (Greil ve Davidman, 2016: 11) dikkat çekmektedir. 1970’lerin ortalarında Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilen bu kuram grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplar arası ilişkileri ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır (Demirtaş, 2003: 124).

Henri Tajfel ve John Turner iki geniş kimlik sınıfı bulunduğunu, bunların da farklı benlik türlerini tanımladığını ifade etmektedirler. Bu sınıflar benliği grup üyeliği yönünden tanımlayan *sosyal kimlik* ve benliği kendine özgü kişisel özellikler bakımından tanımlayan *kişisel kimlik*dir. Kişisel kimlik bireyler arası yakın ilişkilerle ve kişinin kendine özgü olan davranışlarıyla bağlantılıyken sosyal kimlik grup davranışları ve gruplar arası ilişkilerle bağlantılıdır. Kişi kendisini ne kadar farklı gruba ait hissediyorsa o kadar sosyal kimliğe sahiptir (Hogg ve Vaughan, 2007: 141). Bu bağlamda sosyal kimlik kişinin dinsel, siyasal, etnik, cinsel, ekonomik vb. gruplara olan bağlılıklarla kendisini göstermektedir (Azzi ve Klein, 1998; Deschamps, 1997; Deschamps ve Devos, 1999, Akt. Yapıcı, 2006: 211).

Turner (1982, Akt. Demirtaş, 2003: 132) sosyal kimliği “bireyin kendisi için duygusal ve anlamlı olan bir sosyal gruba üyeliğine ilişkin bilgisi” olarak tanımlamaktadır. İnsanlar sosyal aidiyetlerini tanımlarken aynı zamanda sosyal özdeşleşmeleriyle ilişkili olarak grup aidiyetlerine de işaret etmektedirler (Leyens, Yzerbyt ve Schadron, 1996; Azzi ve Klein, 1998, Deschamps ve Devos, 1999, Sirronneau, 1998, Akt. Yapıcı, 2004: 55). Dolayısıyla grup üyeliği, sosyal kimlik kuramına göre şekilsel bir kavram olarak ele alınmamaktadır; birlikteliği, bizliği, ait olmayı kapsayan psikolojik bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Hogg ve Abrams, 1988, Akt. Demirtaş, 2003: 132).

Sosyal kimlik kuramcılarının kişinin din ve milliyet gibi geniş sosyal kategorilere aidiyetini belirten sosyal kimlikler için *sosyal kategorizasyon* (gruplandırma) ve *sosyal*

kıyaslama şeklinde iki temel sürecin söz konusu olduğu ifade etmişlerdir. Onlara göre sosyal kategorizasyon kişinin çevresini “biz” ve “onlar” şeklinde algılayarak anlamlandırmasını ifade etmektedir. Kişi sosyal kategorizasyon sayesinde daha öncesinde şahit olmuş olduğu olayları, durumları ve grupları her defasında yeniden tanımlamak zorunda kalmamakta sosyal grupları bir kez öğrendikten sonra kolaylıkla tanımlayabilmektedir. Bu süreçte kategori içi benzerlikler ve farklılıklar vurgulanarak ön plana çıkarılmaktadır (Yapıcı, 2006: 212). Sosyal kategorizasyon kişinin kendisini bir grubun üyesi olarak algılamasıyla ortaya çıkmaktadır (Mackie vd., 1996; Bilgin, 1995, Akt. Demirtaş, 2003: 133). Nitekim kişi içerisinde bulunduğu grupları diğer gruplardan olumlu bir şekilde farklı algılamak suretiyle olumlu bir sosyal kimliğe ulaşmak ve onu sürdürmek üzere çaba harcamaktadır. Sosyal kimlik kendisi için tatmin edici olmadığı takdirde de mevcut grubunu terk etmekte ve daha olumlu bir gruba katılmaya çalışmaktadır (Tajfel ve Turner, 2004: 284). Buna göre kişinin, üyesi olarak kendisini ait hissettiği ve özdeşleştiği gruplar için *iç grup* kavramı kullanılırken kendisini hiçbir şekilde bağlı hissetmediği gruplar için ise *dış grup* kavramı kullanılmaktadır. Bu durumda iç grup “biz”i ifade etmekteyken dış grup ise “onlar”ı ifade etmektedir. Bazen de *biz* ve *ötekiler* şeklinde bir ayrım söz konusu olabilmektedir (Bourhis ve Gagnon, 1994; Girod, 1953, Akt. Yapıcı, 2004: 6-7).

Turner (1982)’a göre olumlu bir kimlik arayışı içerisinde bulunan kişi sosyal gruplandırma sürecinin neticesinde kendi grubu ile diğer gruplar arasında bir sosyal karşılaştırma yaparak kendi grubunu yüceltmektedirken öteki grupları küçümsemektedir (Akt. Demirtaş, 2003: 134). Kişinin içerisinde bulunduğu sosyal grup karşısında diğerlerini “onlar”, “öteki” ve “başkası” şeklinde algılamasıyla söz konusu olan sosyal kıyaslama ise sosyal farklılaşma olgusunu ortaya çıkarmaktadır (Tajfel, 1972; Turner, 1979, Akt. Yapıcı, 2006: 213). Bu farklılaşma aşamasında aynı grup içerisinde bulunan kişilerin algısal kimliklerindeki benzerliklerin çoğalması ve birbirlerini özdeş olarak algılayarak homojenleşip kimliksizleşmeleri söz konusu olmaktadır. Fakat bu durum kimlik kaybı olarak değerlendirilmemekte, şahsi kimlikten sosyal kimliğe geçişe işaret etmektedir. Bu bakımdan kimliksizleşme kişilerin kendilerini diğerlerinden farklı kılan özelliklerine göre değil içerisinde bulundukları grubun üyeleriyle paylaşmış oldukları ortak niteliklerine göre algılanıp değerlendirmelerini ifade etmektedir (Yapıcı, 2016: 47-48). Bununla birlikte

insanların hangi kimliğine göre davranış sergileyeceği içerisinde bulundukları ruhsal ve sosyal duruma göre şekillenmektedir. Bu durum kategorizasyonun genel olarak sabit değil bağlamsal olmasıyla ilişkilidir. Turner bu hususu özellikle vurgulayarak “kişi içinde bulunduğu anda kendisini hangi kimliği ile hissediyorsa ona göre davranır” (Serino, 1999, Akt. Yapıcı, 2004: 56) şeklinde ifade etmektedir. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda sosyal kimlik kuramının sosyal psikolojinin “toplumsal” yönüne ışık tuttuğu ve grubu kişinin dışında var olan bir şey olarak değil de kendi benlik kavramının bir parçası olarak değerlendirdiği görülecektir (Hogg ve Abrams, 1990, Akt. Demirtaş, 2003: 141).

1.2.4. Theodor Sarbin’in Kimlik Modeli

Theodor Sarbin rol kuramını temel alarak kimlik inşası sürecini açıklamaya çalışırken kimliğin çok boyutlu olduğu varsayımından hareketle dört ekolojili bir kimlik modeli önermektedir. Bu modele göre tam teşekküllü bir kimlik bireyin dört farklı ekoloji ile kuracağı sağlıklı ve gerçekçi ilişkiler sayesinde şekillenmektedir. Bu süreç bireyin ait olduğu toplumsal yapı ve mekân ile uyum içinde kalıcı bir iletişim kurmasına olanak tanıyarak aidiyet, bağlılık ve ilişkililik ihtiyaçlarının da karşılamasına yardımcı olmaktadır. Modeli kısaca ele alırsak birey öncelikli olarak biyolojik ve psikolojik yönüyle yani doğasının temel unsurlarıyla mekânın fiziksel boyutuyla etkileşim kurmak durumundadır. Sarbin’in “Fiziksel Ekoloji” olarak adlandırdığı bu boyutta bireyin yanıtlaması gereken temel soru “Ben neyim?” sorusudur. Bu soruya yanıt ararken bireyin hem kendi varlığına dair bilinç kazanması hem de bu farkındalığı destekleyecek bilgi ve donanımına sahip olması gerekmektedir. Kimliğin oluşumunda etkili olan bir diğer unsur ise bireyin içinde bulunduğu mekanlardaki kişiler arası ilişkileri içeren “Sosyal Ekoloji”dir. Anne-baba, akraba, arkadaş ve komşular gibi farklı düzeylerdeki insan ilişkilerini kapsayan bu ekoloji bireyin “Ben kimim?” sorusuna yanıt aramak durumunda olduğu alanı ifade etmektedir. Kimliğin sosyal boyutunu içeren bu ekoloji içerisinde birey kendi statüsünü ve rollerini tanımlamakla yükümlüdür. Bu süreçte yaşanan olumsuzluklar, ilişkilerdeki aksaklıklar veya zarar verici değişimler bireyin kimlik gelişimini olumsuz yönde etkileyerek kimliğine zarar verebilmektedir (Yaparel, 2020: 96-97).

Birey kimliğini inşa ederken aynı zamanda kendisine “Ben ne yapmalıyım?” ve “Benden beklenen nedir?” gibi sorular yöneltilmektedir. Bu soruların yanıtlarını ararken kişi Sarbin’in “Kültürel Ekoloji” olarak tanımladığı ve tarihsel süreç içerisinde süzülerek gelen maddi ve manevi unsurlardan oluşan kültürel yapıdan beslenmektedir. Bu bağlamda kültür bireyin kimlik inşasında yalnızca bir referans noktası değil aynı zamanda bir etkileşim alanı olarak da ön plana çıkmaktadır. Birey bu kültürel çevrenin pasif bir alıcısı olmanın ötesinde onun oluşumunda, gelişiminde ve gelecek nesillere aktarılmasında aktif bir rol üstlenmektedir. Kimliğin inşası sürecinde bireyin ne yapması gerektiğine veya toplumun kendisinden ne beklediğine dair cevaplar bu ekolojide var olan kültürel malzemeden ve değerlerden elde edilmektedir. Bu bakımdan kültür kimlik kazanımı sürecinde önemli bir kaynak ve belirleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir (Yaparel, 2020: 97).

Tarih boyunca hem bireyin hem de insanlığın düşünsel serüveninin merkezinde yer alan ve insanı meşgul eden önemli sorulardan bir tanesi de “Ben de dahil olmak üzere bütün bu varlık ve hayat nereden geldi ve nereye gidiyor?” sorusudur. Bu derin ve karmaşık sorunun cevabını arayan birey ise Sarbin’in “Transandantal (Aşkın, Müteal) Ekoloji” olarak adlandırdığı çerçeve ile yüzleşmektedir. Bu bağlamda birey kendi toplumunun ve kültürel hafızasının sunduğu bir dinî inanç sistemine ya da küreselleşen dünyada insanlığın oluşturduğu felsefî akımlara başvurarak bu soruya yanıt bulmaya çalışmaktadır. Kimliğini inşa ederken ulaşmış olduğu bu cevap onun kimlik bütünlüğünü sağlayan temel unsurlardan birisi haline gelmektedir. Bu bütünlük bireyin manevi dünyasını zenginleştirirken aynı zamanda onun psikolojik gelişim sürecinde değişen ve dönüşen kimliğini korumasına da katkı sağlamaktadır. Nitekim her gelişim döneminde birey bu bütünlüğü sürdürmek ve korumak durumundadır (Yaparel, 2020: 98).

1.3. Kimlik Türleri

Bilimsel dünyada kimlik söz konusu olduğunda ele alınan konu başlıklarından birisi de kimlik türleri olmaktadır (Sönmez, 2023: 26). Sadece kişinin değil, toplumun, grupların, cemaatlerin, milletlerin, kültürlerin, dinlerin, dinî yapıların vb. hepsinin ayrı ayrı bireyi öteki kişilerden ayıran farklı niteliklere işaret etmesi kimliğin tek bir kategoride ele alınmasının mümkün olmadığını net bir şekilde göstermektedir.

Özellikle son yarım asırda sosyal bilimlerin farklılığa ve çeşitliğe odaklanması ayrıca kimliğin net sınırlara sahip olmaması da kimliğin alt kategoriler halinde değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Dereli, 2018: 29-30). Buna göre kişinin sahip olduğu bireysel kimlik, şahsi kimlik, grup kimliği, toplumsal kimlik, kültürel kimlik, etnik kimlik gibi pek çok farklı kimlik durumundan bahsedilebilmektedir (Günay, 2005: 418). Salazar (1998)’a göre bir insanın sahip olabileceği kimlik sayısı yüz ellidir. O bunlardan bazılarını, kadın-erkek şeklindeki cinsel kimlik, meslek kimliği, dinî kimlik, etnik kimlik, tutulan futbol takımı kimliği, üye olunan dernek kimliği, vakıf kimliği, parti kimliği veya kişinin üstlendiği rollere göre sahip olduğu; anne-baba, öğrenci-öğretmen, karı-koca kimliği şeklinde ifade etmiştir (Akt. Altuntaş, 2002: 6).

Yukarıda bahsedilen kimlik türlerinden her birinin kendilerine atfedilen tanımları ve farklı yaklaşımları açısından ayrıntılarıyla açıklanması çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı bu başlık altında yalnızca tezin temel konusunu teşkil eden dinî kimlik ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Dinî Kimlik

Doğuştan getirilen özelliklerin etkisiyle şekillenen kimliğin oluşumunda (Yanmış ve Kahraman, 2013: 120) kişinin toplumda takdir ettiği bireylerin ve özdeşim örneklerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu özdeşim örnekleri içerisinde din, kimliğin belirli bir forma kavuşmasını sağlayan faktörlerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır (Ayten, 2012: 107). Kişinin “ben neyim, kimim?” şeklindeki varoluşsal sorularına cevap bulabilmek için başvurabileceği referans özelliğine sahip olan din, kişiye hayat felsefesi oluşturacak açıklamalar sunarak güven duygusu kazandırmakta ve bu şekilde de kimlik oluşumuna katkı sağlamaktadır (Kula, 2001: 76-77). Bu doğrultuda dinî kimlik, kişinin dinin verdiği aidiyet duygusunu benimseyerek kendisini o aidiyet duygusu üzerinden tanımlaması ve dinî değerleri kim olduğunun ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmesi olarak tanımlanabilmektedir (Ayten ve Vural, 2023: 50-51). Dini, kimliğinin başlıca kaynağı olarak gören ve kendisini dindar olarak tanımlayan kişi, dinin inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili temel kurallarını bir yaşam felsefesi ve hayat tarzı olarak benimsemektedir (Dereli, 2018: 41).

Din, kişiye belirli bir zihniyet kazandırarak içinde yaşadığı evrenin, kendisi için oldukça karmaşık olan olayların ne olduğunu anlamasına, tanrıya, yaratılışa, tabiata,

ölüme ve ölüm sonrası hayata dair cevaplar bulmasına imkân sağlamaktadır (Erkan, 2013: 1833). Dolayısıyla din, kişinin yalnızca kutsalla etkileşimine bağlı olan içsel bir yaşayıştan ibaret değildir. O, daha geniş bir çerçevede insanların hayatı ve dış dünyayı anlamlandırabilmelerine, varoluşsal soru ve sorunlarına ikna edici yanıtlar bulabilmelerine imkân sağlayan bir anlamlandırma sistemidir (Yapıcı, 2016: 48). W. G. Allport da dinin en temel işlevlerinden birisinin insanın hayatına anlam kazandırmak olduğunu düşünmekte ve her toplumun bir dinî inanca ve bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu bu tasavvurun da kişinin hem din anlayışını hem de kimliğini inşa eden kurucu bir tasavvur olduğunu ifade etmektedir (Daşkiran, 2009: 27). Buna göre bir dine inanan ve bir tanrı tasavvuruna sahip olan kişinin kimliği mensubu olduğu dinin Tanrı, insan, toplum ve ahlak anlayışından beslenerek şekillenmektedir (Ericek Maraşlıoğlu, 2023: 21).

Dinî kimlik kişisel bir kimlik olarak değerlendirilebildiği gibi grup kimliği olarak da değerlendirilebilmektedir. Kişisel kimliğin bir biçimi olarak din, ahlaki kuralları, davranışsal ve tutumsal emirleriyle bireye benlik duygusu geliştirebileceği ve yaşamdaki amacını bulabileceği bir çerçeve sağlamaktadır. Grup kimliği olarak değerlendirilen yönüyle din, insanları topluluklar halinde birleştirerek (Tiliopoulos, 2004: 116) kişisel olarak yapamadıkları pek çok ritüeli yapma imkânı elde edebilmelerine imkân vermektedir. Bu şekilde insanları bir araya getirerek onlara kimlik kazandıran dinler (Dereli, 2018: 43), mezhepler, cemaatler, tarikatlar vs. mensuplarına ötekilerden farklılaşan bir dinî-dünya görüşü ve belli bir dinî sosyal kimlik kazandırmak suretiyle onların dünyayı nasıl algılayıp değerlendirmeleri gerektiğine ilişkin bazı açıklamalar getirmektedirler (Yapıcı ve Albayrak, 2002: 37).

Dinin toplumsal bir kurum, ibadetin toplumsal bir hareketlilik, inancın ise toplumsal bir güç olduğunu belirten Clifford Geertz (2012)'e göre dinin ibadet ve inançla ilgili hususlarını yerine getiren dindar kişiler aidiyet hissettikleri dinleri kişiliklerinin ve kimliklerinin bir parçası olarak kabul ederek onu içselleştirmektedirler (Akt. Dereli, 2018: 50). Bu şekilde kazanılmış olan dinî kimlik kişinin manevi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, dinî bir gruba üye olma, güvenlik hissi, ekonomik imkânlar, eğitim ihtiyacının karşılanması gibi pek çok hususta da kişiye psikolojik ve sosyal destek sağlamaktadır (Peek, 2005: 219).

Kimlik kazanımı başlığı altında daha önce de ifade edildiği gibi kimlik kazanımının başarılı bir şekilde gerçekleşmesinin olumlu sonuçlar ortaya çıkarması söz konusuyken aynı şekilde dinî kimlik bakımından da başarılı bir kazanım kişinin, kendisine ve çevresine saygılı, sorumluluk sahibi, dürüst, güvenilir, şefkatli, yardımsever bir kişilik kazanarak değerlere uygun bir hayat sürdürmesi yani ahlâkî olarak iyi davranışın ne olduğunun sınırlarının farkında olarak ona göre hareket etmesi açısından önemli kabul edilmektedir.

1.3.2. Dinî Kimlik Kuramı

İnanç gelişimi ile dinî kimlik arasındaki bağlantı göz önünde bulundurularak literatürde farklı dinî kontekstlere uygun olduğu öne sürülen dinî kimlik gelişimi teorileri geliştirilmeye çalışılmış veya var olan teorilere eleştiriler getirilmiştir. Hristiyanlık bağlamında dinî gelişim söz konusu olduğunda Fowler (1981)'ın inanç gelişim teorisi ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Erikson (1963), Fowler (1981), Kohlberg (1981) gibi teorisyenlerden ilham alan Parks (1980)'ın da inanç gelişimine yönelik bir teorisi bulunmaktadır. Yahudilik dini kapsamında ise alternatif bir teori sunmayan Shire (1987), Fowler (1981)'ın inanç gelişimi teorisinin Yahudi maneviyat anlayışıyla çok az paralelliğinin bulunduğunu vurgulamaktadır ve Yahudi ibadetlerinin yaşam boyu yerine getirilmesini Fowler'ın ortaya koymuş olduğu gelişim süreçlerine göre konumlandırmaktadır (Akt. Shire, 1987: 24). MacDonald-Dennis (2006) ise Yahudi lisans öğrencileri üzerine yürütmüş olduğu bir araştırma ile beş aşamalı bir teori ortaya koymaktadır. İslam dini bünyesinde dinî gelişim kapsamında ise Peek (2005) Müslüman katılımcılarla gerçekleştirdiği çalışmasında Fowler (1981)'inkinden daha geniş zaman aralıklarını kapsayan üç aşamalı bir gelişim teorisi geliştirmiştir. Ateistlerin inanç gelişimi üzerine de yürütülmüş bir çalışma bulunmaktadır. Achermann (1981)'ın bu çalışmasında ateistler için “kendisini ateist olarak ilan edenlerin ‘dinî’ gelişim düzeyleri”ni gösteren dört aşamalı bir teori ortaya konmaktadır (Oser, Reich ve Bucher, 1994, Akt. Small, 2008: 48).

1.3.3. Lori Peek'in Bir Müslüman Dinî Kimlik İnşası Modeli

Peek (2016: 301-303), New York ve Colorado'da ikamet eden Müslüman üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaşarak dinin niçin ve nasıl bireysel ve sosyal kimliklerinin en belirgin kaynağı olduğunu araştırmaya odaklanmıştır. Bu doğrultuda dinî kimliğin korunmasını ve geliştirilmesini araştırmasının temel amacı olarak belirleyen Peek, dinî kimliğin hangi aşamalardan geçerek inşa edildiğini incelemek amacıyla odak grup, bireysel görüşmeler ve katılımcı gözlem şeklindeki çeşitli araştırma yöntemlerine başvurmuş ve 11 Eylül 2001 saldırılarından sonraki üç ay boyunca 106 nitel mülakat gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda araştırma kapsamında Müslüman kadın ve erkeklerin hayatlarının çeşitli yönlerini gözlemleyen Peek araştırmanın iki yıllık sürecinde 82 kadın ve 45 erkek olmak üzere yaşları 18 ile 33 arasında değişen 127 Müslüman öğrenciyle görüşmüştür.

Peek (2005: 223-236) yapmış olduğu araştırmanın neticesinde dinî kimliğin atfedilen kimlik olarak din; seçilmiş kimlik olarak din ve beyan edilen kimlik olarak din şeklinde üç temel aşamasını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kişinin bir aşamadan diğerine geçmesiyle inançlarının yoğunlaştığını ve dinî uygulamalarının arttığını gözlemlemiştir. Dinî kimliği oluşturan aşamaları Peek aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Atfedilen kimlik olarak din: Müslüman bir ailede doğan ve yetişen kişilerin, dini, bireysel benliklerinin ve sosyal dünyalarının atfedilen bir özelliği olarak kabul etmeleri ve dinin herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden yaşandığı durumu ifade etmektedir. Bu kişiler dine taklidî anlamda bir bağlılık gösterdikleri için din, kimlikleri üzerinde önemli bir etkide bulunmamaktadır.

Seçilen kimlik olarak din: Kişilerin üniversite çağına gelmeleriyle birlikte dini tartışılmaz, atfedilen bir özellik olarak görmeyerek bir aidiyet olarak kabul edip bilerek ve isteyerek seçmeleridir. Bu aşamada dine ilgileri artan öğrenciler inançları üzerinde daha fazla düşünerek dini kendileri için verili olmaktan çıkarmaktadırlar.

Beyan edilen kimlik olarak din: 11 Eylül 2001 olayları sonrasında Amerika başta olmak üzere dünyada yükselişe geçen İslam karşıtı hareketlerin söylemleri ve eylemleri neticesinde Müslüman olan kişilerin İslam'la daha fazla özdeşleşmeleri, inançlarının ve dinî kimliklerinin daha da güçlenmesi durumunu nitelemektedir. Peek'e göre bazen diğer insan toplulukları ve kurumları tarafından kabul edilmeyen,

reddedilen ve meydan okunan dinî kimlikler sosyal hayatımızdaki bireyler ve gruplar aracılığıyla aktif olarak inşa edilmektedir. O, dinî kimliğin oluşumunun statik olmaktan öte dinamik ve devam eden bir süreç olduğunu vurgulayarak güçlü bir dinî kimliğin gelişiminin daha yüksek düzeyde düşünmeyi ve kişisel farkındalığı, bireysel seçimleri ve diğerlerini kabul etmeyi içerdiğini ifade etmektedir.

Peek bu çalışması ile kişisel ve sosyal bir kimliğin esası olarak, dinin öneminin devam ettiğini ve dinî kimliğin oluşumunun statik olmaktan ziyade dinamik ve devam eden bir süreç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda dinî kimlikler kabul edilebilir veya reddedilebilir olmakla birlikte eninde sonunda “başarılmış kimlikler” olarak nitelendirilmektedirler (Peek, 2016: 323).

Kimlik ve dinî kimlik kavramlarının açıklanmasının ardından, bireylerin kişisel ve toplumsal kimliklerinin dinin etkisi altında nasıl şekillendiği ve kimliğin dindarlıkla olan ilişkisinin anlaşılması üzerine odaklanılacaktır. Bireyin dindarlıkla ilişkisi, kişisel kimliği üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmak suretiyle aidiyet duygularını, değer sistemini ve yaşam tarzını etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, din, kimliğin bir parçası olarak değerlendirildiğinde, bireyin kendisini, topluluğunu ve dünyayı nasıl algıladığı konusunda önemli bilgiler sunabilmektedir. Bu doğrultuda bu bölümün devamında tez boyunca kimlik ile aralarında herhangi bir ilişkinin olup olmadığının incelendiği din ve dindarlık konusu kavramsal çerçeve içerisinde ele alınmaktadır.

2. DİN VE DİNDARLIK

2.1. Din Tanımı

İnsan hayatında önemli bir yere sahip olan din, kişiye bir hayat felsefesi kazandırarak günlük hayatındaki duygularını, düşüncelerini, davranışlarını, diğer kişilerle olan ilişkilerini, ahlaki tutum, hüküm ve uygulamalarını belirli bir dereceye kadar şekillendirmektedir (Özbaydar, 1975: 5). Bu yönüyle bireysel ve toplumsal açıdan çok geniş bir etki alanına sahip olan din, aynı zamanda hayatın anlamlandırılması noktasında da en güçlü referans kaynaklarından birisidir. Din, sahip olduğu bu özellikleriyle her devirde düşünürlerin ve bilim adamlarının dikkatlerini çekmiştir (Ulu, 2013: 14) Yapılan araştırmalar neticesinde tarihin her döneminde, insanın hayatında dinî inanç ve uygulamaların farklı şekil ve görünümeler altında olsa

da var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hatta dinin birçok kişi için toplumsal kimliğin başvuru kaynağı olarak kabul edildiği görölmüştür (Hökelekli, 2010: 3)

Psikoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen Wundt başta olmak üzere çok sayıda bilim insanı tarafından incelenen din, kimine göre nevroz olarak kabul edilirken kimine göre de ruhun vazgeçilmez bir gıdası olarak değerlendirilmiştir. Buna göre zaman zaman çeşitli eleştirilere maruz kalsa da insanla beraber var olan ve yaşayan bir gerçeklik olarak dinin yok sayılması mümkün olmamıştır (Karaçoşkun, 2004: 23).

Tarihi bir gerçeklik olmasına rağmen akademik çevrelerin üzerinde anlaştıkları bir din tanımına rastlanamamaktadır. Çünkü dinin, çok farklı şekillerde ortaya çıkması bütün dinleri kapsayacak güce sahip olan bir din tanımlamasını imkânsız kılmaktadır. Bununla birlikte araştırmacılar kendi ilgi alanları doğrultusunda birbirinden farklı pek çok din tanımı ortaya koymuşlardır (Yapıcı, 2021: 7). Dinin mahiyeti, tanımı yapanın kişiliği, tanımın yapıldığı dönemin umumi havası ya da o dönemde hâkim olan eğilimler de dinin tanımlanması noktasında belirleyici olmuştur (Yaparel, 1987: 405).

Etimolojik olarak bakıldığında dil âlimleri tarafından din kelimesi Arapça deyn kökünden mastar ya da isim olarak kabul edilmektedir. Buna göre âdet, durum, ceza, mükâfat, itaat, hesap, İslam, ibadet, millet, şeriat” gibi pek çok anlama sahip olduğu görölmektedir (Tümer, 1994: 312). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise “Tanrı’ya, doğauştü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Bu bağlamda din, ferdî ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş ve inananlara bir yaşam tarzı sunarak onları belli bir dünya görüşü etrafına toplayan bir kurum ve bir yaşam tarzı olarak ele alınabilmektedir (Aydın, 2020: 6).

Batı dillerinde pek çok modern yazar din anlamına gelen “religion” kelimesinin “religare” (bağlanmak) kökünden geldiğini kabul etmektedir (Hoyt, 1912: 126). Nitekim insanlar din sayesinde Tanrıya ve birbirlerine bağlanmaktadırlar. Fakat Çiçeron Tanrının Mahiyeti (De Deorum Natura) adlı eserinde dinin “religare” kökünden değil de bir işin tekrar tekrar ve dikkatlice yapılması anlamına gelen “religere” kökünden türediğini ifade etmektedir (Eyüpoğlu ve Batuk, 2015: 98).

İnsan davranışlarını etkilemesi bakımından din, 19. yüzyılın sonlarına doğru psikologların da ilgi alanına girmeye başlamış ve 1881’de Stanley Hall tarafından adolesans çağındaki uyanmada dinin yeri incelenmiştir. Daha sonraları kaleme alınan

E. D. Starbuck'un "The Psychology of Religion" (1899), G. A. Coe'nun "The Spiritual Life" (1900), ve William James'in "The Varieties of Religious Experience" (1902) isimli eserleri bu konuda öncü eserler olarak zikredilebilmektedir (Özbaydar, 1975: 11). Bu doğrultuda din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen W. James'in *Dini Tecrübenin Çeşitliliği* adlı eserinde din konusuna detaylıca yer verdiği ve dini, "bireyin duyguları, fiilleri ve tecrübeleri" şeklinde tanımladığı görülmektedir (James, 1902: 31). Ona göre din "doğamızın başka hiçbir bölümünün bu kadar başarılı bir şekilde yerine getiremeyeceği bir işlevi yerine getiren hayatımızın temel bir organıdır" (Wulff, 1997: 53).

Freud ise indirgemeci bir yaklaşımla dini, insanlığın evrensel bir saplantı nevrozu olarak değerlendirerek çocukların saplantı nevrozu gibi onun da Oedipus kompleksinden, babayla olan ilişkiden kaynaklandığını ifade etmektedir. Buna göre kişi bilinmedik üstün güçler karşısında korunmaya muhtaç olduğunu anladığı anda bu güçlere kendi baba figürüne ait özellikleri aktararak kendisine, korktuğu, yatıştırmaya çabaladığı ve yine de kendi korunmasını emanet ettiği tanrılar yaratmaktadır. Bu bağlamda din, çocuğun çaresizliği ile bunu sürdüren erişkinin çaresizliği arasındaki ilişkiden oluşan birer yanılsama olarak kabul edilmektedir. Freud kişinin bu yanılsamadan bilim aracılığı ile kurtulabileceğini, bilginin hazineleri ne kadar çok sayıda insana ulaştırılabilirse dinsel inançtan ayrılmanın da o derece yaygın olacağını savunmuştur (Freud, 2000: 19-34).

Freud'un aksine dine daha iyimser bir yaklaşım sergileyen (Ayten, 2021: 68) Jung dini, "religio" kelimesinin anlamına uygun olarak formüle edilebilen özel bir zihin durumu olarak ele almaktadır (Jung, 1993: 20). Ona göre din, "istence bağlı keyfi hareketlerin bir sonucu olmayan dinamik bir varlığa veya etkiye, dikkatli ve özenli bir şekilde uymaktır" (Jung, 2010: 6). Dinin doğal ve yaşam için gerekli bir şey olduğunu belirten Jung, 1952'de genç bir rahibe "Tüm düşüncelerim, güneşin çevresinde dolaşan gezegenler gibi Tanrı'yı merkez alıyor. Bu çekim gücünü yadsırsam en büyük günahı işlemiş olurum" diye yazmıştır (Jung, 2015: 15).

Erich Fromm dini, "bir grup tarafından paylaşılan ve o grup bireylerine adayabilecekleri ortak bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren düşünce sistemi" olarak tanımlamaktadır (Fromm, 1950: 21). Fromm'a göre din, insanı doğru yönde davranmaya yöneltebiliyorsa, pek çok öğreti ve ideoloji yığınınından

daha yararlı kabul edilmektedir (Fromm, 2003: 182). O, dini Tanrılı ve Tanrısız, yani otoriter ve hümaniter olmak üzere ikiye ayırarak otoriter dini insanın kendisi dışında bulunan göremediği ve bilemediği bir güce kayıtsız şartsız teslim olması olarak açıklar. Bu dinde en büyük erdem itaat olarak görülürken en büyük günah ise itaatsizlik olarak kabul edilmektedir. Sevginin ve insanın merkezde olduğu hümaniter dinde ise erdem itaatte değil kendini gerçekleştirmede görülmüştür. Bu durumda kişinin Tanrı'dan bahseddiği Tanrı'nın insanın kendi yaşamında gerçekleştirmeye çalıştığı, kişisel güçlerinin bir sembolü olması şeklindedir. Yani Tanrı otoriter dinlerdeki gibi güçlülük, egemenlik ve insana hükmetme özelliklerinin bir bütünü olarak görülmez (Fromm, 1993: 61-65).

Yahudi dindar bir ailede doğup büyüyen Viktor Frankl ise diğer pek çok psikoloğa nazaran dine karşı daha olumlu bir tutum sergilemiştir. Onun dine yaklaşımında hümanist düşüncenin etkisine rastlanmaktadır. O diğer hümanistler gibi kuramsal dine karşı çıkarak dini, insanın anlam bulması ve kendini aşması çerçevesinde değerlendirmektedir (Ayten, 2021: 160-161). Buna göre Frankl insani bir olgunun dışı vurumu bağlamında, insanla ilgili en insani olgu olarak gördüğü, anlam istencinin ifadesi kabul ettiği dini, “nihai anlamı bulma isteği” olarak tanımlamıştır. Ona göre insanın en kutsalı olarak kabul edilen din, kişiye gerçek bir kimlik yaratmaktadır. Frankl dinin insana başka hiçbir yerde bulamayacağı güven, koruma ve bağlanma hissi vererek sonuçları bakımından psikoterapik bir etki sağlayabildiğini de ifade etmektedir (Frankl, 2021: 56-114).

Din kavramının incelenmesinin kendi başına özel bir araştırma konusu olduğu dikkate alınarak psikoloji ve din psikolojisi alanında ön plana çıkan araştırmacıların tanımlarına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda ele alınan tanımların her birinin dinin farklı yönlerine vurgu yaptığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Kerim Yavuz tanımlamalar ne olursa olsun her dinde vazgeçilmez bazı ortak özelliklerin bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar, “her şeyden üstün ve kuvvetli bir varlığın kabul ve tasdik edilmesi, kabul edilen bu varlığın bilgi ve akıl gücünün, her şeyin üstünde olması, ilahi-kutsal varlığın, insandan yapmasını istediği ve istemediği talepleri, bunları kabul ve tasdik sonucu, dinî bir hayatın teşekkül etmesi” olarak sınıflandırılmaktadır (Yavuz, 1982: 88).

2.2. Dindarlık Tanımı

Dinin tanımlanması konusunda yaşanan zorluk genellikle dindarlık kavramı söz konusu olduğunda da geçerli olmaktadır. Çünkü dindarlık yalnızca dinin özüne ve dini algılayana göre değil, dini yorumlayanın bakış açısına göre de farklı şekillerde tanımlanabilmektedir (Kurt, 2009: 2). Dolayısıyla yapılan hiçbir tanımlama din ve dindarlığı tam manasıyla açıklayabilecek güce sahip değildir. Ancak din ve dindarlık olgusunun anlaşılmasına yönelik kendi ilgi alanları doğrultusunda birtakım tanımlar ve farklı kavramlar geliştirmeye çalışan araştırmacılar, hakikatin bir yönüne ışık tutarak dikkatleri meselenin bir yönü üzerine toplamaya çalışmışlardır (Yapıcı, 2002: 77-78).

Allah’la şuursal bir ilişkiye giren kişinin O’nun tavsiyeleri doğrultusunda hayatını düzenleyerek O’na yakınlaşmaya çalışması dinî hayatı ortaya çıkarmakta ve hayatını inancıyla bütünleştirmeye çalışan kişiye de dindar denmektedir (Karaca, 2017: 71). Bu doğrultuda Yapıcı (2021), insan ile Yüce Varlık arasındaki içsel bağlantıyı ‘inanç’, bu bağlantı ekseninde oluşan ilişkiler bütünü ‘din’ ve bunların bireysel hayata yansımaları ise ‘dindarlık’ olarak tanımlamıştır (s. 23). Koç (2009)’a göre dindarlık, kişinin öznel dinsel inanç ve pratik algıları sonucunda benliği ve kişiliğiyle bütünleşmiş karmaşık bir psiko-sosyo-teolojik olguyu ifade etmektedir (s. 476). Buna göre aslında her dindarlık formu kişiye özel olduğu için biricik kabul edilebilmektedir. Çünkü kişinin dindarlığı duyguları, düşünceleri, davranışları, istekleri, arzuları, ümitleri, korkuları, kaygıları, endişeleri, beklentileri, eğilimleri, kişilik özellikleri gibi çok sayıda etkene bağlı olarak şekillenmektedir (Kayıklık, 2002: 39).

Apaydın (2016) dindarlık kavramını “bir dine inanmak, inanç ve pratik uygulamalara dönük bilgilere sahip olmak, bunları içselleştirerek kişiliğinin bir parçası haline getirerek tecrübe etmek, yaşam felsefesinin oluşturulmasında dini merkeze oturtmak ve tercihleri bu doğrultuda şekillendirerek oluşan oryantasyon süreci” olarak değerlendirmektedir (s. 68). Bu bağlamda geleneksel psikoloji araştırmalarında genellikle dindarlık, kişinin inançları, duyguları, davranışları ve motivasyonları ekseninde kişisel yönü dikkate alınarak incelenmiştir (Ulu, 2013: 26).

2.3. Dindarlık Boyutları

İlk dönem din psikologları tarafından dinî hayat tek boyutlu bir yaklaşımla ele alınarak incelenmiştir. Fakat zaman içerisinde hem din sosyolojisi hem de din psikolojisi alanında yaşanan gelişmeler dinî hayatın tek boyutlu olmaktan ziyade karmaşık bir yapıya sahip olduğunu bu nedenle de tek boyutlu yaklaşımlarla tam manasıyla anlaşılamayacağını ortaya çıkarmıştır (Karaca, 2017: 89). Dinlerin özellikle de İslam dininin inanç sahibi olan her insanın yaşamını kuşatacak düzenlemelere sahip olması, inananlarına farklı yönlerde ve farklı boyutlara sahip bir hayat sunması, kişinin bu inancı yaşamasıyla ortaya çıkan dinî hayatının yahut dindarlığının birtakım boyutlarının olmasını anlaşılır kılmaktadır (Certel, 2016: 93). Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda artık dindarlığın geniş inanç ve uygulama şekillerine sahip olduğu, dinin her fert için farklı şekillerde algılanabildiği, farklı kültürlerde farklı yaşayış biçimleri ile kendini gösterebildiği dikkate alınarak dindarlığın ne olduğu, nasıl ve niçin yaşandığı ve hangi motivasyonların dindarlık üzerinde etkili olduğuna dair sorulardan hareketle dindarlığın boyutlarına ilişkin bazı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır (Köse ve Ayten, 2021: 112).

Durkheim 1915 yılında basılan *Dinî Hayatın Temel Biçimleri* isimli klasik eserinde dinî inançlar ve dinî törenleri birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirerek dinin toplumsal ve kurumsal yönü üzerine dikkat çekmiş ve dine çok boyutlu yaklaşımların başlaması yönünde öncü olmuştur (Yıldız, 2001: 25). Dindarlığın tek boyutlu bir yaklaşımla incelenmesinin yeterli olmadığı düşüncesinin 1950-1960'lı yıllarda güçlenmesiyle birlikte akademik çalışmalarda dindarlık olgusu farklı boyutlarla incelenmeye başlamıştır.

Charles Glock, dinin yaşanmasıyla birlikte farklı farklı dindarlık türlerinin gündeme gelebileceğini ancak bazı hususların tüm dindarlık türleri için geçerli olduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesinden hareketle dinlerin yaşanması esnasında oluşan ortak boyutlardan bahseden Glock (Köse ve Ayten, 2021: 112), Stark ile ortaklaşa yapmış oldukları çalışmanın neticesinde dindarlığın boyutlarına ilişkin bir model geliştirmiştir. Bu model Din psikolojisi alanında dindarlığın boyutlarına yönelik ileri sürülen modeller arasında en uygunu olarak kabul edilmektedir. Buna göre dinin, biri diğerini tamamlayan inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutu olmak üzere beş ayrı boyutundan bahsedilebilmektedir (Hökelekli, 2022: 74).

2.3.1. İnanç Boyutu

Her dinin mensupları tarafından kabul edilmesi beklenen bazı inanç esasları bulunmaktadır. Buna göre kişinin bir dinî inanca sahip olduğundan söz edebilmesi için ilk olarak bu inanç esaslarını kabul etmesi beklenir. Fakat bu inançların muhtevası dinler arasında olduğu gibi aynı din içerisinde de farklılık gösterebilmektedir (Köse ve Ayten, 2021: 113). Bununla birlikte birey tabi olduğu dinin inanç esaslarını hayatında ne kadar merkezi bir konuma yerleştirir ve ne kadar güçlü bir şekilde benimserse inandığı dinî kendi üzerinde o derece görünür kılabilir (Paloutzian, 2017: 25).

Glock, dinin inanç yapısını üçe ayırarak incelemiş ve her dinin bu ilkelere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu ilkelerin ilk görevi ilahi bir varlığın olduğunu kabul etmek ve onun mahiyetini belirlemektir. Böylelikle inanan insan yalnızca Tanrı'nın varlığını değil ayrıca zâti bir Tanrı varlığını da kabul etmektedir. Bu şekilde kişinin ilahi iradeye göre de rolü değişebilmektedir. Bu durum inanç ilkelerinin ikinci görevidir ki kişinin tercih etmiş olduğu imana göre belirlenen ilkelere inanmasıdır. İnanç ilkelerinin üçüncü ve son görevi ise ilahi iradenin amacının yerine gelmesi ve gerçekleşmesidir. Her din az veya çok bu üçlü sınıflamanın birtakım izlerini taşımaktadır (Mehmedoğlu, 1999: 29).

2.3.2. Etki Boyutu

Dinin etki boyutu, dinî inanç, tecrübe ve ibadet boyutlarının insanın duygu, düşünce ve davranışlarındaki yansımalarını ifade etmektedir (Köse ve Ayten, 2021: 114). Bireysel ve toplumsal hayatta oldukça geniş bir etkisi olan din, alkol ve uyuşturucu kullanımı, intihar, evlenme ve boşanma, gruplar arası ilişkiler vb. pek çok konuda kişiye bir yol haritası çizmekte ve bu doğrultuda her yönüyle kişinin davranışlarını etkilemektedir. Bununla birlikte kişi, dinî inanç ve değerleri dinî kimlikle özdeşleşme düzeyine bağlı olarak davranışlarına yansıtmaktadır. İşte bu durum dinî inancın doğal bir sonucu olan etki boyutu olarak değerlendirilmektedir. Bireyin Allah'la olan ilişkisinin diğer ilişkileri üzerindeki etkisiyle ilişkili olan bu boyut, doğası gereği diğer boyutlardan ayrı olarak değerlendirilemez. Çünkü bireyin dünyaya yönelik tutum ve davranışları ancak dinî inanç, ibadet, tecrübe ve bilgidен etkilendiği zaman dindarlığın ölçüsü olarak kabul edilebilir (Karaca, 2017: 104).

2.3.3. İbadet Boyutu

Her dinin kendi müntesipleri tarafından yerine getirmesini beklediği bazı özel dinî pratikleri bulunmaktadır. Bunlar ibadet, dua, oruç ve özel ayinlere katılım gibi uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaca, 2017: 101). İnsanoğlunun hayatı boyunca karşılanmayı bekleyen bedeni ve ruhi olmak üzere pek çok ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar içerisinde ruhi ihtiyaçlar kapsamında değerlendirilen kişinin, Yüce Yaratıcı'ya sevgi, saygı, bağlılık ve şükran duygularını ifade etmek üzere gerçekleştirilen ibadetler de önemli bir yer tutmaktadır (Şentürk, 1994: 140). Bu doğrultuda inananların kendi şartları ölçüsünde yerine getirmeye çalıştığı her türlü dinî pratik ibadet boyutu içerisinde değerlendirilmektedir (Köse ve Ayten, 2021: 113).

Dindarlık yaşantısının önemli bir tezahürü olan dinî uygulamaları kapsayan bu boyut (Hökelekli, 2022: 74) aynı zamanda dinler arasındaki farklılıkların da belirginleşmesine imkân sağlamaktadır (Yıldız, 2001: 30).

2.3.4. Tecrübe (Duygu) Boyutu

Dinî tecrübe boyutu, kişinin kutsal alanla doğrudan iletişim kurduğu zaman ortaya çıkan huzur, huşu, korku ve sevgi gibi duyguları ifade etmektedir. İnanan her insanda farklı yoğunluklarda kendini hissettiren bu duygular genellikle ibadet esnasında dua ederken ortaya çıkmaktadır. Ancak tecrübe boyutu sadece bununla sınırlı değildir (Köse ve Ayten, 2021: 114). O, İlahi varlığın etkisini taşıyan ve inanan kişiyi O'ndan haberdar eden bütün sezgileri, duyguları, duyum ve algıları kapsamaktadır (Hökelekli, 2022: 74). Bu bağlamda dindar bir birey ilahi varlığın öznel bilgisine ulaşarak O'nunla iletişim kurmasına imkân veren bazı özel duygular yaşayabilmektedir (Kayıklık, 2021: 196).

2.3.5. Bilgi Boyutu

İlk olarak Y. Fukuyama tarafından dile getirilen ve Glock tarafından benimsenen dinin bilgi boyutu dindar insanın benimsediği dinin temel öğretisi ve kutsal kaynakları ile ilgili birtakım bilgilere sahip olması beklentisine dayanmaktadır (Yıldız, 2001: 30). Çünkü kişi neye ne şekilde ne kadar inanacağını veya inanmayacağını, hangi davranışları nasıl ve ne zaman yerine getireceğini veya hangi davranışlardan uzak

duracağını ancak bu ölçüde bilebilmektedir. Dolayısıyla kişinin bir inancı kabul ederek benimsemesi için onunla ilgili temel bilgilere sahip olması adeta zorunludur (Karaca, 2017: 99-100). Bu durum inanç ile bilgi boyutunun birbiriyle doğrudan ilişkili olduğunu net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Ancak bununla birlikte inancın bilgiyi her zaman takip etmediği yani kişinin tam manasıyla anlamasa bile bir inanca sahip olabildiği de görülmektedir (Kayıklık, 2021: 196).

2.4. Dindarlık Tipleri

İnsanlar dini, hayatlarında gerek ilgi gerekse samimiyetleri dolayısıyla farklı yoğunluklarda yaşayabilmektedirler. Ancak bu noktada önemli olan husus bireylerin dinin gerekliliklerini yerine getirirken sahip oldukları asıl niyet ve ulaşmak istedikleri esas amaçlarıdır. Çünkü dinî niyetin saf olması beklenmekle birlikte din dışı başka amaçlar elde etmeye yönelik olması da söz konusu olabilmektedir. G. W. Allport ve J. M. Ross dindarlıktaki samimiyet ve içtenlik farklılığına dayalı bu yönelimleri “dıştan motive olan” (dış güdümlü, dışsal) (extrinsic) dindarlık ve “içten motive olan” (iç güdümlü, içsel) (intrinsic) dindarlık olarak adlandırmıştır. Günümüzde pek çok din psikoloğunun çalışmalarında kullandıkları dindarlık ölçütleri bu tanımlamayı esas almaktadır (Hökelekli, 2010: 35; Karaca, 2017: 90). Bu ikili ayırıma C. D. Batson ve arkadaşları bir üçüncü kategori eklemiştir. Bu ise arayış olarak veya sorgulayıcı (quest) dindarlıktır.

2.4.1. Dış Güdümlü Dindarlık

Dış güdümlü dindarlıkta pek çok kişi için din, sıradan bir alışkanlık olarak kabul edilmektedir. İnsan hayatında nihai bir amaç değil, araçtır. Bu dindarlık boyutunda kişiler, kendilerini rahatlatmak ve aile üyelerinin güvenlerini kazanmak amacıyla dinî törenlere katılmaktadırlar. Yani onlar dini, yaşamayı değil, kişisel amaçları doğrultusunda kullanmayı tercih etmektedirler. Buna göre din, bir amaç değil, araç olarak görülmektedir. Dış güdümlü dindarlar samimi dindar değillerdir, din onlar için sadece bir kazanç elde etme kapısıdır. Bu doğrultuda din, hayatın gerçekliklerine karşı bir savunma aracı ve hayatlarını düzenleyen bir yaşam formülü olarak da değerlendirilebilmektedir (Allport ve Ross, 1967: 434; Allport, 1968: 131). Bu

yönelime sahip olan bireyler, güven ve teselli, sosyallik ve eğlence, statü ve kendini tatmin etmek gibi kazançlar elde etme konusunda dini faydalı bulabilmektedirler. Bu yüzden benimsenen inanca yoğun bir şekilde bağlı olmasalar bile onu birincil ihtiyaçlarını gidermek üzere seçici olarak şekillendirmektedirler (Allport, 1968: 243).

2.4.2. İç GÜDÜMLÜ DINDARLIK

İç güdümlü dindarlıkta din, araç olarak görülmemektedir. Aksine din iç güdümlü bireyler için nihai bir amaçtır. Buna göre bu tür bir dindarlık anlayışına sahip olan bireyler için din, kendi yararlarına kullanılmak için yoktur. Aksine onlar dine hizmet etme gayreti içerisinde oldukları (Allport, 1968: 131-132). Dinî emirleri eksiksiz yerine getirmeye çalışan bu kişiler, inançlarını davranış, düşünce, duygu ve tutumlarına yansıtarak dini bir yaşam tarzı olarak benimsemektedirler (Köse ve Aytan, 2021: 115). Bu yönelime sahip olan kişiler için din, hayatın en önemli güdüleyicisi olarak görülmektedir. Onlar dinî ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçları, ne kadar güçlü olursa olsun, daha az önemli kabul ederek mümkün olduğu ölçüde onları dinî inanç ve emirlere göre düzenlemektedirler. Nitekim dış güdümlü dindarlar dini kullanmaktayken iç güdümlü dindarlar, inançlarını içselleştirerek dini o doğrultuda samimiyetle yaşamaktadırlar (Allport, 1968: 242-243).

2.4.3. Arayış/ Sorgulayıcı Dindarlık

Batson ve Ventis (1982), Allport ve Ross (1967)'un iki boyuttan oluşan iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık şeklindeki kavramlaştırmasına sorgulayıcı dinî yönelim boyutunu ekleyerek dinî yönelimin üç boyutta anlaşılabilirliğini savunmuştur. Sorgulayıcı boyut varoluşsal (existential) sorularla dürüstçe yüzleşmeyi aynı zamanda da kesin ve net cevaplara direnmeyi içermektedir. Dine bu şekilde yaklaşan birey, dinle ilgili bazı varoluşsal sorularına yönelik nihai gerçeği belki de asla bilemeyeceğini kabul etmektedir. Ancak yine de ne kadar değişime tabi ve geçici olursa olsun sorular önemli görülmektedir (Batson ve Schoenrade, 1991: 417). Varoluşla ilgili soruları araştırmaya açık olan bu kişiler her zaman yeni bilgilere ulaşmaya çalışmakta ve tek bir doğru cevap bulmayı düşünmeden dinî sorulara cevaplar aramaktadırlar. Bundan dolayı sorgulayıcı dinî yönelim daha

olgun ve esnek bir dindarlık türünü temsil etmektedir. Çünkü bu yönelime sahip olan insanlar dindarlığı anlamak için daha fazla bilişsel sürece başvurma eğilimindedirler (Cirhinlioğlu, 2020: 67).

Sorgulama yöneliminin üç dinî faktörü kapsadığı düşünülmektedir. İlki, varoluşsal soruların karmaşıklıklarını azaltmaksızın dikkate alma yeteneğidir. İkincisi, kişinin kendisini sorgulama ve dine yönelik şüpheleri pozitif olarak algılama eğilimidir. Üçüncüsü ise deneyime ve dinî inançları değiştirmeye açıklıktır (Maltby ve Day, 1998: 517). Sorgulayıcı dinî yönelim en fazla din ile zihinsel düzeyde ilgilenen bilim adamı ya da entelektüel kimseler arasında ön plana çıkmaktadır. Bu hususlar dikkate alındığında Batson ve Ventis'in dini ne amaç ve ne de araç olarak değil, araştırma olarak algıladıkları anlaşılmaktadır (Hökelekli, 2010: 36).

3. GENÇLİK DÖNEMİ DİNİ GELİŞİM

Doğum öncesinden başlayarak ölüme kadar devam eden biyolojik, psikolojik ve sosyal bir gelişim içerisinde olan insan dinî gelişim sürecinden de geçmektedir (Köylü, 2014: 100). Kişinin yaşının ilerlemesine bağlı olarak, dış müdahalelerden, taklitlerden bağımsız olarak içinden gelen tabii ve duygusal bir şekilde oluşan dinî kabiliyet ve eğilimi, çevredeki uyarıcılarla etkileşim halinde kendisini açığa çıkarmaktadır (Hökelekli, 2022: 252). Bu bağlamda çocukluktan yetişkinliğe geçişte önemli bir süreci ifade eden ergenlik döneminde fiziksel gelişimin hızlanması, kişilerin bilişsel gelişimlerine paralel olarak anne ve babalarıyla bir çatışma süreci içerisine girmeleri ve kimlik oluşturma çabası gibi önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaları (Desmond vd. 2010, Akt. Emre, 2021: 76) dinî inanç ve tutumlar açısından da önemli gelişmelere zemin hazırlamaktadır. Gençlerin, ferdi ve sosyal hayatlarında ortaya çıkan özdeşleşme ve farklılaşma olayı dinî inanç, düşünce ve davranışlarında da kendini göstermektedir. Dinî hayatında bir dönemden bir başka döneme geçen genç, bu süreçte bütün hayatını etkileyecek olan inanç ve tutumları kabul etmek veya reddetmek üzere bir karar verme aşamasındadır (Bayyigit, 1989: 38).

Zihin ve düşünce hayatında soyut düşünme kabiliyetiyle birlikte gerek derinlik gerekse genişlik bakımından büyük bir kapasite kazanan ergen, yetişkinler seviyesinde bir düşünce kapasitesine sahip olmaktadır. Bu şekilde bir yandan içinde yaşamış olduğu çevrenin ve dünyanın sorunlarıyla meşgul olmaya başlayan genç aynı zamanda

bütün insanlığı uğraştıran tabiatüstü, dinî ve metafizik konuları da düşünmeye başlamaktadır. Bu durum çocuklukta idrak edilen ancak ifade edilemeyen dinî imanın şuurlu bir gelişimine imkân vermektedir. Dolayısıyla anlaşılan ve kavranılan dinî hayat 12–13 yaşlarında görülmeye başlamaktadır (Hökelekli, 2022: 267-268). Çünkü çocukluk döneminde kazanılmış olan dinî yapı, ergenlik döneminin duygusal ve entelektüel ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterliliğe sahip değildir. Bu durumun sebebi ise ergenin bilişsel gelişimi başta olmak üzere gelişmekte olan diğer özelliklerine bağlı olarak değişen çevresidir (Karaca, 2017: 171). Buna göre ergenin okulda öğrenmiş olduğu bazı bilgilerin inancıyla çelişik bir yapı sergilemesi, arkadaş çevresinin farklı fikir ve düşünceleriyle karşılaşması kendi inançlarına yönelik şüphe yaşamasına ve çocukluk yıllarında tereddütsüz bir şekilde kabul etmiş olduğu dinî inançlarını sorgulayarak yeniden değerlendirmesine sebep olmaktadır (Peker, 2022: 172).

Dinî uyanış ve gelişimin başlamasıyla birlikte anne, baba ve çevrenin telkin etmiş olduğu din anlayışından yavaş yavaş sıyrılarak kişisel olarak benimsenen dinî gelişim sürecine geçen ergenin (Kula, 2001: 52) aslında ergenliğin bunalımlı safhasına girmeden önceki bir iki yıl içerisinde dinî ilgisi yüksek seviyededir. Bu süreçte ibadetlerini yerine getirme, camiye ve cemaate katılma, helal-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılığında belirgin bir artış gözlenmektedir. Ancak ergenliğin kendine has bunalımlarının gündeme gelmesiyle bu durum değişerek geleneksel dinî kalıplar tenkit edilmektedir. Ergenin yaşamış olduğu dinî bunalım ve şüpheler, bedensel ve ruhi gelişiminin doğal bir sonucudur. Bilişsel kapasitesindeki artış ile ergen kendini bağımsız hissetmekte ve başta anne-babası olmak üzere her türlü otoriteye yönelik eleştirel bir tavra sahip olmaktadır (Hökelekli, 2022: 269-270).

Bu süreçte dinî kimliğini *başarılı* bir şekilde oluşturan ergenler yaşamış oldukları arayış ve sorgulama krizini sağlıklı bir şekilde atlatabilmektedirler. Ergenin herhangi bir arayış ve sorgulamada bulunmaması da mümkün olmakla birlikte bu durumda ailenin ve çevrenin inançlarını benimseyerek onlara bağlanması *ipotekli kimlik* durumu olarak değerlendirilmektedir. Gençlerde *moratorium* yani dinî kimliğin askıya alınması sürecini ifade eden dinî kimliğe yönelik bir karara varılamaması ve bu durumun geleceğe bırakılması da söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda gençlerin dine yönelik olumsuz bir tutuma sahip olarak dinî inançlarını reddetmesi ve ateizme yönelerek dinî açıdan kimlik dağınıklığı yaşamaları da karşılaşılan durumlardandır.

Kişinin bu şekilde ailesinin ve içinde yaşadığı kültürün dinî inancını kabul etmemesi ve başka bir inancı tercih etmesi *ters kimlik* kategorisine sahip olduğunu göstermektedir (Yapıcı, 2016: 105).

Ergenliğin son döneminde gencin din konusunda kendi kararını verebilecek zihni ve duygusal olgunluğa kavuşmasıyla birlikte dinî arayışlar, bocalamalar, şüphe ve kararsızlıklar yatışmakta ve bir sonuca ulaşmaktadır (Hökelekli, 2022: 280). Ergenliğin bunalımlı döneminin geride kalmasıyla birlikte dine yönelik kesin tercih ve kararlar kendini açıkça göstermektedir (Kula, 2001: 56). Arayış ve sorgulamalarının cevabını bulan gençlerin bir kısmı Allah'a yönelerek bir dinî inanca bağlanmaktadır. Bununla birlikte moratoryum kimlik kategorisinde bulunan gençler ne inkâr ne de iman edebilmek için yeterli delile sahip olmadıkları düşüncesinden hareketle tercihlerini geleceğe ertelemektedirler. Bunun yanı sıra herhangi bir sorgulama süreci içerisinde bulunmayan ipotekli kimlik statüsüne sahip olan gençler, çevre ve kültürün etkisiyle yoğun araştırmalar yapmadan taklidî inancı benimsemektedirler. Dağınık kimlik yaşayan gençlerde ise dinî bir kaygı ve arayış söz konusu olmamaktadır (Yapıcı, 2016: 105-106).

Bu çalışmanın örneklemini oluşturan bireyler, sosyal bilimciler tarafından "ağ/internet nesli" veya "dijital yerliler" (Prensky, 2001: 1) olarak adlandırılan 2000 ve sonrası doğumlu günümüz Z kuşağını oluşturan gençlerdir. Dünyadaki ilk küresel nesil (Homo Globalis) olan Z kuşağı aynı kültürel tecrübelerle büyümektedirler. Onlar çoğunlukla aynı tür yemekleri, modayı ve mekânları sevmektedirler. Küreselleşme kullandıkları dil ve ifadelerine de yansıyan bu nesil genellikle diğer kuşakların kullanmadığı ve anlamadıkları kelime ve ifadeleri sıklıkla kullanmaktadır (Töröcsik vd., 2014: 30). Nesil araştırmalarına yönelik önemli çalışmalar yapan Twenge (2018) bu nesli "internet nesli" (i-Gen) olarak isimlendirmektedir. Ona göre bu son kuşak yani i-Nesli kendilerinden önceki nesillerden davranış kalıpları, boş zamanlarını değerlendirme şekilleri, din ve maneviyat yönelimleri, cinsellik ve sosyal, politik faaliyetleri açısından daha önce benzeri görülmemiş şekilde farklılaşmaktadır. Twenge aynı zamanda i-Nesli'ndeki "i"nin, bu kuşağın benimsemiş olduğu bireyciliği de temsil ettiğini ifade etmektedir. Teknolojinin tamamıyla etkisi altına aldığı bu nesil, bir zamanlar kutsal olarak kabul edilen toplumsal tabuları reddetmekte ve yaşamlarından ve kariyerlerinden bambaşka şeyler ummaktadırlar. Twenge Amerikan kültüründe

yetişmiş olan gençler üzerinde gerçekleştirmiş olduğu bu araştırmanın neticesinde Amerikan toplumundaki Z Kuşağının (i-Nesli), Bebek Patlaması Nesli ve X Nesli kadar dindar olmadığını tespit etmiştir (s. 23-172). Türkiye’de Z kuşağının dindarlık yönelimlerine ilişkin yapılan çalışmalarda da bu durumun bazı hususlar açısından benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Örneğin Gökçe ve Tekin (2021)’in Z kuşağının dine yönelik yaklaşımlarını araştırdıkları çalışmada dinin etkisinin bu kuşak üzerinde daha az görüldüğü ve kendilerini dindar olarak görmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bununla birlikte dine yönelik bilgi edinmeyi önemsedikleri, bu konudaki araştırmalarını daha çok internet üzerinden yapmayı tercih ettikleri ve ibadetler sonrasında da olumlu duygular hissettikleri görülmüştür (s. 182).

4. KİMLİK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Bireysel kimlik, grup kimliği, sosyal kimlik, millî kimlik ve kültürel kimlik gibi tüm kimlik türleri topluma ve onun kültürüne uygun olarak tanımlanmaktadır. Din de toplumun ve kültürün temel unsurlarındandır. Dolayısıyla dinden bağımsız olarak yapılan kimlik tanımları toplumsal ve kültürel gerçekliğin tam bir yansımını sağlamada eksik kalacaktır. Dil, ırk, tarih, coğrafya ve kültür gibi kimliği oluşturan ortak aidiyetler içerisinde bulunan din, bireyi derinden etkileyerek ona sunduğu ahlak düzeniyle yol gösteren ve kişiliğine yön veren en önemli aidiyet bağlarından birisi olarak değerlendirilmektedir (Aslan, 2019: 1117-1118). Anlam ve aidiyetin temininde önemli bir işleve sahip olan din, insanların kimliğiyle yani onların gerçekte kim olduklarıyla sıkı sıkıya bağlıdır (Greil ve Davidman, 2007: 549).

Din tanımlamasında kimlik kavramını kullanan Hans Mol, dini, kimliği kutsallaştıran bir faktör olarak ele almaktadır (Mol, 1977: 1).

Bir dine bağlı olmak, bireylere sadece kim olduklarına dair bilgi sunmakla kalmamakta aynı zamanda nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini anlama bilinci de kazandırmaktadır. Bu nedenle diasporik süreçlerde, bireylerin yaşadıkları kimlik sorunlarının çözümünde dinin etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Hızla değişen ve üyelerinin yer değiştirme olasılıklarının yüksek olduğu bir toplumda, bir yere ait olma hissi psikolojik olarak da önemli bir ihtiyaçtır. Kişiye aitlik hissi kazandıran din, sadece kimlik oluşumunda değil korunmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Aslan, 2019: 1118). Nitekim dinin müntesiplerine bir kimlik

kazandırarak bu kimliğin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla gerekli desteği vermesi insan hayatındaki en önemli rollerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Yapıcı, 2016: 49).

Din, kararlı ve sağlam bir insan kişiliği oluşturarak toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde gelişmesine imkân vermekte ve insanın kimlik bunalımına düşmesini engellemektedir. Bireyin benliğinin oluşması ve iç dünyasıyla barışık olmasını sağlayan din (Gashi, 2016: 198), toplumda inananların paylaştıkları kutsal değerler ve idealler yaratarak bu değerler ve ideallere referanslı bir ahlakın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu şekilde bireylerin davranışlarını kutsal amaçlara yönlendiren din aynı zamanda kimliğe de kutsal anlam ve değer ekleyerek önemli bir tamamlayıcı fonksiyonu yerine getirmektedir (Günay, 2005: 419).

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde toplum yaşamını derinden etkileyerek şekillendiren önemli bir etmen olan din, sosyal değişimin her evresinde varlığını sürdürmüştür. Pozitivist akıl ve seküler bakış açılarına dayalı modern dönemlerde de sadece kutsala yönelik inanç ve bağlılıkla değil, aynı zamanda toplum yaşamında sosyo-kültürel bir motif olarak da var olmaya devam etmiştir. Bu bağlamda milli ayrımın belirgin özelliklerinden biri olan kültürün şekillenmesinde dinin etkisinin önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Yani bir milletin özgün kimliğinde önemli bir role sahip olan edebiyat, sanat, hukuk, felsefe, ahlak, duyuş ve değer yargıları gibi pek çok toplumsal unsurda dinin etkilerine rastlanmaktadır (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006-2009: 116). Dolayısıyla hem toplumun hem de kültürün temel yapı taşlarından birisi olarak kabul edilen ve özellikle de günümüzde modern insanın yaşamış olduğu kimlik ve anlam krizi karşısında kendini tanımlaması ve bir şeyle özdeşlik kurmasında hayati bir role sahip olan dinin, kimlik tanımlamalarında yadsınamaz bir öneme sahip olduğu açıktır (Coşkun, 2003: 5).

Din, kişiye pek çok hazır kimlik sunan topluma, tutarlı bir kimliğin modellerini ve yaşama şeklini ortaya koymak suretiyle katkıda bulunmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda dinin en önemli işlevinin tamamen bütünleşmiş, kararlı ve sağlam bir insan kişiliği oluşturmak olduğu ifade edilebilmektedir. Din gerek kişi gerekse toplum için kimliğin bir anlamını temin etmektedir. Yaşamış oldukları toplumda kendilerine uygun bir kimlik bulamayan kişilerin, dinî grup ve tarikatlara katılmaları ya da din değiştirerek başka bir dine geçiş yapmaları zaman zaman

karşılaşılan olaylar olmakla birlikte bu tarz durumların en fazla ergenlik ve orta yaş dönemlerinde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Hökelekli, 2022: 110-111). Bu durum ergenlik döneminde hızlı bir şekilde gerçekleşen fiziksel değişim, duygusal bağımsızlık arzusu, akranlara yönelme, cinsel merak, soyut düşünebilme kabiliyeti, kimlik arayışı (Yapıcı, 2020: 8-9) gibi etkenlere bağlanabilmektedir.

Kişilik gelişiminin en kritik evresi olarak bilinen ve kimlik bunalımı olarak ifade edilen birtakım bocalamaların ortaya çıktığı (Hökelekli, 2016: 93) ergenlik döneminde gencin kimliğini oluşturmada en önemli referans kaynağı bazı özdeşim örnekleridir. Çocukluktan çıkan ergen, sosyalleşmenin kendisine sağladığı imkânlar sayesinde ailesi dışında, çevresinde ve toplumda beğendiği, kendisine benzemek istediği kişilerle özdeşleşerek kimliğini şekillendirmektedir. Din ve ideoloji de ergenin özdeşim örnekleri içerisinde yer almakta ve ergenin kimliğini oluşturmaya katkı sağlamaktadır (Kula, 2001: 76-77). Gençlerde kimlik bilincinin oluşmasına yardımcı olarak gencin kim olduğunu anlamasına ve hayat gayesini oluşturmaya imkân veren din, aynı zamanda gencin bu anlamda yaşamış olduğu kimlik krizlerini yatıştırarak ruh sağlığına da olumlu katkıda bulunmaktadır. Zira din kişinin varoluşuna bir anlam katarak ona güvensiz bir dünyada güvenle yaşayabilme ümidi vermektedir (Yapıcı, 2021: 97).

5. KİMLİK VE DİNDARLIK ÇALIŞMALARI

5.1. İngilizce Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Türkiye’de 1990’lardan sonra çalışılmaya başlanan dinî kimlik konusunun yabancı literatürde özellikle de Batı’da çok daha erken tarihlerde ele alındığı görülmektedir. Erikson’ın 1950’de psiko-sosyal gelişim teorisini oluştururken kimlik konusuna önemli bir yer vermesi, sonraları da Marcia’nın 1966’da Erikson’ın teorisini geliştirerek kimlik statülerini ortaya koymasının araştırmalara öncülük yaptığı söylenebilir. Yabancı alanyazında psikoloji ve sosyoloji gibi farklı sosyal bilim dallarının ilgi alanlarına girmiştir.

Psikoloji alanında konuyu inceleyen ilk çalışmalardan birisi David Elkind (1964)’e aittir. Bu çalışma, dinî kimlik kavramına yaşları 5 ile 14 arasında değişen çocuklar tarafından yaş farklarına göre yüklenen anlamların araştırılması amacıyla

bizzat Elkind'in kendisinin yürütmüş olduğu yaklaşık 800 mülakattan elde edilen verilerin değerlendirildiği bir nitel çalışmadır. Sosyoloji alanında erken dönem uygulamalı araştırmalara iki örnek ise Sydney Croog ve James Teele (1967) ile Seward Salisbury (1970)'e aittir. Bu çalışmalarda Katolik ve Protestanlar arası evliliklerde dünyaya gelen bireylerin mezhepsel farklara ve cinsiyete dayalı olarak dinî kimlik ve dinî davranışları incelenmiştir. Bu çalışmalardan ilkinde 2300 ordu mensubu erkeklerden ve diğerinde 1962-63 yılları arasında öğrenim gören 2524 üniversite öğrencisinden veriler toplanmıştır.

İlerleyen yıllarda Yahudi, Müslüman ve farklı dinî ve kültürel kontekstlerde örneklemeler üzerinde araştırmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda Codman-Wilson (1992), Amerika Birleşik Devletleri'nde göçmen olan Tayland Hristiyan kilisesindeki bireylerin kültürel ve dinî kimliği üzerine odaklanarak bu değerler çoğulluğu ve kimliğe bağlılıkla nasıl başa çıktıklarını araştırmışlardır. Glassman (1993), Yahudi yetişkinlerin kendilerini etnik ve dinî açıdan Yahudi olarak ne ölçüde algıladıklarını ve kişisel özellik, tutum ve uygulamalarının etnik ve dinî kimliğin önemiyle nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemek üzere Yahudi bireylerden oluşan 540 kişilik rastgele bir örneklem üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Kirkland-Harris (1993), 9 Afrikalı-Amerikalı kadınla gerçekleştirdiği nitel araştırmada çift bilinç ve dinî kimlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gilliat (1994), Britanya'daki genç Müslümanların dinî kimliğine yönelik bakış açılarını araştırmış ve çoğunluk ve azınlık statüsünün onların üzerinde yaratmış olduğu bazı etkiler üzerine odaklanmıştır. Ringger (1994), 1989 ve 1993'te toplanan boylamsal veriler ışığında kadın ve erkek ergenler arasında özel dinî davranış, dinî kimlik ve öz saygı arasındaki ilişkiyi ailevi ve dinî sosyalleşme bağlamında incelemiştir.

2000'lerden sonra konu hakkındaki çalışmalar artarak devam etmiştir. Yürütülen araştırmalarda dinî kimliğin etnik kimlik, dinî davranış, dinî şüphe, değerler ve öz saygı gibi çeşitli değişkenler bağlamında ele alındıkları tespit edilmektedir. Bu çalışmalara da birkaç örnek verilebilir. Hunsberger vd. (2001) 132 üniversite ve 937 lise son sınıf öğrencisinden oluşan örneklem üzerinde yürütmüş oldukları çalışmada ergenlerin dinî meselelerle, özellikle de dinî şüphe ve kimlik gelişimiyle baş etme girişimleri arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Saroglou ve Galand (2004)'11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında kimlik, değerler ve din konusunu Belçika'da yaşayan Belçika

yerlileri, Müslüman Akdeniz ülkelerinden gelen göçmenler ve diğer ülkelerden gelen göçmenler olmak üzere 3 grup genç yetişkin üzerinde araştırmışlardır. Puffer, K. A. ve arkadaşları (2008), ergenlik döneminde dinî şüphe ve kimlik oluşumu arasındaki ilişkiyi 604 dindar ergenden veri toplamak suretiyle incelemişlerdir. Moulin (2013), dinî kimlik inşası ve müzakeresinin temel bir teorisini ortaya koymaya çalışmış ve eğitimin dinî kimlik inşası üzerindeki etkisini incelemiştir.

Benjamin, Choi ve Fisher (2016), dinî kimlik ve ekonomik davranış arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kişilerin ekonomik tercihlerinin dine göre şekillenerek değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Mitchell (2017), Kuzey İrlanda'da din, kimlik ve siyaset: aidiyet ve inancın sınırları isimli çalışmasında dinin sosyal kimlik ve siyasetin merkezî bir özelliği olarak kaldığını aynı zamanda sadece bir etniklik belirleyicisi olmayarak kimlik, toplum ve siyasetin pek çok anlamını sağlamaya devam ettiğini savunmuştur. Palitsky, Sullivan, Young ve Schmitt (2020) ise din ve kimliğin inşası başlıklı araştırmalarında kültürel-varoluşçu psikoloji ve varoluşçu antropoloji gibi çeşitli varoluşçu bakış açılarından faydalananarak, özel, sosyal ve gelişimsel boyutlarında din ve kimliğe yönelik teorik ve metodolojik bir yaklaşım önermişlerdir.

Knott (2022), din ve kimlik konusunu İngiltere'deki etnik azınlık dinleri üzerinde araştırmış ve din ve dinî tercihlerin kişinin, grubun ve toplumun kendisini nasıl gördüğünden açıkça etkilendiğini vurgulamıştır. Javdan, Poordadkhodaei ve Forozanfar (2023), 2019-2020 eğitim öğretim yılında Rudan Şehrindeki ortaokul öğrencilerinden 100 kız ve 100 erkek öğrenci üzerinde öngörü, İslami yaşam tarzı ve öz kontrol ile ergenlerin dinî kimlikleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Geurts ve van Klingerden (2023), Hollanda'daki Genç Hollandalı Müslümanların kimlik yönetimi stratejileri araştırdıkları deneysel çalışmada Sosyal Kimlik Teorisi ve olumsuz ve daha olumlu medya mesajlarının, dinî grupla özdeşleşme derecesi ile kimlik yönetimi stratejilerinin uygulanması arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

5.1. Türkçe Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Alanyazın incelendiğinde ülkemizde ergenlerde kimlik ve din konusunu araştıran psikoloji, sosyoloji ve eğitim gibi farklı alanlarda yürütülmüş çalışmaların bulunduğu tespit edilmektedir. Din psikolojisi alanında yürütülen bu çalışmalardan ilki 1993 yılında Kula tarafından yazılan “Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir

Araştırma” isimli doktora tezidir. Kula (2001), gençlerin dindarlık seviyeleri ile kimlik yapılanması arasındaki korelasyonlarda yaş, cinsiyet, okul ve sosyo-ekonomik durumlarına göre ne tür farklılıklar olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla nicel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın örneklemini Bursa ilinde bulunan İmam Hatip Lisesi, Anadolu Lisesi, Meslek Lisesi ve Özel okullarda öğrenim gören 17-21 yaş arasında bulunan 800 öğrenci oluşturmuştur. Anket tekniği ile gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre din ile kimlik arasında karşılıklı bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kimliğin boyutları açısından ise dinî hayat ile kimliğin bağımsızlık boyutu arasında negatif ilişki olduğu, dinî hayat ile hayat felsefesi boyutunda herhangi bir ilişkinin olmadığı, dinî hayat ile kimliğin mesleki rol ve cinsel kimlik boyutları arasında ise olumlu bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Sosyoloji ve din sosyolojisi alanlarında da din ve kimlik üzerine çalışmalar yürütülmektedir. Bunlardan ikisine burada şu şekilde örnek verilebilir. Din sosyolojisi alanında yürütülen “Din ve kimlik” başlıklı teorik çalışma Coşkun (2003)’a aittir. Bu çalışmada genel hatlarıyla bilgi sosyolojisinde bir sorun olarak kimlik, bir kimlik aracı olarak din ve modern ve postmodern kimlikler ile toplumsal kurumlarda yaşanan kimlik krizleri ele alınmaktadır. Türkkın’ın (2011) “Kimliğin Oluşumunda ve Korunmasında Dinin Rolü” isimli yüksek lisans tezi konuyla ilgili bir başka çalışmadır. Sosyoloji alanında gerçekleştirilen bu çalışmada dokümantasyon metodu kullanılmış ve din olgusunun kimliğin oluşumunda ve korunmasındaki rolünün anlaşılması amaçlanmıştır. Araştırmanın sonucunda dinin, kimliğin oluşumunda ve korunmasında önemli bir yere sahip olduğu ve bireyi kimlik karmaşasına, kimlik bunalımına karşı koruduğu tespit edilmiştir.

Ayten’in (2012) “Kimlik ve Din” isimli çalışmasında Londra’da yaşayan Türk gençlerinin kimlik statüleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve kimlik statülerinin cinsiyet ve yaş gibi demografik değişkenlere göre ne tür bir farklılık gösterdiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Kimlik Statüsü Ölçeği ve Dindarlık Ölçeği kullanılarak yapılan araştırmanın örneklemini İngiltere’nin Londra kentinde yaşayan 67’si kadın ve 64’ü erkek olmak üzere 131 Türk genci oluşturmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre bağımlı kimlik, kimlik arayışı, statülerinde kadınların, başarılı kimlik statüsünde ise erkeklerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğu

tespit edilmiştir. Dindarlık ile başarılı ve ipotekli kimlik statüleri arasında olumlu ancak anlamlı olmayan ilişki bulgulanmıştır. Bununla birlikte dindarlık ile “kimlik karmaşası” ve “kimlik arayışı” statüleri arasında olumsuz ve anlamlı ilişki olduğu gözlenmiş, dinin sosyal ve bireysel hayatta etkinliğinin artmasıyla birlikte kişilerin “kimlik karmaşası” ve “kimlik krizi” gibi durumları yaşama sıklığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bir başka çalışma ise Kaleci’nin (2016) Din sosyolojisi alanında gerçekleştirdiği “Ergenlik Dönemi Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü” isimli araştırmasıdır. Kaleci, 15-20 yaş arası ergenlik dönemi gençlerinin dinî gelişim seviyelerini ve onların dinî kimlik düzeylerini tespit etmeyi ayrıca dinî gelişim seviyeleri ile dinî kimlik düzeyleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve varsa ilişkinin hangi yönde olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında, Konya’da öğrenim gören 1000 lise öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmanın sonucunda ergenlerin dinî gelişim seviyeleri ve dinî kimlik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Kartopu ve Hacıkeleşoğlu (2016) “Dindarlık Eğiliminin Kimlik Duygusu Kazanımındaki Rolü” isimli araştırmalarında, dindarlık eğilimine göre kimlik duygusu kazanım düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini Gümüşhane Üniversitesinde öğrenim gören 295 kişi oluşturmuştur. Çalışmanın neticesinde dindarlık eğiliminin kimlik duygusu kazanımını etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayten ve Vural (2023) “Ah Bu Gençler” isimli çalışmalarında günümüz gençliğinin inanç dünyasının ve dinî kimliklerinin anlaşılmasını amaçlamışlardır. Anket metoduyla gerçekleştirilen nicel bir araştırma olan bu çalışmanın örneklemini Türkiye’nin farklı illerinde yaşayan ve lise düzeyinde öğrenim gören 14-18 yaş arası 2128 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın verileri 2020 yılının Ekim-Aralık ayları arasında toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda gençlerin genel itibarıyla kim olduklarıyla ilgili algılamalarında dine önemli düzeyde yer verdikleri, dinî kimlik ve dini yaşama konusunda ortalamanın üzerinde eğilimler gösterdikleri tespit edilmiştir.

Din ve kimlik üzerine yapılan akademik çalışmalar sosyal bilimlerde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle sosyoloji, psikoloji ve din bilimleri alanlarında

bu konunun çeşitli teorik ve metodolojik yaklaşımlarla ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelendiğinde 13 adet yüksek lisans tezinin ve 10 adet doktora tezinin bu konuya odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmaların din ve kimlik arasındaki ilişkiyi, toplumsal ve kültürel bağlam, dinî kimlik aktarımını etkileyen faktörler, siyasal ve dinî yönelimler, dinî yönelim ve psikolojik iyi oluş, dinî kimliğin hayat memnuniyeti ve kaygı düzeyine etkisi, etnik ve dinî kimlik duygusu gibi değişkenler etrafında ele aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte kimlik ve din araştırmalarının daha çok göçmen topluluklar ve yabancı ülkelerde yaşayan Türk bireyleri üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Özellikle Avrupa ve ABD’de yaşayan Müslüman gençler üzerinde yapılan araştırmaların kimlik ve din ilişkisinin çok kültürlü ortamlarda nasıl şekillendiğini incelemeye odaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak dikkat çekici bir nokta mevcut çalışmaların büyük ölçüde nicel yöntemlere dayanması ve nitel araştırmaların oldukça sınırlı olmasıdır. Dinî kimlik gibi bireysel ve toplumsal yönleri bir arada barındıran bir konunun derinlemesine incelenmesi açısından nitel çalışmaların eksikliği önemli bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle yürütülmekte olan bu mevcut araştırmada nitel bir yaklaşım benimsenerek üniversite çağındaki gençlerin kimlik kazanım süreçlerinde dinî inanç ve tutumlarının rolü anlaşılmaya çalışılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, veri toplama aracının oluşturulması, evren ve örneklem, verilerin toplanması ve analizi ile etik değerlendirmeler hakkında bilgiler verilmektedir.

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Henüz gençlik yıllarında olan üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılmasının amaçlandığı bu çalışmada gençlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, dindarlık düzeylerine yönelik algıları, ibadetlere bakışları ve ibadetleri yerine getirme eğilimleri, giyim kuşam tercihleri ve yeme içme alışkanlıklarında dinî ilkeleri hayatlarına ne kadar yansıttıklarını tespit etmek, kısacası gençlerde kimlik ve din ilişkisini din psikolojisi bağlamında derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Nitel araştırmalarda toplumsal yaşamın doğal akışı içerisinde gündeme gelen olaylarla ilgili ayrıntılı incelemeler yapmak önemli kabul edilmektedir (Neuman, 2022: 295). Bu bağlamda “nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 37).

Ülkemizde kimlik ve din ilişkisine yönelik yapılan araştırmalarda genellikle nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu çalışmada ise katılımcıların daha detaylı açıklamalar yapabilmelerine imkân sağlayan ve böylelikle anlayış derinliğine ulaşmayı amaçlayan nitel araştırma (Palinkas, Horwitz, Green, Wisdom, Duan ve Hoagwood 2013: 534) yöntemi tercih edilmiştir. Nicel araştırmalarda insan ve grup davranışları “Ne kadar?” “Ne miktarda?” “Ne kadar sık?” “Ne kadar yaygın?” şeklindeki sorulara cevap aramak suretiyle sayısal verilerle açıklanmaya

çalışılmaktayken insan ve grup davranışlarının “niçin”ini anlamaya odaklanan nitel araştırmalarda ise “Niçin?” “Nasıl?” “Ne?” gibi sorular önemli kabul edilmekte ve bu sorulara yönelik cevap aranmaktadır (Karaca, 2017: 48). Yani nitel araştırmada dinamik toplumsal yaşam değişkenlere ya da sayılara dönüştürülmek yerine araştırılan kişilerin fikirleri ve bakış açıları dikkate alınmak suretiyle doğal bir ortam içerisinde değerlendirilmekte ve veriler gerçek insanların ifade ettiklerinin kaydedilmesi, belli davranışlarının gözlenmesi sayesinde toplanmaktadır (Neuman, 2022: 307). Dolayısıyla nitel araştırma merkezine insanı alan ve onun kendisini, çevresini nasıl algıladığını, tanımladığını keşfetmeye yönelik çaba harcayan ve incelenen sosyal gerçekliğin derinliklerinde bulunan gizli bilgiyi gün yüzüne çıkartma amacına sahip olan bir araştırma olarak değerlendirilebilmektedir (Özdemir, 2010: 339).

Nitel araştırmanın kapsam ve içeriği doğrultusunda bu araştırmanın yürütülmesi için nitel araştırma modellerinden “olgubilim” (fenomenoloji) deseni tercih edilmiştir. Olgubilim (fenomenoloji) modeli farkında olduğumuz fakat hakkında ayrıntılı ve derinlemesine bir bilgiye sahip olmadığımız olguları anlamlandırmak ve açıklamak üzere kullanılmaktadır. Başlıca veri toplama aracı görüşme olan fenomenolojik araştırmada veri, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek birey veya gruplardan elde edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 66-68; Creswell, 2021: 79-85).

Olgubilim araştırmalarında görüşmeci önceden hazırlamış olduğu konu veya alanlara bağlı kalarak hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de bu sorular konusunda daha detaylı bilgi almak amacıyla ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir. Aynı zamanda görüşmeci, görüşme sırasında soruların cümle yapısını ve sırasını değiştirebilir ve bazı konuların ayrıntısına girerek daha çok sohbet tarzı bir yaklaşım benimseyebilir. Bu yönüyle görüşme formu yaklaşımı “yarı yapılandırılmış görüşme” olarak isimlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 130). Üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılması amaçlanan bu araştırmada da nitel veriler elde edilmek üzere nitel araştırmalarda oldukça sık kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat (görüşme) tekniğinden faydalanılmaktadır.

2. VERİ TOPLAMA ARACI

Yarı yapılandırılmış mülakat formu, literatür taramasının ardından uzman görüşlerine başvurularak geliştirilmiş ve katılımcıların net bir şekilde anlayabilmelerine imkân sağlayan sade ve yalın bir dille hazırlanmıştır. Elde edilen ilk form pilot uygulamalar ışığında yeniden değerlendirilmiş ve son şekli verilmiştir. Saha araştırması öncesinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'na başvurularak gerekli onay ve izin alınmıştır. (Bkz. Ek-1)

Veri toplamada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine yönelik bilgi edinmek amacıyla oluşturulan kişisel bilgi formu, cinsiyet, yaş, mezun olunan lise, eğitim görülen fakülte, bölüm, sınıf, annenin ve babanın eğitim durumu ve anne, babanın dindarlık durumu gibi değişkenleri içeren 10 sorudan oluşmaktadır. Çalışma konusuna yönelik ise 16 temel soruya yer verilmiş ayrıca temel görüşme sorularından takip ve sonda soruları oluşturulmuştur. Konu bütünlüğünü bozmamak için görüşme formu; görüşmenin temel odağından uzaklaşmadan mantıksal sıralamaya dikkat edilerek ilk olarak kişinin kendisini tanımlamasına yönelik sorular ile başlamış ardından dindarlık düzeyine ilişkin algılarını tespit eden sorular ile devam ederek dinin katılımcıların kimliklerinin bir parçası olup olmadığını saptayan sorular ile son bulmuştur.

Bu bağlamda katılımcılara ilk olarak “Bana kendinizden bahseder misiniz? Siz kimsiniz, kendinizi nasıl tanımlarsınız?” şeklinde bir soru yöneltilerek kimlik tanımlamalarında dinî inanç ve değerlere referans verme eğilimleri saptanmaya çalışılmıştır. İkinci olarak ise “Geleceğe yönelik hayalleriniz, hedefleriniz, amaçlarınız, planlarınız var mıdır? Varsa nelerdir?” şeklinde bir soru sorulmuş ve geleceğe ilişkin planlamalarında dine, manevi inanç ve değerlere yer verip vermedikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak da dinin kişiye anlam ve hayat gayesi sunmak suretiyle kimlik kazandırdığı ve zorluklarla başa çıkma sürecinde önemli bir kaynak olduğu yaklaşımından hareketle “Bugüne kadar yaşadığınız bir sorun, zorluk oldu mu? Bu olaya nasıl bir tepki verdiniz? Bunu aşabilmek için, bununla mücadele edebilmek için ne(ler) yaptınız, ne(ler)den güç aldınız? Başınıza gelenin nedeninin ne olduğunu düşündünüz?” şeklinde bir soru sorularak kişinin yaşadığı

zorluklar ve bunlarla başa çıkma sürecinde inanç ve değerlere atıfta bulunup bulunmadığının anlaşılması amaçlanmıştır.

Dördüncü soruyla ise kişilerin maneviyata ilişkin yaklaşımları anlaşılmaya çalışılmış ve “Sizce maneviyat nedir? Ne demektir? Kendinizi maneviyatlı biri olarak tanımlar mısınız? sorusu sorulmuştur. Beşinci sırada ise “Sizce dindarlık nedir? Ne demektir? Müntesibi olduğunuz dini nasıl tanımlarsınız? Bu din sizin için ne ifade etmektedir? Kendinizi dindar birisi olarak tanımlar mısınız? 1’den 10’a kadar değerlendirecek olsanız dindarlık düzeyiniz kaç olabilir?” şeklindeki sorularla gençlerin din ve dindarlık algıları ve dinin kimlik kazandırıcı etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. “Dinî inançlar ve uygulamalar konusunda hiç şüpheye düştüğünüz oldu mu? Eğer olduysa dine karşı mesafeli olduğunuz bir süreç ve din değiştirme tecrübesi yaşadınız mı? şeklindeki altıncı soruyla gençlerin yaşadıkları dinî şüpheler ile din ve inanca ilişkin tutumları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

“İbadetlerle aranınız nasıldır?” şeklindeki yedinci soruyla gençlerin bireysel hayatlarında dine ne kadar yer verdikleri anlaşılmaya çalışılmış bu amaçla “Hangi sıklıkla namaz kılarıyorsunuz? Hangi sıklıkla oruç tutarsınız? Ne gibi zamanlarda, durumlarda ve hangi sıklıkla dua edersiniz? Kur’an okumayı biliyor musunuz? Hangi sıklıkla Kur’an ve meal okursunuz? Hata ya da günah işlediğinizi düşündüğünüzde tövbeye başvurur musunuz?” şeklindeki alt sorulardan da yararlanılmıştır. “Dinî inançlarınızı nasıl edindiniz veya neden benimsediniz? Ailenizin veya çevrenizin bu inançlarınız üzerinde etkisi var mıdır? Varsa nedir? şeklindeki sekizinci soruyla ise gençlerin dinî kimlik kazanım süreçlerinin anlaşılması ve bu süreçte ailenin ve çevrenin rolünün saptanması amaçlanmıştır. Dokuzuncu soru ile ise gençlerin dinî kimlik oluşumlarında dinî toplulukların rolünün anlaşılması amaçlanmış ve “Dinî topluluklara veya etkinliklere katılır mısınız? Bu katılımlar size nasıl hissettirir? Aileniz dernek, vakıf, cemaat gibi ortamlarda bulunma konusunda sizi yönlendirir mi? Yönlendirirse onlara nasıl cevap verirsiniz?” şeklindeki sorulara cevap aranmıştır.

“Dinin, dinî inançlarınızın günlük yaşamınızda etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız ne kadar ve nasıl etkili olduğunu düşünüyorsunuz?” şeklindeki onuncu soruyla gençlerin günlük yaşamlarında dinî ilkeleri hayatlarına ne kadar yansıttıkları tespit edilmeye çalışılmış ve bu amaçla “Yiyecek ve içecek

tercihlerinizde neye göre hareket edersiniz? Kıyafetlerinizi belirlemenizde hangi faktörler bulunmaktadır? Arkadaşlarınızı seçerken nelere dikkat edersiniz? Din sosyal çevrenizde veya arkadaşlarınızla olan ilişkilerinizde nasıl bir rol oynar? Arkadaşlarınız sizi bir yere davet ederse gidip gitmeyeceğinizi neler belirler? Örnek olarak sinema, tiyatro, opera, bale, resim/heykel sergisi, müze, konferans, konser, kafe, kahvehane, turistik gezi, eğlence mekânları, içkili mekânlar. Eğer bu son soru cevaplanırken katılımcı tarafından dine herhangi bir atıfta bulunulmadıysa davete katılıp katılmama konusunda dinin etkisi var mıdır? Ne kadar etkilidir? diye sorulmuştur. Önemli bir karar almanız gerektiğinde dinin kararınız konusunda herhangi bir etkisi olur mu?” şeklindeki alt sorulara da cevap aranmıştır. “Din duygularınızı etkiler mi? Dininizin kendinizi nasıl hissettiğinizle ilişkisi var mıdır? Varsa nasıl bir ilişkisi vardır?” şeklindeki on birinci soruyla ise dinin, gençlerin duygusal durumunu etkileyip etkilemediğinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Gençlerin üniversite yaşamlarından önce dinî inanç ve uygulamalarına yönelik bilgi sahibi olmak amacıyla on ikinci soruda “Ortaokul ve lisede aldığınız din eğitimi sizi etkiledi mi, sizde bir değişiklik yaptı mı? Eğer cevabınız evet ise nasıl?” şeklindeki sorulara yer verilmiştir. On üçüncü soruda ise üniversite yaşamının gençlerin dinî inanç ve uygulamalarını nasıl etkilediğini anlamak üzere katılımcılara “Üniversite yaşamı, dinî inançlarınızı ve uygulamalarınızı nasıl etkiler? Bunlarda herhangi bir değişiklik yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu değişikliklere sebep olan faktörler nelerdir? Aldığınız eğitimin dinî yaşantınızı etkilediğini düşünür müsünüz?” Üniversite çevrenizdeki farklı kültür ve inançların dinî yaşantınız üzerinde etkileri var mıdır? Varsa nelerdir?” şeklindeki sorular yöneltiştir. “Dinî inançlarınızla ahlaki değerleriniz arasında bir ilişki var mı? Yardımlaşma, diğerkâmlık, affedicilik, dürüst olmak, adil olmak, güvenilir olmak, hoşgörülü olmak, sorumluluk sahibi olmak gibi değer ve erdemleri dinle bağlantılandırır mısınız?” şeklindeki on dördüncü soruyla ise gençlerin ahlaki davranışları dinle ilişkilendirip ilişkilendirmedikleri anlaşılacak istenmiştir.

“Çok beğendiğiniz ve kendinize rol model aldığınız biri(leri) var mıdır? Bu kişi(ler) kim(ler)dir? Bu kişi(ler)de kendinize örnek aldığınız özellik(ler) ne(ler)dir?” şeklindeki on beşinci soruyla gençlerin dinî kimlik kazanımı bağlamında rol model aldıkları kişiler ve bu kişilerin etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak ise tezin

temel problemi kapsamında, gençlerin içerisinde bulundukları dini, kim olduklarıyla ne kadar ilişkilendirdikleri ve dinî değerleri kimliklerinin bir parçası olarak görüp görmediklerini tespit etmek üzere “Dinin kimliğinizin bir parçası olduğunu düşünür müsünüz? Din kendinizi tanımada, tanımlamada, anlamlandırmada bir rol oynar mı? Oynadığını düşünüyorsanız nasıl bir rol oynar?” şeklindeki sorular katılımcılara yöneltilmiştir.

3. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın örneklem grubunu İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi’nde 2023-2024 Akademik Yılı Bahar Dönemi’nde lisans düzeyinde eğitim görmekte olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi ve Turizm Fakültesi’nde öğrenim gören 19-25 yaş arası 16 kız ve 14 erkekten oluşan toplam 30 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılara amaçlı örneklem tiplerinden birisi olan kartopu örneklem yöntemiyle ulaşılmıştır. Mümkün olduğu ölçüde farklı bölümde öğrenim gören farklı sosyo-ekonomik durum ve dünya görüşüne sahip olan öğrencilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 2.1’de verilmiştir. Verilerin sunumunda katılımcıların görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılarını göstermek üzere Tablo 2.1’de yer alan K1, K2, K3 şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Tablo 2.1: Çalışma Grubu ve Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Görülen Fakülte	Sınıf
K1	Kadın	23	İlahiyat Fakültesi	3
K2	Kadın	21	Turizm Fakültesi Gastronomi	2
K3	Kadın	25	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Maliye	4
K4	Kadın	22	Diş Hekimliği Fakültesi	5
K5	Erkek	23	Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Sosyoloji	3
K6	Kadın	23	Diş Hekimliği Fakültesi	5
K7	Kadın	25	Diş Hekimliği Fakültesi	5
K8	Erkek	19	Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği	1
K9	Kadın	19	Tıp Fakültesi	2

K10	Kadın	20	Tıp Fakültesi	2
K11	Erkek	21	Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği	1
K12	Erkek	22	İlahiyat Fakültesi	3
K13	Kadın	23	İlahiyat Fakültesi	3
K14	Erkek	21	Turizm Fakültesi Gastronomi	2
K15	Erkek	20	Turizm Fakültesi Gastronomi	2
K16	Kadın	19	Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi Biyomedikal Mühendisliği	1
K17	Kadın	21	Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi Biyomedikal Mühendisliği	1
K18	Erkek	19	Tıp Fakültesi	2
K19	Kadın	23	Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi Biyomedikal Mühendisliği	3
K20	Erkek	19	Tıp Fakültesi	2
K21	Erkek	21	Tıp Fakültesi	2
K22	Kadın	20	Tıp Fakültesi	2
K23	Kadın	20	Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik	2
K24	Kadın	23	İlahiyat Fakültesi	3
K25	Erkek	21	İlahiyat Fakültesi	2
K26	Erkek	21	Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği	1
K27	Erkek	21	Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Sosyoloji	3
K28	Erkek	21	Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	3
K29	Erkek	21	Tıp Fakültesi	2
K30	Kadın	23	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler	1

Tablo 2.2: Katılımcıların İnanç Durumlarına İlişkin Bilgiler

Tanrı İnancı	Katılımcılar
Tanrı'ya inanıyorum	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K30
Bazı şüphelerim olmakla beraber Tanrı'ya inandığımı düşünüyorum.	K9, K21, K29

Tablo 2.3: Katılımcıların Mezun Olduklarına Liseye İlişkin Bilgiler

Mezun Olunan Lise	Katılımcılar
Fen Lisesi	K4,K6,K10,K11,K18,K20,K21,K22
Anadolu Lisesi	K2,K7,K8,K9,K14,K15,K16,K23,K25,K26,K27,K28,K29
Anadolu İmam Hatip Lisesi	K17, K30
Ticaret Meslek Lisesi	K12
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	K3
Düz Lise	K5
Açık Öğretim Lisesi	K1,K13
Sağlık Meslek Lisesi	K24
Sosyal Bilimler Lisesi	K19

Tablo 2.4: Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler

Annenin Eğitim Durumu	Katılımcılar
İlkokul Mezunu	K1, K2, K6, K7, K11, K12, K13, K14, K16, K17, K21,K24, K26, K30
Ortaokul Mezunu	K23, K9
Ortaokul Terk	K5, K28
Lise Mezunu	K3,K10, K15, K18, K22, K25, K27
Ön Lisans Mezunu	K13
Üniversite Mezunu	K19, K20, K4, K8, K29
İlkokul Terk	K28

Tablo 2.5: Katılımcıların Annelerinin Dindarlık Durumlarına İlişkin Bilgiler

Annenin Dindarlık Durumu	Katılımcılar
Müslüman	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K16, K17, K18, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30
Çok Dindar	K1
Alevi	K15
Zerdüşt	K19
Dindar Olmaya Çalışıyor	K13

Çok Dindar Değil	K9
------------------	----

Tablo 2.6: Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumlarına İlişkin Bilgiler

Babanın Eğitim Durumu	Katılımcılar
İlkokul Mezunu	K2,K6, K12, K13, K24,K26
Ortaokul Mezunu	K16, K23
Ortaokul Terk	K25, K28
Lise Mezunu	K1, K3, K9, K11, K14, K15, K17, K19, K20, K27
Üniversite Mezunu	K4, K5, K7, K8, K10, K18, K21, K22, K29

Tablo 2.7: Katılımcıların Babalarının Dindarlık Durumlarına İlişkin Bilgiler

Babanın Dindarlık Durumu	Katılımcılar
Müslüman	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K14, K16, K17, K18, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29
Çok Dindar Değil	K9
Dindar Olmaya Çalışıyor	K13
Alevi	K15
Ateist	K19

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler kişisel bilgi formu aracılığıyla elde edilmiştir.

4. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Araştırma, üniversite öğrencisi olan gençlerle kendi rızaları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında amaçlı örnekleme çeşitlerinden kartopu (zincirleme) örnekleme tekniği uygulanmış, katılımcılara bu yolla ulaşılmıştır. Amaçlı örnekleme modelinde araştırmanın konusunu oluşturan kişi, olay ve durumlara yönelik belirli bir amaç doğrultusunda derinlemesine bilgi toplamak amaçlanmaktadır (Maxwell, 1996, Akt. Özdemir, 2010: 327). Bu durum dikkate alınarak katılımcıların izniyle yürütülen mülakatlarda görüşme teklifi, katılımcıların görüşmeye hazır bulunuşluk düzeyleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Mülakatlar 2024 Mart, Nisan ve Mayıs ayları içerisinde yüz yüze katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri ortamlarda bizzat araştırmacı tarafından

gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardan önce katılımcılara araştırmaya yönelik kısa bir bilgi verilmiş, görüşmeye katılıp katılmama ve diledikleri takdirde çalışmadan çekilebilecekleri konusunda özgür oldukları belirtilmiştir. Sonrasında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'ndan araştırma için alınan 21.02.2024 tarihli onayda yer alan gönüllü katılım formunu incelemeleri ve onaylamaları halinde mülakata geçileceği bildirilmiştir. Bu amaçla katılımcılara gönüllü katılım formu sunulmuş ve kişisel kimliklerinin saklı tutulacağı güvencesi verilerek karşılıklı imza altına alınmıştır. Katılımcılardan alınan onay doğrultusunda yapılan görüşmeler transkripsiyon çalışması için kayıt altına alınmıştır. Cep telefonu ile ses kaydına alınan mülakatların her birine birer numara verilerek ses kayıtları Word formatında yazıya geçirilmiş ve bu şekilde analize hazır hale getirilmiştir. Aynı zamanda ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere mülakat sırasında araştırmacı tarafından gözlem notları da tutulmuştur.

Katılımcıların demografik bilgilerinin istendiği forma yönelik soruların cevaplandırılmasının ardından kendileri ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara görüşme sırasında kendilerini rahatça ifade edebilecekleri belirtilerek görüşmenin akışına göre gerekli görülen yerlerde eksik kalan sorular yan sorularla desteklenerek tekrar sorulmuştur. Ancak bununla birlikte katılımcıları yönlendirecek söz ve davranışlardan olabildiğince uzak durulmaya dikkat edilmiştir. Mülakatlar yaklaşık olarak 45-50 dakika sürmüştür. Katılımcılar çalışma içerisinde mülakat numaraları, yaş ve cinsiyetlerine göre isimlendirilmiş ve kendi kimliklerini belli edecek kişi ve yer adları kullandıkları bölümler anonim olarak yazıya geçirilmiştir. Probleme yönelik amaçlı olarak belirlenen katılımcılardan elde edilen verilerin doyuma ulaştığı düşünüldüğünde görüşmeler tamamlanmıştır. Nitel çalışmalarda içerik analiz yaklaşımına göre ilk olarak elde edilen veriler kodlanır, ortaya çıkan önemli bilgiler incelenerek, anlamlı bölümler oluşturularak kavramsal şekilde açıklanır. Betimsel analiz yaklaşımına göre ise, görüşmeler sırasında ortaya çıkan veriler, önceden tespit edilen temalara göre açıklanıp yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 239). Bu doğrultuda, elde edilen verilere içerik analizi ve betimsel analiz yapılmıştır. İçerik analizi ile toplanan verilerin kodlanmaları ve alt ve üst temalarının belirlenerek kategorileştirilmesi sağlanmıştır. Veriler böylelikle anlamlı bir şekilde açıklanmıştır. Betimsel analiz, araştırmanın kavramsal yapısının önceden net bir

şekilde belirlendiği araştırmalarda kullanılan nitel veri analizi tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 243). Bu analiz yöntemi ile de elde edilen veriler önceden belirlenen kavramsal çerçeve ve temalar etrafında düzenlenerek yorumlanmıştır. Verilerin tematik analizinde MAXQDA Trial Version 2024 (Sürüm 24.2.1) nitel veri analiz programı kullanılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde gençlerin kimlik kazanım süreçlerinde dinin rolünün anlaşılması amacıyla yürütülen araştırmada elde edilen verilerin analiziyle ulaşılan bulgulara ve bu bulguların literatürde yer alan bilgiler ile değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bulgular sunulurken derinlemesine betimleme yapılmasına dikkat edilmiş ve katılımcıların duygu, düşünce ve davranışlarını daha iyi açıklamak maksadıyla doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Gizlilik ilkesine bağlı kalınarak mülakat yürütülen kişilerin gerçek isimleri kullanılmamış ve katılımcılardan alıntı yapılırken katılımcılar K1, K2, K3... şeklinde isimlendirilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle gençlerin dini kimliklerinin bir parçası olarak görüp görmediklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Sonrasında araştırmanın temel problemi ekseninde kimlik kazanımında dinî unsurların rolüne yönelik bulgular ele alınmıştır. İlerleyen alt başlıklarda ise kimlik kazanımında sosyal unsurların rolüne ilişkin bulgular sunulmuştur. Son olarak da dinî kimlik kazanımında manevi unsurların rolüne yönelik bulgular ele alınarak ilgili literatür vasıtasıyla yorumlanmıştır.

1. GENÇLERİN KİMLİKLERİNİN BİR PARÇASI OLARAK DİN

Kimliği tüm yönleriyle kuşatan bir yapıya sahip olan din, kişinin yaşam alanını derinden etkileyerek etik anlayışını, ahlaki sorumluluklarını, yaşam tarzını, sosyal ilişkilerini, iç dünyasını ve dinî inancına bağlı olarak seçilen ibadetlerini düzenlemekte ve kişiye bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu yaşam tarzının kişinin üzerinde etkili olabilmesi dine yaklaşımı ve dindarlık algısıyla doğrudan ilişkilidir (Çetin, 2020: 157). Dolayısıyla dinin kişiye kimlik ve aidiyet duygusu kazandırması ancak dinin kişinin hayatında anlamlı bir rol oynaması ile mümkündür. Bu bağlamda araştırmada katılımcıların kendilik tanımlamalarında dine atıfta bulunup bulunmadıkları, dinî inanç ve değerleri kim olduklarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirip

değerlendirmedikleri anlaşılacak üzere ilk olarak “Bana kendinizden bahsedermisiniz? Siz kimsiniz, kendinizi nasıl tanımlarsınız” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve katılımcılardan yalnızca beş kişinin bireysel kimliklerine yönelik tanımlamalarında dinî kimliklerine açıkça atıfta bulundukları görülmüştür. Bu doğrultuda kendilerine hangi dine mensup oldukları veya inanç sistemlerine yönelik doğrudan bir soru yöneltilmemesine rağmen K1 ve K13’ün dinî kimliklerini *Müslümanlık* olarak ifade ettiği, K19’un *Hristiyan* olduğunu, K21’in ise *deist* olduğunu belirttiği görülmüştür. K3 ise dinî kimliğine “çok inançlı” demek suretiyle atıf yapmıştır.

“Müslümanım, kendimi kimlik olarak tanıtmam gerekirse Müslümanım. Bu şekilde”. (K1, Kadın, 23).

“Çok fedakâr, sorumluluk sahibi, çalışkan, düşünceli, duygusal ama belli etmeyen ve çok inançlı”. (K3, Kadın, 25).

“Ben kendimi nasıl tanımlıyorum yani kimliğimin çoğunluğunu İslamiyet, Müslüman oluşum kaplıyor. O yüzden Müslüman bir bireyim diyebilirim. İslamiyet’in kurallarına, çerçevelerine uymaya çalışan bir birey”. (K13, Kadın, 23).

“Ben K19, Marmaris doğumluyum. 23 yaşındayım. İzmir’de 17 yıldır yaşıyorum. Hristiyan’ım o şekilde”. (K19, Kadın, 23).

“Ben K21. Diyarbakır’da doğdum büyüdüm ve ailem aşırı dinin baskıları olmasa da bir noktada bu baskıları gösteren insanlardır kendileri uygulamasada gösteriyorlar bunu bende bir noktadan sonra Deist oldum ve hayatıma öyle devam ediyorum”. (K21, Erkek, 21).

Gençlerin çoğunluğunun bireysel kimlik tanımlamalarında dine açıkça atıfta bulunmadığı görülmekle birlikte “Dinin kimliğinizin bir parçası olduğunu düşünür müsünüz? Din kendinizi tanımada, tanımlamada, anlamlandırmada bir rol oynar mı? Oynadığını düşünüyorsanız nasıl bir rol oynar?” şeklinde yönelttiğimiz on altıncı soruda katılımcıların çoğunluğunun kim olduklarıyla ilgili algılamalarında dine önemli düzeyde atıf yaptıkları, dini kimliklerinin bir parçası olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kişiler dini doğrudan yaşamasalar da o dinî değerlere kendilerini ait hissederek kendilerini o dinî değerlerle tanımlayabilmektedirler (Ayten, 2012: 107).

Tablo 3.1: Temel Bulgular: Temalar ve Alt Temalar

BULGULAR		
GENÇLERİN KİMLİKLERİNİN BİR PARÇASI OLARAK DİN Dinim Kimliğimin Bir Parçasıdır Dinim Kimliğimin Bir Parçası Değildir	KİMLİK KAZANIMINDA DİNİ UNSURLARIN ROLÜ İnanç Boyutu Kimlik Kazanımında Dini Şiir Etki Boyutu Önemli Karar Anlarında Dinin Rolü Kıyafet Tercihlerinde Dinin Rolü Yiyecek ve İçecek Tercihlerinde Dinin Rolü Arkadaş Seçiminde Dinin Rolü Sosyal Etkinliklere Katılım Konusunda Dinin Rolü Gelecek Planları Üzerinde Dinin Rolü Zorlu Yaşam Olaylarında Dinin Rolü İbadet Boyutu Namaz Kılma Oruç Tutma Kur'an-ı Kerim Okuma Dua Etme Tövbe Etme Diğer Boyutu Bilgi Boyutu Ahlak Boyutu	DİNİ KİMLİK KAZANIMINDA SOSYAL UNSURLARIN ROLÜ Aile ve Çevrenin Dini Kimlik Kazanımındaki Rolü Ortaokul ve Lise Eğitimin Dini Kimlik Kazanımındaki Rolü Üniversite Hayatının Dini Kimlik Kazanımındaki Rolü Üniversite Eğitiminin Dini Kimlik Kazanımındaki Rolü Dini Toplantıların Dini Kimlik Kazanımındaki Rolü Dini Kimlik Kazanımında Rol Modeller
		KİMLİK KAZANIMINDA MANEVİYAT ALGISI Katılımcıların Maneviyat Tanımlamaları Katılımcıların Kendi Maneviyatlarına İlişkin Algıları
KİMLİK KAZANIMINDA DİNİARLIK ALGISI Katılımcıların Dindarlık Tanımlamaları Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına İlişkin Algıları		

Bu doğrultuda araştırma kapsamında katılımcıların dini kimliklerinin bir parçası olarak görüp görmedikleri, kimliklerini tanımlarken dinî referanslara atıfta bulunup bulunmadıkları ve dinin kimlikleri üzerindeki rolüne ilişkin elde edilen bulgular değerlendirilerek “*dinim kimliğimin bir parçasıdır*” ve “*dinim kimliğimin bir parçası değildir*” başlıkları altında analiz edilmiştir.

1.1. Dinim Kimliğimin Bir Parçasıdır

Dini kimliklerinin bir parçası olarak kabul eden katılımcılardan yirmi altı kişi dinin kimliklerinin bir parçası olduğunu açıkça belirtmekteyken bir kişi ise kendilik tanımlamasında dinin sözel olarak bir etkisi olmadığını vurgulamaktadır. Ancak sözel olarak olmasa da dinin kimliğinin bir parçası olduğunu da şu şekilde ifade etmektedir:

“Şöyle ben kendimi tanımlarken ya da işte şey yaparken birilerine anlatırken çok bu tür şeyler söylemiyorum sanırım o yüzden çok böyle tanımlamada diyemem. Hani kendimi anlatırken böyle dinle alakalı çok fazla şeyden bahsettiğimi düşünmüyorum. O yüzden öyle diyemeyiz. Şimdi ben kimim derken ben mesela en basitinden size bahsederken ben bu tür şeylerden bahsetmedim ben o yüzden dedim. Hani çok fazla etkisi yok diye. Sözel olarak çok fazla etkisi yok, o yüzden. Kimlik derken benlikten bahsediyoruz tamam. Evet düşünüyorum şöyle ya özdeşleşmeye zaten çalıştığımız için açıkçası böyle olduğunu düşünüyorum. Elimden geldiğince de bunu yapmaya çalışıyorum. Kendi hani benliğime oturtmaya aklımdaki böyle ufak da olsun soru işaretlerini gidererek iyice kavramaya çalışıyorum böyle.” (K10, Kadın, 20).

İnsanların kimlik kaybı yaşamamak için dine ihtiyaç duyduğunu düşünen katılımcılar aynı zamanda dinin kimliği geliştiren bir ideoloji olduğunu da belirtmektedirler. Katılımcılara göre din bireylerin düşünce ve davranışlarıyla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte kılık kıyafet tercihlerinden yeme içme tercihlerine kadar pek çok hususta kimliklerini şekillendirmektedir. “Dinin kimliğinizin bir parçası olduğunu düşünür müsünüz? Din kendinizi tanımada, tanımlamada, anlamlandırmada bir rol oynar mı? Oynadığını düşünüyorsanız nasıl bir rol oynar?” sorularına verilen yanıtlardan aşağıdaki bazı alıntılar konuyla ilgili örnek olarak gösterilebilir:

“İyi anlamda evet. Şöyle söyleyeyim kimlik kaybı yaşamamak için insanların dine ihtiyaç duyduğunu düşünüyorum. Hani insanlar hep şöyle diyor ya ben de bir eksiklik var, bir eksiklik hissediyorum hayatımda. Şimdi maalesef hayatımızda böyle bir özentilik de veya sorgulamadan kaçınma da olduğu için o noktada eksiklik yaşanabiliyor ancak insan kimliğini bulmak istediği zaman biraz daha dinle ilgili bir şeyler araştırmaya başladığında kendisini onun içinde bulmaya

başlıyor ve gönlünde de bir ferahlık hissediyor. O yüzden kimliğini bulmama yardımcı olduğunu ve kimliğini daha doğrusu tamamlamama yardımcı olduğunu düşünüyorum.” (K3, Kadın, 25).

“Elbette. Açıklama yapacak olsam da kimliği zaten geliştiren bir ideoloji olduğu için de bu kesinlikle kişilik din ilişkisinin birbiriyle bağlantılı olduğunun göstergesidir. Çünkü bir Müslüman elbette kişiliğini dine göre tanzim edecek, düzenleyecek, oluşturacak, oturtacaktır diyebilirim.” (K5, Erkek, 23).

“...kişiliğini belirlemede hayat yaşantımı belirlemede dinin ölçütlerine göre yaşamaya çalıştığım için sınırlarımı o şekilde belirlemeye çalıştığım için kimliklendirmem de o şekilde oluyor yani ben buyum demem için dinin ölçütlerine göre bakıyorum. Dinin ölçülerine göre ben o kişiyim yani o şekilde belirliyor öyle diyebilirim.” (K6, Kadın, 23).

“Tabii ki de kimliğimin bir parçası eğer ki Müslüman olmasaydım bir ateist olsaydım şu an kılığım, kıyafetim, konuşmam, bakışım, selamlaşmam her şeyim bir farklı olurdu. Yani demek ki anlaşılıyor ki dinim komple benim kimliğimi etkiliyor. Beş vakit namazım bile aslında benim kimliğimi oluşturur. Nafile ibadetlerim kimliğimi oluşturur. Dinî bayramlarımız, dinî günlerimiz insanlarla yaşama biçimlerimiz, yiyeceklerimiz, içeceklerimiz bunların hepsini seçmem aslında benim dinin kimliğimi oluşturulmasıyla hem hâldir kılığım, kıyafetim ve yiyeceklerim ve en önemlisi çünkü kılık, kıyafet ve yiyecekler insanın fitratını oluşturur. Biz de dinin emrettiği kılığı, kıyafeti ve giyimi ona göre kuşanırsak demek ki fitratta ona göre oluşur, kimlik de ona göre oluşur.” (K12, Erkek, 22).

“Ben açıkçası şöyle diyeceğim insana bence kimliğini kazandıran yani en azından bana kimliğimi kazandıran bence din oldu yani dinim oldu, İslam oldu. Dinin kimliğimin üzerinde elbette çok önemli olduğunu Yunus Emre’nin dediği gibi Allah aşkı seni senden almaz seni sana getirir tarzında. Bunla kendime biraz daha geldiğimi düşünüyorum. Kendi yaşantımda, davranışlarımda, düşüncelerimde çok büyük bir etken olduğunu düşünüyorum. O yüzden kimliğimde rol oynadığını düşünüyorum inşallah. Allah herkese nasip etsin inşallah herkes böyle bir kazanma sürecine kazanma yarısına girer. Kazanma yarısına demeyeyim de çabasına girer. Çaba sarf eder.” (K26, Erkek, 21).

Kendisini Hristiyan olarak tanımlayan katılımcılardan K19 da dinin kimliği üzerindeki rolünü aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Din sonuçta ee şöyle yani kimliğimde sonuçta herhangi bir din yazsa bile ben sonuçta benim, benim bir dinim var Tanrının, benim Tanrının çocuğu olmam benim kimliğimdir çünkü kimlik zaten O’nun tarafından yaratıldığı için benim için bu şekilde.” (K19, Kadın, 23).

Dinin kimlik inşasındaki önemini ortaya koyması açısından katılımcılardan K8 ve K30’un aşağıdaki ifadeleri de oldukça dikkat çekicidir:

“Evet hatta bazen aklıma gelir yani hani dinden hani Müslüman olmasam nasıl bir insan olurum diye. Uzun süredir böyle şekillendirdiğini düşünüyorum yani yavaş yavaş şekillendirdiği için birden bu ortadan kalksa ben hani artık aynı insan olmam diye düşünüyorum.” (K8, Erkek, 19).

“Bence din zaten inanan biri için hayatının parçası değil hayatının tamamı olmalı. Kimliğin de yine aynı şekilde. Çünkü zaten Müslüman olarak doğuyoruz aslında. Onu da kaybetmiyoruz eğer Müslüman olarak devam edersek, kesinlikle etkisi var zaten. Din eşittir insan yani bence.” (K30, Kadın, 23).

Dinler mensuplarına neler yiyip içebilecekleri, nasıl giyinebilecekleri, insanlarla olan ilişkilerinde nasıl davranışlar sergileyebilecekleri gibi günlük hayatlarına pek çok noktada etki eden bir kimlik sunmaktadır. Kişinin kendisini tanımlamasına yardımcı olarak, bir kimlik kazanmasına olanak sağlayan bu kimlik aynı zamanda bireylerin sosyal aidiyetlerini de ortaya çıkarmakta ve dine bağlı olan bireyler sayesinde dinin varlığının sürdürülmesi ve gelecekteki nesillere aktarılmasına da imkân sağlamaktadır (Sönmez, 2023: 27). Dolayısıyla dinî kimlik toplumsal ve grupsal anlamda bireylerin sözleri, davranışları, kıyafet ve yeme içme tercihleriyle kendini göstermektedir (Ayten ve Vural: 2023: 47). Bu bağlamda katılımcıların da dinin kimlikleri üzerindeki rolünü daha çok dindarlığın sosyal etki boyutu üzerinde değerlendirmiş oldukları dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bazı kadın katılımcıların tesettürlerinin dinin kimliklerine yansıyan en açık göstergesi olduğunu düşündükleri de görülmüştür. Konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Mesela kendini tanıtırken ilk söylediğin şeylerden biri ki söylemeye gerek kalmıyor zaten karşıdaki kişi senin kapalı olduğunu görünce direkt senin bir dinî kimliğinin olduğunu görüyor yani bunun için ekstra bir çaba sarfetmeye gerek kalmıyor diye düşünüyorum.” (K24, Kadın, 23).

“Oynar yani çünkü direkt zaten görünüşümden de belli ediyorum çünkü başörtüsü taktığım için insanlar diyor ki aa evet İslam dinine inanıyor gibi bir algı oluşturuyor zaten başta ben de söylemekten çekinmem yani söylerim...” (K6, Kadın, 23).

“Kimliğim üzerindeki rolü zaten birincisi dış görünüşümü etkiliyor. Hani bir erkeğe göre bir kadını daha çok etkiliyor, ikincisi davranışlarımı mesela şu an ben burada bu şekilde oturabiliyorum, daha rahat oturabilirim ama oturamıyorum. Bunları verme bu gibi ondan sonra oturuşuma kalkışma ister istemez etkisi oluyor.” (K2, Kadın, 21).

Özudođru (2019: 119) üç farklı nesli ele alarak değişen tesettür algısını araştırdığı çalışmasında genç neslin önceki nesillerden farklı olarak tesettürü “*kendi kimliğini oluşturma, toplum içerisindeki yaşantısını belirleme, kendini ispatlama ve i dñnyasını şekillendirme gibi derin anlamlar*” ile ilişkilendirdiklerini gözlemlemiştir. Medyanın gençlerin dinî kimlik inşasındaki rolünü araştıran etin (2020)’in nitel analiz yöntemiyle gerçekleştirmiş olduğu araştırma bulgularına göre de kız öğrencilerin bazılarının dinî anlayışlarının kimlikleri üzerindeki etkisini tesettürleri ile açıkladıkları görñlmüřtür (s. 167).

Din aynı zamanda kişinin varoluşsal sorularına cevaplar sunarak anlam ve amaç duygusu kazandırmakta ve bu şekilde de kimliğini şekillendirmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla dinî içeriklere atıfla kimliğini tanımlayan kişi aslında kendi hayatına dair bir anlam çerçevesi de oluşturmaktadır (Aytan ve Vural, 2023: 61). Bazı katılımcıların ifadelerinde bu duruma işaret ettikleri görñlmektedir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Kendimi tanımlamada, anlamlandırmada yani hayatı, hayatımı anlamlandırmada büyük bir rol oynuyor. Yani dediğim gibi bir insan sadece geçim derdi varsa işte gidip ufak stressiz bir işte de parasını kazanabilir ama Allah’ın rızasını düşünüyorsa diye şöyle de diyebilir, hani ben daha büyük bir kapasitem var, daha iyi işler yaparsam daha faydalı olurum insanlara hani Allah’ın rızasını daha iyi kazanırım diye böyle bir rol oynuyor.” (K8, Erkek, 19).

“...benim bu dñnyada bir rolüm ne hani biz kendimizi tanımlarken hani çevremizde, hayatımızda ya da bu dñnyada bir rolümüz var. Hani onu tanımlayabiliriz. Onun dışında hani ben yolda giden bir insanım da diyebiliriz ama sonuç olarak herkesin bir amacı vardır hani yaşantısının bir değeri vardır. Kendimi işte Rabbim beni sınyor derdim hani o yüzden hani şu an sınavda olan bir kul olarak tanımlayabilirim kendimi. Onun dışında hani genel olarak özelliklerimden de bahsettım hani dinî boyutta hani azımsanmayacak kadar değerlidir anlamlandırmada öyle bir etkisi var yani.” (K18, Erkek, 19).

“Tabi ki nerden geldik nereye gidiyoruz niye buradayız bu gibi soruları cevaplandırmada zaten din çok etkili bir rol oynuyor. Eee yani kendi kimliğini belirlemede çok önemli rolü olduğunu düşünüyorum dinin.” (K20, Erkek, 19).

Kimlik kazanım süreçlerinde dinin anlam kazandırıcı yönüne vurgu yapan katılımcıların yukarıdaki ifadelerinin, Sarbin’in kimlik statüleri modelinde yer alan “Transandantal (Aşkın, Müteal) Ekoloji” statüsüne de işaret ettiği ifade edilebilir. Nitekim bu yaklaşıma göre kimlik “hayatın anlamı nedir, nereden geldim ve nereye gidiyorum?” gibi temel varoluşsal sorulara verilen yanıtlarla şekillenmektedir.

Sarbin'e göre birey bu tür sorulara yanıt ararken bir dinî inanç sistemine veya küreselleşen dünyada insanların oluşturduğu felsefi akımlara yönelmektedir (Yaparel, 2020: 98).

Sonuç olarak katılımcıların çoğunluğunun dinî kimliğe önem verdikleri, kimliklerini inşa ederken dinden bağımsız bir kimlik geliştirmedikleri, dinin kimlikle doğrudan bir ilişkiye sahip olduğunu düşündükleri ifade edilebilir. Araştırmanın teorik kısmında da vurgulandığı üzere din, kimliği şekillendiren en önemli unsurlardan bir tanesidir. Zira dinî inanç ve değerler kendi başına istediği gibi davranan bir bireyin aksine dinî değerleri esas alarak davranan bir birey tipini oluşturmaktadır (Kula, 2001: 144). Bu bakımdan dinin kişinin hayatında oynadığı en önemli rollerden birisinin mensuplarına kimlik kazandırmak ve bu kimliğin devamlılığını sağlamak için gerekli desteği sağlamak olduğu ifade edilebilir (Yapıcı, 2016: 49). Gençlerin din anlayışları ile kimlikleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı, dinin kimlik inşasındaki rolüne ilişkin yapılan diğer araştırmalarda da din ile kimlik arasında olumlu bir ilişkiye işaret eden verilere ulaşılmış olduğu gözlemlenmiştir (Ayten ve Vural, 2023; Ayten, 2012: 113; Kula, 2001: 159). Ayrıca SEKAM (2016) tarafından yapılan gençlik araştırmasında da gençlerin ağırlıklı kesiminin dindar kimliğini kendilerine uygun buldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte Çetin (2020: 151-152)'in "Medyanın Gençlerin Dinî Kimlik İnşasındaki Rolü" başlıklı nitel araştırma bulgularına göre de gençlerin kimliklerini dinî inançları üzerinden inşa ettikleri hatta bazı öğrenciler tarafından dinin kimliğin değişmez yönü olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Kaleci (2016: 105)'nin Konya il merkezinde eğitim gören ergenlik dönemindeki bin lise öğrencisiyle gerçekleştirildiği ve ergenlik döneminde kimlik oluşumunda dinin rolünü incelemeyi amaçladığı araştırmasında da katılımcıların %2,6'sının dinî kimlik puanının düşük olduğunu %18,1'inin orta ve %79,3'ünün de yüksek olduğu ve ergenlerin kimlik edinimlerinde din ve aile faktörünün, diğer etmenlere göre daha belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Kartopu ve Hacıkeleşoğlu (2016: 257) da "Dindarlık Eğiliminin Kimlik Duygusu Kazanımındaki Rolü" isimli araştırmalarında dindarlık tutumlarının kimlik duygusunun gelişimini teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

1.2. Dinim Kimliğimin Bir Parçası Değildir

Katılımcıların çoğunluğunun dinin kimliklerinin bir parçası olduğunu düşündüklerini belirtmesiyle birlikte kimlik tanımlamalarında dinin öneminin bulunmadığını belirten katılımcıların olduğu da görülmektedir. Kimliklerini tanımlarken dini referans almadığını belirten katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Düşünüyordum, düşünüyordum tabi ki de düşünüyordum ama şu an düşünmüyorum. Evet yani çoğu insan için böyle dünya üzerindeki ama ben hani bilmiyorumla cevaplıyorum bu gibi soruları, anlamlandırma sorularını daha çok önümdeki işe bakmaya çalışıyorum öyle söyleyeyim.” (K20, Erkek, 19).

“Yok benim için değil dediğim gibi zaten insanlar uzunca bir süre sonra bunu öğreniyorlar pek kişiliğimin bir parçası değil beni etkilemiyor. İnsanlar için oynuyor olabilir ama benim için bir önemi yok ben o isimlendirmeye bile sırf insanlara bir şey söylüyor olmak için girdim. Yoksa benim için o kimliğin bir anlamı yoktu ben ne düşünüyorsam zaman zaman zaten düşüncelerim değişiyor. Bunu böyle insanlara çok lanse etmeyi de sevmiyorum. Sen hani Deistin falan olmasın sonradan bunu da istemiyorum. O yüzden benim için bir etkisi yok.” (K21, Erkek, 21).

“Eee Türkiye’de yaşamıyor olsaydım evet ama Türkiye’de yaşadığım için hayır. Çünkü zaten herkes belirli bir miktarda İslam’a inandığını söylüyor. Hani bunun için gerekli şeyler yapıp yapmaması o kendisini bağlar. Beni ilgilendirmez ama günlük hayatta hayır yani. Hayır. Etkili midir etkilidir ama hani bence din kimliğimi etkiliyor ama kimliğimin bir parçası değil yani ne bileyim. Ya dinim hayatımı çok etkilemediği için benim için hayır ama din insanların hayatlarını hani benim için olmasa bile dindar kişilerin hayatlarını çok etkilediği için evet olabilir.” (K29, Erkek, 21).

Dinin kimliğinin bir parçası olmadığını belirten katılımcılardan K20 daha önce Müslüman bir kimliğe sahipken din değiştirme tecrübesi yaşadığını ve şu anda kendini herhangi bir dine ait hissetmediğini şu şekilde ifade etmektedir:

“...herhangi bir dine ait hissetmiyorum kendimi veya herhangi bir ideolojiye.” (K20, Erkek, 19).

Dinî kimlik kazanımı ve dönüşümü sürecinde kişi pek çok faktörün etkisi altında kalabilmektedir (Ayten, 2023: 64). W. James (1992, Akt. Argyle, 2022: 37)’e göre din değiştiren kişiler dinî dönüşümden önce derin bir kimlik krizi yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda K20 de içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortamın kendisine sunmuş olduğu din algısı ve yaşamış olduğu dinî vesveseler neticesinde kimlik krizi yaşamış ve neticede çözümü Müslüman kimliğini terk etmekte bulmuştur. Dinî dönüşüm ve

din değiştirme tecrübesi sonucunda da daha öncesinde kimliğinin bir parçası olduğunu düşündüğü dinin artık kimliği üzerinde bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde K21 de ailesinden dinî kimlik olarak kendisine aktarılan hususları, ailesinin yanlış dinî tutum ve davranış içerisinde olduğu düşüncesiyle reddetmiş ve kendisini artık deist olarak tanımlamaya başlamıştır. Ancak bu durumun kimliğinin bir parçası olmadığını ifade etmiştir. Kişinin çocuklukta anne ve babası tarafından dinî konularda baskı altında tutulması, ergenlik döneminde yaşadığı çatışmalar ve kimlik krizi kimlik değiştirme işteğiyle sonuçlanabilmektedir. Bu bakımdan çocukluk ve ergenlik döneminde yaşanan travmatik tecrübelerin din değiştirme üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu ifade edilebilir (Zavalsız, 2012: 197). Yani gençler ailesinin dindarlığına veya baskısına tepki olarak da din değiştirebilmektedir (Hökelekli, 2016: 206). Bununla birlikte K21'in dinî kimlik aısından karar verme sürecini tamamlamadığı da dikkat çekmektedir. Marcia'nın kimlik statüleri modeline göre bu durum kimlik moratoryumu kapsamında değerlendirilebilir. Bu kimlik aşamasında birey, kriz evresini deneyimlemekte olup kesin bir karar vermemiştir (Ayten, 2012: 107). Bu durum K21'in aşağıdaki ifadesinde açıkça görölmektedir:

“Dini bir şekilde açıklayan insanlar olunca gerçekten bazı sorularımı çözdüm. Zaten bazı sorularımı çözemediğim için bu durumdayım. Belki onların da çözümlerini ilerleyen zamanlarda bulurum. Bizimkilerde (aile) bulamıyorum sadece o cevabı.” (K21, Erkek, 21).

Son olarak K29 ise Müslüman olmasına rağmen dinin günlük hayatında pek bir rolünün olmadığını belirtmekte bu yüzden de dinin kimliği üzerinde etkili olmadığını düşünmektedir. Nitekim dinin kimlik üzerindeki yansıması insanın tutum ve davranışlarıyla kendisini göstermekte kişi inandığı dine bağlılığı doğrultusunda duygu, düşünce ve davranışlarını düzenlemektedir (Cebeci, 2008: 4). Bununla birlikte bazı kişilerin dinî öğretileri hayatlarında yaşamasalar dahi kimlik olarak kendilerini tanımlarken dinî aidiyetlere atıfta bulunabileceği de ifade edilebilir (Ayten ve Vural, 2023: 67-68).

2. KİMLİK KAZANIMINDA DİNDARLIK ALGISI

Dindarlık, insanın kimliğini oluşturan önemli unsurlardandır (Kartopu ve Hacıkeleşoğlu, 2016: 251). İnsani bir olgu olarak dindarlık, dinin belirli zaman ve

koşullarda, belirli birey, grup ya da toplumlar tarafından yaşanmasıdır. Başka bir ifadeyle dindarlık, yaşanan ve uygulanan dinin yansımasıdır (Çapcıoğlu, 2009: 150). Kişinin inançları doğrultusunda algı ve davranışlarını şekillendirerek dindar tanımını bir üst kimlik olarak belirtmesi onun dindar tanımına yüklediği anlamı da anlamayı gerektirir (Köker, 2023: 74). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların dindarlık tanımlamaları ve kendi dindarlıklarına ilişkin algıları ele alınarak, dindarlıklarının kişisel kimlikleri üzerindeki etkisi de anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.1. Katılımcıların Dindarlık Tanımlamaları

Katılımcıların dindarlık kavramına yükledikleri anlamın tespit edilmesi amacıyla “Sizce dindarlık nedir, ne demektir” şeklinde yöneltilen soru neticesinde elde edilen bulgulara baktığımızda dindarlığa yönelik tanımlamaların dindarlığın pratik boyutuna yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre katılımcılar dindarlığı genellikle kişinin inandığı dinin kurallarına uygun davranması ve gerekliliklerini yerine getirmesi şeklinde tanımlamışlardır. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Dindarlık bence dinin gereklerini yerine getiren demek, yani dinin uı emirlerini ve yasaklarını yerine getirene dindar denir.” (K1, Kadın, 23).

“Dindarlık İslami açıdan baktığımız zaman İslam’ın kurallarına, Allah’ın kurallarına uymak veya uymaya çalışmaktır.” (K5, Erkek, 23).

“Dindarlık yine inancımıza bağlı olarak artık kişi neye inanıyorsa yani bana göre İslam’ın koyduğu kurallara elimizden geldiğince uymaya çalışmak budur bence dindarlık.” (K6, Kadın, 23).

“Dindarlık her iki anlamda da hem ibadet hem de ibadet dışı anlamlarda dine gerçekten uymak.” (K15, Erkek, 20).

“Dindarlık nedir, dindarlık sadece İslam açısından düşünmüyoruz demi. Dindarlık gerek Yahudilik gerek İslamiyet gerek Hristiyanlık ya da farklı bir din Hinduizm, Budizm de olabilir kişinin Tanrı olgusuyla yola çıkıp onun verdiği gerekçeleri ya da onun verdiği düşünülen gerekçelerle hayatına devam etmesidir diyebilir miyim, diyebilirim.” (K24, Kadın, 23).

Katılımcıların ifadelerinde de ön plana çıktığı üzere dindarlık, kişinin iman ve amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum ve davranış biçimi olarak değerlendirilebilmektedir (Okumuş, 2006: 21). Himmelfarb (1975, Akt. Yıldız, 2001:

23) de dindarlığı “bir kişinin mensup olduğu dinine ait ilgiler, inançlar ve faaliyetlerle meşgul olma düzeyi” olarak tanımlamaktadır. Nitekim dindarlık, basit ve tek boyutlu bir olgu olmaktan ziyade, bilişsel, davranışsal, duygusal, kişilerarası ve fizyolojik boyutları içeren çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir (Şentepe Lokmanoğlu, 2021: 239). Bu bağlamda katılımcıların dindarlık kavramına yönelik algılarının Glock’un modelinde ibadet boyutuyla örtüştüğü ifade edilebilir. Acar (2023: 45) da dindar bireylerde yeni maneviyat yönelimlerini incelediği araştırmasında katılımcılardan bir kısmının dindarlığı tamamen ibadetlerle bağdaştırdığını gözlemlemiştir.

Katılımcılardan K12 ve K19’un ifadelerine de bakıldığında dindarlığı ait olma kavramıyla bağlı olunan dinin kurallarını yerine getirmeye vurgu yaparak tanımladıkları görülmektedir. Toplumsal olarak dindarlık, bireyin ait olduğu dinî grupla olan ilişkisini, dinî kurum ve otoritelere duyduğu güven ve bağlılığı göstermekle birlikte dinî kimlik ve aidiyet hissini de yansıtmaktadır (Ete ve Yargı, 2023: 29). Konuyla ilgili K12 ve K19’un ifadeleri aşağıdaki şekildedir:

“Dindarlık aslında sanki bir şey biraz daha ait olma serüveni gibi geliyor. Mesela şimdi Galatasaray taraftarı sadece Galatasaray spor kulübüne aittir. O yüzden de Fenerbahçe’yi yahut Beşiktaş’ı iyi insan olsalar bile hatta ahlaklı bir şekilde futbol oynasalar bile onları benimsemez sadece Galatasaray’ı benimser. Dindarlar da eğer ki İslam dindarlığından bahsediyorsak sadece İslam ve Müslümanlığı benimserler ve buna göre hareket ederler.” (K12, Erkek, 22).

“Dindarlık herhangi bir dine kendisini ait gören ve kendi yaratıcısı için bir şeyler yapan hem yani mesela Müslümanlıkta salih ameldir bu Hristiyanlıkta iyilik anlamındadır” (K19, Kadın, 23).

Katılımcıların bu ifadeleri dindarlığın yalnızca bireysel bir inanç sistemi olmaktan ziyade toplumsal bir aidiyet duygusuyla da birleştiğini göstermektedir. Nitekim Tajfel ve Turner’in Sosyal Kimlik Kuramına göre de sosyal kimlikler kişinin din ve milliyet gibi geniş sosyal kategorilere aidiyetine işaret etmektedir (Yapıcı, 2006: 212). Literatürdeki dindarlığın bir kimlik unsuru olarak değerlendirildiği çalışmalarla paralellik gösteren bu bulgu (Aytan ve Vural, 2023: 51-52; Aytan, 2012: 113; Kula, 2001; Kartopu ve Hacıkeleşoğlu, 2016: 257) aynı zamanda dindarlığın bireylerin sosyal gruplar içerisindeki konumlarını belirlemede etkili bir araç olduğunu da düşündürmektedir. Bu doğrultuda kimlik kazanımı bağlamında ele alındığında

dindarlığın, bireyin kendisini hangi toplumsal gruba ait hissettiği ve bu aidiyet üzerinden nasıl bir yaşam tarzı benimsediği ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Katılımcılardan K19 dindarlığı aynı zamanda “barış” olarak tanımlamaktadır. Hristiyanların barışı inşa edici bir misyon üstlendikleri iddiası (Kızılabdullah, 2015: 105) göz önüne alındığında katılımcının bu ifadesi bu bağlamda anlaşılabilir ve tutarlı görünmektedir. Bu durum bireylerin kişisel inanç sistemlerinin dindarlık algılarını nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından da oldukça önemlidir. Aynı zamanda bu ifade dindarlığın yalnızca bireysel ya da toplumsal normlarla değil daha geniş bir bağlamda evrensel değerlerle ilişkili olarak değerlendirilebileceğini de göstermektedir. Bu bakımdan dindarlık bireyler arasında barışı, anlayışı ve uyumu teşvik eden bir yaşam tarzı olarak da ele alınabilir. Nitekim literatürde de dinin insanlar arasında birlik ve beraberliği, barış ve kardeşliği sağlayacak evrensel prensipler getirdiği ifade edilmektedir (Güç, 2006).

K14 kodlu katılımcı ise dinin ahlaki boyutuna vurgu yaparak kişinin dini ibadetleri yerine getirirse bile ahlaki olarak doğru olan davranışı yapmıyorsa dindar olarak değerlendirilemeyeceğini düşündüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Dindarlık nedir.. Ya bence işin özünde hani beş vakit namaz hani kılanlardır hani oruç tutanlardır falan var mesela nasıl diyeyim beş vakit namazında niyazında ama kötü şeylere devam ediyoruz zinadır ya da ne bileyim şeydir kumardır falan ama sonucunda beş vakit namazındayım diye dindar zannediyorlar kendilerini bence dindarlık iyi bir insan olmaktır özünde” (K14, Erkek, 21).

Bu ifadeler dindarlığın yalnızca dinî vecibelerin yerine getirilmesiyle sınırlı olmadığını aynı zamanda bireyin ahlaki ve etik bir yaşam tarzını da benimsemesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dindarlığın duygu, inanç, ibadet, bilgi ve etki olmak üzere beş boyutta ele alınabileceğini ifade eden Stark ve Glock (1969)’a göre de bir kişinin dindar olarak nitelendirilebilmesi için inanç ve ibadete devamlılık tek başına yeterli birer ölçüt olarak kabul edilemez (Akt. Yapıcı, 2021: 25). Dolayısıyla bir kişinin dindar olarak nitelendirilebilmesi için davranışların ve tutumların ön planda olduğu toplumsal özelliğe sahip olan ahlaki boyutun da çok önemli olduğu ifade edilebilir (Yıldız, 2001: 33). “Türkiye’de İnanç Araştırması” isimli çalışmada da kalbi temiz tutmak ve ahlaklı olmanın dindarlığa dair en önemli kriter olduğunu düşünenlerin %28,7 oranında olduğu tespit edilmiştir (Ete ve Yargı, 2023: 31).

K3 kodlu katılımcıda dinin ibadet ve ahlak boyutuna aşağıdaki ifadeleri ile işaret etmiş ve “temiz yaşamaya çalışan” kişiyi dindar olarak tanımlamıştır:

“Bana sorulursa dindar ne, bana göre gerçekten ibadetlerini yerine getirmeye çalışan, kadın ve insan haklarına saygılı, çocuklara saygılı, gerçekten Hz. Muhammet (s.a) gibi yaşayan ve işte temiz yaşamaya çalışan biri dindardır. Yani bunu sadece din adı altında değil de yani ben Müslümanım o yüzden iyiyim değil de ben iyi olmam gerekiyor ve bu yüzden Müslümanım olarak yaşayanlar, olarak düşünüyorum.” (K3, Kadın, 25).

Katılımcıların dinin inanç boyutuna da vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu doğrultuda K25 ve K28 kodlu katılımcılar konu hakkında şu ifadeleri kullanmışlardır:

“İnanç meselesi tamamen hani somut bir kaynağımız yok ama kişi inandıkça hani daha çok bağlanıyor din bu aslında bence hani ne kadar inanırsan o kadar iyi birisin o kadar dinine bağlısın hani bu.” (K28, Erkek, 21).

“Dindarlık dinî vecibeleri yerine getiriyor olabilmek ve bir noktada Allah’ın varlığına gerçekten yani bütün delilleriyle inanıyor olabilmek bence çünkü bu zor bir durum bence ve bunu yapabiliyor olmak dindarlık diye düşünüyorum” (K17, Kadın, 21).

Aynı zamanda katılımcılardan K2 kişinin ibadetleri tam manasıyla gerçekleştireme bile kendisini dindar olarak tanımlayabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“...dindar İslam’ın kurallarını, şeriatı gerçekleştirmeye çalışan bir insana denir. Hani Müslümandır, imanı tamdır yapamıyordur namazı bile düzgün kılamıyordur o kişi de kendini dindarım diye tanımlayabilir.” (K2, Kadın, 21).

Ete ve Yargı (2023: 34), “Türkiye’de İnanç Araştırması” isimli çalışmalarında K2’nin yukarıdaki ifadesini destekleyecek şekilde kendilerini “inançlı ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biri” olarak tanımlayan katılımcıların yüzde 18,3 oranında olduğunu tespit etmişlerdir.

Katılımcılardan K25 dindarlığı “insanın içe dönüşü”(Erkek, 21) olarak tanımlayarak dindarlığın kişisel bir şey olduğunu, kişinin zorla dindar olamayacağını ifade etmiştir. Dindarlığa yönelik K25’in bu tanımlaması dinin bireylerin ruhsal ve kişisel gelişimlerinde destekleyici bir role sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Dindarlığı “atalardan kalma şeyi devam ettirmek”(Erkek, 21) şeklinde tanımlayan K21’in günümüz dindarlığına yönelik olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülmüştür.

Katılımcının dindarlığı bu şekilde olumsuz bir çerçevede tanımlaması dinin bireysel bir seçimden ziyade sorgulanmadan sürdürülen bir alışkanlık ve zorunluluk olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda katılımcının bu tanımlamasının “taklidî dindarlık” olarak değerlendirilmesi mümkündür. Taklidî dindarlık kişinin herhangi bir delile başvurmaksızın içinde doğup yetiştiği toplumun inançlarını benimsemesi şeklinde ortaya çıkan dindarlık biçimidir (Yapıcı, 2002: 83). Peek (2005: 223)’in dinî kimlik inşası modeli çerçevesinde ise bu durum “atfedilen kimlik olarak din” kavramıyla örtüşmektedir. Bu modele göre din bireyin içinde doğduğu sosyal çevre tarafından ona atfedilen ve çoğu zaman sorgulanmaksızın sürdürülen bir aidiyet biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda dindarlığa yönelik bu bakış açısının dinin toplumsal aktarım sürecinde anlamını yitirebileceği ve kişinin dinî uygulamalara bilinçli bir şekilde değil sadece geleneklerin bir parçası olarak yaklaşabileceği eleştirisini içerdiği de ifade edilebilir.

K29 kodlu katılımcı ise “*dindar*” ve “*dinci*”(Erkek, 21) şeklinde iki kavrama vurgu yaparak başkalarının dinine laf eden kişiyi dinci, kendi diniyle ilgilenen kişiyi ise dindar olarak tanımlamıştır. Dindar ve dinci şeklinde bu ayrımın dinin bireyler ve toplum üzerindeki etkisini değerlendiren önemli bir kategorilendirme olduğu ifade edilebilir. Evyapar ve Özbolat (2020: 75) “Ötekileştirilen Dindar Gençlik: ‘İmam Hatipler Kapatılsın’ Facebook Grubu Örneği” isimli araştırmalarında seküler bir yaşam tarzına uygun olarak dinin bireyin kişisel alanıyla sınırlı kalmasının dindarlığın olumlanan bir kavram olarak değerlendirilmesine yol açtığını buna karşılık dinin toplumsal hayata nüfuz ederek onu şekillendirici bir etkide bulunması anlamında algılanan dinciliğin ise olumsuz ve düzeltilmesi gereken bir durum olarak değerlendirildiğini tespit etmişlerdir. Buna göre K29’un “*dindar*” ve “*dinci*” şeklindeki ayrımı da bu perspektiften değerlendirilebilir.

Araştırma bulguları, dindarlığın katılımcılar arasında farklı şekillerde algılandığını ve bireylerin inanç sistemlerini, toplumsal aidiyetlerini şekillendiren önemli bir faktör olarak ön plana çıktığını göstermektedir. Katılımcıların dindarlık tanımlamalarına baktığımız zaman dinin; inanç, ibadet, bilgi ve ahlak boyutlarına vurgu yaptıkları görülmektedir. Dindarlık algılarında dinin gerekliliklerini yerine getirmenin belirgin bir şekilde ön planda olduğu da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ifadeleri doğrultusunda dindarlığın yalnızca ibadet ve ritüellerle

sınırlı kalmayarak ahlaki ve bireysel yönleriyle de kimlik kazanımında etkili olduğu ifade edilebilir. Gökçe ve Tekin (2021: 187) “Z Kuşağının Dindarlık Eğilimleri” isimli nitel araştırma yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri araştırmalarında katılımcıların dindarlığı “*dini kuralları yerine getirmek*” şeklinde tanımladıklarını tespit etmişlerdir. Yücel (2021: 113)’in alçak gönüllük ve dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçladığı nitel araştırma yöntemini kullanarak yürüttüğü araştırma bulgularında da katılımcıların dindarlığı “*dini kuralları yerine getirmek, güzel ahlaklı olmak, inanmak*” şeklinde tanımladıkları görülmüştür. Buna göre katılımcıların önemli bir kısmının dindarlığı, inancın hayata ve karaktere yansımaları olarak değerlendirdiği şeklindeki bu bulguların araştırma bulgularımızla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

2.2. Katılımcıların Kendi Dindarlıklarına İlişkin Algıları

Katılımcıların kendi dindarlıklarına ilişkin algılarını tespit etmek amacıyla “kendinizi dindar biri olarak tanımlar mısınız, birden ona kadar değerlendirecek olsanız dindarlık düzeyiniz kaç olabilir” şeklinde yönelttiğimiz soru neticesinde katılımcılardan bir kısmının kendi dindarlıklarını değerlendirirken dinin ibadet boyutuna vurgu yaptıkları, değerlendirmeyi buna göre yaptıkları görülmüştür. Bu doğrultuda katılımcılar inanç noktasında olmasa da ibadet noktasındaki eksiklerinden ötürü kendileri dindar olarak tanımlamakta çekince göstermişlerdir. Bu durum dindarlığa yönelik tanımlamalarıyla da paralellik göstermektedir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Yüzde yüz dindar olarak tanımlayamam dediğim gibi farz ibadetini (tesettür) gerçekleştirmemiş olmaktan ötürü ancak yaşayış tarzım tamamen Müslüman olarak yaşıyorum” (K3, Kadın, 25).

“Ya şimdi şöyle bir şey söyleyeyim bir şeyi bilerek yapmak vardır bilmeyerek yapmak vardır. Ben günahın arkadaki hikmetiyle beraber, arkasındaki hikmetle beraber nasıl bir hata olduğunu, nasıl bir şey olduğunu anlayarak o günahı yaptığım için kendimi çok çok alt derecelerde samimi bir şekilde görüyorum. Bu tevazu olarak değil harbiden böyle. Hani çünkü biliyorum, İslam’ı, dinimi biliyorum ama hani yapamıyoruz maalesef o yüzden de dediğim gibi çok alt derecelerde. İnşallah Rabbim terakki etmeyi nasip eder.” (K5, Erkek, 23).

“Şimdi dindar dediğimizde dininin bütün gerekliliklerini yerine getiren hani bir aksaklığı olmayan hayatını ona göre yaşayan bir insan anlamında dindar diyorsak dindar değilim derdim ama işte yaratıcısına sonsuz saygısı olan hani

şükürlerini sunan elinden geldiğince ibadetlerini yerine getirmeye çalışan bazen hani hayatında bir işte atıyorum ben Müslüman olduğum için oradan ilerleyeceğim bir Müslümana yakışmayacak tavırlar sergiliyorumdur ama yine de hani sen dindarsın diyorsanız hani dindarım derdim. Ama gerçekten eksiksiz bir Müslüman olduğumu düşünmüyorum. Eğer dindar eksiksiz bir Müslüman anlamına geliyorsa ben dindar değilim derdim ama dinime bağlı bir insanım derdim.” (K18, Erkek, 19).

“Çok diyemem herhalde inanç olarak diyebilirim ama ibadet olarak çok demeyebilirim.” (K22, Kadın, 20).

“Yani her şeyi farzla yapıyorum diye bir şey yok hani kapalı değilim namaz kılıyorum evet ama kapalı değilim yani. Eğlenmek için de girdiğim ortamlar var ama kullanmıyorum alkol, sigara falan hani harama falan dikkat eden biriyim. Ama yani tam anlamıyla bir Müslüman mıyım orası meçhul yani.” (K23, Kadın, 20).

Katılımcıların dindarlık için dinin inanç boyutunu tek başına yeterli görmedikleri aynı zamanda ibadet boyutunun da olması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Bununla birlikte katılımcılardan K13 ve K30’un ibadetlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirseler bile bunun kendilerini dindar olarak değerlendirmek için yeterli olmadığını düşündükleri anlaşılmıştır. Konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Dindar tanımlayabilirim yani standartların yani yaşadığım ülkenin standartlarında evet dindar biriyim ama dinimin standartlarında çok da dindar sayılmam yani ibadetlerime dikkat ediyorum sadece çoğunlukla.” (K13, Kadın, 23).

“...yani namazlarımı kılıyorum, okumam gereken işte Kur’an-ı Kerim anca okuyorum ama ekstra böyle çok fazla dindar olduğumu düşünmüyorum. Yani gereken görevlerimi gerçekten şu dönemde zar zor yapabildiğimiz bir dönem zaten. Yani kendi adıma konuşayım. Daha fazlasını yapmak istiyorum ama işte bu kandil geceleri olsun daha önemli gecelerde tabi ki ekstra önem gösteriyoruz ama günlük yaşantımız olarak ancak kendi zaten sorumluluklarımızı yani ibadet olarak sorumluluklarımızı yapabiliyorum.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcılardan altı kişi kendisini dindar olarak tanımlayabileceğini ifade etmiştir. Kendisini dindar olarak tanımlayan katılımcılar da dindarlıklarını ibadetler üzerinden değerlendirmişlerdir. Katılımcılardan K8’in konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Evet tanımlarım dediğim gibi anlattığım gibi yani bu ya namazlarımı kılmaya çalışıyorum işte farzlara, helallere, işte haramlara dikkat etmeye çalışıyorum elimden geldiğince o yüzden zaten bir insanın yapması gereken yükümlülük de bu diye düşünüyorum.” (K8, Erkek, 19).

Katılımcılardan K26 kendisini dindar olarak tanımlasa da dindarlığının yeterli olmadığını düşünmektedir. Konuyla ilgili ifadesi şu şekildedir:

“Şimdi çok şey yapmasam büyüklenmeye de girmesin kendimi dindar biri olarak tanımlarım. Ama yeterli bulmam daha çok iş yapabilmek varken hani daha çok emir ve yasaklarına uymak varken neden olmasın yani. Ama dediğim gibi yani çok büyüklenmek de istemem bu konuda hani ben dindarım çünkü ne kadar da söylerken niyetim olmasa da sonuçta nefsim bunu duyuyor ve bunu belki başka bir zamanda şu an olmasa da belki yüzüme vuracak sen zaten dindarsın.” (K26, Erkek, 21).

Katılımcılardan K17 ise “Böyle bir aile ortamında büyüdüm her konuda anne tarafında da baba tarafında da. Gittiğim okullarda da aynı şekilde bu hassasiyetlere göre yetiştirildim.”(Kadın, 21) diyerek kendisini dindar olarak değerlendirdiğini dinî bir çevrede büyümüş olmasına bağlamıştır.

Katılımcılardan K6 ve K10 da kendilerini dindar olarak nitelendirmeseler de “dindar olmaya çalışan” olarak tanımlamışlardır. Konuyla ilgili K10’nun ifadesi şu şekildedir:

“Olmaya çalışan biri olarak tanımlayabilirim sanırım. Yani aslında benim dediklerime bakıldığında ben hayatımı yönlendirmeye çalıştığım için ona göre evet olmaya dindar olmaya çalışan biriyim diyebilirim. Tam olarak dindar olsam şöyle derdim evet her şeyimi ona göre yönlendirebiliyorum. Ama henüz her şeyimi ona göre yönlendiremediğim için diyemem.” (K10, Kadın, 20).

Araştırma bulguları, katılımcıların dindarlık algılarının ve kendilerini dindar olarak tanımlama süreçlerinin farklılaşabileceğini göstermektedir. Katılımcılardan bir kısmı kendilerini açıkça dindar olarak tanımlarken bir kısmı ise inançlarının varlığına rağmen ibadetlerindeki eksikliklerinden ötürü kendilerini dindar olarak tanımlamaktan çekinmiştir. Bu durum dindarlık algısının yalnızca inançla sınırlı olmadığını, ibadet ve dinî pratiklerin bireylerin öz değerlendirmelerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar kendilerini dindar olarak tanımlamaktan kaçınsa da dindar olmaya çalışan bir birey olarak ifade etmiştir. Bu durum dindarlık yöneliminin dinamik bir süreç olarak algılandığını ve bireylerin sürekli bir çaba içerisinde olduklarını göstermektedir. Bu bulgular, dindarlığın bireylerin öz algılarında çok boyutlu ve süreç odaklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları bireylerin dindarlık algılarına yönelik yapılan diğer çalışmalarla da benzerlik göstermektedir. Örneğin Gökçe ve Tekin (2021: 189)’in Z kuşağı ile

gerçekleştirmiş oldukları araştırma bulgularında da gençlerin kendilerini dindar olarak tanımlamak için inanç boyutunu tek başına yeterli görmeyerek ibadet boyutunun da olması gerektiğine vurgu yaptıkları ibadetlerindeki eksikliklerinden ötürü de kendilerini dindar olarak tanımlamadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Yücel (2021: 119) alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisine dair gerçekleştirdiği araştırmasında ise katılımcıların kendilerini “dindar olmaya çalışan”, “eksik olan”, “dindar olan”, “inişli çıkışlı” veya “azalan seyirde olan” şeklinde tanımladıklarını gözlemlemiştir.

3. KİMLİK KAZANIMINDA DİNİ UNSURLARIN ROLÜ

Kişiliği oluşturan iki temel unsurdan birisi doğuştan kalıtımla devralınan biyolojik özelliklerken diğeri ise din, ahlak kuralları, kültür ve medeniyet gibi çevreden alınan toplumsal değerlerin birey psikolojisi üzerindeki etkileridir. Bu bağlamda, insanın kimliğini şekillendiren önemli unsurlardan birisi de dindarlıktır. Hatta dindarlık, bireyin tüm davranışlarında belirleyici bir özellik haline gelebilmektedir. Kişinin sahip olduğu dinî inançlarıyla tutum ve davranışları arasında bir uyum oluşması ve bu uyumun süreklilik kazanması da kişiliğin oluşumunu desteklemektedir (Certel, 1998: 152). Yani dinî inanç ve değerler kimliğin ilk oluşumunda olduğu gibi süreklilik kazanması ve korunmasında da merkezi bir role sahiptir (Ericek Maraşlıoğlu, 2023: 21). Bu doğrultuda araştırma kapsamında kimlik kazanımında dinî unsurların rolü derinlemesine anlaşılmak istenmiş ve bu başlık altında ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen veriler inanç boyutu, etki boyutu, ibadet boyutu, tecrübe (duygu) boyutu, bilgi boyutu ve ahlak boyutu olmak üzere toplam altı alt boyutta gruplandırılmıştır.

3.1. İnanç Boyutu

Dindarlığın inanç boyutu, kişinin kimlik kazanımında merkezî bir role sahiptir. Kişi sahip olduğu inançlarıyla kendisini tanımlamaktadır. Bu inançlar kişinin değer sistemini, ahlaki duruşunu ve yaşam amacını şekillendirmekle birlikte sosyal ilişkilerine dair bir çerçeve de sunmaktadır. Bu şekilde kişinin aidiyet hissini güçlendiren inanç boyutu, toplumsal kimlik oluşturma sürecinde de önemli bir referans kaynağı haline gelmektedir. Bu bağlamda araştırma kapsamında inanç boyutunda

katılımcıların kimlik gelişimi sürecinde dine dair sorgulamaları ve inanç krizlerine odaklanılarak dinî şüphenin kimlik kazanım sürecindeki rolü anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Kimlik Kazanımında Dinî Şüphe

Erikson (1962, Akt. Kiesling, vd., 2006: 2) inanç ve şüpheyi kişinin kimliğini tanımlama ve anlamlandırma şeklindeki hayat boyu süren arayışında yan yana getirerek değerlendirmektedir. Bu bakımdan bireylerin kimliklerini şekillendiren temel unsurlardan birisi olarak değerlendirilebilen dinî inançların sorgulanma süreçlerinin kişinin dinî kimliğinin oluşumu ve niteliğine dair önemli fikirler sunabildiği ifade edilebilir. Nitekim inancın oluşum sürecinde şüphelerin ortaya çıkması doğal bir durumdur. Buna göre bir konuya ilişkin tereddüt veya karamsarlık hali olarak tanımlanabilen şüphe, inanç bağlamında da benzer bir anlam taşımakta olup bireylerin inanma süreçlerindeki kararsızlık durumlarını ifade etmektedir (Kayıklık, 2021: 173). Bu bağlamda katılımcıların dinî şüphe süreçleri ve bu şüphe süreçlerinin dinî kimliklerine olan etkileri de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun dinî şüphe sürecinden geçtiği ve bu sürecin onların dinî kimliklerini sorgulamalarına ve yeniden yapılandırmalarına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu şüphe ve sorgulama dönemlerinin, bazı katılımcılar tarafından ergenlik dönemiyle ilişkili olarak değerlendirildiği görülmüştür. Din Psikolojisi açısından da ergenlik dönemi hem “dinî uyanış ve bilinçlenme” hem de “dinî şüphe ve kararsızlıklar” dönemi olarak kabul edilmektedir (Hökelekli, 2016: 93). Ergenlik döneminin getirdiği sorgulayıcı tutum, bireylerin inançlarını anlamlandırma ve dinî kimliklerini şekillendirme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Katılımcıların ifadeleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

“Yaşım biraz daha küçükken hani inanç konusunda da çok şüpheye düşmüştüm. Şu anda yok o kadar ama uı biraz ergenliğin etkisiyle muhtemelen yani.” (K4, Kadın, 22).

“Oldu. Özellikle ergenlik dönemlerinde işte çok zorluk yaşadığım dönemlerde hani gerçekten bizim inandığımız gibi biz dümdüz mü inanıyoruz işte okuduklarımız gerçekten gerçek mi bize anlatılanlar şeklinde mi yoksa bilmediğimiz yönleri var mı, yoksa bizi birileri nasıl inandıysa o şekilde dayatıyor mu diye sorguladığım zamanlar oldu.” (K7, Kadın, 25).

“Oldu. Lisedeyken ergenken oldu, illaki oldu, araştırmalar oldu yani. Sancılıydı ya çok sancılıydı, alıyorsun eline felsefe kitabı alıyorsun eline bir din kitabı ikisi arasında fark düşünüyorsun şimdi bu adam ne diyor o adam ne diyor. Hiçbir fikrin olmadığı baştan epistemoloji olsun onkoloji hani ontoloji olsun, bilgelik felsefesi olsun hepsini düşündüm şimdi oturtmaya çalışıyorum hiç çok farklı alanlar. Çok çok şeyler yani köşeliler, haklılar ki zaten birisi fikir, öbürkü direkt şey gibi kural demeyeyim de nasıl bir şey diyeyim onu o nasıl bir şey olabilir, u sıralanma, argümanlanma gibi bir şey de olabilir belki hani bir listeleme bütünlemesi de olabilir tek tek düşünüyorsun, daha İncil’le Tevrat’ı okumadım bu arada. Tevrat’ı azıcık, birazcık okumuş olabilirim ama İncil’i hiç çok okumadım onu da okumak lazım da vakit var bilmiyorum öyle yani.” (K11, Erkek, 21).

Çocukluk döneminde benimsenen dinî inançların ergenlik döneminde sorgulanmaya başlanması kişinin dinî gelişimi açısından beklenen doğal bir süreçtir. Bu dönemde yaşanan şüpheler kişinin inancını daha bilinçli bir şekilde değerlendirmesine olanak tanıyarak dinî olgunlaşmasına da katkıda bulunur (Çayır, 2014: 64).

Katılımcılardan K16 İslam dininin sorgulamaya yönelik olumlu tutumunu vurgulayarak sorgulamaktan hiç korkmadığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Evet tabi ki çünkü sorgularken ister istemez düşünüyorsun. İnsanız ki bizim sorgulamamız gerektiğini de yani bize desteklediği için ben hiç korkmadım sorgulamaktan tabii ki sorgulayınca da bazı şeylere gönülden inanmak gerekiyor. Çünkü her şeyin mantıklı somut bir açıklamasını mantıklı demiyim de somut bir açıklamasını göremiyor olabiliriz. Eee soru neydi ben.. Söylediğim gibi pandemideki zamanlarda işte çok sorguladım zamanlar şu an hala ara ara şey yapıyorum ama artık bir şeyler daha çok kafamda oturduğu için o kadar da şüpheyi düşünmüyorum.” (K16, Kadın, 19).

Katılımcılardan K26 ise şüpheyi düşüğünü ancak bazı şeylerinde çok fazla sorgulanmadan kabul edilmesi gerektiğini düşündüğünü aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Aslında şüpheyi düşüğüm oldu. Yani neden böyle dediğim zamanlar oldu araştırdım yani çoğunun cevabını buldum diyebilirim ama geri kalan bazı şeyler bazı sorular vardı hani cevabı yoktur bu da Allah’ın bir sınavıdır, teslimiyet sınavıdır. Hani sonuçta her şeyin sen neden olduğunu bilseydin Allah’tan farkın kalmazdı yani. Allah’ın ilmine yaklaşırdın bu yüzden bazı şeylerin, bazı şeyler sorgulanmadan kabul edilmeli. Çok fazla sorgularsan da işin içinden çıkmazsın.” (K26, Erkek, 21).

Dinî inançlarına yönelik şüphe yaşadıklarını ifade eden bazı katılımcıların, şüphe duydukları konular hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunduğu görülmüştür. Bu

açıklamalara göre, katılımcıların inanç esaslarına ilişkin yaşadıkları şüphelerin genellikle kötülük problemi ve fıkhi esaslar etrafında şekillendiği söylenebilir. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Yani bazen dini bilgiler falan konusunda yani özellikle İslam’daki işte kadın, köle o gibi kavramları bir türlü hani kafama yerleştiremediğim oldu ama inanç daha baskın geldiği için yani illaki Allah böyle diyorsa bir hikmeti vardır düşüncesi baskın olduğu için böyle bertaraf ettim gibi o düşünceleri.” (K1, Kadın, 23).

“Tabi ki de şüpheye düşüyorum. Ya en basitinden şey mesela günah çıkarma. Ben tamamen psikolojik olduğunu düşünüyorum. Rahatlatıyor çünkü. Dini olarak bir vasfı var mı bilmiyorum vasfı vardır İncil’de yazıyor ama uygulama olarak bakılacak olursa psikiyatri gibi geliyor bana. Psikoloji psikiyatri seansı gibi geliyor. Tabi ki de şüpheye düştüğüm oluyor bu sadece tek bir dinden değil bu arada tüm dinlerde yaşadığım bir durum. Şöyle insanlardan dolayı dini şey yapmam kesinlikle her bir dinin öğretisi vardır ve her dinin öğretilerine çok saygı duyarım. Her bir kitaba da çok saygı duyarım. Tabi ki de şüpheye düştüğüm oluyor yani sureleri okurken mesela veya işte İncil’den korintliler kısmını okurken tabi ki bu ne ya dediğim oluyor.” (K19, Kadın, 23).

“Şeyde çok aklım takılıyor mesela benim annem babam Şafi onların Şafi mezhebine göre çok mesela farklı kuralları var Hanefilerde de farklı bu farklılık namazın mesela namazdan örnek vereyim bozulma şeyleri farklı bunlar mesela bana çok tuhaf gelir. Evet mesela Şafilikte bir erkeğin eline dokunması şey hani abdesti bozuyor ama Hanefilikte yok he bu neye göre yani bu beni mesela çok kurcalayan bir şey kafamı.” (K23, Kadın, 23).

“Dini inançlarla uygulamalar konusunda mesela dini inanca göre erkeğin şortunun diz kapağının üstünde olması lazım yani bunu uygulasan ne olacak uygulamasan ne olacak. Ya bana göre bu insanların biraz şeyi ya yani bundan kaç yıl önce indirilmiş bir kitabın şu anın kurallarıyla bir olması bence yanlış. Ya o zamanın insanları haşamayla geziyor bilmem sarıkla geziyor şu anda çok abes kaçıyor yani. Allah neden fakirlerle zenginler arasında bu kadar ayırım yaptığını çok düşündüm. Ya da ben neden mesela Sabancıların çocuğu değildim bende olabilirdim yani doğuştan çok zengin çok varlıklı, sağlıklı Hakan Sabancı’dan neyim eksikte beni Hakan Sabancı gibi yaratmadı şey kısmında. Sonra geri toparladım. Dinden çıkma noktasına kadar geldim bu arada. Mesela benim Afrika’daki çocuklardan ne fazlam var.” (K27, Erkek, 21).

“Ya mesela namaz gibi bir ibadet her gün günde beş öğün günde beş öğün değil günde beş vakit yapıldığını farz edelim hani ee İslami hocaların da şey yaptığını birbirleri arasında Şafilerin Hanefilerin hani birisinin kafasını gerçekten taşı koyması diğerinin koymaması bunun bir soyutlama oldu diğeri olmadı açısından hani bu kadar beş vakit yapılabilecek bir şeyde bile ayrılığa nasıl düşüyorlar anlayamıyorum. Birbirleri arasında çok fark var bu yüzden. Tabi ki sonuçta beş vakit yapılan bir şey oradaki bütün şeyler ee sahabeler vs. bunu biliyor yani nasıl bir farklılık doğabilir ki iki kişi farklı farklı şeyler söyleyebilir.” (K29, Erkek, 21).

“Yani neden kötülükler var diyordum her seferinde madem hani her şey iyi bir yaratıcı var, neden kötülükler var diyordum, neden hepimizin hani farklı hayatları olmak zorunda, neden işte bu kadar kitap getirilmiş, neden sadece Müslümanlık olmamış ya da olduysa neden Arap yarımadasında olmuş gibi şeyleri düşünüyordum. Çok şey düşünüyordum da açıkçası tam hatırlamıyorum çünkü çok küçük yaşlarda sorguluyordum bu konuları. Daha sonra hepsine teker teker vardım açıkçası. Dedim ki kötülükler olmak zorunda olmasaydı sadece cennet yaratılırdı. Bu da bizlerin yani kendi evimizde bile belli başlı kurallar varken dünya gibi büyük bir alemde neden belli başlı kurallar olmasın diye düşünmeye itti yani sonuçta okulda da kural var, herhangi bir ufak bir kurumda bile kurallar varken yani Yüce Yaratıcı neden yarattığı insanlar arasında bir dengenin oluşması için kuralları koymasın. Ve son Peygamberimiz gelmek zorundaydı. Çünkü diğer peygamberlerin şimdi eksiklik demek istemiyorum, doğru olmayacaktır. Ancak bıraktığı noktaları tamamlaması gereken bir Peygambere daha ihtiyaç vardı ve bu yüzden Peygamberimiz geldi. Bu şekilde.” (K3, Kadın, 25).

Marcia'nın kimlik statüleri kuramına göre, bireyin çeşitli seçenekleri değerlendirip sorgulama sürecinden geçtikten sonra kimliği konusunda net bir karara varması *başarılı kimlik* statüsüne işaret etmektedir (Ayten, 2012: 107). Bu bağlamda K3'ün yukarıdaki ifadesi de başarılı kimlik statüsünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların yukarıdaki ifadeleri bireylerin dine yönelik şüphe süreçlerinin çeşitliliğini göstermesi açısından da önemlidir. Katılımcılardan bir kısmının bu süreçte dinî inançlarında değişim ve dönüşüm yaşadıklarını ifade ettikleri de görülmüştür. Örneğin katılımcılardan K5 inançlarıyla ilgili şüpheyi düşüğünü bunun neticesinde de dinden çıktığını belirtmiş ve bu süreçte yaşadığı karmaşayı da aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“He en başında tanrıyı inkarla başladım. Hani direkt deist olmadım, direkt ateist oldum. Bazıları çoğu kişi deist olur ama ben direkt ateist oldum ve bunun benim yararına ne gibi bir yarar hani istediğimi yapacağım, istediğim şekilde takılacağım beni kimse sınırlayamayacak anlamında ve özgürlük olduğunu sanmıştım. Halbuki sonradan belli oldu ki bu hiç de öyle kolay bir şey değil. Zamanla daha kötüye giden bir bunalıma sebep olan bir durum yani böyle. İlk baştan alayım o zaman şöyle oldu, ateist oldum dediğim gibi hiçbir şey yolunda gitmedi. Tam tersini sanıyordum halbuki ondan sonra çok büyük bir boşluğa düştüm ve Instagram'daki bulduğum her psikoloğa yazmaya başladım. Hani böyle bir süreç geçirdim, ne tavsiye edersiniz falan onlar da zaten psikologlar abi hani bir psikoloğun hani imam temeli İslam temeli olmadığı sürece onun dediklerini ne kadar kale alırsın ne kadar doğru ve gerçek olur. Yani onlarda kendilerine göre küçük, ufak şeyler yaptı, tavsiyeler yaptı. Tavsiyeler yaptı ama hiçbirisi derdime derman olmadı. Baktım psikologlardan da bir çare yok sonra babamın bazen böyle bunalım halleri geçirdiği zaman vesvese diyelim İslami tabilerle geçirdiği zaman kullandığı haplar vardı. Onlardan bir avuç dolusu

kullanmaya başladım çünkü hiçbir çıkış yolu yoktu. O yüzden dolayı babam o zaman tabii ateist olduğumu bilmiyordu. Şimdi Müslüman olduktan sonra tekrardan söyledim. Annem biliyordu he babam bilmediği için işte ilaçlarını kullandığım zaman bayağı kızmıştı bayağı hani aramızda bir münakaşa olmuştu. Sonra ne ekleyebilirim. Sonra oradaki süreçler hani depresyona düştüğüm zamanlar hani o kadar dip bir haldeydim ki dibine vurmuş bir haldeydim ki hani nefes almakta bile zorlanıyordum. Oturduğum sandalyeyi bile hissedemez, fark edemez bir hale bürünmüştüm. Yani bir şekilde boşluk yokluk hiçbir şey yok. Hani nihilizme biraz yakın bir mana ama aklımda nihilist değildim ama yokluk içindeydim öyle söyleyeyim.” (K5, Erkek, 23)

K5’in dinî inançlarını terk etmesi neticesinde yaşadığı zorlu süreçler şüphenin yalnızca bir sorgulama aracı değil aynı zamanda bireyin psikolojik ve duygusal dünyasını derinden etkileyen bir faktör olduğunu da ortaya koymaktadır. Katılımcılardan K15’te dinî inançlarındaki değişim ve dönüşüm sürecini “*Ya ilki ilkokuldaydık baktım herkes Müslüman bende hadi Müslüman olayım dedim. Diğerlerinden ayrı kalmama psikolojisi herhalde. Sonra biraz araştırdım deist oldum. Biraz daha araştırdım tekrar Müslüman oldum. Sonra araştırmayı bıraktım*”(Erkek, 20) diyerek açıklamıştır. Şüphe süreci geçiren ve inancını terk eden katılımcılardan K20 ise yaratıcıya dair İslam’ın açıklamalarını çok doğru bulduğunu belirtmekle birlikte İslam’ın sosyal hayattaki bazı uygulamalarının kendisine çok zor geldiğini ifade ederek yaşadığı dönüşümü takıntı hastalığıyla ilişkili olarak aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Özellikle benim yani temizlik konusunda oldu çok ilginçtir yani genelde insanlar buna pek dikkat etmez. Mesela böyle parmağımın kenarında ufacık bir kan lekesi diyelim onu böyle ben yıkıyordum mesela o geri sulanıyor pis şey oluyor o da ne denir dinde necis kabul ediliyor bildiğim kadarıyla o da her tarafa bulaşabiliyor bir sürü sıkıntı bir yere bulaştığı zaman oradan oraya bulaşıyor, oradan oraya bulaşıyor hani böyle insan kafasında çıkmaza giriyor bir süre sonra özellikle bu beni İslam dininin özellikle bazı yorumlarında hepsinde olmasa da işte mesela bazı yorumlarında diyeyim şimdi Şafilik gibi Hanbelilik gibi onlarda daha da kuvvetli bir temizlik hükümlerinin zor olduğunu düşünüyorum ben. Onun dışında kadın ve erkek arasındaki ilişkileri bu kadar daraltan, zayıflatan bir düşünceyi de ben çok doğru bulmuyorum öyle söyleyeyim. Aslında şüpheler değildi ondan önce çok fazla temizlik işte şey gerçekten çok kötü bir hastalık o da. İslam dininde de vesvese deniliyor herhalde o işte beni çok yormuştu. Ondan sonra annem çok zorladı dedi oğlum bak bırak bunu artık dedi hani namaz kılıyordum ben uzun süre namaz kıldım. O hani dedi bırak artık bunu dedi şey seni çok kötü etkiliyor dedi bende bir süre sonra bıraktım yani çok böyle zorda olsa.” (K20, Erkek, 19).

Kendisini Deist olarak tanımlayan K21’de şüphe sürecinin lise ikide başladığını belirterek bu sürecin dinden uzaklaşmayla sonuçlandığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Evet şüpheye düştüğüm için zaten sorgulamaya başladım bir noktada ve sonrasında dinden uzaklaşmayla sonuçlandı bunlar.” (K21, Erkek, 21).

Gençlerin bu tür dinî sorgulamalar sonucunda inançlarını reddetmeleri ve dinî açıdan kimlik dağınıklığı yaşamaları karşılaşılan durumlardandır. Kişinin ailesinin ve içinde yaşadığı kültürün dinî inancını kabul etmeyerek başka bir inancı tercih etmesi ters kimlik kategorisine sahip olduğunu göstermektedir (Yapıcı, 2016: 105).

Marcia’nın Kimlik Statüleri Kuramına göre, *kimlik arayışı* statüsü bireyin kimliğiyle ilgili sorgulamalar içerisinde bulunduğu fakat henüz net bir karar veremediği durumu ifade etmektedir (Aytan, 2012: 107). Katılımcılardan K9’un aşağıdaki ifadesine bakıldığında da şüphe sürecinin hala devam ettiği ve bağlanmanın daha sonraki döneme ertelendiği ifade edilebilir. Bu durum Marcia’nın *kimlik arayışı* statüsüyle de örtüşmektedir.

“Evet devam ediyor ama bu biraz şüphelerimin ve daha doğrusu sorularımın cevabını bulmamam bir tık kendi yani sorunun aslında bir tık daha araştırıp bir şeylere cevap aramam gerekiyor. Bunu da yapmam gerektiğinin farkındayım. En kısa sürede yapmayı düşünüyorum. Yani genel olarak nasıl desem bir tık bu içinde yaşadığımız toplumla da alakalı bir şey yani biraz şu an insanların dini uygulayış biçimi bence yanlış olduğu için anlayış biçimi insanlara baktığımızda çevrelerimizdeki diyorsunuz ki yani din böyle değil, böyle olmamalı, bu olmamalı. O yüzden sonra kendinizi sorguluyorsunuz işte ben nasıl düşünüyorum, nasıl yapıyorum anlamında. O yüzden hani ben bir tık daha oturup daha nesnel verilerden yararlanarak bir şeyi hani doğrusunu öğrenmeyi amaçlıyorum genel olarak o yüzden şu an için hani aslında dinle çok kesin bir şeyde konuşamıyorum o yüzden yani çünkü elimde bir bilgi yok genel olarak sadece düşüncelerden hani bana doğru gelen ya da yanlış gelen tarafları olduğu için bir tık hani sorgulamadayım o yüzden. Kişiler üzerinden değil şöyle genel olarak insanların bence uzaklaşma süreci dinden kişiler üzerinden oluyor. Daha sonra oturup düşünüyorsunuz hani neden böyle diye ama kişiler üzerinden değil hani genel ben bir de doğam gereği bir tık her şeye şüpheli yaklaşan biriyim sorgulayıcı biriyim o yüzden hani nasıl desem size bir saniye şu an heyecanlandım. Varoluşsal şeyler olabilir hani bir şeyin doğru gelip gelmemesi mesela baştan beri Kur’an değiştirilmemiştir deniyor ya Kur’an değiştirilmemişin bize kaynağı bu bilginin kaynağı da Kur’an hani buna nasıl inanabilirim, buna nasıl emin olabilirim bunu sorguluyorum genel olarak yani böyle şeyler ya da hani geleceği bilen bir Tanrı varsa o zaman biz özgür müyüz kararlarımızda böyle bir böyle sorunlar genel olarak insan olarak değil kişisel olarak değil.” (K9, Kadın, 19).

Katılımcıların çoğunluğunun dinî inançlarıyla ilgili çeşitli düzeylerde sorgulama ve şüphe yaşadığı görülmekle birlikte şüphe yaşamadığını ifade eden katılımcılar (6 kişi) da bulunmaktadır. Herhangi bir şüphe yaşamadığını ifade eden katılımcılardan K30’un konuyla ilgili aşağıdaki ifadesi örnek olarak verilebilir:

“Evet, yok hiç düşmedim. Hep aslında şöyle düşündüm İslam dini teslimiyet dini. Bir yerden sonra artık imanımız bize araştırmamamızı ve verilen buyurlara itaat etmemizi emrettiği için hani çok sorgulamadım yani bir de küçüklükten beri bu eğitimi aldım ben. İlk Kuran Kursuyla tanıştığımda 8-9 yaşlarındaydım ve bu şekilde bir eğitim aldığım için hiçbir zaman bende bir şüphe olmadı.” (K30, Kadın, 23).

Bu bulguların, bireylerin dinî şüphe süreçlerinin, dinî kimliğin oluşumu üzerinde hem zorlu hem de dönüştürücü bir etkisi olduğunu gösterdiği ifade edilebilir. Kimlik bunalımının atlatılması ve kimliğin şekillenmesi sürecinde şüpheyile ortaya çıkan bu kriz bireyin inançlarını sorgulayarak daha sağlam bir kimlik inşa etmesine olanak sağlayan dönüştürücü bir süreç olarak değerlendirilebilir. Kaplan (2017: 81) da dinî şüpheyi bir inanç krizi olarak nitelendirmekte ve krizlerin bireyler için hem risk hem de fırsatlar barındırdığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmış olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Yapıcı (2020: 4) gençlerin dinî şüphe ve sorgulama süreçleri konusunda gerçekleştirdiği araştırmasında gençlerde görülen dinî şüphelerin Allah’ın varlığına ve ibadetlerin gerekliliğine yönelik şüpheler ile Kur’an’ın ilahi mi yoksa beşerî bir kaynak mı olduğu gibi temel teolojik sorular üzerine yoğunlaştığını tespit etmiştir. Ayrıca İslam’ın fıkhi kuralları ve modern yaşam arasındaki uyumsuzluklar da dikkat çekmiştir. Bahadır (1994: 141) “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler” başlıklı araştırmasında ergenlerin daha çok melek, cin, ruh, şeytan gibi metafizik varlıklar; sevap ve günah kavramları, ölüm ve Ahiret hayatı; ekonomik eşitsizlikler, kaza-kader, gibi konular üzerine şüphe ve tereddütler yaşadıklarını tespit etmiştir. Hökelekli (2016: 104) ise “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler” isimli araştırmasında günah-sevap, yaratılış, kaza-kader, kadın erkek eşitliği, Allah’ın varlığı, ahiret hayatı, din ile fizik bilimleri arasındaki ilişkiler gibi konuların ergenlerde şüphe alanları olarak öne çıktığını tespit etmiştir. Kayacan (2022: 61), Z kuşağı üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında da dinî şüphelerin belirli temalar etrafında yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda katılımcıların inançta çeşitlilik, kötülük problemi, varoluşsal sorgulamalar, kadın-erkek eşitliği, Kur’an-ı Kerim’in korunmuşluğu gibi konulara dair şüpheler yaşadığını tespit etmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların literatürdeki çalışmalarla büyük ölçüde örtüştüğü dikkate alındığında gençlerin dinî sorgulama süreçlerinde ortak eğilimler gösterdiği ifade edilebilir. Bu durum aynı zamanda ergenlik dönemindeki dinî şüphelerin bireysel farklılıklara rağmen belirli ortak temalar etrafında

şekillendiğini ve bu dönemdeki dinî sorgulamaların benzer bilişsel ve duygusal süreçlerle ilerlediğini göstermektedir. Dolayısıyla literatürde sıkça vurgulanan bu temaların, gençlerin dinî gelişim süreçlerinde evrensel nitelikte olduğunu söylemek de mümkündür.

3.2. Etki Boyutu

Her dinin kendisine inanan insanlardan gerçekleştirmesini beklediği birtakım vecibeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda dindarlık, kişinin dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasıyla görünür olmaktadır. Kişinin yaşamında dinin bu şekilde görünür olması dinin etki boyutu olarak değerlendirilmektedir (Topuz, 2013: 71). Bireylerin kimlik kazanım süreçlerinde dinin etki boyutuna giren pek çok unsur farklı şekillerde etkili olmaktadır (Ayten ve Vural, 2023: 42). Bu bağlamda araştırma kapsamında gençlerin kimlik inşası süreçlerinde dinin etkilerini ortaya koymak amacıyla ilk olarak “Dinin, dinî inançlarınızın günlük yaşamınızda etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve gençlerin tamamına yakınının (28 kişi) dinin günlük yaşamlarında etkili olduğunu düşündükleri görülmüştür. Bu etkiyi katılımcılar genellikle ibadetler, kişisel alışkanlıklar ve sosyal hayatın dinî kural ve kaidelere göre düzenlenmesi üzerinden açıklamaktadırlar. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Zaten günlük yaşamda her şeyden öte tesettürlü olduğum için dışarıdan bile insanların bana bakış açısını etkileyen bir şey. Tabii ki günlük hayatımı etkiliyor, namaz şekillendiriyor vs. bunun dışında da bir şey giydiğinizde atıyorum mesela bir tacı taktığınızda kral gibi davranmanız gerekiyorsa tesettürü giyindiğinizde de bir Müslüman kadın gibi davranmanız gerekiyor o yüzden bazen yapmak istediğim şeyleri bile yapmıyorum.” (K2, Kadın, 21).

“Mesela ikili ilişkilerde kadın erkek ilişkilerinde olsun sonra anne babaya karşı davranışta olsun yani her türlü şeyde etkisi var. Sonuçta dini düşünerek hareket etmeye çalışıyorum genelde ben şurada şöyle hareket etsem işte Allah-u Teala nasıl karşılardı genelde ben düşünüyorum bu şekilde çünkü annem de bu şekilde bizi hep yetiştirdiği için hal ve hareketlerimize çok yansıyor.” (K6, Kadın, 23).

“Elbette zaten bir Müslüman olarak bu ne manaya gelir, ben iman etmişim bu kuralların doğruluğunu, geçerliğini ve ahiretteki bana kazançlarını biliyorum, şuurundayım ona göre de hani amel defterimi doldurma şuurunda olan bir insan tabii ki bunlara dikkat edecektir diyebilirim.” (K5, Erkek, 23).

“Tabii ki de var herkesin, herkesin bence her yaşına muhakkak bir inanç var ve inanca göre hareket ederler. Eğer ki ben şu an beğendiğim bir şeyi para vermeden yani çalma arzumu bastırıp para veriyorsam bu muhakkak inançla alakalıdır. Ben yürürken güzel bir kıza bakmamaya çalışıyorsam bu inançla alakalıdır. Her şeyde inanç vardır.” (K12, Erkek, 22).

“Kurallar. Kesinlikle kurallar yani on emirde var bizim zina yapma işte hırsızlık etme, yalan söyleme çok etkisi var. İnsanlaştırdığını düşünüyorum maneviyat ya ben o şekilde düşünüyorum.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcıların genellikle dinin kurallarına vurgu yaptıkları ve bu kurallara uymak suretiyle günlük yaşamlarında duygu, düşünce, davranış, yeme-içme, kıyafet tercihi gibi pek çok konuda dinin etkisinin olduğunu belirttikleri görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da benzer verilere ulaşıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin Yapıcı (2006: 87) üniversiteli gençlerin dindarlığın etki ve sonuçlarını nasıl ve ne düzeyde hissettiklerini incelemeyi amaçladığı araştırma bulgularında gençlerin dinin etkisini günlük hayatlarında önemli ölçüde hissettiklerini; bireysel yaşamlarında dinî kurallara uygun hareket etmeye özen gösterdiklerini, evlilik ve arkadaş seçimlerinde dindarlığı belirleyici bir ölçüt olarak gördüklerini, helal-haram kavramlarını dikkate alarak yiyecek ve içecek tercihlerini şekillendirdiklerini ve dinî inançlarını giyim, davranış ve toplumsal ilişkilerinde belirleyici bir faktör olarak gördüklerini tespit etmiştir. Ancak bununla birlikte dinin günlük yaşamında herhangi bir etkisi olmadığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Buna göre daha öncesinde Müslümanken kendisini artık Müslüman olarak tanımlamayan K20 dinin günlük yaşamında etkisi olmadığını *“Yok şu an ne denir ona seküler devam ediyorum.” (Erkek, 19)* diyerek açıklamıştır. Deist olduğunu belirten K21 de deizmin günlük yaşamında herhangi bir etkisi olmadığını belirtmiştir.

Günlük hayata dinin nasıl ve ne düzeyde etki ettiği kişinin gerek dinî inançlarıyla gerekse dinî kimliğiyle özdeşleşerek belirli bir dünya görüşüne ve zihniyete sahip olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu süreçte din, kişinin din dışı davranışlarını da biçimlendiren önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla dinin etkisini hissetme hem bireysel hem de sosyal boyutlarıyla dindarlığın temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Zira dinlerin mensuplarından çok çeşitli beklentileri bulunmaktadır. Kişinin bu beklentilere yönelik tavrı inancının üzerindeki biçimlendirici etkisiyle birlikte duygu, düşünce ve davranışlarını meşrulaştırıcı özelliğiyle de yakından ilişkilidir. İnancı doğrultusunda kişi hem bireysel hem de toplumsal yaşamını

düzenleyerek yapılmasına izin verilen ve yasaklanan fiiller hakkında bilgi sahibi olmakta bu doğrultuda da belirli tutum ve davranışlar geliştirmektedir (Stark ve Glock, 1969; Glock, 1982; 1998; Dittes, 1969; Beit-Hallahmi, 1989, Akt. Yapıcı, 2006: 67). Dinin günlük yaşamlarında etkili olduğunu düşünen katılımcılar da bu etkileri farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda katılımcıların hayatlarında dinin etkisini daha net ortaya koyabilmek amacıyla yöneltilen sorular neticesinde elde edilen bulgular aşağıda “önemli karar anlarında, kıyafet tercihlerinde, yiyecek ve içecek tercihlerinde, arkadaş seçiminde, sosyal etkinliklere katılım konusunda, gelecek planları üzerinde ve zorlu yaşam olaylarında dinin rolü” olmak üzere yedi başlık altında incelenerek değerlendirilmektedir.

3.2.1.Önemli Karar Anlarında Dinin Rolü

İnanan insanlar dinin kendilerine sunmuş olduğu yaşam tarzına uygun davranışlar sergilemekte ve kararlarını dinî inanç ve değerleri doğrultusunda düzenlemektedirler (Topuz, 2013: 71). Bu bağlamda katılımcılarında önemli karar anlarında dinî inanç ve değerlerine yer verip vermedikleri anlaşılmak istenmiş ve katılımcıların çoğunluğunun dinin kararlarında etkili olduğunu belirttikleri görülmüştür. Nitekim hayatın her alanını etkileme potansiyeline sahip olan dinin karar alma süreçlerine etki etmesi de beklenen bir durumdur (Ayten ve Vural, 2023: 94). Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Evet, mesela diyelim ki bir işe başvuracağım ve alkollü bir mekânda çalışacaksam din, dini gözettiğim için alkollü bir mekânda çalışmamayı tercih ederim.” (K1, Kadın, 23).

“Oluyor ya evet din benim hayatımın merkezinde gibi yani biraz. Belirliyor tabii ki de yani uygun olur mu olmaz mı, yanlış bir şey yapar mıyım yapmaz mıyım düşünüyorum.” (K6, Kadın, 23).

“Olur tabii ki yani düşünürüm bunların sonuçları ne olabilir, benim dinime veya yaşantıma nasıl bir etkisi olabilir, kişiliğime nasıl bir etkisi olabilir, ruh halime nasıl bir etkisi olabilir diye düşünüyorum.” (K8, Erkek, 19).

“Etkiliyor, etkiler yani herhalde mesela şöyle bir iş teklifi falan gelse güzel bir iş olsa ama haram para dönüyorsa orada mesela bunu direkt reddedebilirim. Çünkü orada zaten bir bariz belli haram para var. Bunu istemem yani bile isteye o işi kabul etmem gibi.” (K30, Kadın, 23).

Önemli karar anlarında dinin etkili olduğunu belirten katılımcılardan K18 ve K25 aldıkları kararlarda dinî bir boyutun olup olmadığına yönelik bir değerlendirmede bulunarak dinen yanlış sayılabilecek şeyler olmadığı sürece karalarında dinin etkili olmadığını düşündüklerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Dinimin kararlarımda etkisi olması için bunun dinî boyutunun da olması gerekir ve aldığım önemli kararlarda hani dinimce bir yanlış yaptığımı düşünmediğim için hiç dinimi düşünmüyorum. Hani sadece hani dinin yasaklarını da etkileyecek bir durumsa düşünürüm. Hani biriyle uygunsuz bir şey yapmak ya da ne bileyim belirsiz bir şey tüketmek hani bu yasaktır hani o zaman dinim bu düşüncemde etkili olur. Hani derim ki dinim böyle diyor sen yine de bunu yapacak mısın derim ama onun dışında ben biriyle hani şu anki derterim sadece bununla bunu tartışayım mı, bununla şunu tartışayım mı, böyle yaptım ama buna böyle mi yapmam lazım hani bunlarda dinimin bana bir yol göstericiliği olmuyor, düşünmüyorum.” (K18, Erkek, 19).

“Önemli bir karar almam gerektiğinde şimdi önemli karar dünyevi mi, uhrevi mi oraya bakmak lazım. Eğer kararım dünyevi bir şey ise ben burada dine zaten ihtiyaç olur mu bence olmaz mesela arkadaşım hastaneye götüreceğim götürürken ona karar verirsem gidip gitmemekte bunda dine ihtiyaç yok. Fakat uhrevi konularda yani ahiretimi zedeleyecek etkileyecek mesela bir kız arkadaş mevzu ya bu konularda karar, karar almam gerekirse kesinlikle dine başvururum.” (K25, Erkek, 21).

Dinî duygu, düşünce ve davranışların yoğunluğuna bağlı olarak kişinin dinî değerlere önem verme düzeyi değişiklik göstermektedir. Bu açıdan dinî değerlere verilen önemin bazen yalnızca inanç ve bilgi düzeyinde kalması kişinin dinî inancının önemli karar alma davranışlarında tam olarak etkili olmamasına yol açabilmektedir. Bu durum önemli kararlar alınırken dinî değerlerin yanı sıra sosyal ve fiziki çevre koşullarının, ulaşılmak istenen amaçların ve tüm psiko-sosyal faktörlerin etkili olmasına bağlı olarak açıklanabilir (Topuz, 2013: 86). Bununla birlikte dinin kural ve ibadetlerinin kişinin yaşamında bütüncül bir rehberlik sunma potansiyeline sahip olmasına rağmen karar alma süreçlerinde ayrı bir olgu olarak değerlendirilmesinin seküler yaşamın bir yansıması olarak görülebileceği de ifade edilebilir.

Katılımcılardan K3 önemli karar anlarında dinin etkisi olduğunu belirterek dinin karar alma süreçlerindeki en somut belirtilerinden birisi olan istihare namazına (Ayten ve Vural, 2023: 93) başvurduğunu da şu şekilde ifade etmiştir:

“Allah’ım benim için hayırlıysa bana bir işaret göster diyorum gerçekten ve bana işaret gösteriyor. Yani kalbime geliyor ve istihare namazı var belki bilirsiniz. Ben

onu da uyguluyorum hayatımda. Ne kadar doğru gerçek batıl mıdır bilmiyorum. Ancak yani kalbimden bu şekilde geçtiği için batıl olsa bile ben bunun bir şekilde ortaya çıkacağına inanıyorum. Rüyama girmese bile kalbime bir his geliyor olacağına veya olmayacağına dair ve ben o şekilde ilerliyorum. Bazen de bunun ders olacağını biliyorum diyorum ki Allah'ım bu bir ders ama yaşamam da gerekiyor. Yani kötü olabilir sonu ama yaşamam da gerekiyor, onu yaşıyorum yani dualarla anlayabiliyorum. Yaşayıp onun kalbime hissettirdiği anlar oluyor yani kötü bir şey ama gör bu şekilde hani K3 sus. Sanki Allah bana tövbe haşa ama bunu diyor K3 bunu yaşa ve gör bu şekilde.” (K3, Kadın, 25).

Katılımcılardan K9 ise dinin doğruyu yanlış ayırt etme noktasında etkili olduğu düşünmekle birlikte kararlarında dinin etkisinin çok büyük olmadığını da şu şekilde ifade etmiştir:

“Olur, doğruyu yanlış ayırt etmede kullanabilirsiniz yani dini bence bir tık daha karar mekanizmasını etkileyen bir şey o konuda. Ama çok da hani daha çok bana ne doğru geliyorsa ya da ben doğru olduğunu düşündüğüm şeyleri yaparım. Yani dinin etkisi çok büyük değil kararlarımda.” (K9, Kadın, 19).

Katılımcılardan K21 ve K28 ise “olmaz” (Erkek, 21), “yok olmaz” (Erkek, 21) demek suretiyle dinin kararlarında etkili olmadığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda K23 de “Bazı konularda din etkili olur mu ya bilmiyorum çok etkili olmuyor sanki ya normal düz veriyorum yani karar, dini o an düşünemiyorum” (Kadın, 20) diyerek bazı kararlarında dinin etkisi olmadığını belirtmiştir. K26 da dinin bazı konulardaki kararları üzerinde etkisi olmadığını düşündüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Mesela atıyorum ne mühendisliği seçeceğim mühendis olmak istiyorum ama ne mühendisliği seçeceğim böyle konularda araştırıyorum hangisi bana daha uygun gelir. Bunlarda dinin çok etkisi olur mu bilmiyorum. Etkisinin olacağını düşünmüyorum açıkçası. Sonuçta insanın kendi cüzi irade, cüzi iradeydi galiba hatırlamıyorum öyle bırakılan bir varlık o yüzden çok dinin o yönde etkisi olduğunu düşünmüyorum. Yani işin içine ahlakın veya sınırların oluşmayacağı bir şey içine girmeyeceği, giremeyeceği yerlerde ahlakın çok şey... dinin çok bir etkisi olduğunu düşünmüyorum.” (K26, Erkek, 21).

K26'nın karar verme süreçlerinde dünyevi ve uhrevi meseleler şeklinde bir ayrıma gitmesinin, dinin bireylerin hayatındaki etkisinin her durumda aynı düzeyde hissedilmediğini gösterdiği ifade edilebilir. Katılımcının bu tutumu dinin karar alma süreçlerinde mutlak belirleyici olmadığını daha çok bağlama ve duruma bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu bulgu literatürde yer alan görüşlerle de örtüşmektedir. Nitekim dinin ve Allah inancının toplumun büyük kesiminin yaşamında önemli bir yer tutmasına rağmen karar verme süreçlerinde her zaman

birincil ya da daimî başvuru kaynağı olmadığı belirtilmektedir. Özellikle gençler üzerinde etkili olan çeşitli faktörlerin bu durumun şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda ergenlik döneminde karşılaşılan din dili, artan kültürel çeşitlilik, dijitalleşme, bilgi çeşitliliği, aşırı ekran süreleri ve bireyselleşme eğilimlerinin genç bireylerin dinî inançlarının günlük yaşamındaki etkisini sınırlandıran unsurlar arasında değerlendirildiği görülmektedir (Ayten ve Vural: 2023: 98).

Katılımcılardan K20 ise din değiştirmeden önce dinin kararlarında etkili olduğu belirtmiş ve konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Aslında olurdu o da dediğim gibi artık olmaz yani şöyle söyleyeyim mesela işte eskiden annem şey diyordu mesela şort giy diyordu veya işte başka şeyler diyordu hani böyle bazen İslam’a aykırı şeyler olabiliyor hele günümüz toplumunda çok fazla hani ben onlarda genelde işte hep böyle karşı çıkıyordum. Ama şu an öyle bir şeyim yok yani Müslü.. son dönemlerinde de yani yine namaz kılıyordum ama böyle pek bunlara takılmamaya başlamıştım. Ya mesela ee annem bir de benim müzik öğretmeni bir kere o bana şey söylemişti oğlum sen benim hakkımda ne düşünüyorsun mesela ben müzik öğretmeniyim dedi ben dedim senin yaptığın iş çoğu yine âlime göre haram olduğunu ben biliyorum ha onlar öyle kabul etmişler şey uygulanabilir olduğunu kabul edenlerde var da işte kadının şarkı söylemesine hiç kimse şey vermemiş mesela. Daha doğrusu hani geleneksel olarak ve işte hani ben senin bu yaptığın işi çok kötü buluyorum demiştim annem mesela bana küstü uzun bir süre öyle şeyler yaşadım.” (K20, Erkek, 19).

Sonuç olarak araştırma bulgularının katılımcıların önemli karar anlarında dinin etkisini farklı düzeylerde deneyimlediklerini gösterdiği ifade edilebilir. Çoğunluk kararlarında dinin belirleyici bir rol oynadığını ifade etmekteyken bir kesim ise bazen dini referans aldığını ancak her durumda da dine göre karar vermediğini belirtmiştir. Bu durum gençlerin dinî inançlarını karar alma süreçlerine nasıl entegre ettikleri ve dinî rehberliği hangi bağlamlarda devreye soktukları konusunda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ayten ve Vural (2023: 97)’ın lise örneklemini üzerinde gerçekleştirdiği araştırma bulgularında da benzer sonuçlara ulaşıldığı gençlerin önemli bir kısmının karar verme süreçlerinde dinin etkili olduğunu ifade ettikleri, azınlıkta olan bir kısmının ise nadiren etkili olduğunu bir kısmının da hiç etkili olmadığını ifade ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte Demiröz (2021: 40) ergenler ile yapmış olduğu araştırmasında katılımcıların karar verme aşamalarında dinî bir referansı hayatlarına dahil etmediklerini, bunu da gerekli görmediklerini tespit etmiştir. Karar alma süreçlerinde dinin rolünü araştıran Topuz (2013: 83-86) da eş ve meslek seçiminde,

çocuk sayısında, televizyon izlemede dinî inanç ve değerlerin etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bakırtaş (2019: 52)'ın lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmada ise gençlerin çoğunluğunun karar verme süreçlerinde dinî ilkeleri dikkate aldıkları kararlarını inandıkları dinin ilkelerine uygun olarak verdikleri tespit edilmiştir.

Dinin her kararda etkili olmaması gençlerin dinî inançları ile gündelik yaşamları arasındaki ilişkinin sabit ve değişmez bir yapıdan ziyade bireysel algılar, sosyal bağlam ve pratik ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmesiyle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Modern toplumlarda bireyler kararlarını sadece dinî değerler doğrultusunda değil aynı zamanda kişisel hedefler, toplumsal normlar, ekonomik koşullar ve bireysel çıkarlar çerçevesinde de değerlendirmektedir. Bu durum dinin bazı karar süreçlerinde geri planda kalmasına neden olabilir. Aynı zamanda katılımcıların ifadelerinde de görüleceği üzere kararlarını belirli kategorilere ayırarak değerlendiren kişilerin dinî bir yükümlülükle doğrudan ilişkilendirmedikleri karar süreçlerinde, dinin etkisini daha az hissettikleri ifade edilebilir. Karar alma süreçlerinde kişinin dinî kimliği ve bu kimliği nasıl içselleştirdiği de belirleyici bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Eğer birey dinin hayatın tüm alanlarını kuşatan bir rehber olduğunu daha bütüncül bir şekilde içselleştirmişse, karar alma süreçlerinde dini daha aktif bir şekilde devreye sokabilir. Ancak dinî kimlik daha çok geleneksel veya kültürel bir aidiyet olarak yaşıyorsa dinin kararlar üzerindeki etkisi daha seçici ve sınırlayıcı olabilir. Sonuç olarak dinin karar alma süreçlerindeki etkisinin değişkenlik göstermesi bireyin dinî rehberliği nasıl yorumladığı, kararlarını hangi bağlamda ele aldığı ve dinî kimliği nasıl içselleştirdiği ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir.

3.2.2. Kıyafet Tercihinde Dinin Rolü

İnsanın hayatını pek çok yönden etkileyen dinler, giyim kuşama yönelik emir ve yasaklarıyla kişinin kıyafet tercihlerini de etkilemekte ve bu şekilde kimliğin önemli bir parçası haline gelmektedir (Ayten ve Vural, 2023: 100). Dinî açıdan bakıldığında bireylerin giyim tercihleri inançlarının derinliğini ve gücünü yansıtmanın bir yolu olarak da değerlendirilebilmektedir (Arslan ve Çaylak, 2018: 54). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların kılık, kıyafete yönelik tercihlerinde de dinin rolü anlaşılmak istenmiştir. Buna göre kıyafet tercihlerinde dinin belirleyici bir etkisinin olduğunu belirten katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bununla birlikte

dinin, kadınların giyim tercihlerinde erkeklere oranla daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir. Kıyafet tercihlerinde dinin etkisinin olduğunu belirten kadın katılımcıların ifadeleri için aşağıdaki alıntılar örnek olarak verilebilir:

“Evet dinin etkisi var. Yani birazcık da gelenek de var. Çünkü bizim bulunduğumuz coğrafyanın da bence etkisi var şu an üzerimde giyindiklerimde genel olarak başörtüden tutun uzunluğuna falan hepsinde dinin etkisi var.” (K1, Kadın, 23).

“Dinin belirlediği faktörler genelde etkili oluyor işte zaten başörtüsü kullanan biriyim. Dediğim gibi yani işte dinin belirlediği ölçütlerde işte vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde falan o şekilde giyinmeye çalışıyorum yani.” (K6, Kadın 23).

“Belirliyor tabi belirliyor ben yazın sıcakta bunu (uzun kollu gömlek) giyiyorsam sebebi vardır. Beni belirliyor. He Noel döneminde dinî dönemlerde ve dinî ritüellerimi yaparken kapıyorum. Onun dışında şeyim yani bu şekilde (Uzun kollu gömlek giyiniyor. Başörtüsü yok). Yazın sahile giderken sadece şey yaparım ama üstüme bir şey alırım. Dinin etkisi var yani. Ya ortamına göre giyiniyorum daha çok aynen.” (K19, Kadın, 23).

“Bol kıyafetler bulmaya çalışıyorum. Uzun tercih etmeye çalışıyorum oldukça tabii ki bu şekilde bileklerime falan dikkat etmeye çalışıyorum öyle.” (K17, Kadın, 21).

“Kendimize yakışan şeyleri hani özellikle hani dıştan kapalı insanlarda da ön yargı oluşmaması için kendimize yakışan kendimizi rahat, güvende ve güzel hissettiğimiz, dışardan bakıldığında da ya evet böyle olsa da yani başı örtülü olsa da bak çok güzel giyinebiliyor denmesi açıkçası benim şeylerimde önemli birazcık. Tabi ki hani bazı şeylere uygun da olması hani böyle ful dardar bir şey de giyinmem.” (K10, Kadın, 20).

Katılımcılardan K2 de “Nur Suresi 31. ayet, tesettür ayeti” (Kadın, 21) ne uygun olarak kıyafet tercihinde bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda katılımcılardan K3 de tesettürlü olmasa bile dinin kıyafet tercihini şekillendirmeye başladığını “Daha önceleri daha eteklerim mesela kısa olabiliyordu. Şort giyimim gibi. Ancak şimdi hep uzun elbiseler almaya başladım. Bilmiyorum yani. Dinin etkisi var evet yani o saatten sonra (son bir buçuk yıldır daha inançlı yaşadığını belirtti) biraz daha dikkat etmeye başladım açıkçası” (Kadın, 25) demek suretiyle ifade etmiştir. Kıyafet tercihinde dinin etkisinin olmadığını hava durumu ve kıyafetlerinin temiz olması gibi faktörlerin ön planda olduğunu belirten erkek katılımcılardan K29 kıyafet konusunda dinin erkeklerdence kadınlar üzerinde etkili olduğunu düşündüğünü “Erkekler için çok etkilediğini düşünmüyorum kadınlar için etkili” (Erkek, 21) diyerek ifade etmiştir. Ayten ve Vural (2023)’da lise

örnekleme üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada kıyafet tercihlerinde kızların erkeklere oranla daha fazla dinî inançlarının etkisi altında kaldığını tespit etmiştir (s. 102). Bununla birlikte dinin kıyafet tercihlerinde etkili olduğunu düşünen erkek katılımcılar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir.

“Genel olarak sevdiğim şeyleri beni mutlu ettirecek yani içinde rahat hissettirecek şeyleri giymeye çalışıyorum. Güzel giyinmeye çalışıyorum açıkçası hani sadece dışarı için değil, kendim için de daha böyle disiplinliymiş gibi hissettiriyor bana. Ayrıca her mesela atıyorum şort giymemeye çalışıyorum. Bu din konusu beni hani kıyafette de etkiliyor.” (K8, Erkek, 19).

“Din faktörü. Kadın değilim ama erkeklerin de bir setr-i avret denilen bir şey var onlara uyması gerekiyor bende şort giyinmiyorum mesela erkeklerin giyindikleri şortlardan giyinmiyorum veya başka türlü bedeni aç.. veya bedenimde dövmedir o tarz herhangi bir kadınlara benzeyecek şeyler takmamaya çalışıyorum özellikle.” (K26, Erkek, 21).

“Muhakkak ki inancım etkili oluyor. Bazen dar pantolon giymek istiyorum ama inancım bunu yani çok hoş görmediği için giymemeye çalışıyorum. Pantolon giyiyorum şu an.” (K12, Erkek, 22).

Dindarlığın etki boyutunun daha yoğun bir şekilde deneyimlenerek dinî değerlerin hayata daha fazla yansıtılması bir kimlik göstergesi olan giyim kuşam ile dış görünüşte belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Ayten ve Vural, 2023: 104). Bu doğrultuda katılımcıların ifadeleri de dikkate alındığında dinin kıyafet tercihlerindeki belirleyici etkisi açıkça görülmektedir. Ancak bununla birlikte kıyafet tercihlerinde dinin etkili olmadığını belirten katılımcılar da söz konusudur. Kıyafet tercihlerinde dinin etkisinin olmadığını ifade eden katılımcılardan bazıları bu durumu aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

“Ya aslında şöyle ben rahat ettiğim kıyafetleri giyiyorum. Yani hiçbir zaman çok açık giyinen biri olmadım zaten ama hani ya sonuçta kapalı da değilim düşününce yani dinle, dinin etkisi denilemez ona aslında da hani aslında dinen uygun olan kıyafetler rahat ettiğimiz kıyafetler düşününce yani o şekilde.” (K4 Kadın, 22).

“Kıyafetlerimi belirlememde hangi faktörler genel olarak hani sosyal medyadan şu an herkes zaten bir etkileniyor kıyafet giyme konusunda sosyal medya olabilir genel etrafta o an ne şeyse ama çok açık giyinmeyi sevmeyen biriyim zaten yani böyle bir tık daha yani insanların nasıl denebilir hani dikkat çekmek için giyinmeyi de sevmeyen biriyim. Yani o yüzden genel ama hani çok katı kurallarım

yok. Bunu giyinmem ya da bunu kesin giyerim tarzı şeyler demiyorum yani.” (K9, Kadın, 19).

“Yok ya benim baskılığım var. Ben pek şey sevmiyorum sadeliği sevdiğimden dolayı. Dinin baskısı yok yani bu konuda. Etkisi yok. Etkifliğı yok yani.” (K11, Erkek, 21).

“E tabii ki çevresel büyüdüğümüz aile ortamı ve çevre çok etkili. İçinde rahat edebildiğim kıyafetleri ben de çok seviyorum. Buna ne söylenebilir bilmiyorum şu an. Benim için şu an dinin etkisi yok sanırım.” (K16, Kadın, 19).

“Onlarda da bir faktör yok ne giyinmek istersem giyerim genellikle.” (K21, Erkek, 21).

“Hım açık bir bireyim zaten o yüzden çok var diyemem herhalde.” (K22, Kadın, 20).

“Nasıl yani, gözüme güzel gelen ortamına göre giyinirim yani kendi evimde tarafımda böyle giyinmem (mini etek) mesela öyle ailesel faktör diyelim. Dinin etkisi çok etkili olmuyor.” (K23, Kadın, 20).

Katılımcılardan K5 kıyafet tercihinde dinin arka planda kaldığını belirtse bile bununla ilgili özeleştiride bulunarak bu durumun kendisini üzdüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Bunda maalesef samimi bunda maalesef (durdu) maalesef diyerek nasıl bağlayabilirim bunda maalesef din biraz arka planda kalıyor desem tabiri caizse dinim arka planda kalıyor. Maalesef günümüzün popülaritesine kendimi kaptırdığımı düşünüyorum. Ama bir taraftan da beni üzmüyor değil. Çünkü Peygamber Efendimiz ne demiş şeklen benzeyenler dahilen de benzerler diye bu hadis beni korkutuyor şahsen.” (K5, Erkek, 23).

Katılımcılardan K18 ise kıyafet tercihinde dinin etkili olmadığını ifade etmekle birlikte namaza giderken üzerinde hayvan figürü bulunan tişörtlere yönelik dikkat ettiğini belirtmiştir. Bu konuya eleştirel bir yaklaşım sergileyen katılımcılardan K27 de kıyafet tercihinde dinin etkisinin olmadığını ancak namazlara giderken şort giyinmediğini de şu şekilde ifade etmiştir:

“Hayır yoktur. Ya ama vardır şimdi gerçekten diz kapağının üstü yani ne alakası var yani şort giyerim mesela namaza giderken tabi eşofman giyiyorum mecbur kural bu olduğu için yani insanlar böyle dediği için. Belki Allah'ın huzuruna çıksak bu kural devam ediyodu mudur bilmiyorum. Bu özel alanlarda mecburen dikkat etmek zorunda kalıyorum. Çünkü güncelleme geldi mi gelmedi mi bilmiyorum.” (K27, Erkek, 21).

Katılımcıların bu eleştirel tutumlarına rağmen kıyafet tercihlerinde dinin etkisinin hissedilmesi giyimin, dinî inanç ve kimliğin önemli bir yansıması olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir (Ayten ve Vural, 2023: 103). Katılımcılardan K20 ise öncesinde dinin kıyafet tercihinde etkili olduğunu ancak şu anda öyle kısıtlayıcı bir durumun kalmadığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Evet yani eskiden vardı daha böyle hani şort falan giyinmezdim mesela veya hani belki dizinin altına kadar o da dizinin üstüne çıkarsa o da şey kötü bir şey. Yok şu an öyle bir yani Müslüman olmadığuma göre öyle bir kısıtlayıcı bir şey kalmadı ama şort giyinmiyorum yine de sevmiyorum yani.” (K20, Erkek, 19).

Araştırmamızın verileri konuyla ilgili yapılan başka araştırmalarla da benzerlik göstermektedir. Örneğin Arslan ve Çaylak (2018: 64), “Tesettür Giyimi Etkileyen Tüketim Kültürü Faktörleri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma” isimli çalışmalarında gençlerin kıyafet tercihlerinde dinin belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve dinî hassasiyetlerin tesettür algısını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Tunç (2019: 84)’un genç din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleriyle gerçekleştirdiği araştırmasında da kıyafet ve diğer giyim aksesuarlarının tercihinde en önemli belirleyicinin din olduğu tespit edilmiştir. Ayten ve Vural (2023: 103) da lise örneklemini üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada gençlerin kıyafet tercihleri üzerinde dinin etkisini incelemiş ve araştırma sonuçlarına göre gençlerin %32’si dinin kıyafet tercihlerinde “çoğu zaman” etkili olduğunu belirtirken %28’i ise “her zaman” etkili olduğunu ifade etmiştir. Gençlerin yaklaşık olarak %20’si ise kıyafet tercihlerinde dinin belirleyici bir etkisinin olmadığını belirtmiştir.

3.2.3. Yiyecek ve İçecek Tercihinde Dinin Rolü

İnsanın hayatını büyük ölçüde şekillendiren dindarlık, tüketim tercihleri üzerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Dindar bireyler yeme ve içme tercihlerinde inançlarına uygun olarak hareket etmektedirler (Barak ve Kaplan, 2024: 138-140). Yiyecekleri yenilebilir/helal, yenilemez/haram olarak iki kategoriye ayıran din, yemeği dinî kimlik inşasında bir araç haline dönüştürmektedir (Gürhan, 2017: 1211). Bu doğrultuda araştırma kapsamında katılımcıların yeme ve içme tercihlerinde dinin rolü anlaşılmak istenmiş ve katılımcıların tüketim tercihleri üzerinde dinin önemli bir fonksiyona sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu yeme içme

tercihlerinde dinî inançlarının belirlemiş olduğu sınırlara göre hareket etmektedirler. Bu durumu da genellikle alkol ve domuz eti tüketmeme, şüpheli şeylerden sakınma, sağlıklı şeyleri tercih etme kavramlarıyla ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan K2 ve K7 helal sertifikalı ürünleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu duruma yönelik özel bir hassasiyete sahip olduğunu belirten K2 helal sertifikasına uygun tercihlerde bulunduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Heh yarama geldik. Keşke boykot ve domuz ürünleri dışında da haram olmayan bir şeyimiz olmasa ama yediğimiz her şeye kadar hatta sürdüğümüz kokular, kıyafetler, temizlik deterjanları, cilt bakım ürünleri hepsinin içine domuz ve insan kalıntılarının girdiğini, katkı maddelerinin içinde neler olduğunu, çocuk, bebek bisküvilerinin içinde bile zekâ geriliğine yol açacak haram maddelerin olduğunu bildiğim için işte bu konuda Gimdes’in onayladığı şeyleri almaya çalışıyorum. Bütün cilt bakım ürünlerimi hamdolsun değiştirebildim. Helal, Gimdes sertifikası olan şeyler almaya çalışıyorum çünkü helal şey adı nedir, şimdi şöyle bir şey var Türkiye’de sıfır nokta altı promilin altında alkollü bir şey laik bir ülke olduğumuz için soktuklarında alkollüdür içeceği yazmalarına gerek yok ve helal gıda sertifikasıyla herhangi yer alkol yani ağır olduğuna emin olduğumuz şeylere bile parasıyla satın al.. hani satın alınan bir şey olduğu için veriyor onu. Hatta enerji içeceklerin arkasında helal gıda yazmasının abesliği yani can yakıyor, sinir bozuyor. O yüzden bu konuda psikopat derecesinde davranan Gimdes var. Çünkü Gimdes hani hamdolsun muhteşem. Ben derneğinden ayrıldım ama gönül bağım devam ediyor ve her şeyde Gimdes’e dikkat etmeye çalışıyorum.” (K2, Kadın, 21).

Yiyecek ve içecek tercihlerinde dini inançlarına göre hareket eden katılımcılara K10, K18 ve K25’in aşağıda yer alan ifadeleri de örnek olarak verilebilir:

“Sağlık öncelikle hem de yani zaten alkol vs. tüketmiyorum ya da işte en basitinden domuz eti ya da şey hani içeriklerini okuyarak dışarda bir şey yiyeceksem mesela alacaksam özellikle bilmediğim bir yere hani içeriğine bakarak emin olarak o şekilde tüketmeye çalışıyorum.” (K10, Kadın, 20).

“Yiyecek ve içecek. Genel içecek yiyeceklerden hani sadece dinimin yasakladığı şeylerde hani dikkat ederim zaten hani onlara da erişim kasıtlı olması lazım atıyorum sen şimdi atıyorum bir tane isim kullanabiliyor muyuz mağaza? Atıyorum Migros’a gittin hani kimse seni zorla içkilerin olduğu yere götürmez sen bir içecek almak için girersin orada meyve suyu vardır, limonata vardır hani bunlarda ben bir tercih yapmam ama mesela o içki kısmına maksimum şey için gitmişimdir hani belki rengine bakmışımdır ya da abi bu insanlar içki içiyor ama sanki ne kadar para veriyorlar diye hani sadece fiyatını görmek için gitmişimdir. Onun dışında hani yiyecek içecek bir dikkat ettiğim bir şey yok sadece dinimin yasaklarına uygun hareket ederim o kadar yoksa vücuduma zarar veren kola falan tarzı şeyler içerim yani.” (K18, Erkek, 19).

“Yani şimdi dinimizin haram kıldığı bazı şeyler vardır onlara kesinlikle riayet eder onun dışındaki helal olan her şeyden istediğim gibi yiyip içerim.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcılar yiyecek ve içecek tercihlerinde alkol, domuz eti vs. tüketmediklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılardan K3 bedeninin kendisine emanet olduğunu düşündüğünü bu yüzden de yiyecek ve içecek tercihinde helal-haram dengesine dikkat ettiği gibi sağlıklı şeyler tüketmeye de dikkat ettiğini *“Ben sağlıklı besleniyorum çünkü bizim bedenimiz emanet olabildiğince temiz bir şekilde götürmek istiyorum kendisini” (Kadın, 25)* diyerek belirtmiştir. Katılımcılardan K6’da yiyecek ve içecek tercihinde helal olması ve şüpheli şeyler olmamasının önemli olduğunu ifade ederek *“Helal yolla kazanılmış olması, helal parayla alınmış olmasına” (Kadın, 23)* da ailecek dikkat ettiklerini vurgulamıştır.

Aynı zamanda katılımcılardan K5’in boykot olarak değerlendirilen ürünlere yönelikte hassasiyet gösterdiğini bunun sadece dinî değil aynı zamanda vicdanî bir mesele olduğunu belirttiği de görülmüştür. Konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Şu anki dönemi şu anki dönemi kastedecek olursak boykot ürünlerini asla kullanmamaya diğer zaten içki alkol konusunda da zaten aynı şekilde çalışırım. Hani bir de çok kuvvetli bir şekilde hatta çok şükür hamd olsun hani Allah hiçbir boykot ürünü şuurunda olarak tabi bazı markalar kaçırarak bilmeyerek aldığım birkaç ürün oldu onun dışında hamdolsun rabbim boykot ürün kullanmayı bana nasip etmedi. Bir de bu bir tek dinin etkisi değildir bu vicdanın vicdani bir mesele insanlık meselesidir. Bir söz de ekleyeyim. Acı duyabiliyorsan canlısın başkasının acısını duyabiliyorsan insansın diye bu da aynı bir şey.” (K5, Erkek, 23).

Hristiyan olduğunu belirten K19 da öncesinde dinen yasak olan tercihlerde bulunsa bile artık yeme içme tercihinde inancının etkili olduğunu belirtmiş ve Müslüman bir toplumda yaşadığı için de sosyal etkileşim sonucu domuz eti yemediğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“İhtiyaçlarıma göre ya temel gıdalar yiyebileceklerimi yerim yiyemeyeceklerimi yemem ama mesela sofrada da yiyeceğimin azını koyarım. Şöyle ki oburluk yasak çünkü bizde. Ondan kaynaklı olarak çok yemek yemem. Ya mesela bir Müslümanı düşünün domuz yiyemez normalde bizde domuz yiyebiliyoruz ama bak Müslüman değilim ama Müslümanlığın bana etkisi var domuz yemiyorum mesela. Çünkü Müslümanlığın çoğunlukta olduğu bir ülkede yaşıyorum ve domuz bulmuyorum, domuz da aramıyorum. Tercihlerimde yok bu benim yiyecek içeceğimi etkiliyor. Alkol, alkolde de öyle etkiliyor. Ben eskiden alkol bağımlıyım. Tedavi gördüm şey psikoterapi gördüm daha çok o şekilde alkolü bıraktım mesela dinim vesilesiyle bıraktım.” (K19, Kadın, 23).

Kişi herhangi bir dine mensup olmasa dahi içerisinde doğup büyüdüğü kültürün, sosyal kimliğini besleyen özellikleri doğrultusunda domuz eti tüketmekten sakınabilmektedir. Bu bakımdan yeme içme tercihlerinde dinî kimliğin ötesinde kültürel kimliğin etkilerinin de söz konusu olduğu ifade edilebilir (Ayten ve Vural, 2023: 109). Katılımcılardan K16 ise yiyecek ve içecek tercihinde dini inancının etkili olduğu ifade etmesine rağmen sürekli bir durum olmamakla beraber kendine zarar vermeyecek düzeylerde alkol tükettiğini de aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

“İu evet domuz var zaten bizim dinimizde yasak olan bir de alkol, sigara var. Sigara sanırım mekruh olarak geçiyor. Domuz eti zaten bizim kendi kültürümüze de olmadığı için kültürümüzde İslamiyet’e bağlı zaten tüketmiyoruz. Alkolü de ben tüketiyorum ama şöyle kendime zarar vermeyecek dozajları bildiğim için vücudumuzu çünkü tanıyoruz şey yapıyoruz belirli dozajlar bize zarar vermediği için ve bir şeyleri deneme denemeyi sevdiğim için de diyebilirim öyle denedim. Bir şeyleri görebilmiş yani hiçbir şey hayır her şeyden birazcık yapabilmek benim tutkum o yüzden denedim içmiyorum yani. Sürekli bir şey değil. Vücut şöyle dediğim gibi tekrar içsem bile gene de aynı dozajda içerim yani zarar vermeyecek şeyde. Çünkü sadece İslamiyet’te değil kendi bana verilen vücudu ben niye şey yapayım yani bu mantalitede olduğum için zarar vermek istemem diyeyim.” (K16, Kadın, 19).

Katılımcının yukarıdaki ifadesine göre alkolü sürekli içmediği anlaşılmakla birlikte tekrar içebileceği bu noktadaki sınırının din değil kendine zarar vermeyecek dozaj olduğu anlaşılmaktadır. Yiyecek ve içecek tercihlerinde dinin etkili olduğunu belirten katılımcılardan K29 ise sigara ve alkol gibi şeyleri Müslüman olmasa bile kullanmayacağını düşündüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Yiyecek ve içecek tercihlerimde neye göre hareket ederim genellikle sağlıklı olmasına göre din etkisi de belirli bazı şeyleri yemiyorum ama zaten Müslüman olmasaydım yer miydin diye düşünüyorum. Muhtemelen yine yemezdim. O yüzden sigara, alkol vb. şeyler yine kullanmazdım eğer inansam da inanmasam da hangi dine inanırsam inanayım.” (K29, Erkek, 21).

Din değiştirme tecrübesi yaşayarak Müslümanlıktan çıkan K20 de alkolü İslam’ı hiç duymamış olsa bile tüketmeyeceğini belirtmiş, domuz etine yönelik tercihinde de dinin etkisinin üzerinde hala devam ettiğini ifade etmiştir. Katılımcının daha önceki ifadelerinde belirtmiş olduğu obsesif kompulsif bozukluk rahatsızlığının pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da etkili olduğu gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Yani içki için yok. İçkiyi ben hani hiç İslam’ı duymamış biri olsam tüketmezdim diye düşünüyorum ama hani domuz etini bilemiyorum belki ağır bir et olarak gelirdi yemezdim hani biraz tabi dinin de etkisi var bir de zannediyorum o domuz eti de necis o da şimdi bir yerlere bulaştı mı bu sefer başka insanlar namaz kılıyor onlara zarar vermiş oluyorum. Hani oradan bulaştırırım belki onlara çok kötü şeyler yani.” (K20, Erkek, 19).

Yiyecek ve içecek tercihlerinde dinin herhangi bir etkisinin söz konusu olmadığını belirten iki katılımcının olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcılardan K9 Müslüman olduğunu belirtmiş olsa da yiyecek ve içecek tercihinde inancının etkisinin olmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Genel olarak bir şeye dikkat etmem. Yani daha önce yurt dışına da çıktım mesela domuz ve domuz ürünleri de yani yedim. Bir şeyim yok. Şu an için olsa bilemiyorum yine yüksek ihtimalle herhangi bir kısıtlamaya gitmezdim kendim.” (K9, Kadın, 19).

Daha öncesinde Müslümanken şu anda Deist olan K21 ise bu konudaki tutumunu *“Genellikle denemek istediğim şeyi denerim çok bir tercihim yok. Yani kısıtlamam yok.” (Erkek, 21)* diyerek ifade etmiştir.

Kişinin tüketim tercihleri dinî ve kültürel kimliğinden izler taşımaktadır (Ayten ve Vural, 2023: 105). Bu bağlamda katılımcıların da genel olarak ifadelerine bakıldığında dinî bilinç ve şuurun yeme içme tercihlerinde önemli ölçüde etkili olduğu tespit edilmiştir. Tunç (2019: 84)’un dindar gençler ile gerçekleştirmiş olduğu araştırma bulgularında da gençlerin yiyecek ve içecek tercihleri konusunda dinî kimliklerinin etkisi doğrultusunda hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Ayten ve Vural (2023: 108)’ın liseli gençler ile yapmış olduğu araştırma bulgularında da gençlerin çoğu için yeme-içme tercihlerinde dinî inançlarının fazlasıyla önemli olduğu tespit edilmiştir. Hatta dindarlığın inanç ve etki boyutunda en yüksek ortalamanın bu hususa yönelik maddede elde edildiği görülmüştür. Temirak Yüzbaşı ve Ayten’in (2023: 29) *“Dindarlığın Gösterişçi Tüketim, Savurgan Tüketim ve Dini Öncelikli Tüketim Davranışına Etkileri Üzerine Nicel Bir Araştırma”* isimli araştırma bulgularına göre de dinin boyutlarından olan etki boyutunun bütün davranışlarda olduğu gibi tüketim davranışlarında da etkili olduğu, insanların inançları gereği tüketim davranışlarında belirli hassasiyetleri göz önünde bulundurarak dinî inançlarına uygunluğuna dikkat ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.4. Arkadaş Seçiminde Dinin Rolü

İnsan hayatının hemen hemen her alanında önemli bir rol oynayabilen din, arkadaş seçimi üzerinde de etkili olabilmektedir. Çünkü kişi kendi inancına yakın olan veya aykırı bir inanca sahip olmayan kişiler ile daha kolay iletişimde bulunabileceğini düşünebilir. Bununla birlikte kişinin üyesi olduğu grubun değerlerinin başkaları tarafından da kabul edilerek onaylanması oldukça önemlidir. Ayrıca arkadaşlık ilişkisinde inançlı olma beklentisi kişinin kendi inanç dünyasına dair de bir koruma görevi görebilmektedir (Nas, 2017: 493). Bu doğrultuda araştırma kapsamında arkadaş seçimlerinde dindarlığın bir kriter olarak değerlendirilip değerlendirilmediği tespit edilmeye çalışılmış ve katılımcıların çoğunluğunun arkadaş seçimlerinde dindarlığı önemli bir kriter olarak kabul etmedikleri anlaşılmıştır. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Bir şeye dikkat etmem sadece bakışına bakarım sahte mi değil mi, samimi mi geliyor, sahte mi değil mi davranışları. Kız, erkek cinsiyet, din, ırk hiç fark etmiyor benim için.” (K2, Kadın, 21).

“Dinin etkisi yok hayır. Arkadaşlarımı seçerken yani görüşlerimiz uygun olmalı, fikirlerine değer verdiğim biri olmalı. Bir tık toplum içinde nasıl davranacağını bilmesi lazım bence insanların, saygılı biri olmalı. Yani ortak düşünceler ve kararlar etkili bence arkadaş seçiminde.” (K9, Kadın, 19).

“Yani yoktur yani ya normal bir ateistle de bir arkadaşlık ya da normal bir deistle de arkadaşlık kurarım yani.” (K14, Erkek, 21).

“Yani onların dini beni aslında pek alakadar etmez. Benim dinim bana onların dini onlara. Çok etkili olmuyor açıkçası.” (K22, Kadın, 20).

Katılımcılardan K15 ve K18 de kendi dinlerine hakaret etmedikleri sürece arkadaş seçimlerinde dinin etkili olmadığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Dediğim gibi yok böyle dinime karşı bir saygısızlık yapmıyorsa benim içinde bir problem olmuyor.” (K15, Erkek, 20).

“...hani herkes Müslüman olacak diye bir şey yoktur. Hani ben kendi dinimden sorumluyum o da kendi dininden sorumlu. Hani dinime bir hakaret etmediği sürece yani istediği şeye inanabilir. Hatta ben de gülerim hani komikse, saygı duyarım. O yüzden arkadaş seçimimde dinin bir etkisi yok ama böyle çok hani Allah’a söven tiplerse de yani çünkü benim dinim hani hoş hissettirmeyeceği için pek yakın olmam.” (K18, Erkek, 19).

Katılımcıların konuyla ilgili yorumları genel olarak değerlendirildiğinde dindarlığın arkadaş seçimlerinde belirleyici bir etken olmadığını belirtmelerinin yanı sıra dine dolaylı yoldan atıf yapmış oldukları ifade edilebilir. Aynı zamanda araştırmada dikkat çeken önemli bir husus bazı katılımcıların arkadaş seçimlerinde ahlaki değerleri dinden ayrı olarak değerlendirmiş olmalarıdır. Bu duruma K24 ve K30'un aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Arkadaşlarımı seçerken önceliğim insani duyguları bence yani din, kimlik önemli olduğunu düşünmüyorum bu konularda özellikle önceliği vicdan olmayan bir insanın ya da kendi hayatına veya kendisine saygı duymayan bir insanın bana ve benim hayatıma da saygı duymasını bekleyemem o yüzden öncelikle bu tarafa bakıyorum yani.” (K24, Kadın, 23).

“Nelere dikkat ederim, başta çok güvenilir biri olmasına dikkat ediyorum. Birazcık da benim gibi olmalarını istiyorum şöyle nasıl diyeyim çok fazla yaşlılarla takılmıyorum zaten arkadaşlarım genelde büyük olur benim, olgunluk önemli benim için dışarıda böyle daha çok nasıl desem şey rahat hareket eden insanlardan hoşlanmıyorum. Biraz ağır olmalı benim arkadaşlarım ki öylelerde zaten ona çok dikkat ediyorum. Dinî inanç da önemli tabi ama şart değil yani başka bir dinden bir arkadaşım olamaz demiyorum kesinlikle olabilir yani benim için dediğim gibi işte ahlaki özellikler daha çok önemli. Özellikle dışarıda duruşu.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcılardan K19'un ise “maneviyatına değer veririm” (Kadın, 23) dediği ve maneviyatı dindarlıktan ayrı değerlendirdiği görülmüştür. Aynı zamanda arkadaş seçiminde dindarlığın etken olmadığını belirtmesine rağmen arkadaşlarının en azından “On Emir”e uyması gerektiğini de şu şekilde ifade etmiştir:

“Mantıklı oluşuna yani mantıklı oluşuna. Yaptığı ee biraz maneviyatına değer veririm. Yani o yönde şey yaparım. Din seçmem hiç önemli değil. Yaşayış tarzı hiç önemli değil sadece sağlıklı olsun yeter. Sağlıklı bir kafada olsun çünkü o sıkıntı yani öbür türlü. Her telden arkadaşım var benim. Hiç sorun değil. Ya ben konuşurum, istişare ederim, her şeyi yaparım, muhabbet ederiz benim o yüzden din o kadar etki etmez. He ne vardır ama şey On Emire uyması gerekiyor. On Emir'de en azından bazılarını uysun. Mesela yalan söylemek o çok sıkıntı.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K14 de arkadaş seçimindeki tercihini “Yok ya Yahudi olmadığı sürece sorun yok. Yahudileri sevmiyorum. Yahudi olmadığı sürece sıkıntı yok yani.” (Erkek, 21) diyerek belirtmiştir. Katılımcılardan K27 ise dine karşı çok aykırı bir insan olmamak kaydıyla kendisiyle aynı dinî inanca sahip olmayan insanlarla arkadaşlık yapabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yerine göre ya çok alkol şey alınan ortamlara hiç girmedim sevmem bu da dinden kaynaklanıyor. Eee ama sosyal hayatta falan insanların oturup konuşuyorum çok sapkın bir insan olmadığı sürece dine çok çok aykırı olmadığı sürece efendiyse Ateistle de konuşurum. Efendiyse Hristiyan’a da saygı duyarım. Sonuçta Hristiyan cenazesinde ayağa kalkan bir peygamberimiz var.” (K27, Erkek, 21).

K27’in yukarıdaki ifadesinde de ahlak vurgusunun ön plana çıktığı dindarlığın ahlaktan ayrı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Gökçe ve Tekin (2021: 203) Z kuşağı üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da gençlerin ahlakı dinden ayrı bir kavram olarak değerlendirdiklerini bu nedenle de arkadaş seçimlerinde ahlaklılık kriterini dindarlığın önüne koyduklarını ifade etmektedirler. Katılımcıların arkadaş seçiminde dini özelliklerin değil ahlaki özelliklerin önemli olduğunu ifade etmesi ahlakın dinin dışında bağımsız bir olgu gibi anlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ahlaki boyutun ön plana çıkmasıyla ilgili meseleler ilerleyen sayfalarda “Ahlaki Boyut” başlığı altında daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Arkadaş seçimlerinde dinin doğrudan etkili olduğunu belirten bazı katılımcılar ise dindarlığın seçimlerindeki etkisini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Ya şimdi şöyle bence insan hani kendisine benzeyen insan ya benzeyen ya da benzemek istediği insanlarla arkadaşlık yapıyor. Yani o yüzden hani bizim çevremizin de bizden bağımsız olduğunu düşünmüyorum hani oluşturduğumuz çevrenin o yüzden tabii ki de dinin de etkisi var.” (K1, Kadın, 23).

“Dinin etkisi tabii ki de var yani samimi eğer o arkadaşla samimi olacaksam dinin etkisi tabii ki de oluyor. Daha bir ılımlı yaklaşıyorsun çünkü ortak yön daha fazla oluyor. Ama yani inancı olmayan arkadaşlarım da var yani onlar da çok bir engel taşıyor benim için sadece şöyle olur onlar da merhaba, merhaba düzeyinde sohbet düzeyinde kalıyorsa diğer dini bana benzer olan arkadaşlarımla daha samimi oluruz daha çok vakit geçiriyoruz.” (K6, Kadın, 23).

“Arkadaşlarımı seçerken nelere dikkat ederim ilk önce artık kendime göre kendi inancıma yakın insanlarla daha çok oturup kalkıyorum. Önceden böyle değildi. Önceden herkesle oturup tartışabilirdim sanırım çok yoruldum bilmiyorum artık ya da insanlarla uğraşmak istememenden Sadece kendi kafama göre olan kendi İslam’ı ben nasıl anlayabiliyorsam onların da benim bakış açıma yakın bir bakış açısıyla olan insanlarla oturup kalkmaya daha çok özen gösteriyorum.” (K12, Erkek, 22).

“Arkadaşlarımı seçerken ilk düşüncelerine dikkat ederim. İkincisi yaşayış tarzına. Üçüncüsü dinî inancına dikkat ederim çünkü bizim dinimizde ee arkadaşın aslında insanı dünyada en çok yönlendiren vasıta olduğunu bilirim. Cennete de girebilirsin arkadaşla cehenneme de girebilirsin arkadaşla o düşüncesini bildiğim için bunlara dikkat ederim ortalama.” (K25, Erkek, 21).

Arkadaş seçiminde dinin etkili olduğunu belirten katılımcılardan K3 ahlaki değerler ve dindarlığı ayrı değerlendirmemekte ve arkadaşlık seçiminde dinin etkisini ahlak üzerinden şu şekilde ifade etmektedir:

“Var evet. Daha önceleri de dikkat ediyordum ama yani saygıya daha çok dikkat ediyordum mesela ama artık daha ahlaki kısma da bakmaya başladım çünkü şuna da bakıyorum, ben bu insanı evime alabilir miyim, daha temiz yaşayan bir insanı evine alabilirsin, bilirsin ondan daha en azından az kötülük gelebileceğini ancak o edebinden ahlakından şaşmış insan çok şey yapabilir sana. O yüzden dinin etkisi var.” (K3, Kadın, 25).

Katılımcılardan K7 yanında dinî görüş olarak rahat edebileceği ve ibadetlerini çekinmeden yapabileceği kişilerle arkadaş olmaya dikkat ettiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan K8 ise ahlakı dindarlıktan ayrı değerlendirmiş ve herkesle iletişim kurabileceğini belirtmiştir. Ancak kendisini yakın hissettiği kişilerin aynı inançta kişiler olduğunu belirterek genellikle ibadetlerine özen gösteren kişilerle arkadaşlık kurmaya çalıştığını da şu şekilde ifade etmiştir:

“İşte dediğim gibi eğer mescitte falan varsa ya da namaz özellikle onlarla arkadaşlık daha çok kurmaya çalışırım. Çünkü böyle insanı her yerde bulamazsın, bulamıyoruz yani onun dışında da hani her insan dine çok bağlı olmak zorunda değil, ahlaklıysa yani yaptıkları düzgünse yine onlarla da arkadaşlık kurarım, kuruyorum yani. Her insanla bir tanışıklığımız olabilir her insan ve yani iş hayatında da mesela insanlar da yani profesyonel davranma anlamında yani ona benzetebiliriz ama tabi daha böyle yakın hissettiğim insanlar genelde dini, dine daha yakın olan insanlar oluyor.” (K8, Erkek, 19).

Katılımcılardan K17 de dinin arkadaş seçiminde “belli bir noktaya kadar” (Kadın, 21) etkili olduğunu ifade etmektedir. K26 da “dinimin istemeği şeyler konuşulur, yapılır, edilir özellikle bunlardan uzak durmaya çalışırım, bu kişilerden.” (Erkek, 21) diyerek arkadaş seçiminde dinin etkili olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcıların ifadelerine göre dindarlığın bazı kişilerin arkadaş seçimlerinde önemli bir role sahip olduğu görülmekle birlikte çoğunluk için önemli kabul edilmediği, öncelikli tercihin dürüstlük ve ahlaki özellikler üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı katılımcıların yakın arkadaşlarının kendi hayatlarındaki etkisinin fazla olmasına istinaden dindarlıklarının önemli olduğuna vurgu yaptıkları da görülmüştür. Üniversiteler farklı kültürel ve dinî arka plandan gelen bireyleri bir araya getiren kozmopolit ortamlardır. Bu çeşitlilik öğrencilerin farklı inanç ve kültürlere sahip insanlarla etkileşimde bulunmalarına olanak sağlar. Bu

tür ortamlarda ortak paydada buluşmak için dinî kimliklerden ziyade dürüstlük, güvenilirlik gibi evrensel değerlere önem verilmesi doğal bir eğilim olarak değerlendirilebilmekle birlikte katılımcıların ahlakı dinden bağımsız bir olgu olarak algılaması da arkadaş seçimlerinde dini öncelememeleriyle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Ayrıca katılımcıların bu eğilimi, sekülerleşme, bireyselleşme ve küreselleşme gibi toplumsal dinamiklerin etkisiyle de açıklanabilir. Dolayısıyla katılımcıların arkadaş seçimlerinde dindarlığı belirleyici bir faktör olarak görmemeleri yalnızca bireysel tercihlerinin bir yansıması değil aynı zamanda içinde bulundukları sosyal ve kültürel ortamın bir sonucu olarak da görülebilir. Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin arkadaş seçimlerinde dindarlığın belirleyici bir faktör olmaması gençlerin akran ilişkilerinde benzerlik ve uyuma verdikleri önemin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Araştırmalar da ergenlik dönemlerinde bireylerin kendilerine benzeyen, benzer ilgi alanlarını paylaşan ve ortak düşünce yapısına sahip akranlarıyla daha kolay etkileşim kurduklarını göstermektedir (Ayten ve Vural, 2023: 112). Bu durum arkadaş seçiminde dinî kimlikten ziyade ahlaki değerlerin ve bireysel benzerliklerin ön plana çıkmasını açıklayabilir.

Arkadaş seçiminde dindarlığın etkisine ilişkin yapılan bazı araştırmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır. Örneğin Gökçe (2021: 89-90) tarafından Y ve Z kuşağı üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada gençlerin genellikle arkadaş seçiminde dinî inançlarının etkisinin bulunmadığı, insani ve ahlaki değerlerin ön plana çıkarılarak onların daha önemli kabul edildiği görülmüştür. Araştırmacıya göre gençler ahlaki dindarlıktan bağımsız bir kavram olarak ele almakta ve arkadaş seçimlerinde ahlaki değerlere dinî inançlarından daha fazla önem vermektedirler. Tan (2019: 185) tarafından arkadaşlık ilişkilerine yönelik Mardin kent merkezinde yapılan nitel araştırmada da genel olarak arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığın etkisi olmadığı ancak bazı katılımcıların arkadaşlarının dindar olmasını önemsemiştiği ve arkadaşlarının iyiliği için dindar olmalarını istediklerini ifade ettikleri fakat bu önemsemenin arkadaşlık ilişkilerini etkilemediği görülmüştür. Çapcıoğlu (2008: 57) İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında dindarlığın katılımcıların yaklaşık olarak %75'i için arkadaş seçiminde önemli bir faktör olarak ön plana çıktığını tespit etmiştir. Nas (2017: 493)'ın üniversite öğrencileri ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında da üniversite eğitimi alan gençlerin arkadaş seçiminde inanç

faktörünün oldukça etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bunların aksine Yavuzer, Erdem ve Açıkgöz (2018: 32)'ün “Üniversite Gençliğinin Din Algısı” isimli araştırmalarında gençlerin arkadaş seçiminde dindarlığı kuvvetli bir tercih nedeni olarak kabul etmedikleri gözlemlenmiştir. Ayten ve Vural (2023: 111) lise öğrencileriyle gerçekleştirmiş oldukları araştırmanın bulgularında gençlerin %17'sinin arkadaş seçiminde dinî inancın etkisine dair yöneltilen soruya “hiçbir zaman” şıkkını işaretleyerek yanıt verdikleri ve gençlerin dindarlık ölçeğinde en düşük ortalamaya sahip olduğu ikinci maddenin bu ifade olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3.2.5. Sosyal Etkinliklere Katılım Konusunda Dinin Rolü

Kişinin sosyal etkinliklere katılımı üzerinde kimi zaman korucuyu olan kimi zaman ise sınırlandırıcı olan emir ve yasaklarıyla etkili olan dindarlık, tercih edilen sosyal aktiviteleri ve içerisinde bulunan sosyal ortamların seçimini şekillendirebilmektedir. Nitekim kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu bazı etkinlikleri sınırlayan kurallara sahip olması ve içkili mekanlara katılım vb. gibi belirli aktiviteleri yasaklaması dinin doğrudan etkisi bağlamında ifade edilebilir (Ayten ve Vural, 2023: 117-118). Bu doğrultuda araştırma kapsamında katılımcıların sosyal etkinliklere katılımı noktasında dinin belirleyici bir etkisinin olup olmadığı da anlaşılmak istenmiş ve katılımcıların çoğunluğunun (19 kişi) sosyal ortam tercihlerinde dinin etkili olduğunu belirttikleri görülmüştür. Seçimlerinde öne çıkan en belirleyici unsurun da ortamın alkollü olup olmaması olarak ifade edildiği anlaşılmıştır. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Birincisi alkollü ortamdan nefret ederim. Alkollü içen adamdan nefret ederim. Herhangi bir yerde alkol olması, alkollü bir ortamda tesettürlü bir kadının işinin olmadığını düşünüyorum. Tesettürlü bir erkeğin de aynı şekilde. Aynı şekilde işte onun dışında yok. Alkollü ortam dışında hiçbir sorunum yok.” (K2, Kadın, 21).

“Bir bar ya da club tarzı bir yere gitmem hani gitmeyi tercih de etmem. Çünkü insanlar şöyle oluyor gidip oturabilir ben buna saygı duyarım o kendi bileceği şey ama ben gidip istemem çünkü ben kendi ortamımda yeterince eğlenebiliyorum ve o tür ortamlar çok içli dışlı insanların neyi ne yapacağı belli olmuyor. Kendimi hiç rahat hissetmem en çok rahat hissettirecek biri bile olsa o arkadaşına çok güveniyorum mesela onunla bile derim ki istersen git ama ben gitmeyeceğim derim yani böyle.” (K10, Kadın, 20).

Katılımcılardan K5 arkadaşlarının kendisini içkili mekânlara davet etmeyeceğini belirtmiş ancak *“Elbette vardır öyle yerlere davet eden oldu da ama hani dinim izin vermediği için vazgeçtim. Bir de hani ortamın insanın maneviyatını değiştirdiği gerçeğini de göz ardı etmez göz önünde, göz önünde bulundurduğumuz zamanda bana biraz ürkütücü geldi şahsen.”*(Erkek, 23) diyerek dininin tercihi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Katılımcılardan K12 de aslında eğlence mekânları ve içkili mekânlara gitmek istediğini fakat inancına uygun olmadığı için gitmediğini *“İnancım ters olduğu yerlere gitme arzusunda olsam bile inancımı düşünüp o yerlere gitmem. İnancım onu reddettiği için gitmem.”* (Erkek, 22) diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K26 ise arkadaşlarının kendisini alkol içmeye çağırdığını belirtmiş bu duruma yönelik tavrını da *“Dinde hoş karşılanmayan şeylerin yapılması bana teklif edildiğinde ben geri çeviriyorum. Yani elimden geldiğince geri çeviriyorum. Geri çevirmeye çalışıyorum.”* (Erkek, 21) diyerek belirtmiştir.

Katılımcılardan bazılarının içkili ortamlar dışında aynı zamanda kız erkek karışık ortamlar, dans ortamları gibi ortamlar konusunda hassas oldukları, bu ortamların da kendilerine uygun olmadığını düşündükleri için gitmediklerini ifade ettikleri görülmüştür. K7 ve K25’in aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Yani çok fazla kız erkek karışık ortamlar işte içki içilen ortamlar, dans ortamları çok şarkılı ortamlar içeride hani rahat hissetmeyeceğim bana uymayan ortamlar olduğu zaman tercih etmiyorum.” (K7, Kadın, 25).

“Arkadaşlarım beni bir yere davet ederse dinimizde yine her şeyi dine göre belirliyorum. Dinimizde davete icabet vardır Efendimizin hadisiyle sabittir. O yüzden en başta hep gönüllü olurum gideceğim yere gitmeye fakat gidilecek yer dinimin sınırları dışındaysa içinde mesela kız ortamı yani yasaklı kız ortamı, alkol vesaire hani gittiğimiz yerde kesin dedikodu büyük günahlar varsa gitmemeyi tercih ederim.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcılardan K20 din değiştirmiş olsa bile dinin etkisinin üzerinde hala devam ettiğini belirterek içkili ortamlara gitmediğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yani içkili ortamlar belki olmayabilir onun dışında ben giderim yani her yere arkadaşlarım gidiyorlarsa sıkıntı yok. Yani hala o dinin etkisi de var aslında her ne kadar şey desem de yani şöyle söyleyeyim ben bazen oluyor Müslümanlığa kayıyorum bazen oluyor böyle bir düşünceye kayıyorum değişiyor yani böyle.” (K20, Erkek, 19).

K20'nin ifadesinde de açıkça görüldüğü üzere kişi inandığı değerleri sözlü olarak artık tanımadığını belirtse bile kişiliğine yerleşmiş olan inanç ve kültürel değerlerin izlerinden tamamen sıyrılması kolay değildir. Bu ayrılık bazen yıllar süren bir hazırlık süreci gerektirebilir. Ancak bu süreç dahi kişiyi inandığı değerlerin hepsinden tamamen uzaklaştırmaya yetmeyebilir (Kayıklık, 2005: 15).

Katılımcılardan K19 da sosyal etkinliklere katılım noktasındaki tercihinde dinin etkili olduğunu belirterek alkollü mekanlara gitse bile genellikle Paskalya ve Noel'de gitmediğini de şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben barlara çok gitmiyorum. Konserlere nadiren giderim. O yönde alkol içilen mekanlarda çok oturmamaya çalışıyorum. E tabi dinin etkisinden dolayı. Bide mesela genellikle Paskalya da veya işte o Noel'de özellikle günah işlemem gerekiyor. Orada ya Ramazan ayı gibi düşünün o zaman gitmem yani oruçluyum çünkü.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K18 ve K24'ün ise alkollü ortama gitmeyi genellikle tercih etmemekle birlikte bazı durumlarda gidebileceklerini belirttikleri görülmüştür. Katılımcılardan K23 ve K27 de içki tüketmediklerini belirtmekle birlikte alkollü ortama girmenin kendileri için bir sorun oluşturmadığını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda K24 gidilecek ortamda domuz etinin olup olmasının da belirleyici olacağına vurgu yapmıştır. Katılımcılar bu ortamlara gitseler bile içki içmeyeceklerini de şu şekilde ifade etmişlerdir:

“...İçkili ortamlara ben de pek gitmeyi istemem ama öyle çok sevdiğim arkadaşlarım gidiyordur hani belki o zaman gidebilirim ama hani dudağımı o bardağa sürmem ondan eminim. Hani büyük konuşmayayım hani haşa insanın sağı solu belli olmaz ama inşallah hani bu düşünce yapısında olduğum sürece hani yanlış yola sapacağımı pek düşünmüyorum inşallah.” (K18, Erkek, 19).

“Yani gideceğimiz ortamın içkili bir ortam olup olmaması ya da domuz etinin olmaması uygundur yani. Çok zaruri gitmem gerekiyorsa eğer içkili bir ortam olması benim için çok bir şey ifade etmez yani önemli olan benim kullanıp kullanmamam. Bazı insanlar kadın erkek karışık mı değil mi diye düşünür ama ben çok düşünmüyorum onu çünkü diğer insanlarla çok ilgilenmiyorum galiba.” (K24, Kadın, 23).

“Mesela alkol kullanmam ama eğlence mekânlarını çok severim giderim ama ben kullanmam kokteyl mesela alkolsüz kokteyl içiyorum orada. Ortama ayak uydururum yani.” (K23, Kadın, 20).

“Ya giderim de içmem. Mesela arkadaşım pap da çalışıyordu ama ben alkol almıyorum soda içiyorum falan oturuyorum.” (K27, Erkek, 21).

Katılımcılardan K11 ise içkili mekânlara gitmediğini belirtmiş ancak bunun dinin etkisi olmadığını da *“Dinle pek alakası yok. Ben sevmedim yani gitmeyeceğim dediğimde gitmem o kadar.” (Erkek, 21)* diyerek açıklamıştır. Katılımcılardan bazıları için sosyal etkinliklere katılım konusunda dinin herhangi bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Hayır yok. Yani alkollü bir mekân da olsa giderim yani fark etmez.” (K9, Kadın, 19)

“Şu an eğlence mekânı yani içkili bir mekânda çalışıyorum. Yani gidilir ya neden gidilmesin.” (K14, Erkek, 21).

“Genellikle o an isteğim belirler sadece başka bir şey belirlemez.” (K21, Erkek, 21).

Katılımcıların ifadeleri genel olarak değerlendirildiğinde dindarlığın gençlerin sosyal etkinliklere katılımı konusunda belirgin bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Azınlıkta olan katılımcılar için dinî ilke ve değerlerin sosyal etkinliklere katılım konusunda etkili olmadığı görülmüştür. Ayten ve Vural (2023: 118) ’ın liseli gençler ile yapmış oldukları araştırmada ise dindarlığın gençlerin sosyal etkinliklere katılımı konusunda çok az derecede etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan bu araştırmada elde edilen verilerin bu bulguları desteklemediği ifade edilebilir. Konuyla ilgili nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise lise çağındaki gençlerin bazılarının inançlarına aykırı mekanlardan uzak durduğu bazılarının ise bu tür mekanlarda sosyalleştiğini ifade ettikleri görülmüştür. Bu iki gruptaki katılımcıların oranları birbirine oldukça yakındır (Mukul, 2019: 177).

3.2.6. Gelecek Planları Üzerinde Dinin Rolü

Kişinin yaşamında pek çok farklı şekilde etkili olduğu bilinen dinin birey üzerindeki etkilerinden bir tanesi de gelecek planlarını şekillendirme biçimi olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan insana hayatta bir anlam sunarak onu bilinmezliklerden ve belirsizliklerden koruyan, ona bir amaç ve yön sağlayan bir sistem olarak din

(Erkan, 2013: 1834), kişinin geleceği hakkında kararlar alırken de önemli bir rehber işlevi görebilmektedir. Kişinin inandığı dinî değerler kariyer, aile, eğitim gibi pek çok alanda hedeflerini belirlerken, yaşamını nasıl şekillendirecekleri hususunda da önemli etkiler yaratabilir. Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların gelecek planları üzerinde dinî inançlarının etkisi de anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılara geleceğe yönelik amaçları ve hedefleri sorulduğunda yalnızca sekiz kişinin dinî alana atıfla cevap verdikleri gözlemlenmiştir. Diğer katılımcıların ise genellikle iş, evlilik gibi konulara vurgu yaptığı görülmüştür. Gelecek planlamalarında dinin etkisine dair katılımcılara doğrudan bir soru yöneltilmemiş olmasına rağmen, bazı katılımcıların inançlarının bu süreçte belirleyici bir rol oynadığını aşağıdaki şekilde ifade ettikleri gözlemlenmiştir:

“Şöyle helal.. ben gastronomi okuyorum aynı zamanda sosyoloji okuyorum. Türkiye’de laik olduğu için helal gıda ile ilgili hiçbir çalışma yok aynı zamanda Osmanlı mutfağında hiç düzgün çevirmeler yok. Benim davam helal gıda. Yani helal gıdayla ilgili elimden geldikçe bir şeyler yapacağım ve bu helal gıdayı şu haramdır diyerek değil. Ne denir ona Osmanlı mutfağında mesela kayıp bir mutfak var ve Osmanlı mutfağında ben haram olduğunu düşünmüyorum. Yani çok azdır varsa da. Osmanlı mutfağından çeviriler yapmak ve helal gıda için bilimsel araştırmaları gastronomi alanında yapmak.” (K2, Kadın, 21).

“Dünya üzerindeki Müslümanların genel problemleriyle ilgilenmek istiyorum. Onun dışında Tasavvuf alanında da biraz ilerlemek istiyorum. Kişinin nefsini terbiyesi hakkında tasavvufu ilgileniyorum bu bakımdan. Kişinin birazcık köşeli olduğunu, insanların ve törpülenmesini kendisini törpülemesi gerektiğini düşünüyorum o yüzden bunun üzerinde de çalışmak istiyorum yani kendimce inşallah.” (K13, Kadın, 23).

“Var. Öncelikle hayalim şu anlık için tabi okul birinci hayalim bitirmek ve bir an önce bir meslek sahibi olmak, ikinci hayalimde ileride Allah izin verirse konuşmacı olmak televizyonlarda ya da bir YouTube kanalı açarak kendi alanımda gelişerek birilerini davet edip onlarla sohbet edip paylaşmak böylelikle çünkü tabi şu anki Allah’ın dinini yaymanın en kolay yolu sosyal medyadır. Ben de o yoldan daha çok kitleye ulaşarak yayma gibi bir hedefim var inşallah gerçekleşir.” (K25, Erkek, 21).

“Geleceğe yönelik yani işimi doğru şekilde yapmak, insanlara faydalı olmak yaptığım şeyde arkamdan Allah razı olsun dedirtmek bu kadar. Yani işimi iyi yapmak, yani iş konusunda güzel bir aile kurmak kurduğum ailede hassasiyetlerime dikkat edecek şekilde kurmak, geleceğimi onun üzerine şekillendirmek. Ne gibi hassasiyetlerim hayatı yaşayış tarzı, hayata bakış açısı hem dini hassasiyetler hem maddi manevi hassasiyetlerim. Hayatı yaşama tarzı nelere dikkat ederek yaşıyor, nelere dikkat etmiyor, nerelerde geziyor, nerelerde

gezmiyor, nasıl bir aile yapısı var bunlara dikkat ederek geleceğimdaki insanı da seçip ona göre hayat kurmak.” (K7, Kadın, 25).

“Hayallerim yani mesleğimi icra edebileceğim ve bunu kendi yani kafamdaki dini çerçevede icra etmek istiyorum açıkçası böyle bir aile kurmak istiyorum ve de. Yani aynı şekilde dini eğitimi verebilmek doğru bir şekilde işte olursa çocuklarıma bu şekilde.” (K17, Kadın, 21).

“Evet var genel olarak iyi bir yerde çalışmak istiyorum yani iyi bir yer derken hani gidip de çok basit bir yerde hani kendi geçimimi sağlayacak şekilde bir çalışma da hani işte bulabilirim ama ben bunun yerine hani geçimimi güzel bir şekilde sağlayayım tabi ki orası ayrı mesele ama bir büyük bir işin parçası olmak isterim. Yani insanlığa ne bileyim işte devlete, millete işte ümmete faydalı olacak işte çalışmayı hayal ediyorum böyle.” (K8, Erkek, 19).

Katılımcılardan K6’nın şu anda dini iyi bir şekilde yaşamadığını düşündüğü ve ileriye dönük hedeflerinden bir tanesinin bu konuya yoğunlaşmak olduğunu ifade ettiği görülmüştür. Konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Geleceğe yönelik öncelikle mezun olmak sonrasında da mesleğimi en iyi şekilde yapabilmeyi düşünüyorum. Yani dini de iyi bir şekilde yaşayabilmeyi şu an çünkü çok fazla önem veremediğini düşünüyorum okuldan dolayı galiba en çok ona yöneleceğim gibi bu aralar.” (K6, Kadın, 23).

Katılımcılardan K5 ise geleceğe yönelik herhangi bir planın olmadığını geleceği Allah’a tevekkül ederek yaşadığını, plan yapmadan tevekkül etmenin kendi hatası olduğunu düşündüğünü belirtmekle birlikte en büyük hayalini de “İnşallah Müslüman olarak ölmek en büyük hayalim. Eee Müslüman olarak yaşayıp Müslüman olarak ölmek.”(Erkek, 23) diyerek açıklamıştır.

Mevcut literatürde dindarlığın bireylerin gelecek planlaması üzerindeki doğrudan etkisini inceleyen çalışmalara rastlanamamıştır. Bununla birlikte dolaylı yoldan bu ilişkiye ışık tutabilecek araştırmalar mevcuttur. Örneğin Pür (2023: 485)’ün gelecek kaygısı ve dindarlık ilişkisini üniversite öğrencileri özelinde araştırdığı çalışmasında dindarlık ve içsel dinî yönelimin bireylerin gelecek kaygılarını ve umutsuzluklarını azaltmada anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit ettiği görülmüştür. Katılımcıların dinî yönelimi arttıkça gelecek kaygılarında bir düşüş olmaktadır. Bu bulguların dindarlığın bireylerin geleceğe dair duygu ve düşüncelerini şekillendirmede önemli bir faktör olabileceğini düşündüğü ifade edilebilir. Ancak bu ilişkinin bireylerin gelecek planlama süreçlerine nasıl yansıdığına dair literatürde doğrudan bir

değerlendirme bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmada elde edilen bulguların ileride bu konuda yapılacak çalışmalar için yol gösterici olması beklenmektedir.

3.2.7. Zorlu Yaşam Olaylarında Dinin Rolü

Zor yaşam olayları, bireylerin psikolojik, duygusal ve sosyal sağlığı üzerinde derin etkiler bırakabilir. Bu tür olaylarla başa çıkarken pek çok kişi manevi bir kaynağa yönelerek dinin sunduğu rehberlik, güven ve destekten faydalanabilir. Dinin kişiye pek çok anlam biçimi sunuyor olması başa çıkma sürecinde de önemli bir referans olmasını sağlamaktadır (Pargament ve Hahn, 1986; Spilka ve ark., 1985b, Akt. Albayrak, 2003: 215). Pargament kişinin karşılaşmış olduğu sorunlara yönelik çözüm sürecinde dinî ve manevi değerlerden de destek aldığını ve bu süreçinde dinî başa çıkma süreci olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ona göre din, kişinin karşılaşmış olduğu problemlerle başa çıkma sürecinde teselli etme, anlam kazandırma, kontrol ve güven duygusu verme, yakınlık ve sosyal destek sunmasının yanı sıra manevi ve kişilik gelişimi bakımından da olgunlaşma sürecine katkıda bulunabilmektedir (Ayten ve Yıldız, 2016: 282-283). Kişiye yalnız olmadığı hissini veren din aynı zamanda affetme, sabır, teslimiyet gibi psikolojik olarak rahatlatıcı kavramlar sunarak kişilerin duygusal yüklerini de hafifletebilmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların yaşadıkları zorlukları anlamlandırma ve bu süreçlerle başa çıkma konusunda dinî inanç ve değerlerinden ne ölçüde yararlandıkları da anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların azınlıkta olan kısmının zor yaşam olayları karşısında inançlarından destek aldıkları gözlemlenmiş bu süreçte öne çıkan kavramların ise dua, imtihan ve sabır olduğu tespit edilmiştir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“İslam’dan güç aldım. İmtihan dünyası. Yani bu çektiğim zorluklar olmasa bu kadar meraklı, bu kadar girişken bir tipim olmayacaktı belki de utangaç kalacaktım. Hani savunmayı öğrenerek savaşı öğretiler bana, savaşmayı öğretiler.” (K2, Kadın, 21).

“Hayatımdaki en büyük sorun bu zamana kadar hep diyordum bu soruyu bir gün bana soracaklar da ben bu cevabı ben hazırlıyım, ben kaç senedir bu anı bekliyorum. Ben bir ateist süreci geçirdim ve o zaman hani psikolojik rahatsızlıkların dibine vurup hani intihar teşebbüslerinde bulunduğum oldu. Yani bu dönemi söyleyebilirim. En zor yaşadığım dönem olarak. Yani süreç hani ben o zamana kadar depresyonun daha ne olduğunu bilmezken depresyon yanında

diğer hastalıklar hani şizofreniye kadar belki de giden hastalıklarda bunun akabinde söyleyebiliriz. Hani bunların belki de dibine vurmuş adamım tabii şizofren biraz başlangıcındaydım, en başında tanrıyı inkarla başladım. Hani direkt deist olmadım, direkt ateist oldum. Bazıları çoğu kişi deist olur ama ben direkt ateist oldum ve bunun benim yararına ne gibi bir yarar hani istediğimi yapacağım, istediğim şekilde takılacağım beni kimse sınırlayamayacak anlamında ve özgürlük olduğunu sanmıştım. Halbuki sonradan belli oldu ki bu hiç de öyle kolay bir şey değil. Zamanla daha kötüye giden bir bunalıma sebep olan bir durum yani böyle. Bunalım dediğim zaten bir amacı olmuyor doğrusu yanlış olmuyor inançsız olduğun halde bir insanın tamam bazı ateistler bazı gayrimüslimler ve inançsızlar kendilerini bir ideolojiye sığdırarak kendine bir ahlak kuramı doğru yanlış bir şeyler bulabilirler ama hani mutlak doğru olmadığı için o zaman fitrat onu reddeder maneviyat onu reddettiği için bir şekilde insan tatmin olamıyor ve bu da tabi ki bunun için de bir ilahi bir kılavuzun kuralın olması lazım ki insanı tatmin etsin. Etmediği zaman da böyle bir başına boşlukta kalmış buluyorsun kendini. Müslüman oldum çok şükür kurtuldum.” (K5, Erkek, 23).

“Tanrı inancı çok büyük etkili oldu. Eğer ki Tanrı inancı olmasaydı büyük ihtimal intihara bile teşebbüs edilebilirdi. Ama işte esteizü billah La yukellifullahu nefsen illa vus'aha ayeti veyahut da Fe İnne Meal Usri Yusra gibi insanlara psikolojik olarak motivasyon edecek ayetler beni ayakta tuttu denilebilir.” (K12, Erkek, 22).

“Üç yaşındayken yandım o şekilde, bir de tecavüz mağduruyum o şekilde yaşadığım zorluklar bunlar. Şöyle mücadele ettim ki kendimi biliyorum Tanrı'ya güvendiğim için bir şey hayır varsa hayır diyorum şerri de şerrinden koruduğunu düşünüyorum o şekilde inancım her zaman tam oldu zaten. Tabi uzaklaştığım zamanlar oldu ama geri dönüşlerim daha fazla oldu o şekilde her zaman O'na güvendiğim için o yönde bir şeyle mücadele etmem daha iyi oldu. Allah'tan güç aldım. Tabi ki de tedavimi oldum. Psikolojik tedavi gördüm. Görüyorum da ama dediğim gibi yani Allah varsa bir sebebi varsa vardır diyorum hani o şekilde. Bir kurban psikolojisinden çok mücadelecı bir psikolojiyle yaparım.” (K19, Kadın, 23).

“Duadan güç aldım, dua ettim. Dedim ki yani illaki geçecek dua ne kadar kabul oldu yani kabul olunan dualara falan hep bakıyordum. Daha doğrusu kabul olma zamanlarına bakıyordum ya da ne dersem kabul olur sürekli bunu yapıyordum ve şöyle bir şey vardı mesela ben duamın kabul olacağını biliyordum buna emindim. İçimdeki şüphe sadece şeydi ne zaman kabul olacak. Çünkü bir şey vardır Allah kabul, kabul ettirmek şey ettiriyorsa dua ettiriyorsa kabul etmesi içindir, kabul ettirecektir, kabul edecektir illaki benim içimdeki sorun şeydi ne zaman kabul olacak ne zaman olacak. Sürekli böyle ne zaman ne zaman şey yapıyordum. Şüphem yok yani şüphem belki bazı zamlar olmuştur ama çoğu zaman duamın kabul olacağından, olmayacağından şüphem yoktu. Olacağından mı olacağından bir şüphem yoktu aynen.” (K26, Erkek, 21).

Dinin bireylerin yaşamına etkisi incelendiğinde hem fiziksel hem de ruhsal sağlık üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Kişinin karşılaştığı zorlukları bir imtihan olarak görmesine yardımcı olarak psikolojik dayanıklılığını arttıran din

kişinin hayatla mücadelesinde güçlü bir kimlik sahibi olmasına da katkıda bulunmaktadır (Akşin ve Mürsel, 2022: 83).

Katılımcılardan K20'nin yaşadığı sorunun takıntı hastalığıyla ilişkili olarak daha çok dinî konularda ortaya çıktığı görülmüş ve katılımcının bu durumla mücadele ederken annesinden ve duadan güç aldığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Psikolojik olarak şey oldu takıntı hastalığı obsesif kompulsif bozukluk mu diyorlar öyle bir rahatsızlığım vardı ondan dolayı da baya bir ilaç kullandım ben. Hala kullanıyorum. O beni sıktı. Bir şey yaptığım zaman dinle ilgili ona fazla takılmayıp hemen onu geçmeye çalışıyorum yani mesela diyelim abdest almak gibi hani çok uzun şey bir hani böyle çok detaya takıldığımız zaman mesela işte gözümde çapak mı kaldı şurada bir şey mi kaldı diye takıldığımız zaman insan kafasından onu atamıyor veya başka şeylerde olabilir şurama (yüzü) kötü pis bir şey mi bulaştı gibi hani onlara fazla takılmamaya çalışarak çözdüm. Bir de ilaçlarda etkili oldu gerçekten. Annemden de çok güç aldım. Yani dua da ettim buna özel olarak.” (K20, Erkek, 19).

Katılımcılardan önemli bir kısmının başa çıkma süreçlerine yönelik dinî başa çıkmaya dair ifadelerde bulunmadıkları gözlemlenmiştir. Bu sonuç katılımcılara doğrudan dinî başa çıkmaya dair bir soru yöneltilmemesiyle ilişkili olarak değerlendirilebileceği gibi katılımcılara daha öncesinde herhangi bir zorluk yaşayıp yaşamadıklarına dair yöneltilen soruyla da bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Nitekim bazı katılımcılar ilgili soruyu zorluk yaşamadıklarını belirterek yanıtlarken diğerleri yaşadıkları zorlukların daha çok akademik problemler, dersler ya da duygusal ilişkiler gibi alanlara ilişkin olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda dinî başa çıkma stratejilerinin dile getirilmemesi hem katılımcıların yaşadıkları zorlukların nitelikleri hem de araştırmada kullanılan soru yapısıyla ilişkili olarak görülebilir. Bununla birlikte dinin başa çıkma sürecindeki etkisinin kişinin dini içselleştirmesiyle ilgili olduğu ve dini hayatına sınırlı bir şekilde yansıtan kişiyle dini içselleştirerek yaşayan kişinin başa çıkma sürecinde dinden alacağı desteğin farklı olacağı da unutulmamalıdır (Ayten, 2021: 74). Doğan (2018: 227), “Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Gelişimlerinde İçsel Dinî Motivasyon, Dinî Motivasyon, Dinî Başa Çıkma, Sabır ve Şükrün Rolü” isimli araştırmasında dinî/manevi hayatın unsurlarından içsel dinî motivasyon, dinî başa çıkma, sabır ve şükrün üniversite öğrencilerinin travma sonrası gelişimleri üzerindeki olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.3. İbadet Boyutu

Dinî tecrübenin ifade şekillerinden birisi olan ibadetler içerikleri ve şekilleri farklı olmakla birlikte her dinde bulunmaktadır. Yani ibadetsiz bir din söz konusu değildir. İnsanın inanma duygusunun fitrî oluşu gibi inandığı ve kulu olduğunu kabul ettiği varlığa karşı bağlılığını göstermek üzere ibadet etmesi de fitrî bir durumdur (Bayyığıt, 1989: 86). Bu bağlamda ibadet, bireyin inandığı kutsal varlığa duyduğu sevgi, saygı, bağlılık, minnet ve şükran duyguları doğrultusunda yönelmesi; onun iradesine boyun eğmenin bilinciyle ve yine onun belirlediği şekilde kendiliğinden gerçekleşen davranışlar sergilemesi olarak tanımlanabilir. İbadetler bir yönüyle bireyin kişilik ve karakterini düzenleyen ve dengeleyen bir sistem olarak da değerlendirilebilir (Koç, 2005: 79-86). Dinî bir davranış olması bakımından ibadetler, kişinin davranışlarını etkilemekle birlikte aynı zamanda onlardan da etkilenmektedir. Bu bakımdan ibadetler kişinin dinî muhtevalı bir kimlik oluşturmaya da katkı sağlamakta ve kişinin iç dünyası ve davranışları arasındaki bütünlüğü oluşturmak suretiyle ona bir kimlik bütünlüğü de kazandırmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında ibadetler, hayatın zorluklarına dayanma, benliği geliştirme ve kendini aşma gibi durumlarla neticelenen kişinin psikolojik olgunlaşmasını destekleyen önemli bir motivasyon kaynağı olarak görülebilirler (Koç, 2003: 385-386). Bu anlamda ibadetlerin dinî kimliğin önemli bir parçası olduğu ifade edilebilir. Ancak inanan insan, ibadetlerini gerçekleştirirse bile dinî inanç ve değerler dinî kimlikle özdeşleşme düzeyine bağlı olarak kişinin davranışlarını örtük veya açık bir şekilde etkilemeye devam edebilmektedir (Yapıcı, 2006: 69). Bu doğrultuda bu çalışmada katılımcıların dinin ibadet boyutuna yönelik tutum ve davranışları da anlaşılmak istenmiş ve katılımcılara “İbadetlerle aranınız nasıldır?” şeklinde temel bir soru yöneltilerek dinî tecrübenin ibadet boyutu anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre katılımcılardan beş kişinin daha önceki süreçlerde ibadette bulunmalarına rağmen şu an ibadetlerle arasının kötü olduğunu herhangi bir ibadet yapmadığını belirttiği, on bir kişinin ibadetleri ara sıra da olsa gerçekleştirdikleri, on dört kişinin ise düzenli olarak ibadetlerini gerçekleştirdiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Aşağıda verilen bazı alıntılar katılımcıların ibadetlere yönelik yaklaşımlarına örnek olarak gösterilebilir.

“Elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum ama aksattığım durumlarda oluyor ne yazık ki.” (K6, Kadın, 23).

“İbadetlerle aram kötüdür yani evet şu an yapmıyorum herhangi bir ibadet.” (K9, Kadın, 19).

“...kilise de çalışıyordum ben. Ayinlerimiz oluyor, ilahi söylemlerimiz oluyor. Tabi ki de namazımız da var bizim aslında Hristiyan namazı. Günde yedi vakit kılıyorsun normalde. Günde yedi defa bildiğiniz secde olayı da var aynı şekilde, aynı şekilde kılınıyor. Dualarımız var göklerdeki pederimiz selam sana Allah'ın en sevgili kulu Meryem bunları söylüyoruz. İlahilerimiz var, temizlik yapmak bile bir ibadettir. Yani temizlik imandan gelir kavramı. Bizde şey vardır iman, güven, sevgi bu üçü. Tabi bu sıralar yapmıyorum ama sınavlar vardı proje vardı ama normalde yapıyorum.” (K19, Kadın, 23).

“Şu an ibadetlerle aram yok yani yapmıyorum diyeyim. İbadetlerde çok güzel şeyler aslında.” (K20, Erkek, 19).

“İbadetlerle ya şahsen bu söylenir mi bilmiyorum ama yani şey bilim için söylenir. İbadetlerle aram iyi Elhamdülillah yani namazımı elimden geldiğince eksiksiz kılmaya çalışıyorum. Oruçlar olsun, zekât olsun diğer ibadetler olsun elimden geldiğince farzlardan, menduplara kadar dikkat etmeye gayret ediyorum.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcıların genel olarak ibadetlere yönelik olumlu bir bakış açısına sahip oldukları ifade edilebilmekle birlikte zaman içerisinde olumlu ve olumsuz olacak şekilde farklılaşmalar yaşadıkları da ifade edilebilir. Katılımcıların ibadetlere yönelik genel tutumları anlaşıldıktan sonra ibadetleri hangi sıklıkla gerçekleştirdiklerini net bir şekilde anlayabilmek ve konuya daha geniş bir perspektiften bakabilmek üzere yöneltilen sorular namaz kılma, oruç tutma, Kur'an-ı Kerim okuma, dua ve tövbe etme başlıklarıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.

3.3.1. Namaz Kılma

Dindarlığın en önemli göstergelerinden birisi olan namaz (Ayten ve Vural, 2023: 119) kişinin beden, akl ve ruhen bir bütün olarak Allah'a yöneldiği ve O'nunla olduğu bir ibadettir (Kayıklık, 2021: 153). Namazın insanın iç dünyasına, düşünce, duygu ve davranışlarına etki ederek kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığı bilinen bir gerçekliktir (Peker, 2022: 11). Buna göre katılımcıların namaz kılma durumlarına yönelik bulgulara baktığımızda on iki kişinin düzenli olarak namaz kıldığı, dört kişinin beş vakit namaz kılmaya çalıştığı ancak bazı vakitleri kaçırdığı,

dört kişinin sadece Cuma namazını kıldığı, bir kişinin namaz kılma sıklığının dönem dönem değiştiği, bir kişinin kandilden kandile namaz kıldığı, yedi kişinin ise hiç namaz kılmadığı görülmüştür. Namazlarını düzenli olarak kılan katılımcılar bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir.

“Eee yani zaten dindeki bence en belirgin ibadet namaz, namazımı düzenli kılıyorum son on yıldır yani neredeyse buluşa erdiğimden beri sürekli namaz kılıyorum ama tam anlamıyla namaz kılıyor muyum orası hani bazen gerçekten namazım sadece şekilden ibaret oluyor ama bazen de tamamıyla kendimi vererek maneviyatlı bir şekilde namaz kıldığımda oluyor.” (K1, Kadın, 23).

“Zaten hani 5 vakit namaz kılıyorum çok şükür. Genel olarak yalnız zaten fazla işin özü olduğu için ve vakit namazlarında zaten sünnetleri de farz gibi olduğu için çoğu onları da yapmaya çalışıyorum. Onun dışında tabi eskisi gibi olmasa da eskiden daha çok böyle nafile namazları falan kılmaya şey yapardım, kılardım ama şimdi biraz daha tabi az oluyor onlar namaz konusunda böyle söyleyebilirim.” (K8, Erkek, 19).

“Çoğunlukla kılarım. Evet evet beş vakit.” (K12, Erkek, 22).

“Günde 5 vakit kılarım. Bazen teheccüte de kalkarım.” (K30, Kadın, 23).

Namazlarını kılmaya çalışan ama bazı vakitleri aksatan katılımcılardan bazıları bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Günlük beş vakti kılmaya çalışıyorum ama tabii ki de kaçırdığım kılamadığım zamanlar oluyor bu şekilde.” (K6, Kadın, 23).

“Namazım tam anlamıyla kusursuz diyemem kaçırdığım vakitlerim oluyor böyle. Hımm beş vakit tam olarak kılamıyorum. Kılamıyorum ne K10 sanki kılmıyorum. Yanlış anlaşılma olmasın. Üç dört arası değişiyor genelde bir ya da iki vakit kaçıyor.” (K10, Kadın, 20).

“Beş vakit kılmaya çalışıyorum ama bazen böyle dışarıdayken bunu da kılmamak olur dediğimiz ya da kaza yaparız akşam özellikle bu cümleyi çok kurduğumuz oluyor.” (K24, Kadın, 23).

Erkek katılımcılardan bazılarının ise özellikle Cuma namazına dikkat ettikleri diğer vakitleri ise çok nadirde olsa kıldıklarını belirttikleri görülmüştür. K14 arkadaşının zorlamasıyla en azından Cuma’dan Cuma’ya namaz kıldığını belirtirken K15 de haftada bir kesin kıldığını, Cuma’yı kaçırsa bile cumartesi kıldığını ifade etmiştir. Katılımcılardan K27 de her hafta mutlaka Cuma’ya gittiğini belirtirken akşam namazını da nadiren de olsa kıldığını “Bir de canım istediği zamanlar akşamları falan

kılabiliyorum. Çok hüüünlü olduğu zamanlar.” (Erkek, 21) diyerek ifade etmiştir. Namaz kılma sıklığını K28 ise “Cuma’dan Cuma’ya şu ara.” (Erkek, 21) diyerek belirtmiştir.

Katılımcılardan K16’ın namaz kılma sıklığının dönem dönem değıştiğı Ramazan aylarında ve üç aylarda daha sık namaz kıldığını ifade ettiğı görölmüştür. Namaz kılmanın gönlüne bağılı olduğunu ifade ederek içinden o an yapmak geliyorsa yaptığını da şu şekilde belirtmiştir:

“Hangi sıklıkta namaz kılarım. Tabi ki her Müslüman olduğı gibi yani kendim için söyleyeyim Ramazan aylarında daha sık kaçırmadan kılıyorum. Sonraki aylarda da üç aylarda da sıklaştırıyorum zaten genelde. Aslında böyle olmaması gerekiyor. Ama genel hayatım boyunca da ne diyeyim bi bilmiyorum. Dediğim gibi süreçlerim var eğer o süreçler o an içimden geliyorsa yapmak isterim ben bir de böyle şeyleri çünkü çok gönül, gönüle bağılı olduğunu düşünüyorum. Belli bir sıklığı yok diyeyim.” (K16, Kadın, 19).

Katılımcılardan K17 ise namaz kılma durumunu “Şu an kandillerde kılıyorum sadece özel günler.” (Kadın, 21) diyerek ifade etmiştir. Kendi inancının uygulamalarını normalde yaptığını belirten K19 da okuldaki yoğunluğu sebebiyle şu sıralar yapamadığını “Tabi bu sıralar yapmıyorum ama sınavlar vardı proje vardı ama normalde yapıyorum.” diyerek belirtmiş ve kendi namazlarını “Normalde her hafta gidiyordum iki üç dört defa aynı zamanda kilisede çalışıyordum ben. Ayinlerimiz oluyor, ilahi söylemlerimiz oluyor. Tabi ki de namazımız da var bizim aslında Hristiyan namazı. Günde yedi vakit kılıyorsun normalde. Günde yedi defa bildiğiniz secde olayı da var aynı şekilde, aynı şekilde kılınıyor.” (Kadın, 23) diyerek açıklamıştır.

Namaz kılmadığını belirten katılımcılardan K4 önceleri beş vakit namaz kılarken son birkaç aydır hiç namaz kılmadığını ifade etmiştir. K9 ise soruya direkt “namaz kılmıyorum” (Kadın, 19) diyerek cevap vermiştir. K11 de namaz kılmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Namaz için de azıcık kıldım şimdi yalan söylemeyeyim ben pek de namaz kılan bir adam değilim. Dua eder misin dersin akşamları sık sık ediyorum yani bu her akşam olabilir belki o var yani ama namaz hani o bildiğimiz direkt şey olarak rükû, secde dediğim yok gibi bir şey yani yalan da olmasın şimdi.” (K11, Erkek, 21).

Katılımcılardan K20 ibadetlerin aslında güzel şeyler olduğunu düşündüğünü ifade ederek “Şu an ibadetlerle aram yok yani yapmıyorum diyeyim” (Erkek, 19) diyerek din değıştirdikten sonra ibadatlere başvurmadığını belirtmiştir. Deist olduğunu belirten

K21 ise ibadetlerle ilişkisini “*Yani aile zoruyla bir dönem oldu ama o da devam etmedi zorluluktan ötürü olduğundan ötürü devam etmedi.*” (Erkek, 21) diyerek açıklamıştır. Katılımcılardan K22 de namaz kılmadığını belirtirken K29 da “*Bilmiyorum. En son kıldığımı hatırlamıyorum. Kıldığımda hep kılıyordum beş öğün de kılı.. beş vakitte kılıyordum ama bıraktığımda hiç.*” (Erkek, 21) diyerek şu an kılmadığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak düzenli bir şekilde namaz kılanların sayısının düzensiz bir şekilde namaz kılanlardan ve hiç kılmayanlardan fazla olduğu görülmekle birlikte gençlerin namaz ibadetini yerine getirme konusunda zorluk çektikleri ancak namaza karşı olumlu bir tutuma sahip oldukları anlaşılmıştır. Yapıcı (2018: 92) modernleşme ve sekülerleşme sürecinde gençlerin ibadet davranışlarında belirgin bir zayıflama olduğunu ifade etmekle birlikte bireysel bilincin dinî duygu ile temasının sürdüğünü ifade etmektedir. Gençlerin namaza yönelik olumlu tutumu da bu perspektiften okunabilir. SEKAM (2016: 339)’ın ergenler üzerine yürüttüğü araştırmada da gençlerin %24,3’nün düzenli olarak beş vakit namaz kıldığı, %49,6’sının ise ara sıra sıklığında da olsa namaz ibadetini gerçekleştirdiği ve %26,2’lik orana sahip bir kesimin ise hiçbir şekilde zaman kılmadığı tespit edilmiştir. Demir ve Çınar (2022: 1024)’ın gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını etkileyen faktörleri incelediği araştırmada ise gençlerin %58,1’inin (257 kişi) “her zaman”, %36,4’ünün (161 kişi) “ara sıra” ve %5,4’ünün (24 kişi) ise “hiçbir zaman” namaz kılmadığı tespit edilmiştir. Öztürk (2013: 83)’ün üniversite gençleri (753 kişi) üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında da katılımcıların %50’sinin her zaman veya çoğu zaman namaz kıldığı, %23,8’inin ise hiç namaz kılmadığı görülmüştür. Yapıcı (2012: 12) tarafından meta-analiz yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada üniversite öğrencilerinde beş vakit namaz kılma oranı %32,98 diğer gençler arasında %31,75 olarak tespit edilmiştir. Ara sıra namaz kılan üniversite öğrencilerinin oranı %42,31 iken diğer gençlerde bu oran %42,18 olarak bulunmuştur.

3.3.2. Oruç Tutma

Dinî tecrübenin ifade şekillerinden ve İslam dininin farz olan ibadetlerinden bir diğeri de oruçtur (Bayyigit, 1989, 100). Hatta oruç dinî kimliğin en açık gözlemlendiği ibadetlerden bir tanesidir (Ayten ve Vural, 2023: 124). Bu doğrultuda araştırma kapsamında katılımcıların oruç ibadetini gerçekleştirme durumları tespit edilmeye

alışılmıştır. Buna göre katılımcıların tamamına yakınının (22 kişi) oruçlarını düzenli ve eksiksiz bir şekilde tuttukları ve diğerk ibadetlere göre oruç ibadetine daha fazla hassasiyet gösterdikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Ramazan orucunu eksik de olsa tuttuklarını belirten (3 kişi) ve hiç oruç tutmadığını ifade eden (3 kişi) katılımcılarda bulunmaktadır. Katılımcılardan K19 Paskalya ve Noel’de oruç tuttuğunu ifade ederken K29 ise normalde Ramazan orucunu tuttuğunu ancak bu sene tutmadığını ifade etmiştir. Her Ramazan oruçlarını tutan katılımcılara aşağıdaki alıntılar örnek olarak verilebilir:

“Her Ramazan oruç tutuyorum. Ramazan’dan Ramazan’a.” (K1, Kadın, 23).

“Orucu tutmaya çalışıyorum her yıl.” (K6, Kadın, 23).

“Yani hep tutuyorum. Yani eğer bir sağık sıkıntım yoksa ya da herhangi bir şey.” (K8, Erkek, 19).

“Tam kaçırmadan Ramazan’dan Ramazan’a.” (K25, Erkek, 21).

“Eee 11-12 yaşımdan beri düzenli olarak oruç tutuyorum ben aksatmadan.” (K28, Erkek, 21).

Katılımcılardan K7 ve K26 Ramazan orucunun yanı sıra bazen nafile oruç da tuttuklarını aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Ramazan’da oruçlarımı tutarım, bazen kandillerde.” (K7, Kadın, 25).

“Ramazan’da ve bazı Kurban Bayramı arifesi olabilir belki  aylarda çok mübarek oruçlar olur onları tutmaya çalışırım.” (K26, Erkek, 21).

Ramazan oruçlarını tam olmasa da tuttuklarını ifade eden katılımcılar da bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Heh çok güzel burada geldik geçen oruç tutuyordum ben hani orucu bir haftadır iki haftadır bazen üç haftalık tutuyorum bunda da üç hafta gibi bir şey tuttum herhâlde 22-23 gün gibi bir şey. İşte dediğim gibi orucu tutuyorum genelde oruçları sık sık kaçırmamaya çalışıyorum. Yirmi gündür hani on beştir yirmi beş oluyor. Tutuyorum yani şey değıl yani.” (K11, Erkek, 21).

“Ya yılda sadece Ramazan ayında tutuyorum oda ful tutmadığım için herhalde senede on beş falan ortalama diyelim.” (K15, Erkek, 20).

“Yani öncesinde sık tutmuyordum, tutmaya çalışıyordum ama ailemde bir tık hani daha küçüksün oğlum falan yapardı annem de hatta bu sene oğlum işte derslerinde var, spora da gidiyorsun hani orucu nasıl tutacaksın yapıyordu ben dedim anne artık yapacak bir şey yok tutacağız bir şekilde hani dedim. Anneme kalsa yani kıyamadığından da biraz anne yüreği işte zorlanmayayım diye tutma şeyi yaptı ama ben yüzde doksanını tuttum bu sene öyle derdim, hani sıklığını arttırdım diye cevap verirdim.” (K18, Erkek, 19).

Oruç tutmadığını ifade eden katılımcılardan K9 “...oruç da yani tutmuyorum, tutmadım.” (Kadın, 19) diyerek bu durumu belirtmiştir. K20 ve K21 ise herhangi bir ibadet yapmadıklarını belirterek oruç tutmadıklarına da işaret etmişlerdir. Katılımcılardan K19’da Paskalya ve Noel’de alkol içilen ortamlara gitmediğini o dönem oruç tuttuğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“...genellikle Paskalya da veya işte o Noel’de özellikle günah işlemem gerekiyor. Orada ya Ramazan ayı gibi düşünün o zaman gitmem yani oruçluyum.” (K19, Kadın, 23).

Sonuç olarak gençlerin genellikle oruç ibadetini gerçekleştirmeye çalıştıkları, bazılarının tam olarak olmasa bile bir kısmını tutmaya çalıştıkları, hiç oruç tutmadığını belirten kişilerden iki kişinin ise kendilerini Müslüman olarak tanımlamadıkları gözlemlenmiştir. Yapılan diğer araştırmalara baktığımız zaman da gençlerin oruç ibadetine karşı diğer ibadetlere oranlara daha duyarlı oldukları ifade edilebilir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi Ramazan ayının dinî ve kültürel kimliği harekete geçiren manevi atmosferidir (Ayten ve Vural, 2023: 127). Örneğin SEKAM (2016) tarafından yapılan gençlik araştırmasında oruç ibadetinin diğer ibadetlere göre son derece yüksek bir oranda (%85,1) düzenli olarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Hiç oruç tutmayanların oranı ise oldukça düşüktür (%2,7). Ayten ve Vural (2023: 126)’ın liseli gençler ile gerçekleştirdikleri araştırmada da gençlerin oruç tutma oranlarının oldukça yüksek bir düzeyde (%90) olduğu görülmüştür. Aynı şekilde Nişancı (2023: 48) Türkiye’de inanç ve dindarlık araştırmasında Türkiye’deki büyük çoğunluğun Ramazan’da düzenli olarak oruç tuttuğunu tespit etmiştir. Buna göre katılımcıların %75’i Ramazan ayında sık sık ve her zaman oruç tuttuğunu belirtirken %16’sı hiçbir zaman veya nadiren oruç tuttuğunu belirtmiştir. Ara sıra oruç tuttuğunu ifade edenlerin oranı ise %9’dur. Yapıcı (2012: 12) meta-analitik yöntemle gerçekleştirdiği araştırma bulgularında da Ramazan orucunu düzenli olarak tutan üniversite gençlerinin %76,61 ara sıra tutanların ise %12,16 olduğunu tespit etmiştir.

Diğer gençler arasında ise düzenli olarak Ramazan orucunu tutanların oranı %81,54 iken ara sıra tutanlar %10,10 civarında olduğu görülmüştür. KONDA'nın (2007: 28) araştırmasına göre katılımcıların %82,5'i düzenli olarak oruç tuttuğunu belirtirken, %21,1'i ara sıra tuttuğunu %5,4'ü ise hiç tutmadığını ifade etmiştir. DİB'in (2014: 72) Türkiye genelinde gerçekleştirdiği araştırmada da 83,4 gibi yüksek bir oranda katılımcının sağlıkları elverdikçe Ramazan ayında oruç tuttuklarını ifade ettikleri görülmüştür.

3.3.3. Kur'an-ı Kerim Okuma

Araştırma kapsamında diğer ibadetlerin yanı sıra katılımcıların Kur'an-ı Kerim okumayı bilip bilmedikleri ve hangi sıklıkla Kur'an ve Meal okudukları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Kur'an'ı Kerim okumayı bilen ve düzenli bir şekilde Kur'an okuyan katılımcıların azınlıkta olduğu görülmüştür. Kur'an'ı Kerim okumayı bildiğini ve sıklıkla okuduğunu ifade eden katılımcıların ise genellikle İlahiyat Fakültesi öğrencisi (5 kişi) oldukları görülmüştür. İlahiyat fakültesi öğrencileri dersleri dolayısıyla aktif olarak Kur'an okuduklarına vurgu yapmışlardır. Katılımcılardan K12 ise İlahiyat öğrencisi olduğu için mecburen Kur'an okuduğunu ancak bile isteye oldukça az okuduğunu da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“(Biliyorum manasında kafa salladı). Şöyle şimdi zaten beş vakit namaz kıldığımız için Kur'an okumuş oluyoruz ama siz muhakkak ki cüzden soruyorsanız bunun cevabı doğru olmayabilir haberiniz olsun. Yani sizi yanlışla sürükleyebilir çünkü biz ilahiyat öğrencisi olduğumuzdan ezber veriyoruz. Ezber verdiğimizde de zaten Kur'an okumak zorunda kalıyoruz. Ama zorunda kalıyoruz yani bile isteye hadi bir Kur'an'ı açıp da bir Kur'an'la konuşayım meselesiyle Kur'an'ı çok çok az okuruz.” (K12, Erkek, 22).

Bununla birlikte aynı şekilde İlahiyat öğrencisi olan K25'in Kur'an-ı Kerim ve meal okuma sıklığını dersleriyle ilişkili olarak görmediği aşağıdaki ifadesinde açıkça görülmektedir:

“Mealî dün bir arkadaşâ hediye ettim vardı yanımda yani yanımda gezdiriyordum daha doğrusu. Çünkü Kur'an'ın cidden hani şiirde diyor ya inmemiştir Kur'an bunu hakkıyla bilin ne mezarlıkta okumak ne de fal bakmak için gerçekten Kur'an'ın bir kelimelerden ibaret büyüü kitap olduğu değil de hayatına insanın uygulandığı zaman gerçekten o Kur'an'ın Kur'an olduğunu düşündüğüm için meal yanımda geziyordu. Dün sadece bir tane deist arkadaşâ

hediye ettim. Meal her gün okumaya çalışırdım bugün yok ama. Kur'an'ı ise haftada üç dört belki iki değişiyor o.” (K25, Erkek, 21).

İlahiyat Fakültesi öğrencisi olmamakla birlikte düzenli bir şekilde Kur'an okuyan katılımcılarda bulunmaktadır. K8 ve K30 düzenli olarak her gün Kur'an okuduklarını aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Mealine eskiden direkt hani Kur'an'ı okuduktan sonra mealini okurdum şu an öyle bir şey yapmıyorum. Hani yine karşıma geldiği sürece hani araştırırım, bakıyorum ama her gün Kur'an okuyorum, okumaya çalışıyorum. Az da olsa yani bir sayfa da olsa atıyorum öyle bir şeyim var yani.” (K8, Erkek, 19).

“Okuyorum ben her gün de her gün diyebiliriz aslında buna, genelde okuyorum. Ya hatimim oluyor zaten. Ya tekrar edeceğim cüzlerim oluyor benim, okuyorum. Meal de şöyle yapıyorum, benim bir günlük planım var. Her gün oraya günün hadisi ve ayetini o şekilde yazıyorum mesela o günün ayeti hangisiyse onu yazıyorum ya da kendi okuduğum Kur'an-ı Kerim'de bir ayet bazen Arapçası çok hoşuma gidiyor mesela hani telaffuzu falan hoşuma gidiyor onu açıp bakıyorum öyle.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcıların bir kısmının (5 kişi) ise Kur'an okuma sıklıklarını haftada bir, iki haftada bir ya da ayda bir şeklinde ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Yani bir aralar çok sık bakıyordum da bu aralar nasıl diyeyim ayda bir ya da cuma günleri cuma akşamları genelde bir Yasin şeklinde ama bu aralar hiç sık değil yani bu aralar bayağı boşladım. Ayda bir falan diyelim ona.” (K6, Kadın, 23).

“Meal çok okumuyorum ama Kur'an şöyle diyeyim ayda bir tane cüz bitiriyorum.” (K10, Kadın, 20).

“Şimdi Üniversiteye başlamadan önce biraz başlamıştım aslında Kur'an'ın tefsirine tefsir diyorum mealine baya okudum beş yüz sayfa falan yanlış hatırlamıyorsam kaldı biraz açıkçası bu benim eksiğim olarak görüyorum keşke daha önce okusaydım, okumadım. Kur'an'ı ne sıklıkla okurum haftada bir okurum kesin, haftada bir yani okumaya çalışırım. Meali de böyle bazen denk gelir, aklıma gelir okurum belirli bir sıklığı yok.” (K26, Erkek, 21).

Kur'an okumayı bilmediğini ancak bunu hayatında eksiklik olarak gördüğünü belirten K3 ayda bir meal okuduğunu da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Hayır ve bunu da kendi hayatımda eksiklik olarak görüyorum açıkçası. Yani aslında zamanım olması lazım hep şunu diyorum zamanım yok, oturup öğrenmem lazım, zamanım yok ama buna zaman ayırmak lazım bence. Meal Ramazan'da

okudum en son. Ne kadar sıklıkla okuyorum açıkçası ayda bir meal okuyorum ama yani sadece şöyle açıp okumaktan bahsediyorsak ayda bir. Telefonumda uygulama var zaman buldukça işte yolda giderken otobüste gün içinde okuduğum oluyor.” (K3, Kadın, 25).

Katılımcılardan K5 ise Kur'an okumayı bildiğini ancak tam manasıyla kurallara uygun olarak bilmediğini ifade ederek haftada birkaç defa tefsir okuyarak Kur'an'la irtibatını koparmadığını da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Biliyorum ama maalesef tecvitle hani kurallara uyarak okumayı bilmiyorum. İnşallah üzerinde çalışıyorum diyeyim. Hangi sıklıkla Kur'an ve meal okurum mealini az okurum ama tefsir olarak Risale-i Nur okurum. Hani haftada en az birkaç defa okurum. İki üç defa okurum. Okumadığım zamanda Risale-i Nur derslerine videolarına bakarım. Böylelikle Kur'an'dan irtibatımı koparmamış olurum diyebilirim. Dediğim gibi Türkçem biraz bozuk bazen bağlayamıyorum cümleyi siz onu.” (K5, Erkek, 23).

Katılımcılardan bazıları ise Kur'an'ı son yıllarda çok az okuduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin K4 “Son yıllarda yılda 2-3 kere falan okumuşumdur.” (Kadın, 22) derken K17 de “Kur'an da yine kandilden kandile şu an onda da biraz mesafe var maalesef.” (Kadın, 21) diyerek Kur'an okuma sıklıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K18'in genel olarak ortaokul döneminde Kur'an kursuna gittiği için çok sık Kur'an okuduğu ancak bu sıralar okumadığı anlaşılmaktadır. K23 de aynı şekilde üniversite öncesi sık Kur'an okuduğunu ancak şu anda okumayı bıraktığını ayrıca meal okumaya da başladığını ancak onu da devam ettiremediğini ifade ederek devam etmeyi çok istediğini belirtmiştir. K28 de Kur'an okumayı bildiğini belirtmiş ancak “Son zamanlarda okumuyorum.” (Erkek, 21) diyerek şu anda okumadığını ifade etmiştir. K29 ise “Ara ara okurum ya çok nadir ama şey mezarlıktan falan geçerken aklıma geliyor bir anda.” (Erkek, 21) diyerek ara ara okuduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan bazıları da (7 kişi) Kur'an okumayı bilmediklerini dolayısıyla da okumadıklarını ifade etmişlerdir. Kur'an okumayı bilmeyen katılımcılara aşağıdaki alıntılar örnek olarak verilebilir:

“Kur'an okumayı daha önce öğrenmiştim ama şu an unuttum yüksek ihtimalle bilmiyorum yani onu da. Yok Kur'an okumadım hayır.” (K9, Kadın, 19).

“Türkçe biliyorum ama hiç Arapça yazıları hani Kur'an kursuna falan gittim ama iki yıl mı üç yıl gittim ama hiç şey olarak okumadım yani belki yedi sekiz on sayfa okumuşumdur şey değilimdir yani kelimeleri hani hatırlıyorum Arapça harfleri ama şey olarak birleştirdiğimde de hani üstüne şeylerini secdelerini hani

secde miydi bu hani şeylerini koyuyorlar ya üsüdü besidir çıkartıyor ya harfleri onları hani tam hatırlamıyorum mesela. Aynen onları uzatmalarını falan hiç bilmiyorum mesela yalan olmasın şimdi.” (K11, Erkek, 21).

“Yok, hayır. İu meal de hiç okumadım.” (K14, Erkek, 21).

“Eee dediğim gibi küçükken Arapça öğrenmişim ben de yani Arapça okumayı ama sonra yıllar geçtikçe şu anda biliyorum ama çok yavaş ve çok takılarak okuduğum için Türkçe’ye daha çok şey yaptım bilmiyorum diyebilirim.” (K16, Kadın, 19).

“Biliyordum ama şu an bildiğimi düşünmüyorum, unutmuşumdur muhtemelen. Şu an bilmiyorum. Hayır.” (K22, Kadın, 20).

“Cüzü öğrendim de okumaya kadar geçemedim. E, i, a mıydı onlara falan geldim de devamı çok yoktu.” (K27, Erkek, 21).

Kur’an okumayı bilmediğini ifade eden katılımcılardan K9 meal okumanın yapmak istediği şeyler arasında olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Meal işte şöyle bu araştırma sürecinde mealden zaten okumak ben bir de hani Kur’an okumayı bilsem de mesela bu da kafamı karıştıran bir şey Türkçesini okumak, anlamak benim için daha önemli o yüzden mealini okumak yani yapmak istediğim şeyler arasında evet.” (K9, Kadın, 19).

K11 ise aradığı bir bilgi olduğu takdirde meale baktığını bunun belirli bir sıklığı olmadığını belirtmiştir. Katılımcılardan K15 de Kur’an okumayı bilmediğini ancak meal okuduğunu *“Türkçe meal okuyorum bazen. Ya normalde çok okumuyordum mesela ama merakımdan bir iki hafta önce bazı hikâyeleri okumaya başladım Kur’an’dan.” (Erkek, 20)* diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K16 da aklına bir şey takıldığında meal okuduğunu belirtirken K27 de aklına geldikçe okuduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılardan K19 da İncil okuma sıklığını *“Evet her gün okuyordum ben bir ara. Her gün okuyordum şu an okumuyorum ama.” (Kadın, 23)* diyerek ifade etmiştir. Din değiştiren K20 ise Kur’an okumayı bildiğini ancak şu anda okumadığını *“Yok şu an okumuyorum şu an hep sınavlarımız çok şey.” (Erkek, 19)* diyerek açıklamıştır. Deist olduğunu belirten K21’e Kur’an-ı Kerim okuma sıklığı sorulmamıştır.

Sonuç olarak katılımcıların genel olarak Kur’an-ı Kerim okuma ibadeti açısından zayıf oldukları diğer ibadetlere oranla düzenli olarak Kur’an okuma oranlarının düşük olduğu belirtilebilir. Gençler üzerinde gerçekleştirilen bazı araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Ayten ve Vural (2023:

137)'ın liseli gençler üzerinde yapmış oldukları araştırmada ara sıra Kur'an-ı Kerim okuduklarını belirten gençler %29 olarak tespit edilmiştir. SEKAM'ın (2016) gençlik araştırmasında da ibadet amaçlı olarak gençlerin Kur'an-ı Kerim okuma durumunun diğer ibadetlere göre daha düşük olduğu tespit edilmekle birlikte ara sıra Kur'an okuduğunu belirten gençlerin oranının %57 olarak tespit edildiği gözlemlenmiştir. MAK (2017: 7) tarafından yapılan araştırmada ise düzenli aralıklarla Kur'an okuduğunu ifade edenlerin oranı %25 iken pek okumadığını ifade edenlerin oranı %32'dir. KONDA'nın (2007: 28) araştırma bulgularına göre de düzenli olarak Kur'an okuyanların oranı %26,3 iken hiç okumayanların oranı %42,5'tir. Güllü (2010: 207)'nün gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da katılımcıların %6,0'sının (18) her gün Kur'an okuduğu, %22,3'ünün (67) ara sıra okuduğu, %15,7'sinin (47) yalnızca kutsal gün ve gecelerde okuduğu, %46,3'ünün (139) hiç okumadığı, %9,7'sinin (29) ise Kur'an okumayı bilmediği ve hiç okumadığı görülmüştür. DİB'in (2014: 90) araştırmasında ise hiç Kur'an okumadığını ifade edenlerin oranının oldukça düşük (%1,8) olduğu görülmüştür.

3.3.4. Dua Etme

Dinî hayatın en karakteristik özelliklerinden olan dua (Karaca, 2017: 158), inanan insanın aşkın varlığa yalvarışı ve yakarışı; kişinin fitri eğilimi ve vazgeçilmez bir ihtiyacı ve ister kişisel isterse toplumsal olsun kâinatın derin sessizliği içerisinde kişinin cevap alabilmek amacıyla içinde hissetmiş olduğu derin bir iştiağın ifadesidir (Koç, 2003: 375). Duanın belirli şart ve zamana bağlı olmadan her şartta ve her zaman genellikle samimi olarak gerçekleştirilebilen bir ibadet olması dinî duygu ve motivasyonu daha fazla harekete geçiren bir ibadet olarak da ön plana çıkmasına sebep olmaktadır (Ayten ve Vural, 2023: 130). Bu doğrultuda araştırma kapsamında katılımcıların ne gibi durumlarda ve hangi zamanlarda dua ettikleri de tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre katılımcılardan bazılarının zaman ve mekân fark etmeksizin hep dua ettiklerini ifade ettikleri bazılarının ise dar zamanlarda daha çok dua ettiklerini belirttikleri görülmüştür. Ayrıca katılımcılardan bir kişinin de dua etmediğini ifade ettiği görülmüştür.

Duanın kendisi için aslında özel bir ibadet olduğunu belirten K1 zor zamanlarında duaya daha çok sarıldığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Eee dua da dua benim için aslında çok farklı bir ibadet, çok özel de bir ibadet ama bazen içimden gelmiyor etmek genellikle böyle daha dar zamanlarımda duaya sarılıyorum. Yani her zaman o maneviyatı yakalayamayabiliyorum.” (K1, Kadın, 23).

Katılımcılardan K7 de *“Çok üzgün hissettiğimde daha çok dua ederim, işlerimin yolunda gitmesini istediğimde ve her sabah kalktığımda aileme dua ederim.” (Kadın, 25)* diyerek daha çok üzgün olduğu durumlarda dua ettiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan K12 de zor durumlarda daha çok dua ettiğini ifade etmiş ayrıca her insanın da çoğunlukla böyle yaptığını düşündüğünü de aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

“Her insanın çoğunlukla yaptığı gibi yani zor durumlarda ve kendimi çok bunalımlı ve tehditlerin çok olduğu ortamlarda duayı daha fazla ederim. İyi olan ortamlarda şükür tehditlerin olduğu ortamda olduğu kadar sık etmem.” (K12, Erkek, 22).

Katılımcılardan K13 de insanın yapısı gereği sıkıntılı durumlarda daha çok dua ettiğini düşündüğünü belirterek sıkıntılı zamanlarda daha fazla dua ettiğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Namazlarımda dua ederim ve çok sıkıntıya düştüğüm zamanlarda genellikle dua ederim. Yani zaten yapımız gereği mutlu olduğumuz zamanlardan çok sıkıntıya düştüğümüz zamanlarda dua ediyoruz yani bende öyle.” (K13, Kadın, 23).

Katılımcılardan K14 de genellikle kötü bir şey olduğunda dua ettiğini ifade etmekle birlikte çok iyi bir şey olduğunda da dua ettiğini vurgulamıştır. Deist olduğunu belirten katılımcılardan K21 ise *“Genellikle zorda olduğumda.” (Erkek, 21)* diyerek zor zamanlarda dua ettiğini ifade ederken K23 de *“Sınav sürecine girdiğim zaman, başıma kötü bir olay geldiğinde ya da ailemden biri rahatsızlandığında namaz kılarken dua ederim.” (Kadın, 20)* diyerek zor yaşam olayları karşısında duaya başvurduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılardan K29’un sadece zor durumlar karşısında duaya başvurmanın faydacılık olduğunu düşündüğü görülmüştür. K29’un bu düşüncesi dış güdümlü dindarlıkla ilişkili olarak değerlendirilebilir. Dış güdümlü dindarlık bireylerin dinî inanç ve uygulamalarını genellikle dışsal ödüller ve faydalar elde etmek için kullanmaları olarak tanımlanmaktadır (Köse ve Ayten, 2021: 56). K29 bu düşüncesinden dolayı ibadet ettikten sonra da dua ettiğini ifade ederek az dua ettiğini de şu şekilde açıklamıştır:

“Ne sıklıkla dua ederim ya genelde şeylerde Müslümanların dara sıkıştığında dua etme şeyi var ama bende o da yok herhâlde bilmiyorum çok dua eder miyim ibadet ettikten sonra ederdim ama ibadet etmeden dua edersem sanki bi şeymiş gibi hani zoruma geldi de sana o yüzden geldim gibi olduğundan çok da değil. Az ediyorum diyelim. Çünkü ibadet etmeden eğer dua edersem böyle bir faydacılık söz konusu olur. Hak etmediğin faydayı gözetmemen lazım.” (K29, Erkek, 21).

Akşamları sık sık dua ettiğini ifade katılımcılardan K11’in de bu duruma farklı bir şekilde vurgu yaptığı görülmüştür:

“Dua eder misin dersen akşamları sık sık ediyorum yani bu her akşam olabilir belki o var yani. İşte sık sık. Şimdi durumları katmıyorum. Bunu bilerek yapıyorum. Çünkü zora sıkıştığın zaman yardım iste öyle bir güzellik yok kusura bakmasın kimse diyorum her zaman. Onun için akşamları genel iki gün hani gün belli etmiyorum yani başkaları için de hani kendim için de sağlık daha çok istiyorum, insanların sağlıklı olsun öyle yani başka da bir şey.” (K11, Erkek, 21).

Duaya dinî başa çıkma süreçlerinde başvuran katılımcıların olduğu görülmekle birlikte başa çıkma sürecinin yanı sıra her zaman ve her şartta dua ettiğini ifade eden katılımcılar da (18 kişi) dikkat çekmektedir. Buna göre katılımcılardan kimisi her gün dua ettiğini ifade ederken kimisi her gece dua ettiğini kimisi ise namazdan sonra dua ettiğini dile getirmiştir. Katılımcılardan bazıları ise kendilerini mutlu eden şeyler için şükredip dua ettiklerini ifade etmişlerdir. Duaya her zaman ve her şatta başvurduğunu ifade eden katılımcılara aşağıdaki alıntılar örnek olarak verilebilir:

“Bütün duygu durumlarımın uç olduğu noktalarda çok mutluyken çok öfkeliyken çok mutsuzken, üzgünken bütün duygu uç durumlarında ve bir sorunla karşılaştığımda özellikle ailemle ilgili bir sağlık sorunuyla karşılaştığımda ya da bir şey olduğunda bir sınav olduğunda bir olay ya da bir duygu durumu gerçekleştiğinde yani. Aslında bir şey olurken bile inşallah şu olur dediğimizde bile dua ediyoruz aslında.” (K2, Kadın, 21).

“Hep, hep yani ve şey için değil sadece hani kötüyüm iyiyim diye değil, Allah’ım çok şükür Allah’ım çok şükür hayatımdasın yani bunu da duadan sayıyorsak eğer hep dua ederim.” (K3, Kadın, 25).

“Eee her daim diyebilirim. Özellikle hastanede yani okulda olduğum süreçte işte hep böyle bir dua şeklinde. Ben dua etmeyi severim. Çünkü bir iletişim olduğunu düşünüyorum, Allah’la benim aramda o yüzden yani derdimi O’na anlatmayı ve O’ndan yardım istemeyi seviyorum.” (K6, Kadın, 23).

“Her zaman ederim ya genel düşündüğüm zaman yani bir şeyden bir şeye tedirgin olduğum zaman, heyecanlandığım zaman mesela bir en ufak şeyinden bir binaya girecekken, bir insanla konuşacakken falan aklıma geldiği sürece tabi

ki veya arabaya binerken ki zaten bunlar her zaman olduğu olan şeyler olduğu için her zaman diyebilirim. Aklıma geldiği sürece.” (K8, Erkek, 19).

“Şöyle normalde ben her namazlarımdan sonra dua ederim. Bir de yatmadan önce her gün ederim duamı. Çok sıkıldıysam, çok sıkın bir anımdaysa ya da çok mutlu bir anımdaysa da o zaman da hani şükür olarak ederim. Çok sıkın bir anımdaysa da o anda etmeye başlıyorum çünkü o da beni birazcık böyle rahatlattığını hissediyorum. Hatta birazdan biraz bayağı bir fazla yani. Çok rahatlattığı için o zamanlarda yaparım. Yani toparlayacak olursam yazmanız için çok mutlu olduğum, çok üzgün olduğum, yatmadan önce, namazlarımdan sonra diye söyleyebilirim.” (K10, Kadın, 20).

Katılımcılardan K16 da “Dua etmenin yeri ve zamanı olmadığını düşünüyorum. Aklıma geldiğinde ve eee istediğim her zaman ediyorum diyebilirim belli bir sıklığı yok.” (Kadın, 19) diyerek duanın her zaman ve her şartta yapılabileceğini vurgulamıştır. Sürekli dua ettiğini ifade eden K17 de “Sürekli aslında gün içinde sürekli yaptığım bir durum yatmadan önce de boş bulduğum her vakitte çok severim Allah’la iletişim yani birebir iletişimde olduğum o anı çok seviyorum.” (Kadın, 21) diyerek duanın Allah’la bir iletişim olduğuna da işaret etmiştir.

Katılımcılardan K18 ise her gece yatmadan önce dua etmeye çalıştığını ifade etmekle birlikte çok dertli olduğu zamanlarda dua edemediğini ancak gerçekten şükredesi geldiğinde duaya başvurduğunu da şu şekilde açıklamıştır:

“Çok dertliysem o zaman dua edemiyorum. Hani gerçekten hani bir tık şey oluyor isyan oluyor genel günlük dert niye böyle oldu bu niye böyle hani şurada mı ben hata yaptım gibi şeylere giderim arkadaşlarıma anlatırım ama böyle belli bir seviyeye düştükten sonra hani geri Rabbime dönerim hani o zaman dua ederim. Şöyle diyeyim derdim maksimum olduğunda değil hafif böyle azalmaya başladığında kendime hafif gelmeye başladığımda duamı ederim. Onun dışında her gece yatmadan önce etmeye çalışırım eğer uyuyakalmazsam dediğim gibi böyle koltukta falan onun dışında gider duamı ederim öyle uyurum. Başka namazlarda dua ederim. Öyle gün içinde durup durduk yere dua etmem. Yani gerçekten de şükür edesim geliyorsa o an gerçekten içten geliyorsa o zaman dua ederim.” (K18, Erkek, 19).

K18’in yukarıdaki ifadesi olumsuz dinî başa çıkmanın bir örneği olarak değerlendirilebilir. Kendisini çok dertli hissettiği zamanlarda dua etmemesi ve bunun bir tür isyan olarak değerlendirilmesi Tanrı ile kurulan ilişkide güvensizlik ya da çatışma yaşadığını düşündürebilir. Olumsuz dinî başa çıkmada görülen Tanrı tarafından terk edilmişlik ya da cezalandırma algısı bireylerin dünyasında suçluluk ve kabul edilememe hislerini besleyebilir. Bu tür olumsuz başa çıkma stratejileri bireylerin hem Tanrı’ya hem de dünyaya karşı daha karamsar ve güvensiz bir bakış

geliştirmesine neden olabilir (Karşı, 2021: 62). Dolayısıyla katılımcının bu ifadesi olumsuz dinî başa çıkma çerçevesinde ele alındığında Tanrı ile kurulan ilişkinin kırılma anlarında inanç sisteminin sorgulanmasını gözler önüne seren bir örnek olarak da görülebilir. Her gün dua ettiğini ifade eden katılımcılardan K19 Hristiyanlıktaki duayı da aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Her gün. Özellikle yemek yemeden önce dua ederim yani şükür duası ederim. Bu sadece tek bir dine de mensup değil tüm dinlerde var ya, ya o yüzden işte Tanrım verdiğin nimet için şükürler ederim derim. Yemeğe o şekilde başlarım. Yani her akşam günah kendi kendime günah çıkarırım. Tanrıyla sohbet yaparız biz Hristiyanlıkta öyledir o şekilde.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K20 de mutluluk içerisinde olduğunda da zor zamanlarında da dua ettiğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Yani güzel bir şey içerisinde olduğunda da ne denir ona hani bir mutluluk içerisinde olduğunda da dua ederim hani en azından bir minnettarlık duyduğumu belirtirim yani veya işte zor bir zamanda olduğumda kolaylık, güzellik dilerim öyle söyleyeyim.” (K20, Erkek, 19).

Bazı şüpheleri olmakla birlikte Tanrı’ya inandığını ifade eden K9 ise “Dua etmiyorum.” (Kadın, 19) diyerek duaya yönelik tavrını ifade etmiştir. K28 ise daha çok mutlu olduğunda dua ettiğini ve son zamanlarda mutsuz olduğu için dua etmediğini “Son zamanlarda biraz dua etmiyorum mutsuzum çünkü ama önceden ederdim. Sıkıştığım zaman ama tabi daha çok mutlu olduğum zaman dua ederim.” (Erkek, 21) diyerek açıklamıştır.

Sonuç olarak katılımcıların tamamına yakınının dua ibadetini diğer ibadetlere göre daha istikrarlı bir şekilde yerine getirdikleri ve duanın hayatlarında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Bu durum duanın şekil ve içerik açısından kuralı olmayan bir ibadet olmasıyla ve hemen her şartta yerine getirilebilmesi (SEKAM, 2016: 345) ile açıklanabilir. Bununla birlikte katılımcıların genellikle zor yaşam olayları karşısında duaya başvurdıklarını ifade ettikleri de gözlemlenmiştir. Nitekim dua kişinin yaşadığı zorluklar karşısında başa çıkma tecrübesini davranışla pekiştiren ve yaşananları anlamlandırmasına imkân sağlayan en önemli ibadetlerden birisidir (Ayten ve Vural, 2023: 129).

Ayten ve Vural (2023)’ın liseli gençler ile yaptıkları araştırma bulgularında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre gençlerin %86’sı dua ettiğini ifade ederken

%3'ü ise hiç dua etmediğini belirtmiştir. Aynı şekilde SEKAM (2016)' ın gençlik araştırmasında da gençlerin %71,2 gibi yüksek bir oranının düzenli olarak dua ettikleri tespit edilmiştir. Yavuzer, Erdem ve Açıkgöz (2018: 38) de “Üniversite Gençliğinin Din Algısı” isimli araştırmalarında gençlerin %94 gibi yüksek bir oranda sık sık veya bazen dua ettiklerini tespit etmişlerdir. Yapıcı (2012: 12)'nin gençlerle gerçekleştirdiği bir araştırmada da üniversiteli gençlerin %69,61'inin sık sık, %28,48'inin zaman zaman diğer gençlerin ise %63,82'sinin sık sık %33,12'sinin ise zaman zaman dua ettikleri görülmüştür. Güllü (2010: 198)'nün gençler üzerinde yaptığı araştırmada da katılımcıların %37,3'ünün sık sık dua ettiği, %62,0'ının sıkıntılı anlarda ve ihtiyaç duyduklarında dua ettiği, %0,3'ünün ise sadece dinî törenlerde dua ettiği, hiç dua etmeyenlerin ise %0,3 olduğu gözlemlenmiştir. MAK (2017: 22) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada da katılımcıların %75'inin çok sık dua ettiğini, %6'sının ara sıra dua ettiğini %4'ünün ise dua etmediğini belirttiği görülmüştür.

3.3.5. Tövbe Etme

İnsanlar, psikolojik yapıları gereği hata yapmaya ve günah işlemeye yatkın varlıklardır. Tövbe ise kişinin işlediği bu günahlardan arınmak amacıyla kutsal varlıktan af dilemesidir (Koç, 2005: 79). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların, olumsuz davranışlarından uzaklaşma konusunda kişinin iradesini kesin olarak ortaya koymasını ifade eden tövbeye (Karaca, 2017: 159) yönelik yaklaşımları da değerlendirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların hata ya da günah işlediklerinde tövbeye başvurup başvurmadıkları sorgulanmıştır. Buna göre katılımcıların tamamına yakınının (28 kişi) hata ya da günah işledikleri takdirde tövbeye başvurdıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Başvurum. Yani ama şöyle bunu bir daha yapmayacağım diye hani insanlar yapar hep tövbe eder, yapar tövbe eder evet Allah'ın kapısı sonsuz defa açık bu bilinen bir gerçek ancak şu da var her seferinde ben günah işliyorum Allah bana kapısını açsın diye bir şey yok. Yani bir şey gerçekten büyük bir hata olduğu zaman veya küçük bir hata onu yaptıysam ve bunun bilincindeysen tövbe ederim Allah'ım beni affet diye ve kabul olduğunu da hissederim yani oradan çıktıktan sonra o aydınlığı hisseder kalbim.” (K3, Kadın, 25).

“Tabii ki elbette çünkü biliyorum ki tövbe etmediğin zaman pişman olmadığın zaman o günahı tekrarlama şansın ihtimalin daha da artıyor. Bir de bana bu konuda motivasyon veren Peygamber Efendimizin hadisleri vardır. Aleyhissalatü Vesselam. Onlardan birisi de eğer siz günah işlememiş olsaydınız, Allah yerinize günah işleyen bir topluluk yaratır. Sonra o topluluk Allah sizi yok eder. Tüh baştan alayım, “Eğer siz günah işlemeyen bir topluluk olsaydınız, Allah sizi yok eder, sonra yerinize günah işleyen bir topluluk yaratır. O topluluk günah işler sonra günahından dolayı tövbe eder” hadisi bana tövbe konusunda motivasyon olan bir hadistir.” (K5, Erkek, 23).

“Hata ya da günah işlediğimi düşününce tabi ki çünkü insanın sığınacağı başka bir yeri yok. Ne kadar da tekrardan aynı hataları işlese de döneceğimiz yer Allah O’nun merhameti tabi ki sığınırım.” (K25, Erkek, 21).

“Tövbeye başvururum ve şundan dolayı aslında bir ne diyim nasıl desem bir mutluluk oluşur içimde şöyle bir şey var bir hadiste vardır. Kul bir şeyden pişman olduğu zaman gidip Allah’a tövbe ederse pişmanlığından dolayı sizden ee Allah’ın sevinci devesini çölde kaybetmiş bir insanın sevincinden çok daha fazla olur. Ben derim ki böyle bir Allah varsa günahlarımı sevaba da çevirir ayet var sevaba çevirir diyorum o yüzden rahatlıyorum. Yani tövbe ettikten sonra rahatlıyorum. Tövbe etmeden önce tabi ki rahatsızlanıyorum, içimde şey oluyor. Tövbe ettikten sonra rahatlıyorum.” (K26, Erkek, 21).

Katılımcılardan K9 tövbeye başvurduğunu ifade etmekle birlikte yaptığı şeyin yanlış olduğuna kendisinin karar verebildiğini de şu şekilde açıklamıştır:

“Hata ya da günah işlediğimde evet başvuruyorum. Yani genel olarak ben bir Yaraticının olduğuna inanıyorum öncelikle o yüzden yani bir tövbe değil de bunu tekrar yapmayacağımı hani bunun yanlış olduğunu en azından kendi şeyimle karar verebiliyorum.” (K9, Kadın, 19).

Katılımcılardan K13 ve K18 de düzenli olarak tövbe etmediklerini ama çok büyük bir günaha düştüklerini düşündükleri zaman tövbeye yöneldiklerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Evet yani düzenli olarak yapmam ama çok radikal bir günaha düştüğümü düşündüğümde çok yani dönerim tövbeye.” (K13, Kadın, 23).

“...hani sigara, alkol ya da ne bileyim saçma bir hareket işte belirli sınırları aşmak işte ne bileyim domuz etidir bir şey yediğimden hani o zaman tövbe ederim. Onun dışında tövbeyi pek kullanmam. Hani tövbe estağfurullah vardır hani büyük bir şey dersin falan o zaman derim. Hani onu tövbe sayarsak öyle ama gerçek tövbe deyince benim aklıma hani yaptığım bir şeyden gerçekten pişman olmak geliyor. Hani öyle bir şey şu an yaptığımı düşünmüyorum sadece hani ibadetlerimi yerine getirmediğim zamanlar oldu hani bunlar içinde tövbe etmedim açıkçası.” (K18, Erkek, 19).

Katılımcılardan K19 da günah çıkarmanın amacının zaten o olduğunu belirterek günahlarını dua ederek, iyilik yaparak ve oruç tutarak çıkardığını da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Tabi zaten günah çıkarmanın amacı odur aslında. He ama ne vardır ben birini çıkartmak zorunda değilim tabi komünyon almak için şarap ve ekmek almak için onu çıkartmak zorundasınız ama ben evde kendi kendime günahlarımı söylüyorum. Bunun için dua ediyorum ya da bir iyilik yapıyorum birisine ya da oruç tutuyorum. Oruç tutarak yapıyorum.” (K19, Kadın, 23).

Sonuç olarak katılımcıların tamamına yakınının tövbeye başvurdukları görülmekle birlikte din değiştirdiğini ifade eden K20 ve Deist olduğunu belirten K21’in tövbeye yönelik yaklaşımları tespit edilememiştir. Katılımcıların tamamına yakının hata ya da günah işlediklerinde tövbeye başvurdukları şeklindeki bu araştırma bulgusunun daha önce yapılan bazı araştırmalarla da farklılaştığı ifade edilebilir. Örneğin Seriner (2019: 70) “Ergenlerde Günah ve Suç Algısı, Günahkarlık ve Suçluluk Duygusu Üzerine Bir Araştırma” isimli araştırmasında gençlerin yalnızca %7,1’inin (27 kişi) hatalarını telafi etmek üzere dua ve ibadetlere yöneldiğini tespit etmiştir. Koç (2002: 92)’un “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri” isimli araştırmasında ise düzenli olarak tövbe eden ergenlerin oranı %22,75 (91) iken ara sıra tövbe edenlerin oranı %34,5 (138) ve az derecede tövbe eden ergenlerin oranı ise %42,75 (171) olarak tespit edilmiştir. Oktay, Eygü ve Haksever (2023: 93)’in, “Üniversite Gençliğinde Günah Algısı” isimli 575 katılımcıyla gerçekleştirdikleri çalışmada ise katılımcıların %3,7’si günah işlediğinde pişman olur tövbe ederim düşüncesine hiç katılmadığı, %4,5’i katılmadığı, %9,7’sinin kararsız olduğu, %25’inin katıldığı ve %57’sinin ise günah işlediğinde pişman olur tövbe ederim düşüncesine tam olarak katıldığını belirttikleri görülmüştür. Yavuzer, Erdem ve Açıkgözün (2018: 35) “Üniversite Gençliğinin Din Algısı” isimli araştırmalarında ise %94 oranında katılımcının sık sık veya bazen de olsa işledikleri günahlardan pişmanlık duyduklarını dile getirdikleri görülmüştür. MAK (2017: 28) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da “Günah işlediğinizde pişman olur musunuz” sorusuna katılımcıların %90’ı evet demiştir. Söz konusu araştırmalarda pişmanlık duygusunun doğrudan tövbeyle ilişkilendirilmediği görülmekle birlikte araştırmada elde edilen verilerle dolaylı şekilde benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

3.4. Duygu Boyutu

Dinî kimlik, yalnızca bireylerin inanç sistemini ve dinî uygulamalarını değil, aynı zamanda duygusal yönünü de kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. İnsanlar dinî inançlarını sadece bir düşünce sistemi olarak değil aynı zamanda güçlü duygularla da deneyimlerler. Nitekim bir kişinin dindarlık algısı, huzur, güven, korku, aidiyet veya umut gibi duygularla da şekillenebilmektedir. Dolayısıyla dinî inançların yalnızca bilgiye dayalı ve zihinsel yönden akli birtakım önermeler şeklinde algılamasının kişiye tatmin sağlamadığı; bu bilgilerin davranışlarla bütünleşip duygu oluşturarak ruhsal bir ferahlık ve iç huzur sağladığında anlam kazandığı ifade edilebilir (Apaydın, 2003: 10). Bu nedenle dinî kimliği anlamaya çalışırken duyguların rolünü göz ardı etmek, eksik bir bakış açısına neden olabilir. Dinî tecrübe boyutu olarak da isimlendirilen duygu boyutu kişinin yaratıcıyla iletişim sürecinde deneyimlediği huzur, huşu, korku, sevgi gibi duyguları kapsamakta ve genellikle ibadet esnasında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte duygu boyutu sadece ibadet esnasında değil farklı durumlarda da söz konusu olabilmektedir (Köse ve Ayten, 2021: 114). Bu bağlamda araştırma kapsamında dinî kimliği daha bütüncül bir şekilde ele almak için duygu boyutu incelenerek dinin katılımcılar üzerinde uyandırdığı duygular da tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların tamamına yakınının (28 kişi) dinin duygularını etkilediğini ifade ettikleri ve öne çıkan duyguların ise “huzur”, “umut”, ve “güven” gibi duygular olduğu görülmüştür.

Katılımcılardan bir kısmı dinin duyguları üzerindeki rolünü ibadetler üzerinden açıklayarak ibadetlerini yerine getirmenin kendilerine huzur verdiğini belirtmiş ve dinî sorumluluklarını yerine getirdikleri zaman da iyi hissettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“...insan yani şey namaz kıldığı zaman böyle bir mutluluk huzur falan geliyor yani vardır.” (K14, Erkek, 21).

“Mesela dinî yükümlülükleri yaptığında insana bir rahatlama gelir. Sonuçta yapman gereken bir görev bir azim ile onu açıyorsun, yapıyorsun, bir rahatlama hissi geliyor ister istemez. Doğru yolda olduğumu hissediyorum. Topluma daha yararlı bir insan olduğumu hissediyorum. O yüzden dine uyduğumda da tabii ki kendimi daha iyi bir insan olarak hissetmeye başlıyorum.” (K15, Erkek, 20).

“Dinî işler yapmak duygularımı etkiler. Bir daha soruyu alabilir miyim? Din duygularınızı etkiler mi, ibadet halindeyken etkiler. Onun dışında dertliysem hani duamı etmek iyi gelebilir böyle etkiler. Dediğim gibi hani namazımı düzgün kıldığımda iyi hissettiriyor. Duamı ederken hani şöyle oluyor atıyorum direkt uyumaya çalışcam hani belli bir şeyim olmuyor ama karanlıkta dua mı edip yattığımda duanı ettin artık geri yani dalmak kaldı, uykuya dalmak kaldı oluyor. Öyle yani iyi hissettirir genelde ibadetlerimi yapmak.” (K18, Erkek, 19).

“Mesela kötü durduğum durumlarda bir Göklerdeki Pederimiz okursan işte mesela Elhamdülillah gibi oluyor ya onun rahatlığını yaşıyorsun sende yaşıyorsundur o şeyi yaşıyorum o huzuru yaşıyorum o yönde duygularıma etki ediyor. İyi hissediyorum yani gerçekten mutluyum. Ee şey olarak yani en azından ibadet ederken huzurlu hissediyorum dediğim gibi.” (K19, Kadın, 23).

“Evet yine manevi açıdan düşünüyoruz gibi oluyor aslında. Bir iç huzuru katıyor tabi ki din özellikle dua ederken bu secde anı olur ya hani Allah’la baş başa kaldığını böyle iliklerine kadar hissedersin. Orada hissettiğin duyguların tarifi yoktur zaten bence.” (K24, Kadın, 23).

Araştırmalarda da dinin hayata anlam ve amaç kazandırma güçlü bir etkiye sahip olduğu, dinsel deneyimlerin bireylere mutluluk verdiği ve dinî inanç ile ibadetlerin içsel huzura ulaşmada önemli bir rol oynayarak bireysel kontrol duygusunu ve iyimserliği arttırdığı özellikle vurgulanmaktadır (Yapıcı, 2021: 91).

Dinin kişiye güven verdiğini bunun insanın iki temel ihtiyacından biri olduğunu düşünen K16 da bu durumu *“Dinin bir amacı da budur. Çünkü insan dünyaya geldiğinde bir inanmak, bir de güvenmek iki tane şeye ihtiyacı vardır zaten bunun bir ilk olarak annelerimiz bize sağlıyor. Sonra büyüdükçe tabi ki işte din, Allah arasındaki o şeyi bilmek, görmek bizi şey yapıyor. Evet etkiliyor.” (Kadın, 19)* demek suretiyle açıklamıştır. Dinin kendisine huzur sağladığını belirten K13 de dinin aynı zamanda güvende hissetmesini sağladığını da *“Yani huzuru sağlıyor, güvende olmamı hissediyor açıkçası sınırlar olduğunda bir yerde, bir hayatta yani belirli ölçüde gerekli sınırlar olduğunda kişiye güven sağlıyor zaten böyle diyebilirim.” (Kadın, 23)* diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K17 de dinin kendisine *“iç huzuru” (Kadın, 21)* verdiğini belirtmiştir. Benzer şekilde konuyla ilgili nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen diğer bir çalışmada da katılımcıların çoğunluğunun dinin rahatlık ve huzur kaynağı olduğunu belirttikleri görülmüştür (Çalışkan Baran, 2024: 80). Katılımcılardan K20 de artık kendisini Müslüman olarak tanımlamasa bile Allah’a inanmanın duygularını etkilediğini ve kendisine güven hissi verdiğini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Din duygularımı etkiler yani şöyle söyleyeyim bir Allah’a inanmak bana çok hani bir yere sığınmışım hissi verir böyle güvende olduğumu hissini verir öyle söyleyeyim. Evet o hiç değişmedi yani ve umutsuzluktan, karamsarlıktan hep kurtulmamı sağlayan bir şey olmuştur.” (K20, Erkek, 19).

Güven kişinin yaşamla kurduğu ilişkinin temel taşlarından biridir ve din bu temel ihtiyaca güçlü bir şekilde yanıt vermektedir. Dinsel yaşam, Tanrı’nın güvenilir varlığının bir yansıması olarak insanlara dinginlik ve emniyet sağlamaktadır (Koç, 2018: 27). Bu bağlamda katılımcıların bu ifadelerinin Frankl’ın dinin insana “başka hiçbir yerde bulamayacağı bir güvenlik duygusu” (Aytan, 2021: 164) sunduğu yönündeki görüşüyle örtüştüğü de ifade edilebilir.

Katılımcılardan K4 dinin kendisine huzur sağladığını ve kendisini kabullenmeyi kolaylaştırdığını *“insana daha huzurlu hissettirdiğini düşünüyorum yani o yüzden duyguları da etkiliyor otomatik olarak. Yani kendimden şikayetçi olduğum konuları da doğru bir inançla kendim de kabullenebilmeni sağlıyor bence. Ya ben çok başarılı olamasam da bu konuda yani etrafımda görüyorum ondan. Yani kendini kabullenmeyi de kolaylaştırıyor bence”* (Kadın, 22) diyerek açıklamıştır.

Kendini kabul bireyin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini gerçekçi bir şekilde tanınması, kendine güvenmesi ve kendine saygı duymasıyla ilgilidir. Bu bağlamda kişinin kendisini olduğu gibi algılaması, benimsemesi ve içsel bir uyum içinde olması ön plandadır. Ayrıca kendini kabul etmek bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde de temel bir adım olarak görülmektedir (Topses, 2013: 62) Dindarlığın da kişinin kendini kabul etme sürecine farklı şekillerde katkı sağlayabileceği ifade edilebilir. Dinî inançlar bireyin kendini yargılamaktan ziyade anlamaya ve bağışlamaya yönelmesine yardımcı olabilir. Örneğin birçok dinde affedicilik ve koşulsuz sevgi kavramlarının vurgulanması bireyin kendi eksikliklerini daha şefkatli bir bakış açısıyla değerlendirmesini kolaylaştırabilir. Bu durumda kişinin psikolojik iyi oluşunu destekleyerek iç huzurunu arttırabilir. Hayta (2000: 500)’nın İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında da bu durumu destekleyen verilere ulaşıldığı katılımcıların namaz, dua ve tevbe ibadeti ile kendini ifade eden, kendini kabullenen, kaygıdan uzak, etkin, sosyal ve sorumluluğunun farkında olan bir birey durumuna geldiği ve kendini gerçekleştiren insanların özelliklerine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Aytan (2005: 200)’nin üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmada ise dindarlığın etki boyutu ile kendini

gerçekleştirmenin kendini kabul boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu etki boyutu yönünden dindarlıkları yüksek olanların, kendilerinin olumlu veya olumsuz özelliklerini kabul etme eğiliminde olmadıklarını göstermektedir. Araştırmacıya göre bu durum bireylerin sahip oldukları olumlu veya olumsuz özelliklerini aşkın/transandantal olana atfetmeleriyle (kader anlayışı vs.) ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcılardan K6 ise dinî vecibeleri yerine getirdiği takdirde mutlu olduğunu belirtmekle birlikte *“Yapamadığım durumlarda içimde bir sıkıntı oluyor genelde bir şeyler eksik yapmışım gibi hissediyorum”* (Kadın, 23) diyerek yapamadığı durumlarda sıkıntılı hissettiğini ifade etmiştir. K10 da dinin kendisini iyi hissetmesini sağladığını ifade ederek kötü hissettiği durumlarda dinden uzaklaşmış olduğunu *“Kötü hissettiğim zamanlarda da zaten genelde bundan uzaklaşmış oluyorum. O yüzden böyle yani manen uzaklaştığım için o konuda beslemeye çalışıyorum”* (Kadın, 20) diyerek açıklamıştır. Katılımcılardan K23 de ibadetlerini yaptığı zaman huzurlu hissettiğini ifade etmekle birlikte dine uygun olmayan bir şey yaptığında kötü hissettiğini *“Yani nasıl diyeyim bir işe kalkışırken falan eğer kötü bir şeyse haram helal açısından bakıyorsam kötüsünü yaptysam kötü hissederim tabi ki de. Kendimi rahatsız hissederim. Eksik hissederim”* (Kadın, 20) diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K28 de dine bağlı olduğu sürece mutlu olduğunu uzaklaştığında ise üzgün hissettiğini ifade etmiştir.

Kişinin dinî emir ve yasaklara uymakta zorlanması veya çeşitli ihlallerde bulunması onda gerginlik, ruhsal açıdan rahatsızlık ve nihayetinde de suçluluk ve günahkarlık duygusunun oluşmasıyla sonuçlanabilmektedir (Apaydın, 2003: 189). Bu durum bireylerin dinî inançlarını içselleştirmiş olmalarının ve bu inançları yaşamlarında kullanmalarının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Bayyığıt (1989: 94)’in üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği araştırmasında da gençlerin inandıkları halde namazlarını kılmamalarının kendilerine manevi açıdan huzursuzluk ve üzüntü verdiğini, bu durumdan rahatsız olduklarını hatta suçluluk kompleksine girdiklerini belirttiği görülmüştür.

Katılımcılardan K22 de dinin kendisini güçlü hissettirdiğini *“Etkiler. Yani her türlü bağlı olduğun din ve o dine bağlı olarak ettiğin dualar seni güçlü hissettirir. Kendini yalnız hissetmiyorsun daha güçlü hissediyorsun. Zor durumda kaldığında kimse yanında olmasa da bir gücün yanında olduğunu hissediyorsun”* (Kadın, 20) şeklinde ifade etmiştir.

Aynı şekilde dinin kendisini güçlü hissetmesini sağladığını ifade eden K26 da bu durumu “*ben din sayesinde var olan yöneldiğim şey sayesinde belki var oldum önceden çok daha böyle açıkçası pısrık bir insandım çok böyle korkardım her şeyden insanlardan hayır diyemezdim şey yapamazdım ama bu dinden sonra bana sanki böyle bir güç bir cesaret geldi gibi düşünüyorum. Din sayesinde güçlü olduğumu hissettim hala da hissediyorum şükürler olsun*” (Erkek, 21) diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K2 dinin kendisine umut ve öfke verdiğini belirtirken K6’da dinin kendisini umutsuzluktan kurtardığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri aşağıdaki şekildedir:

“Bir kere yalnız hissetmiyorum, Allah var. Yani umut veriyor. Öfke veriyor bu iki duygunun da bir insan için en önemli olan şeyler olduğunu biliyorum. Eğer bir İsrailiye öfkelenabiliyorsam eğer bir Çinliye öfkelenabiliyorsam.. Öfkeyi ve merhameti İslam vermiyorsa dönüp bir içimize bakmamız lazım. İsmet Özel’in bir sözü var: Bize lazım olan soylu bir öfkedir.” (K2, Kadın, 21).

“Duygu şöyle çok umutsuzluğa düştüğüm durumlarda her zaman şey diyorum, bir çıkış yolu vardır, Allah bir yol gösterir mutlaka deyip tekrardan işte umudumu kazandığım durumlar oluyor yani bu şekilde etkiliyor genel olarak.” (K6, Kadın, 23).

Katılımcıların dinin kendilerine umut verdiği yönündeki yukarıdaki ifadelerinin literatürde din ile umut arasındaki sıkı ilişkiyi destekleyen bir görüş olduğu ifade edilebilir. Nitekim Ludwig Feuerbach (1804-1872, Akt. Bahadır, 2021: 96), “Umudun olduğu yerde mutlaka din de vardır.” şeklinde özetlenebilecek görüşü ile umut ve din arasındaki ayrılmaz bağlantıyı vurgulamaktadır. Ünal (1998: 157-156)’ın konuyla ilgili araştırmasında da katılımcıların %85,7 (348 kişi)’sinin her şeye gücü yeten Allah’ın kendileri için güç, güven ve umut kaynağı olduğunu ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca katılımcıların dindarlık seviyelerinin yüksekliğine paralel olarak umut seviyelerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcılardan K25 de dinin duygularını etkilediğini ifade ederek duygunun zaten din için çok önemli olduğunu düşündüğünü de aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Din duygularımı etkiler tabii ki. Zaten duygu olmazsa şahsen ben dinden bir şey anlamam. Din sadece mesela namaz, namazdan örnek vererek açayım namaz kılarken duygu olmazsa o namazın içinde bir bağ olmazsa Allah’la duygusal olarak o namaz sadece yat kalktan ibarettir ya da oruç ibadeti sen oruç ibadetini sadece sabah ağzını oruçlu olarak kapatıp akşama kadar açmamak anlarsan bu sadece orada aç kalmanla sonuçlanır. Hani Allah katında bir önemi yoktur. Onu

gerçekten Allah'ın rızasını gözeterek yapmanın asıl önemi vardır diye düşünüyorum.” (K25, Kadın, 21).

K25'in yukarıdaki ifadesi dinin bireyde yalnızca ritüel ve davranışsal boyutla sınırlı kalmadığını aynı zamanda duygusal bir deneyim sunduğunu da ortaya koymaktadır. Dindarlık yalnızca dışsal ibadet pratikleriyle sınırlı kalmayıp, bireyin içsel motivasyonlarını, duygularını ve inançlarını içeren çok boyutlu bir yapıdır. Katılımcının vurguladığı duygusal bağ içsel bir dindarlık göstergesi olarak da değerlendirilerek Allport'un “iç güdümlü dindarlık” kavramıyla açıklanabilir. Allport'a göre iç güdümlü dindarlığa sahip birey, dinini sever ve gönülden yaşar; inancını tamamen benimseyerek ona uygun bir yaşam sürmeye çalışır. Böyle bir birey için din, diğer ihtiyaçları yönlendiren temel bir motivasyon kaynağına dönüşerek kendi başına bir amaç haline gelir (Holm, 2018: 116).

Katılımcılardan bazıları da dinin anlam kazandırıcı yönüne vurgu yaparak kendilerini iyi hissettirdiğini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Yani bence eğer din olmasaydı yaşamamın da çok bir anlamı olmazdı diye düşünüyorum, inanç yani herhangi bir canlıdan farksız olmazdı diye düşünüyorum. O yüzden din bence öteki hayat için de hani bir ölümden sonrası için de bir hayat vaat ettiği için kendimizi daha iyi hissettiriyor ya da dünyadaki adaletsizliklerin falan işte ahiret inancıyla bence şey insanı daha iyi hissettirdiğini düşünüyorum.” (K1, Kadın, 23)

“Elbette en zaten hani uı bunu ateistler bile inanmadıkları halde bile kabul eder ki zaten dinin ahiret boyutu olduğu için hani insanı en rahatlatan şeydir. Başımıza bir musibet geldiği zaman sabrederiz böylece bu terakkimize sebep olur. Bir sevinç geldiği zaman da şükrederiz. Hani bu da aynı şekilde yani her durumda insanın rabbiyle bir bağlantısı olduğu için elbette her halükârda mutlusun, üzüntülüken de bile garip bir şekilde mutlusun mutluyken bile hani uı biliyorsun ki bu bitecek ve ona göre kendini tanzim edersin hani şey kendini kibre kaptırmazsın manasında.” (K5, Erkek, 23).

“Ne gibi bir etkileme olabilir. Şöyle bir kere bir boşluk duygusundan kurtarır insanı bence bu genel olarak hani hep din derslerinde de bize gösterilen bir şey ama bence bu çok doğru hani dedim ya daha öncesinde de bazen oluyor kendimi çok bir konuda eksik hissediyorum ve o zamanlar gerçekten böyle duygusal bir yorgunluk bir çöküntü hali de çok fazla oluyor böyle doluluk gibi oluyor ama ne zaman ki kendimi bu alanda tekrardan böyle ufak ufakta olsa beslesem beni çok çok daha rahat hissettiriyor o yüzden ve iyi hissettiriyor. Evet güzel bir etkisi var diyebilirim.” (K10, Kadın, 20).

“Kendi üzerimden ise mesela eski hayatıma döndüğüm zaman her zaman hayatımda yani dini güzel yaşamadım, elimden geleni yapmadığım zamanlarda hayatımda hep bir noksanlık vardı. Hep bir boşluk vardı. İlerleyen zamanlarda

bunu neyle dolduracağımı bilmiyordum. Fakat işte Allah bir yol açarak dinle doldurmamı bana gösterdi ve dinle doldurduğum zaman artık mesela güne daha mutlu, daha pozitif uyanmaya başladım. Daha hayatım anlamlı, güzel, etkili geçmeye başladı.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcılardan K30 da dinin kişinin başına gelenleri anlamlandırmasına imkân sağladığına işaret etmiş ve duygular üzerindeki etkisini de aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Yani evet işte mesela işte sürekli bir şükür halinde yani hep bir başımıza geleni aslında ceza olarak değil de bu bize bir sınav gibi gördüğümüzde bence çok da büyük yıkımlar olmaz bir insanda bence hani diyorlar ya işte depresyon falan filan bunlar gibi etkileri bence inanç belirler yani inancı olan bir insan bu kadar düşmez yani bu kadar çok kahrolmaz diye düşünüyorum.” (K30, Kadın, 23).

İnsan anlam arayan bir varlıktır; günlük hayatta yaşadığı olaylara anlam atfeder ve bu anlam tehdit edildiğinde veya kaybolduğunda yeniden inşa etme sürecine girer. Çünkü kişi hayatındaki anlam örüntüsüyle yaşamının gayesini ve değerini şekillendirir. Bu bağlamda dinin sunduğu anlam çerçevesi kişi için hem kimlik inşasında hem de geleceğe yönelik umut ve iyimserlik geliştirmede önemli bir referans noktası olarak görülebilir. Dinî bir kimliğe sahip bireyler kim oldukları, bu dünyadaki amaçları ve gelecek beklentileri konusunda dinî perspektifler doğrultusunda anlam oluşturabilirler (Ayten ve Vural, 2023: 61). V. Frankl da tam olarak açık bir şekilde olmasa da dinî ve manevi değerler ile Allah inancını anlamın zirvesine yerleştirmektedir (Bahadır, 1999: 21). Bahadır (2021: 176) konuyla ilgili bir araştırmasında dindarlık düzeyi ile anlamlılık düzeyi arasında karşılıklı ve tutarlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda yüksek dindarlık düzeyine sahip olan bireylerin aynı zamanda yüksek anlamlılık düzeyine de sahip oldukları görülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların dinin anlam kazandırıcı yönüne vurgu yaparak, kendilerini iyi hissettirdiğini ifade etmeleri dinin bireyin psikolojik iyi oluşu üzerindeki olumlu etkilerinden biri olarak da değerlendirilebilir.

Katılımcılardan K9 ise dinin duygularını etkilemediğini “benimkini etkilemez genel olarak duygularımı” (Kadın, 19) diyerek ifade etmiştir. Deist olduğunu ifade eden K21 de deizm’in duygularını çok etkilemediğini “Duygularımı pek etkilediğini söyleyemem yani dönüp baktığımda sadece artık daha geniş bir görüşle bakabiliyorum ama bu dinle alakalı değil de ailemin baskısından biraz kurtulmamla alakalı olabilir.” (Erkek, 21) şeklinde açıklamıştır. Dinin duygularını etkilemediğini belirten katılımcılardan K29

ise dinin ahirete yönelik anlatılarının güven verebileceğini vurgulamakla birlikte bunun günlük hayatı çok etkilemeyeceğini düşündüğünü de aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Yani ölüm etrafımızda var ve öldükten sonra dinin anlattıklarına göre belirli bir şey var bundan bir güven var sadece güvence olabilir veya bir bilgi var ama o kadar yani çok günlük hayatı etkileyeceğini düşünmüyorum böyle bi şeyin. Ya din etkiler tabi ama o kendine güven gibi değil de daha çok hani bunu bir süreç olarak düşündüğümüzde sürecin sonunun güveni. Yani çok bu sorunun cevabı değil gibi galiba öyle mi bilmiyorum.” (K29, Erkek, 21).

Sonuç olarak katılımcıların cevapları genel olarak değerlendirildiğinde dinin kendilerinde olumlu duygular uyandırdığı, güven, huzur, umut ve kendini kabullenme gibi olumlu duygularını pekiştirdiği aynı zamanda psikolojik iyilik hallerini sağlamada önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Dinî pratikleri yerine getirmenin iç huzuru kazandırma etkisinin olduğunu da görülmüştür. Dinî ritüeller ve ibadetler aynı zamanda bireylerin yaşamlarına anlam katarak sıkıntılı zamanlarda ruhsal durumlarını iyileştirme, kendilerini daha güçlü hissettirme işlevi görebilmektedirler. Bununla birlikte dinî sorumlulukların yerine getirilmemesinin bazı katılımcılar üzerinde olumsuz duygular oluşturduğu da dikkat çekmektedir.

3.5. Bilgi Boyutu

Katılımcılardan yalnızca bir kişinin dinin bilgi boyutuna vurgu yaptığı görülmüştür. Buna göre dindarlığı kişinin mensubu olduğu dinin gerekliliklerini bilmesi olarak da tanımlayan K9’un ifadesi şu şekildedir:

“Bence dindarlık insanın mensubu olduğu dini biraz da saygı çerçevesinde yani onun gerektirdiği şeyleri yapmasıdır ve bilmesidir yani en başta bilmesidir. Her şeyi detaylı bir şekilde.” (K9, Erkek, 19).

Katılımcının yukarıdaki ifadesi Glock ve Stark’ın beş boyutlu dindarlık modelindeki bilgi boyutuyla uyum göstermektedir. Söz konusu modelde bilgi boyutu kişinin mensubu olduğu dine ilişkin inanç esaslarını ve uygulamalarına dair sahip olduğu bilinç düzeyini ifade etmektedir. İnançla ilgili bilgilerin bilinmesi gerektiğinden bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Glock, 1972, Akt. Yıldız, 2001: 30).

3.6. Ahlak Boyutu

Kişinin düşünce ve davranışlarını şekillendirmesine olanak sağlayan kişiye bir dünya görüşü ve bir kimlik sistemi sunan dinin aynı zamanda sevgi, saygı, hoşgörü, kardeşlik ve barış gibi değer ve erdemleri insanlara kazandırmayı amaçlayan bir ahlak sistemine sahip olduğu ifade edilebilir (İncedal, 2019: 11). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların ahlaki değerlerini dinî inançlarıyla ilişkilendirip ilişkilendirmedikleri de anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların tamamına yakınının (29 kişi) ahlaki değerlerin dinî inançlarla bağlantılı olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıda yer alan ifadeleri örnek olarak sunulabilir:

“Evet, yani dini ahlaki olan her şeyin aslında dinin emri olduğunu düşünüyorum. (K1, Kadın, 23).”

“Var tabii ki insanın ahlaki gelişiminin inancıyla alakalı olduğunu düşünüyorum. Ama eğer inancını güzel gösterip ahlakında bir sorun varsa o kişinin de yine inancıyla alakalı olmadığını düşünüyorum hani kişinin nefsi iradesi olduğu için hani ikisini bilip yapmıyorsa bu onun kötülüğüdür, ikisini bilip yapıyorsa bu onun iyiliğidir dengesiz davranıyorsa yine ona kalmış bir şeydir ama yani birbirlerini etkilerler. Bizde sevap anlayışı var yani o kişi bunu yaptığında değmiyor ama hani neyse ya biz yapalım bize yakışan bu bir Müslümana yakışan bu davranışı oluyor ya o yüzden işte insan ister istemez şey yapıyor. Sünnet-i Seniyye var gülmek, sadaka vermek, yardım etmek insanlara selam vermek vesaire bunlarda sünnet-i seniyyeden geliyor yine davranış olarak bunun dışındakilerin de yine insanların hani bu ikisi dışında geriye kalanlarında nefisle alakalı olduğunu düşünüyorum. Bir insan ne kadar yapabiliyorsa yani Hz. Ömer’in öfkesiyle Hz. Osman’ın öfkesini bir tutup işte Hz. Osman’ı Hz. Ömer’den daha güçlü göstermek yanlış olur. O onların bünyesiyle alakalı.” (K2, Kadın, 21)

“Nasıl bir ilişki eşit tek taraflı ilişki mi ne derlerdi ona elbette vardır. İnancım yönünde ahlakımı düzenlemeye çalışırım. İnancımın belirlediği ahlak kurallarına uymak, uyumayı tercih ederim. İnançsız bir insanın mutlak bir ahlak yasası olmadığı için tabii ki bir Müslüman yaptığı her harekette İslam’ın çizdiği ahlak yasalarına uyması gerekir.” (K5, Erkek, 23).

“Var dinin, inançlarımın bana gösterdiği kurallara göre hayatıma dikkat ediyorum davranışlarımı ona göre şekillendiriyorum. Dinimizin bunların (yardımlaşma, diğerkâmlık, affedicilik, güvenilir olmak) hepsinin içinde bulunduğu bir hoşgörü dini olduğunu düşündüğüm için bütün güzel özellikleri içinde barındırıyor ve insanları iyiyi öğütülüyor, iyi olan her şeyde dinin etkisi olduğunu düşünüyorum.” (K7, Kadın, 25)

“Var ahlaki değerlerim zaten olu.. Yani tamamen belki oluşmuş diyemem ama oluşurken din birinci rolde gibi bir şey oluyor benim için.” (K8, Erkek, 19).

“Var. Ahlaki değerlerken bu işte dürüstlük vesaire gibi konuşuyoruz sanırım bizim yani inandığımız dinde de olan şeyler bu tür ahlaki değerler etik hatta şeyler çerçeve. O yüzden var, aralarında bir ilişki var mıydı dediniz değil mi, var.” (K10, Kadın, 20)

“Tabii ki de var çünkü benim ahlaki değerlerimi dinim belirler neticede. O yüzden tabii ki de var.” (K12, Erkek, 22).

“Var evet. Ahlaki değerlerimi de çoğunlukla dinim hasebiyle öğrendiğim için yani direkt bağlantılı oluyor zaten. .. E yani yine ahlaki değerlerimi de dinden öğrendim. Yani dini temel olarak öğrendim. O yüzden öyle direkt bağlantılı olarak görüyorum. İnsanların standart düzgün yaşama, toplumda veya kendi içinde düzgün yaşaması için konulmuş standartlar olarak görüyorum ahlaki değerleri. Dinde benim yaşantımın büyük bir ölçüsünde olduğu için ahlaki değerlerimi de bu şekilde etkiliyor.” (K13, Kadın, 23).

“Dini inançlarım ahlakımı tabii ki etkiliyordur dinim hani sonuç olarak ben bir şey iyi mi kötü mü diye baktığımda sevap günah kısmı devreye girer. Hani ahlak deyince de hani bilmiyorum dinle bağlantılı benim için gayet. Hani benim için ahlaki olarak yanlış olan bir şey yani dinen de yanlıştır. Hani tasdikler öyle diyebilirim.” (K18, Erkek, 19)

“Çoğu ahlaki değeri bize İslamiyet’in kattığını düşünüyorum yani. İslam’dan önceki toplumların hallerini görüyoruz yani baya. Ya belki yardımlaşma vardı ama saygı yoktu belki. Düzenliyo bence daha ileri bir boyutta kazandırıyor. Doğru bir şekilde ilerleme kaydedilirse ama.” (K24, Kadın, 23).

“Dini inançlarımla ahlaki değerlerim arasında kesinlikle bir ilişki vardır. Zaten ahlak da dinin içinden benim inandığım dinin içinden çıkar. Ahlak olmazsa din de bence bir yere kalmaz. Çünkü Efendimize gönderilen en büyük iki mucize baktığımız zaman bir Kur’an iki ahlaktır. Yani ben size ahlaki tamamlamak için gönderildim diyen bir din önderimiz var.” (K25, Erkek, 21).

Yukarıdaki katılımcıların ifadelerinde de görüleceği üzere din ile ahlakın birbiriyle iç içe olduğu belirtilebilir. İman ve ahlak arasında birbirini besleyen, destekleyen, tamamlayan ve geliştiren güçlü bir etkileşim bulunmaktadır (Çetin, 2021: 88). Dinin güzel ahlakı tesis etme amacında olduğu Hz. Muhammed örneğinde de açıkça görülmektedir. Bu bağlamda ahlaki değerler bir Müslümanın temel nitelikleri arasında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ahlaki alanda yaşanan bir zayıflama, doğrudan dinî yaşamı ve Müslüman kimliğini etkileyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Zira Müslüman toplumların oluşum sürecinde din ile ahlakın karşılıklı

etkileşimi Müslüman kimliğinin belirleyici özelliklerinden biri olarak ön plana çıkmıştır (Yapıcı, 2006: 231).

Katılımcılardan K16 da din olmasa bile insanların ahlaklı olması gerektiğini ancak dinin de bu durumu desteklediğini belirtmiş din ile ahlak arasında ilişki gördüğünü de aşağıdaki şekilde vurgulamıştır:

“Evet tabi ki var. Zaten din de dediğim gibi ahlaklı bir hayat sürmemizi istediği için zaten genel olarak bakıldığında da ahlak kuralları top.. düzenli bir toplum için var. Yani yazılı bir şey değil ama yüzyıllardır bize verilen, getirilen bir şey. Tabii ki ilişkisi var.” (K16, Kadın, 19).

Deist olduğunu ifade eden K21 de din ile ahlak ilişkili gördüğünü *“Evet bağlantılandırıyorum. Gerçekten din bu konuda çok iyi bir şey yani insanlara bir düzen getiren bir şey ama sadece dinin böyle atadan kalma bir şey olarak devam etmesine karşıyım. Yoksa din güzel bir şey.” (Erkek, 21)* diyerek ifade etmiştir. Ahlaki ilkelerin dayanakları arasında akıl, sezgi ve duygu gibi unsurlar yer almakla birlikte en köklü ve en belirleyici kaynak olarak din öne çıkmaktadır. Nitekim dinî etiğin temelinde insanın Tanrı’nın rehberliğine muhtaç bir varlık olduğu inancı yer almaktadır (Aslan, 2024: 507).

Katılımcılardan K19 ise ahlakın çok farklı bir şey olduğunu kişinin ahlaklı olmak için dine ihtiyacının olmadığını ancak dindar olan bir kişinin de kesinlikle ahlaklı olması gerektiğini düşündüğünü belirterek dinin ahlakını etkilediğini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Ahlak çok farklı bir şey ya. Tabi ki ahlak hani din bak şöyle bir muhabbet var dindarsan ahlaklı olmak zorundasın ahlaklı olmak için dine ihtiyacın yok ama dindar olacaksan da ahlaklı olmak zorundasın. He ahlakım var mı var bazı etik olan şeyleri etik olmayan şeylerden ayırt edebiliyorum. Bu ahlak şey bir ahlak yani biraz Kant ahlakı işte yalan söyleme, şey yapma, başkasının malını çalma o yönde dinimin etkilediğini düşünüyorum çok etkiliyor.” (K19, Kadın, 23).

Daha öncesinde Müslümanken artık kendisini Müslüman olarak tanımlamadığını ifade eden K20 de din ile ahlak ilişkili olduğunu düşündüğünü ifade etmiş ancak kişinin Müslüman değilken de bulunduğu toplumun yapısına uygun davranması gerektiğini aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

“Mesela Müslüman olduğumuz zaman bütün ahlak kurallarımız şeylerimiz zaten düzenli bir şekilde belirtilmiş ona göre uymaya çalışıyoruz. Ama hani Müslüman

değilken de bir insan bence bulunduğu toplumun yapısına uygun davranmalı öyle düşünüyorum. Bu tip erdemleri hani şeyleri güzel işleri ben dinin çok daha kuvvetlendirdiğini düşünüyorum. Ama mutlaka din lazım değildir yani mesela Immanuel Kant diye bir bilim insanı şey filozof var mesela veya böyle çok farklı insanlar var şey var mesela çocuk aşısını bulan bir insan var Jonas Salk diye o insanlar Müslüman değil ama mesela bu erdemler yönlerinden de çok donanımlılar bence bunun tek bir şey olduğunu düşünmüyorum ama din bunları tabi ki çok olumlu yönde etkiliyor.” (K20, Erkek, 19).

Ahlak, toplumsal ilişkiler içinde şekillenen ve zamanla değişebilen bir olgudur; dolayısıyla din olmadan da var olabilir. Ancak din ahlaki değerleri besleyen ve derinleştiren bir unsur olarak görülebilir. Bu yüzden de dinin yokluğu ahlakın da zayıflamasına veya eksik kalmasına yol açabilir (Çetin, 2021: 86). Vergote (1999)’ye göre (Akt. Yapıcı, 2006: 232) inanan insan için ahlâk dinî yaşantının hem şartı hem de sonucudur. K20 de bu fikirleri yansıtan somut bir örnek niteliğindedir.

Katılımcılardan K29 da din ile ahlak arasında bir ilişki olduğunu bildiğini ifade ederek dindar kişinin ahlaklı olmak zorunda olduğu ancak ahlaklıysa dindar olmak zorunda olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte dindarmış gibi yapan insanların ahlaklı olmamasından ötürü çok fazla sorun olduğunu düşündüğünü de vurgulamış ve ahlaki erdemlerin dindar olmayan insanlar için de geçerli olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Evet ama dine inanmayan insanlar da bunu yapıyor. Dinin bunun üzerine etkisi olmaması lazım ama pekiştirici bir etkisi olabilir belki ama ne bileyim dindar olmayan insanlar da gayet yardımlaşıyorlar. Birbirlerine yardım ediyorlar hatta dindarlardan belki daha çok yardım ediyorlar. Bilmiyorum ne demeliyim evet mi hayır mı emin değilim. Yani var ama yok gibi de sonuçta iki tane grup belirlemem lazım birisi dindar olmalı birisi dindar olmamalı ve ikisi de birbirine yardım ediyorsa bunun bir etkisi yok demem lazım ama olduğunu biliyorum böyle yani.” (K29, Erkek, 21).

Katılımcılardan yalnızca K9’un ahlaki değerleri ile dinî inancı arasında bir ilişki olmadığını belirttiği görülmüştür. Konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Dini inancımın ahlaki şöyle toplumun geneline bakıldığında dini inancım diğer insanlara göre daha az ama ahlaki değerlerimin böyle olduğunu düşünmüyorum ben ahlaki değerlerimin yüksek bir birey olduğunu düşünüyorum. Yani toplum geneline bakarsak o yüzden ikisi arasında bence çok da bir bağlantı yok benim için.” (K9, Kadın, 19).

Katılımcılardan bir kısmının dindarlıkla ahlakın ilişkili olduğunu ifade etmelerinin yanı sıra kişinin dindar olmasa da ahlaklı olması gerektiği şeklindeki

vurguları konuyla ilgili yapılan bazı çalışmaların sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Örneğin lise çağındaki gençler ile nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğunun inanç ve ahlak arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu ifade ettikleri görülmüştür (Mukul, 2019: 173). “Türkiye’de Dindarlık Algısı” isimli kapsamlı çalışmada ise katılımcıların %46’sı “ahlaklı olduğum sürece neye nasıl inandığım o kadar önemli değildir” ifadesine katılmazken, %37 gibi yüksek bir oranda katılımcının ise bu ifadeye katıldıklarını belirttiği görülmüştür (Ete ve Yargı, 2023: 4). Bu bulgular ahlakın inançtan daha ön planda tutulmasının yeni bir eğilim olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Aynı şekilde Yürürdurmaz (2019: 71) “Üniversite Gençliği ve Dinî Hayat” isimli araştırmasında gençlerin din ve ahlakı ayrı olarak değerlendirdiklerini gözlemlemiştir. Gençler dinî yaşantının kişinin kendisini ilgilendirdiğini ancak ahlakın insanlar arası ilişkilerde çok daha önemli olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı da ahlaklı olmanın dindar olmaktan daha önemli olduğunu ifade etmektedirler. Aslan (2024: 507)’nin genç yetişkinlerle gerçekleştirdiği araştırmasında da katılımcılarının tamamına yakınının iyi bir insan olmak için dine ihtiyaç olmadığı görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Araştırmanın katılımcıları dinin ahlaklı bireylerin oluşumundaki potansiyeline değinmemekte, insanların ahlakiliğinde dini yalnızca destekleyici bir unsur olarak değerlendirmektedirler.

4. DİNİ KİMLİK KAZANIMINDA SOSYAL UNSURLARIN ROLÜ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliklerinden birisi sosyal yapısının varlığıdır. Dolayısıyla insanın etkileşimde bulunduğu toplumdan, çevresel faktörlerden ve sosyal dinamiklerden bağımsız olarak incelenmesi mümkün değildir. İnsanın kişiliği doğuştan gelen bazı özelliklerle birlikte çevresindeki sosyal faktörler tarafından şekillenerek gelişir. Bu sosyal etkileşim ve sosyalizasyon süreci hayat boyu devam eden bir süreçtir (Fichter, 2006, Akt. Sönmez, 2023: 62). Sosyal unsurlar dinî kimlik kazanımında da bireylerin inanç ve pratiklerini şekillendiren temel dinamikler arasında yer almaktadır. Nitekim her din sosyal bir bağlam içerisinde anlam kazanmaktadır. Bir topluluk tarafından yaşanıp uygulanmayan bir dinin varlığından söz etmek neredeyse imkansızdır (Holm, 2018: 23). Dolayısıyla aile, arkadaş grupları, okul ve toplumsal çevre gibi sosyal etkenler, kişilerin dinî inançlarının gelişiminde

önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal unsurlar, bireylerin dinî kimliklerini geliştirmelerinde ve sürdürmelerinde kritik bir destek mekanizması işlevi görmektedir. Bu bakımdan dinî kimlik kazanımının yalnızca bireysel bir süreç değil aynı zamanda sosyal etkileşimlerin ve toplumsal yapıların birer yansıması olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda katılımcıların dinî kimliklerini oluşturma süreçlerinde etkili olan sosyal unsurlar katılımcıların ifadeleri doğrultusunda ele alınıp değerlendirilmiştir.

4.1. Aile ve Çevrenin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü

Araştırma kapsamında katılımcıların dinî inançlarını nasıl edindikleri ve neden benimsedikleri de anlaşılmak istenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların (25 kişi) ifadelerine göre dinî kimlik kazanımında aile ve çevrenin ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte katılımcılardan K21 inançlarının oluşumunda ailesinin olumsuz etkisine vurgu yapmıştır. Dinî kimlik kazanımında ailenin ve çevrenin etkisini katılımcılardan bazıları aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

“Eee hem muhafazakâr bir aileden, aileden geliyorum. Hem yurtlarda işte bir süre bulundun hem de ilahiyattayım. Yani hepsinin etkisinin olduğunu düşünüyorum ama kendi içsel olarak da hani içgüdüsel olarak da bir dine yönelim var. Hani bunların dışında. Mesela dindeki ibadet dediğimiz onları kurslarda daha çok edindim. Yani o alışkanlık falan küçük yaşlarda kurslarda öğrendim. İşte bir Allah bilinci, peygamber bilincinin falan aileden kaptım. Bunların tüm bunların asıl öz diyebileceğimiz bilgileri, hakikatleri bence tam anlamıyla ilahiyatla öğrendiğimi düşünüyorum.” (K1, Kadın, 23).

“Dinî inançları dediğim gibi ailem o şekilde yetiştirdi küçüklükten beri o şekilde yetiştim. Sonrasında tabii ben de araştırdım, öğrendim çünkü arkadaş çevremde de çok şey vardı inanmayan da vardı. İnanan da vardı. Onlarla muhabbet edince insan bir şey oluyor doğru mu yapıyorum, yanlış mı yapıyorum şeklinde oluyor. Ben de çok araştırdım ve bu şekilde benimsedim.” (K6, Kadın, 23).

“Zaten çoğu insanın olduğu gibi önce anne babadan başlıyor yani etraftan görerek başlıyor. Tabii daha sonra da bir işte iyi olmayı istiyorum açıkçası hani herkes gidip de namaz kılabilir işte hani şey yapıyoruz ama bu tür şeylere hani kendi bir yaptığım işi en iyi şekilde yapmayı istediğim için araştırıyorsun araştırdıkça da böyle daha çok farkında olarak ibadet ediyorsun böyle şey yaptım yani haberdar oldum.” (K8, Erkek, 19).

“Hani annem babam Müslüman oldu diye dur ben de olayım diye hiçbir zaman o başlarda var gibiydi ama sonra dedim herkes dediğim gibi tek birey ben bulmak zorundayım benim kazancım onların kazanması değil herkes kendine göre yargı

biçmeli dediğimden dolayı kendime göre buldum. Yani sorgulayarak buldum.”
(K11, Erkek, 21).

Katılımcıların yukarıdaki ifadelerinde de ön plana çıktığı üzere çocukların sosyo-kültürel kimliklerinin oluşumunda ilk ve en önemli etken ailedir. Sevgi, saygı, itaat, yardımlaşma gibi değerlerle birlikte din de aile içinde öğrenilmektedir (Kurt, 2009: 3). Bununla birlikte aileden gelmesine rağmen dinin bir araştırma süreci ile içselleştirilmesi de ön plana çıkmaktadır. Bu durum Lori Peek’in Dinî Kimlik İnşası Modelinde yer alan “*seçilen kimlik olarak din*” aşamasıyla ilişkili olarak da değerlendirilebilir. Peek’e göre bireyler özellikle üniversite çağına geldiklerinde dini yalnızca aktarılan veya tartışılmadan kabul edilen bir gelenek olarak değil üzerinde düşünülmüş, sorgulanmış ve bilinçli bir şekilde benimsenmiş bir aidiyet olarak inşa etmeye başlarlar. Dolayısıyla bu süreçte bireyler, dini verili bir unsur olmaktan çıkarmaktadırlar (Peek, 2005: 223-236). Katılımcıların yukarıdaki ifadelerinin bu içselleştirme sürecini açık bir şekilde yansıttığı ifade edilebilir.

Katılımcılardan K24 de ailenin inançlar konusunda en önemli faktör olduğunu ifade ederken insanların dinden uzaklaşma sebebini de bu faktöre bağladığını “...*özellikle son zamanlarda insanların bu kadar dinden uzaklaşmasının sebebi de aile bütünlüğü bence aile dağıldıkça dine olan yaklaşım da dağıldı*” (Kadın, 23) demek suretiyle belirtmiştir.

Katılımcılardan K4, K16 ve K30’un dinî kimlik aktarımında ilk olarak annelerinin rolüne vurgu yaptıkları görülmüştür. Hunsberger (Hood, 1996, Akt. Argyle, 2005: 11) annenin kişinin dinî gelişim sürecinde en önemli etki sahibi olduğunu ifade etmektedir. John Bowlby’nin geliştirdiği ve teori haline getirdiği Bağlanma Kuramına göre de anneye güvenli bir bağlanma gerçekleştiren kişi daha yüksek düzeyde dinî teslimiyet göstermektedir (Hayta, 2006: 42). Kirkpatrick (2006: 140) de kişinin Tanrı ile ilişkisinin bir bağlanma ilişkisi olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Chou, Esplin, ve Ranquist (2013: 869)’in “Childhood attachment to parents and frequency of prayer during the college years” isimli üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada çocukluk döneminde özellikle annesiyle güvenli bağlanan kişilerin Tanrı’ya da güvenli bağlandıklarını ve düzenli dua ettiklerini tespit etmişlerdir. Hayta (2017: 246) erken dönem anne babalık stilleri ve bakımı ile Tanrı’ya bağlanma tarzının ortaya çıkarılmasını amaçladığı araştırmasında

anne ve babaya güvenli bağlanma geçmişi olan üniversite öğrencilerinin Tanrı'ya bağlanma davranışlarının da büyük oranda güvenli gerçekleştiğini anne ve babasına güvensiz bağlanma geçmişi olan gençlerin ise Tanrı'ya bağlanma davranışlarının da büyük oranda güvensiz bağlanma olarak gerçekleştiğini gözlemlemiştir. Konuyla ilgili K16 ve K30'un aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Tabi ki çocuklukta büyüdüğümüz aile buna çok büyük bir etkisi var buna. Büyüdüm aile de İslamiyet yani annem özellikle İslam'a bağlı bir kadın. Onunla beraber büyüdüğüm için daha çok gerekliliklerini ve şeylerini biliyorum. Büyüdükçe de işte sorgulama dönemi başladığında da nasıl bir din olduğunu aile içinde de bazen tartışmalarda neden işte İslamiyet'in iyi olduğunu falan abimlerle konuşuyoruz şey yapıyoruz ve bana mantıklı geldiği için de bunu savunuyorum öyle söyleyebilirim.” (K16, Kadın, 19).

“Eee, şöyle aslında onların da yaşayış biçimi çok etkili olabilir. Belki birazcık daha büyük olarak daha geç tanışmış olsaydım belki bu kadar benimsemezdim o zaman küçüktüm ya hani. Ama etrafın yaşayışı çok belirliyor. Benim annem de sürekli hani namazını her şeyine dikkat eden bir kadın etrafımda da yine öyle çok dinden uzak kimseler olmadığı için beni olumlu yönde etkiledi. Ama belki de başka örnekler olsaydı yaşıtım ve hani farklı alanlarda ilerleyen biri olsaydı belki ben de hani küçükken ona özenip şey yapamayabilirdim ama kendim de geri istiyordum, hevesliydim hep bir de işte annemden dolayı zaten birinci kaynak annem o şekilde bana olumlu yönde etkileri oldu. Annem oldu.” (K30, Kadın, 23).

Erikson (1962, Akt. Kurt, 2009: 4) da çocuğun ailede özellikle de annesinin ilgisi doğrultusunda kazanmış olduğu temel güven veya güvensizlik gözlemlerinin onun Allah'a karşı duyduğu güven duygusunu etkilediğini ifade etmektedir.

Katılımcılardan K5 ise inançlarının oluşumunda babasının ve arkadaşlarının etkisinin olduğunu ifade etmekle birlikte aynı zamanda internetin de etkili olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“İnternet yoluyla edindim. İlk Müslüman olduğum zamanlar on dört on beş yaşlarımdı. O zamanlar da tuşlu telefonlar vardı. Ben zar zor Kur'an edinmiştim PDF şeklinde veyahut da uygulama da olabilir indirmiştim telefona böyle merak arttı ve ondan sonra da akabinde de namaza falan diğer ibadetlere başladım diyebilirim. Velhasıl internet vesile oldu buna.” (K5, Erkek, 23).

Daha öncesinde Müslüman olan ve Müslümanlığı güçlü bir şekilde yaşadığını belirten K20 de inançları üzerinde ailesinden ziyade çevrenin ve internetin etkili olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Aslında ben bu kadar koyu bir ara çok koyu bir yani Müslümanlığı baya bir koyu şekilde yaşadım. Tabi ona ne kadar koyu denebilirse daha çok çok daha şey güçlü yaşayan insanlar da var ama yani işte böyle bir çevreden görerek, videolardan şeylerden falan bu hani aslında bu din böyle yaşanmalıymış diyerek işte böyle hani namaz kılmaya oruç tutmaya başladım ben daha öncesinde o kadar namaz kılmıyordum mesela bir yaşa geldikten sonra kılmaya başladım yani o şekilde. Annem ve babam evet Müslümandırlar ama o kadar onlarda namaz kılmaz mesela başı açıktır annemin pek şey değildirler hatta annem Tuncelili mesela veya pardon Erzincanlı Alevi yani aslında biraz daha farklılar yani normal genel geleneksel şeyin anlayıştan. Ben daha çok işte internetten şimdi komik bulabilirsiniz de Cübbeli Ahmet Hoca vardı onu çok dinliyordum ben.” (K20, Erkek, 19).

İnternetin dinlerin temel öğretilerinin ve ritüellerinin bireylere aktarılmasında önemli bir araç olarak kullanıldığını ifade eden Gürses ve İrk (2018: 109-126) liseli gençlerle gerçekleştirdikleri internet kullanımının ergenlerin dinî gelişimlerindeki etkisini anlamayı amaçladıkları araştırmalarında internetin kendileri için dinî açıdan faydalı olduğunu belirten katılımcıların azınlıkta olduğunu gözlemlemişlerdir. Çetin (2020: 169)’in üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmasında da dinî emirleri kimliğe yansıtmada internetin etkili olduğunu ifade eden katılımcıların varlığı dikkat çekmektedir. Mukul (2019: 185)’un lise çağındaki gençlerle nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirdiği araştırmasında da katılımcılardan azınlıkta olan bir kısmının dinî bilgi kaynağı olarak internetten yararlandığını ifade ettiği görülmüştür.

Ailesinin Müslüman olduğunu ancak seküler bir hayat yaşadıklarını ifade eden K12 ise yaşadığı üzüntülü bir durum sebebiyle Türkçe mealli bir Kur’an-ı Kerim alarak okumaya başladığını belirterek dinî kimliğini edinme sürecini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“...kendime Türkçe mealli bir Kur’an-ı Kerim aldım. Baştan sona okumaya başladım. Sonra bir ayete denk geldim. Ayet diyordu ki “Allah kimseye taşıyamayacağı yükü vermez” bu ayeti okuduktan sonra nasıl oldu bilmiyorum ama çok refaha kavuştum, sakinleştim ve huzur buldum. İşte bu ayeti okuduktan sonra da biraz daha Allah’a yaklaştırmaya başladım. Böyle böyle edinmeye başladım.” (K12, Erkek, 22).

Katılımcılardan K28 ise ailesinin dinî kimliği üzerindeki rolünün sadece kendisini Kur’an kursuna göndermekten ibaret olduğunu belirterek dinî kimliğini Kur’an kursundaki hocaları sayesinde kazandığını ifade etmiştir. Ailesinin inançları üzerinde pek bir rolünün bulunmadığını belirten K14’ün ise dinî kimliğini kazanma sürecinde arkadaşlarından etkilendiğini görülmektedir. Kişiye güçlü bir sosyal destek

sağlayan arkadaşlar kişinin dine dönmesinde de en önemli kaynaklardan birisi olabilmektedir (Argyle, 2022: 33). Daha öncesinde Deist olduğunu ifade eden K15 de arkadaşı vesilesiyle Müslüman olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Benim için olması gereken bir şey daha önce deistim baktım bu dünyaya da tam bir adalet sağlanmıyor bir şekilde sağlanması lazım. Çünkü bu dünyada biri size kötülük yapar o da karşılığını bazen bulabiliyor. Bazen bulmuyor onun bir şekilde hesabı sorulması lazım. O sırada İslam’a yöneldim biraz. Ya zaten olmak istiyordum bir de en sonunda ... diye bir arkadaşla tanıştık. Dedim abi Müslüman olacağım bu sefer son kez oldum.” (K15, Erkek, 20).

Katılımcılardan K19 ise babasının ateist olduğunu annesinin ise Zerdüşt olduğunu belirterek dinî kimliğini çevresinin etkisiyle kazandığını aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Ailevi soyum tabi spiritüalizm diğer Paganken Zerdüşken tabi ki de annemden dolayı ama Müslümanlıktır ya da Hristiyanlıktır bu tarz dinleri dışardan öğrendim. Çevrenin aynen. Ya şöyle annemin adı Meryem. Hani o şekilde tabi internete aratıyorsun şey yapıyorsun çıkıyor çevrede Hristiyan komşularımız var ondan çıkıyor. Şimdi mesela Aleviliği de komşularımızdan öğrendik o şekilde. Biraz da kendi çabalarımla buldum.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K9’un ise dinî kimliği üzerinde net bir karar vermediği anlaşılmakla birlikte İslam’a olan inancının üzerinde ailesinin ve çevresinin önemli olduğunu düşündüğü görülmektedir. Katılımcının konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Yani öncelikle yaratıcının olduğuna inanıyorum ama bu yaratıcının bize bir din göndermiş olabileceği yani bunu bizi kontrol etme şeyinde olduğuna emin değilim. Ama İslam hani bana çok da uzak gelen bir şey de değil yani o yüzden inandığım yaratıcı Allah’tır diyemiyorum tamam şu an ama hani çok uzak bir şeyde değil bana bir tık bir de kültürümüzde de olduğu için bu hani çocukluğumuzdan gelen bir şey olduğu için de hani o yüzden tam olarak inanıyorum denmez ama. İnançlılığımı çocukluğumdan gelen hani ailevi ortam olsun çocukluğumuzda etrafımızdan görüyoruz sonuçta çok büyük bir oran olarak Müslüman olan bir ülkedeyiz, görüyoruz etrafımızdan bu çocukluktan gelen bir şey yani inanç İslam’a olan.” (K9, Kadın, 19).

Katılımcıların tamamına yakınının dinî kimlik kazanımında ailelerinin rolünü olumlu değerlendirdiği görülmekle birlikte K21’in dinî kimlik kazanım sürecinde ailesinin kendisini olumsuz etkilediğini ifade ettiği görülmüştür. Kendisini şu anda

Deist olarak tanımlayan K21 bu durumu ibadetler üzerinden aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Evet ibadet konusunda kendileri çok kendileri yapmasa bile zorlayan insanlardı özellikle Ramazan ayında oruç tutmak benim için dini açı dışından da bakınca mantıklı gelen bir eylemdi. Diğer insanların durumunu anlamak falan ama onlar orucu tek başına tutamayacağına namazın beraberinde olması gerektiğini savunuyordular bu yüzden tartışa tartışa ikisini beraber bırakmış oldum.” (K21, Erkek, 21).

Argyle (2005: 11), ailenin çocukların dinî inanç ve davranışlarını etkileme noktasında çok önemli bir role sahip olduğu ifade etmektedir. Bireyin ilk sosyal çevrelerinden birisi olan aile dinî inanç ve değerlerin öğrenildiği ilk yerdir. Bu bakımdan katılımcıların da genel olarak ifadeleri değerlendirildiğinde dinî kimlik oluşum süreçlerinde aile ve çevrenin önemine vurgu yaptıkları görülmektedir. Kişinin sosyalleşmesini sağlama ve kişiye kimlik kazandırma gibi iki temel işlevi olan aile, kişiye çeşitli roller vererek toplumsal, siyasal, kültürel ve dinî kimliğini bu roller vasıtasıyla kazanmasını sağlamaktadır (Giddens, 2005, Akt. Sönmez, 2023: 64). Konuyla ilgili yapılan pek çok çalışmada da çocukların dinî inanç ve davranışlarının aileleriyle benzerlik gösterdiği ortaya konulmuştur (Argyle, 2022: 30). Katılımcıların dinî kimlik kazanımında etkili olan diğer unsurlarında sosyal çevreleri, Kur'an kursu hocaları ve dinî kaynaklar olduğu görülmüştür. Aynı zamanda dinî kimlik kazanım süreçlerinde bazı katılımcılar için ön plana çıkan unsurlardan bir tanesinin de internet olduğu tespit edilmiştir. Çetin (2020, 173)'in gençler üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında da benzer bulgulara ulaşılmış ailenin gençlerin dinî kimliklerinin inşasına etki eden en temel kaynak olduğu tespit edilmiştir. Kaleci (2016: 194) de “Ergenlik Döneminde Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü” isimli araştırmasında kimlik kazanımında din ve aile faktörünün, diğer etmenlere göre daha belirleyici olduğunu tespit etmiştir. Aynı şekilde Aydın (2020: 73) da üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmasında ailenin dinî yapısı ve yaşam biçiminin, gençlerin din anlayışlarının oluşmasında temel faktörlerden birisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4.2. Ortaokul ve Lise Eğitiminin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü

Dindarlığı etkileyen faktörlerden birisi olan eğitim, kişinin dinî kimlik kazanımında ve bireyselleşme süreçlerinde önemli bir role sahiptir (Koç, 2017: 110).

Nitekim bütün insan topluluklarında, toplumun dinî inanç ve uygulamaları çeşitli eğitim yöntemleriyle çocuklara aktarılmaktadır (Argyle, 2022: 30). Bu bakımdan kişinin sağlam ve dengeli bir dinî kimliğe sahip olabilmesi için dinî eğitimin gerekliliği yadsınamaz bir gerçekliktir (Hökelekli, 2016: 100). Dolayısıyla katılımcıların dinî kimlik kazanım süreçlerinde ortaokul ve lisede aldıkları din eğitiminin rolü de anlaşılmak istenmiştir. Buna göre katılımcılara yöneltilen soruların neticesinde katılımcıların önemli bir kısmının ortaokul ve lisede almış oldukları din eğitiminin yetersiz olduğunu dolayısıyla kendilerine bir şey kazandırmadığını düşündükleri görülmüştür. Aldıkları eğitimin kendileri üzerinde etkili olduğunu ifade eden katılımcılar ise bu etkiyi bilgilerini arttırmak, ibadetleri gerçekleştirmeye yöneltmek, ahlaki kazanım sağlamak şeklinde açıklamışlardır. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Yani sadece bilgi olarak bilgilerimi arttırmamı sağladı ve daha hani yaşımın ilerleyen dönemlerinde olduğum için çocukluktan çıkıp artık yetişkinliğe doğru geçtiğimiz ergenlik dönemimizde olduğu için etraftan aldığım destek hani çocukluk döneminde öğrendiklerimi unutmak yerine üzerine katarak büyütmemi sağladı.” (K7, Kadın, 25).

“Lisedeki çok iyiydi Müslümanlığa yakınlaştıran bir kadındı ama şey bir kadın değil misyoner tarzı bir kadın değildi. Sadece çok zeki bir kadındı hem nakli ilimlerde hem ulvi ilimlerde pozitif ilimlerde çok iyiydi. O yönden dinler tarihine bakmam, dinlere bakmam daha iyi oldu. Ee şöyle değişiklik tabi ki de yaptı yani din tarihlerini, onların felsefelerini, İslam Felsefesini öğrendim mesela onun sayesinde. İslam Felsefesini okudum. İslam’a yakın değilim normalde ama onları okumak bana çok şey kattı öğretti. Farabi, Gazali, Ömer Hayyam’lar bunlar hani çok İbn-i Sina’lar mesela tıp mühendisliği okumamın en büyük sebeplerinden birisidir İbn-i Sina. İslam Felsefesinde çok büyük yeri vardır.” (K19, Kadın, 23).

“Ortaokul ve lisede bence yani gayet şey bir eğitim vardı insanı hani iyileştirici, iyileştirmeye çalışsan, güzelleştirmeye çalışsan. Ya mesela eski Türk büyükleri tasavvuf büyüklerini anlatmışlardı onu hatırlıyorum. Böyle işte veya doğaya işte olan sevgi işte hani her ne kadar kadın ve erkek ilişkileri İslam’da çok kısıtlı olsa da kadın ve erkeğin birbirine dost olması işte bütün insanlara değer vermesi İslam’ın şey hani bu gibi şeyleri katması güzeldi bence ortaokul ve lisedeki din eğitimi. Eee hocamız çok namaz kılmanın öneminden bahsederdi o da bende hani kılmalıyım düşüncesini pekiştirmişti o şekilde bir farklılık oluşturmuştu bir de tabi işte yalan söylemek gibi böyle kötü alışkanlıkları da bıraktırıyordu insana veya işte hani bilgi edinmek çok güzel yani insanı mutlu ediyor.” (K20, Erkek, 19).

Katılımcılardan K8 aldığı eğitimin kendisini çok fazla olmasa da etkilediğini, ibadatlara yöneltme, helal-haram konularına dikkat etme gibi hususlarda etkili

olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan K9 da aldığı eğitimin dine daha sıcak bakmasını sağladığını ifade etmekle birlikte *“Hani daha anlama odaklıydı eğitimimiz iyiydi o yüzden. Yani ama hani çok yaklaşmama da neden olmadı uzaklaşmama da neden olmadı diyebilirim”* (Kadın, 19) diyerek aldığı eğitimin etkisinin sınırlı olduğunu da vurgulamıştır. Katılımcılardan K11 ise almış olduğu din eğitiminin kendi üzerindeki etkisini *“yaşantında hani bu başkasının hakkına girme, gözetme gibi konularda illaki oluyor yani öyle diyeyim”* (Erkek, 21) diyerek açıklamıştır. Aldığı eğitimin tesettüre girmesine sebep olduğunu ifade eden K17 aynı zamanda bu konuda ailesinin de etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Katılımcılardan K18 bilgi düzeyinde gelişim yaşamasıyla dine olan bağlılığının arttığını belirtirken K22 de din hocalarının iyi olduğunu, pek çok şeyi onlardan öğrendiğini bu durumun da dine olan bağlılığını arttırdığını ifade etmiştir. K23 de orta okuldaki din hocası sayesinde namaza başladığını belirtmiştir. Katılımcılardan K25 ise İlahiyat bölümünü tercih etmesindeki en önemli sebebin lisedeki din öğretmeni olduğunu belirterek orada aldığı din eğitiminin hayatına güzel bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. K26 ise din eğitimi veren hocaların yetersiz olduğunu düşündüğünü *“..özellikle Türkiye’de belki din eğitimi çok yüzeysel, hocalarında çok bilgisi olmadığını bu konuda derin bir bilgiye sahip olduklarını düşünmüyorum. Devir değişiyor insanların soruları artıyor bu sorulara cevaplar da artıyor ve din kültürü öğretmeleri bu işi yapanlar gerekli donanıma sahip değil bence”* (Erkek, 21) şeklinde açıklamış ancak bununla birlikte aldığı eğitimin kendisini ahlaki özellikler bakımından geliştirdiğini de ifade etmiştir. İyi bir din eğitimi aldığını ifade eden K29 ise *“İyi bir din eğitimi aldığımı söyleyebilirim. Çeşitli şekillerde. İşte tecvitli Arapça olsun, Kur’an’ı Kerim’de bazı sureler, cüz Yasin işte Tebareke vs. ee bu benzeri şeyleri öğrendiğim için belirli şeyleri biliyorum ama uyguluyor muyum hayır bilmiyorum”* (Erkek, 21) diyerek öğrendiklerini uygulamadığını da ifade etmiştir. Katılımcılardan K16 ise bu konu hakkında net bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiş ancak aldığı din eğitiminin kendisini etkilediğini belirtmiştir.

Katılımcılardan K1 ve K13 ise ortaokulda almış oldukları din eğitiminin kendilerini çok etkilemediğini belirterek lise döneminde liseyi açıktan okuyarak Kur’an kursuna gittiklerini, orada aldıkları din eğitiminin ise hayatlarını çok güzel bir şekilde etkilediğini vurgulamışlardır. Katılımcılardan K1, Kur’an kursunun dinî kimlik kazanımındaki etkisini *“Ya mesela bence özellikle namaz alışkanlığımın yerleşmesinde yurtların çok etkisi olduğunu düşünüyorum. Orada yani iyice yerleştiğini ve o*

alışkanlığı orada kazandığımı düşünüyorum ve ilk genel temel bilgileri dinle ilgili onlar kazandırdı, yurtlar. Bu şekilde”(Kadın, 23) sözleriyle açıklamıştır.

Katılımcıların önemli bir kısmının ise ortaokul ve lisede almış oldukları din eğitimini yetersiz olarak değerlendirdikleri dolayısıyla dinî kimlik kazanımı bağlamında herhangi bir etkisinin söz konusu olmadığını düşündükleri, bazılarının ise olumsuz şekilde etkilendiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Ay evet ya ortaokul hocaları yani soru işaretlerini çok ters tepki vermek yerine daha destekleyici konuşmalar bence öğrencilerini çok daha farklı yönlendirebilirler yani benim din hocalarım çok şey değildi, bu soru işaretleri olan insanlardan çok hoşlanmıyorlardı. Çok etkilemişti beni yani çok soğutuyor açıkçası sormak istemiyorsun, oradan kimden öğrenebilirsin ki her taraf yani bilgi çöplüğü. O yüzden bilinçli olarak orada rol model din öğretmenini görüyorsun, onunla tartışmak istiyorsun. Yani amacın orada çatışma yaratmak değil, oluşturmak değil daha doğrusu. Orada gerçekten bir bilinçli insanla sohbet etmek istiyorsun. O yüzden din öğretmeni çok önemli bence.” (K3, Kadın, 25).

“Lisede aldığım din eğitimi çok yani lisede çok bir din eğitimi de almadım açıkçası yani haftada bir saat iki saat din kültürü çok bir değişiklik yapmadı.” (K4, Kadın, 22).

“Yok yani okulda olan eğitimin bende çok bir etkisi olmadı açıkçası ben daha çok ailemden gördüklerimi ve kendi araştırdıklarımı söylüyorum.” (K6, Kadın, 23).

“Ortaokul ve lisede aldığım din eğitimi benim hocalarım bir tane aynı hocaydı orta okulda da lisede de giren şöyle açıkçası sevdirmeye çalışıyordu ama bazı şeyleri de yani o ortamda açıkçası bence daha çok açıklanmaya ihtiyaçları var o insanların benim de aynı şekilde hani ben her şeyi çok iyi bildiğimden değil ben sadece onu mesela böyle ters düşülecek bir soru sormuyordum ama insanlar bunu sordukları için bence bir tık daha yetkin ve dolu insanlar olması gerekiyor bununla alakalı. Yani çok bir değişiklik yapmadı bende.” (K10, Kadın, 20).

“Yok. Verilmedi ki adam akıllı ne yaptık bizim din kültürü öğretmenimiz saygısız yani kötü bir adamdı yani ya kötü bir adamdı şimdi açıklamayayım burada ama kötü bir adamdı.” (K12, Erkek, 22).

“Yok ya biz beden dersine çıkıyorduk daha çok din dersinde öyle yani çok da şey olmadı. Yani ne oluyordu sure ezberletiyordu. Ezberleyip geçiyordun yani çok da şey olmuyordu. Beş sure yirmi puanla ezberledin mi geçiyorsun yani.” (K14, Erkek, 21).

“Yok zaten o sıra sadece dua ezberlerdik. Sonra onu unutturduk iki haftaya daha çok öyle bir eğitimdi.” (K15, Erkek, 20).

“Yok nötr ne ters bir etkisi oldu ne de iyi bir etkisi oldu benim için.” (K21, Erkek, 21).

“Hayır etkilemedi. Tam bir rezillikti. Benim annemi babamı çağırdılar çocuğunuzun ateist olduğundan şüpheleniyoruz sorularına cevap veremiyoruz dediler. O yüzden hiç etkileyemedi. Ben kendi kendime araştırarak öğrendim bazı şeyleri.” (K27, Erkek, 21).

“Etkilemedi yetersiz olduğunu düşünüyorum.” (K28, Erkek, 21).

“Eee ortaokul ve lisede de yani okullarda genel din eğitimi zaten bence yetersiz buluyorum ben bu eğitimleri. Kendim ekstra dışarıdan Kuran kurslarına sürekli gittiğim için kendi eğitimlerimi oradan aldım. Yani okulun bana pek bir etkisi olmadı. Bence yetersiz.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcılardan K5 ise *“Biz, ben Azerbaycan’da okuduğum için bizde maalesef din eğitimi yok. O yüzden de buna bir cevap veremem” (Erkek, 23)* diyerek ortaokul ve lisede din eğitimi almadığını ifade etmiştir.

Katılımcıların genel ifadeleri değerlendirildiğinde ortaokul ve lisede verilen din eğitiminin yetersiz olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. Katılımcılar verilen eğitimin içerik olarak yetersiz olmasının yanı sıra din kültürü öğretilmelerinin yaklaşım tarzlarına da eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Bununla birlikte din eğitiminin bazı katılımcılara genellikle ahlaki özellikler ve ibadetler konusunda bilinçlenmek şeklinde kazanım sağladığı kimlik gelişimlerini bu yönde etkilediği de görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan diğer araştırmalarda da benzer bulgulara ulaşılmış olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Zavalsız (2023: 33) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmasında “Din Kültürü öğretmenleri tarafından okullarda verilen eğitimi yeterli buluyorum” ifadesinin puan ortalamasını 2,56 olarak tespit etmiştir. Bu ifadeye katılımcıların %26,1’i (n=199) “kesinlikle katılmıyorum”, %17,7’si (n=135) “katılmıyorum”, %33,2’si (n=253) “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, %20,1’i (n=153) “katılıyorum” ve %3’ü ise (n=23) “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap verdikleri görülmüştür. Nitel araştırma yöntemiyle lise çağındaki gençlerle gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise katılımcılardan bir kısmının din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatına ve öğretmenlerine eleştirel bir şekilde yaklaşarak onları yetersiz bulduklarını ifade ettikleri gözlemlenmiştir (Mukul, 2019: 203).

4.3. Üniversite Hayatının Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü

Araştırma kapsamında üniversite hayatının katılımcıların dinî kimlikleri üzerindeki rolü de anlaşılmak istenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların ifadelerine göre üniversite hayatının dinî kimlik üzerinde olumlu, olumsuz ve nötr bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların bir kısmının dindarlıkta olumlu yönde gelişmeler yaşadığı bir kısmının ise inanç boyutunda olmasa bile ibadetleri uygulama konusunda olumsuz etkilendikleri görülmüştür. Katılımcılardan bazıları için ise üniversite hayatının dinî kimlik gelişimleri açısından hiçbir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

İlahiyat fakültesinde öğrenim gören katılımcılardan K1 üniversite hayatında dinî uygulamalarına yönelik bir değişim yaşamadığını ancak bilgi düzeyinde değişiklik yaşadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte aynı şekilde İlahiyat Fakültesi öğrencisi olan K12, K13, K24 ve K25 ise aldıkları eğitimin dini daha doğru anlamalarına imkân sağladığını dolayısıyla inançlarını taklitten tahkike doğru ilerlettiğini ifade ettikleri görülmüştür. İlahiyat okuduğu için üniversite yaşamında dinin etkisini üzerinde daha fazla hissettiğini belirten ve bilmenin dindarlığın yolunu açacağını düşündüğünü ifade eden K25 üniversitenin dinî kimliği üzerindeki rolünü de aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Şöyle ibadetlerimde daha düzenli olmak hayatımı dine göre şekillendirmek, hayatımda Kur’an ve sünnete göre elimden geldiğince tam yapamasam da Efendimizi rol model olarak yönlendirmek diyebilirim.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcılardan K13 de üniversitede aldığı eğitimin kendisi üzerindeki etkisini *“dini daha doğru anlamama yardımcı oluyor diyebilirim” (Kadın, 23)* diyerek açıklamıştır. Öncesinde daha az namaz kıldığını belirten K24 de ilahiyat eğitiminin dini daha doğru bir şekilde anlamasına olanak sağladığını ifade ederek dinî kimlik kazanımına katkısını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Dini öğrenmek değil de anlamak aslında. Çünkü zaten ailenin verdiği bir eğitim var ama bazı şeyleri çok özellikle ergenlik çağında çok önemser durumda değiliz bence. Biraz daha yaş ilerledikçe bazı şeylerin neden yapıldığını tam olarak algılayınca daha iyi bence ilerliyoruz din konusunda ve toplumun asıl sorunu da bu bence yani tam olarak anlaşılmıyor dinin ne olduğu hep yanlış uç noktalara çekiliyor.” (K24, Kadın, 23).

İtikadi anlamda olmasa da amellerinde güzel bir şekilde değişim yaşadığını ifade eden K12 İlahiyat eğitimine yönelik bu ifadesiyle çelişen aşağıdaki şekilde bir eleştiride de bulunmuştur:

“Yani İlahiyatta yapılan tüm eğitimler teorik eğitimler yani şimdi Kütüb-i Tis’a’nın, Kütüb-i Sitte’nin eğitimiyle ya bir camiye imam olarak gittiğimde asla o eğitimi ne kimseye vereceğim ne de ben bunu kendime vereceğim çünkü teorik bir eğitim. Bizim tasavvuf diye yani bir yıldır iki yıldır aldığımız eğitim de teorik bir eğitim ben bunun nesini uygulayacağım. Yani şimdi hangi hoca bana rabıta yapmamış yani tarikata mensup olmayan hangi hoca bana gelip de rabıtayı anlatabilir ya onun haddine midir bir kere bu yani. O yüzden sadece teorik, sadece diploma.” (K12, Erkek, 22).

İlahiyat eğitimi almayan katılımcılardan bir kısmının (7 kişi) da üniversite hayatının dindarlıkta olumlu yönde gelişme yaşamalarına imkân sağladığını ifade ettikleri bu durumu da daha çok sosyal çevreleriyle ilişkili olarak açıkladıkları görülmüştür. Katılımcılardan K2 İlahiyat fakültesiyle kendi fakültesinin birbirine çok yakın olduğunu onlarla kurduğu arkadaşlığın da kendisini olumlu yönde geliştirdiğini düşündüğünü ifade etmekteyken K3 de birinin vesile olmasıyla *“Dine daha bağlılığım arttı, çok fazla arttı. Ne olursa olsun yani dersten çıktığımda çok yorgun da olsam hemen koşa koşa mescide gider oldum böyle” (Kadın, 25)* diyerek üniversite hayatında dinî gelişimi açısından yaşadığı değişimi açıklamaktadır. Katılımcılardan K14 arkadaş vesilesiyle dinî anlamda bilgi düzeyinde değişim yaşadığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Üniversitede tanıştığın arkadaş ortamı çok büyük değişikliğe uğratabilir yani yine’dan örnek vereceğim ama ben’yla tanışmadan önce yani din anlamında bu kadar çok şey bilmiyordum. Yani tartışmıyorduk da yani benim hayatımda gördüğüm en dindar insanlardan birisi olabilir. Dışarıdan o kadar çok gözükme de. Hayır yani ben çok leş bir ortamda büyüdüm. Yani o yüzden de var ya. İnsan davranışlarını bilgi anlamında çok etkiliyor.” (K14, Erkek, 21).

Üniversite hayatının dinî yaşayış bakımından pek bir şeyi değiştirmeyeceğini düşünen K15 ise *“Gelmeden önce üniversiteye deist olmuştum. Ondan önce de Müslümandım ama Müslümanken de pek bir şey yapmazdım o zamanlar Cuma’ya filan da gitmezdim yani stabil gitti. Üniversitede değiştim”* demiş ve arkadaşlarının bu anlamda etkili olduğunu *“sadece tanıştığın arkadaş ortamı değiştirebilir vallahi” (Erkek, 20)* diyerek açıklamıştır. K19 da üniversite hayatında Hristiyan olmasına rağmen arkadaş çevresinin farklı dinlerle etkileşime girmesine vesile olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Üniversite yaşamı normal hani derslerime gidip geliyorum sebebim yok ama tabi ki de bazı girilebilecek ortamlar var bazı girilmeyecek ortamlar var onları tabi ki de kendim belirliyorum. Şöyle ki burada bir etkinlik vardı hatta Handan yönetiyordu. Handan Altuntaş yönetiyordu. Dini, sadece kadınlar var Mutavvif topluluğu mu bir tane topluluk vardı onların sulu boya etkinliğine falan çağırılmıştı. Müslüman kızlardan oluşuyordu ama beni baya çok sevmişlerdi yani. O yönde mesela etkileri oluyor ha din yani Müslümanlıktı o şekilde beni etkilemişti. Çünkü kızlar hat sanatıyla ilgileniyor, Kur'an'ın üstündeki o hani o sanatla uğraşıyorlardı bende yaptım. Hani başka bir din olarak etkiledi beni.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K26 da daha öncesinde de namaz kılıyor olsa bile namazlarını daha şevkle ve teslimiyetle kılmaya başladığını, üniversite hayatının kendisini bu anlamda olumlu yönde etkilediğini ifade etmiş ve bu durumu sosyal çevresinin değişimine bağlı olarak aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“İnsanlar oldu faktörler insanların dine karşı bakış açıları mesela ben hani şöyle diyim ee her tam örnek olabilecek şey varsa şunu söyleyebilirim herkesin kör sizin görebilen bir varlık olduğunuzu düşünün herkes körse ben tek gözlü körler ülkesinde tek gözlü adam kral olur diye bir şey var ya ben kendimi açıkçası öyle zannederdim, üniversiteye gelmeden önce kendimi dindar zannederdim o yüzden hani biraz daha rahatlama belki biraz daha gevşeklik vardı. Eee biraz daha insanlardan da soğuma vardı çünkü hiçbir insan mı sizinle aynı fikirde olmaz ama üniversiteye geldikten sonra sizinle aynı fikirde, fikirdeki insanları gördükten sonra bakış açınız da değişiyor ve onlardan da bir şey öğrenmek için can atıyorsunuz. Onlarda sizden bir şey öğreniyor tabi.” (K26, Erkek, 21).

Katılımcılardan K28 de üniversitede kişinin arkadaş ortamına bağlı olarak değişiklik yaşayabileceğini, kötü arkadaş ortamına sahip olan kişilerin dinden uzaklaşabileceğini belirtmiştir. Kendisinin ise arkadaşları vesilesiyle dine daha fazla bağlandığını “Ev arkadaşlarım dini inancı yüksek kişilerdi şansıma o yüzden dine biraz daha fazla bağlandım. Arkadaş ortamıyla ilgili diyebilirim” (Erkek, 21) ifadeleriyle açıklamıştır. Üniversite hayatının dinî anlamda olumlu yönde gelişmesine imkân sağladığını ifade eden K18 ise bu durumu yalnız yaşamaya başlamasıyla ilişkili olarak aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Yalnız yaşamaya başladığım için bu gerçekten hani dini açıdan beni iyi hissettirdi. Hani namaza başladım hani oruçta yirmi altı gündü sanırım üç dört gün dediğim gibi işte yirmi altı gün oruç tutmak hani Ramazan bitiminde hani bu ay adam oldum hissi verdi bana çünkü hani hep böyle bir erteleme hep bir tembellik zaten hani on bir ay yiyorsun, içiyorsun, yatıyorsun hani bir ay sabredeceksin alt tarafı ve bu hani genel sağlığın içinde iyi bir şey hani en azından bir hani yiyeceklerin önemini anlıyorsun. Bir şey anlıyorsun hani.” (K18, Erkek, 19).

Katılımcılardan K5 de üniversite hayatının çevreye bakan bir olay olduğunu ve çevrenin etkisiyle iyi veya kötü yönde etkilenebileceğini ifade ederek kendisinin kötü anlamda etkilendiğini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Kötü etkiliyor çünkü Bir gençlik meselesi var ortada tabii ki Bediüzzaman’ın tabiriyle gençlikte akıldan, gençlikte duygular akıldan daha ağır bastığı için ve bastığı için tabii ki de bazen akli ve mantiki süreçlerin önüne geçiyor bizim nefsi duygularımız.” (K5, Erkek, 23).

Katılımcılardan bir kısmı (5 kişi) ise üniversite hayatının inanç boyutunda olmasa bile ibadetleri uygulama konusunda kendilerini olumsuz etkilendiği ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu durumu genellikle derslerinin çok yoğun olmasına bağlı olarak açıklamışlardır. Bu durumun literatürde de sıkça vurgulanan bir eğilimle örtüştüğü ifade edilebilir. Nitekim Peacocke (1963, Akt. Yaparel, 1987: 55), yirmili yaşların ilk yıllarını “hayatın en az dindar olunan dönemi” olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde bireyler yeni sorumluluklarla karşı karşıya kalırken aynı zamanda kimlik arayışı ve bağımsızlık çabası içerisine girmektedirler. Üniversite ortamı bireylerin farklı yaşam tarzları ve düşünce yapılarıyla karşılaşmalarına imkân tanırken yoğun akademik yükümlülükler de dinî pratiklerin düzenli olarak yerine getirilmesini zorlaştırabilir. Araştırmalar bu dönemde dinî inanç ve faaliyetlerde kayda değer bir azalma yaşandığını ancak 30’lu yaşlardan itibaren bireylerin dinî değerlere yöneldiğini göstermektedir. Bu dönüş genellikle aile kurma süreci ve ebeveyn olma sorumluluğu ile ilişkilendirilmekte bireyler çocuklarına iyi bir örnek olma arzusuyla dinî uygulamalara yeniden önem vermektedirler (Uysal, 2006: 214). Dolayısıyla katılımcıların üniversite döneminde dinî pratiklere yönelik yaşadıkları zorluklar sadece bireysel tercihlerle ilişkili olarak değil aynı zamanda yaşam evresiyle bağlantılı gelişimsel ve çevresel etkenlerle ilişkili olarak da değerlendirilebilir. Zira bu dönemde dinî pratiklerden uzaklaşma sadece inanç zayıflığından değil aynı zamanda yaşam tarzındaki değişikliklerden ve zaman yönetimi zorluklarından da kaynaklanabilir. Bu bağlamda konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri de aşağıdaki şekildedir:

“Üniversite yaşamı ya bazen çok yoğun olduğumuz için tabii yani işte dediğim gibi namaz kılma, Kur’an okuma gibi durumları sekteye uğrayabiliyor yani. Ben başka türlü etilediğini görmedim açıkçası.” (K6, Kadın, 23).

“Ya sadece derslerimle çok şey yaptığım zamanlarda yüklendiğim zamanlarda bazı zamanlar işte namaz kılmayı unuttuğum zamanlar oldu ya da çok zorlanıyorum şu an okul beni çok zorluyor diye bazen boşladığım zamanlar oldu ama zaman zaman olduktan sonra bunları toparlamaya çalıştım. Onun dışında bir etkisi olmadı.” (K7, Kadın, 25).

“Üniversite yaşamım şöyle namazlarda çok zorlanıyorum. Dışarıdayken özellikle okul koşuşturmacası içerisinde namazlar beni çok zorluyor gerçekten hani kazaya kaldığı zamanlar oluyor. İşte bu üç dört vakte düşmesi bu zamanlar daha çok oluyor. Yani okula gittiğim zamanlarda böyle oluyor. Bir iki vakit kaçıyor gerçekten ama okula gitmediğim zamanlarda bu şekilde olmuyor.” (K10, Kadın, 20).

“Biraz ibadetlerimi kötü etkiledi onun dışında dine bağlılığımı etkilemedi. Yurtta kalıyorum ee yurtta çok da temiz bir ortam olmadığından pek kılamıyorum.” (K22, Kadın, 20).

“Üniversite yaşamı yol mesafesi çok fazla bizim Buca da kalıyoruz ve genellikle kazaya bırakıyorum namazımı öğlen mesela ikindi yani. Burada kılabilirim ama kıyafetim işte buraya uygun olmadığı için genelde kazaya bırakırım o beni etkiliyor bu şekilde.” (K23, Kadın, 20).

Katılımcılardan K8 ise üniversite hayatında çok fazla bir değişiklik yaşamadığını sadece eskiden daha fazla camiye gittiğini ancak yorgunluk gibi sebeplerden ötürü şu anda daha az camiye gittiğini ifade etmiştir. Dinî inançlar konusunda üniversite hayatının herhangi bir etkisinin olmadığını ifade eden K30 da sürekli dışarıda olduğu için yalnızca abdest almakta zorluk yaşadığını belirtmiştir. Bununla birlikte üniversite hayatının dinî yaşantısı üzerinde olumlu veya olumsuz bir anlamda hiçbir etkisinin bulunmadığını ifade eden katılımcılar da (8 kişi) bulunmaktadır. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Etkilemez genel olarak üniversite yaşamı etkilemiyor.” (K9, Kadın, 19).

“Pek etkisi yok yani üniversitenin çünkü ben kendi dediğim gibi bireysel olduğumdan dolayı ben okuyorum ben yaptığımdan dolayı araştırmayı üniversite pek etkili değil bu konuda.” (K11, Erkek, 21).

“Üniversite yaşamında ben herhangi bir benim için olumlu ya da olumsuz bir etkisine rastlamadım.” (K16, Kadın, 19).

Deist olduğunu ifade eden K21 de deizmin üniversite hayatında herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Üniversite hayatının inanç noktasında kötü bir etkisinin olmadığını ifade eden K20 ise “Müslümanlıkta hep sürekli başının önüne

bakarak şey ayağına bakarak yürümen lazım” (Erkek, 19) şeklindeki düşüncesi dolayısıyla Müslüman olduğu süreç içerisinde üniversite hayatında zorlandığını da aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Yo benim inanç noktasında etkilemedi beni hani kötü bir etkisi olmadı. Sadece dediğim gibi Müslümanken sürekli böyle gözüm birine değişirdi şey oluyordu veya hani arkadaşlarımla konuşuyordum böyle çok iletişim bir yerden sonra hani iletişim kurunca bu sefer kendime çok kıızıyordum mesela hani işte nasıl diyeyim çok hani kötü şeyler yaptığımı ve hani bundan bir an önce tövbe edip bundan sonra hiç yapmamam gerektiğini düşünüyordum. Hatta böyle otobüste falan giderken gözümü kapatıyordum ben işte böyle (iki eliyle gözlerini kapattı). Yolda yürürken işte böyle başımın önüne bakarak yürüyordum o şekilde.” (K20, Erkek, 19).

Sonuç olarak bu bulgular doğrultusunda üniversite hayatının dinî kimlik üzerindeki etkisinin katılımcılar arasında farklı şekillerde deneyimlendiği ifade edilebilir. Aydın (2020: 84-85)’nın nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirdiği araştırmasında da üniversite öğrencilerinin üniversite ortamının inançları üzerindeki etkilerini benzer şekillerde ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcılar üniversite ortamını genellikle dinî konulardan uzaklaştırıcı bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu ortamın olumsuz etkisi daha çok ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda hissedilirken olumlu etkileri ise inanç konularını daha derinlemesine anlama ve araştırarak öğrenme sürecine katkıda bulunma şeklinde ortaya çıkmıştır. Özgüven ve Arı (2023: 154)’nın “Üniversite Gençliğinin Din Algısı; Eskişehir Örneği” isimli araştırmalarında da üniversite öğrenim sürecinde bazı öğrencilerin dine bakış açılarında değişimler yaşadığı ve sekülerizmin yani dinin günlük hayatta etkisinin azalmasının üniversite öğrenimi gören gençler üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

4.4. Üniversite Eğitiminin Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü

Eğitimin insan hayatında bir değişim ve dönüşüm yaratması doğal ve belirgin bir olgudur. Bu değişim, bireyin karakteri, kimliği ve benliği açısından olabileceği gibi aynı zamanda mesleki statü, sosyal çevre ve toplumsal konum açısından da gerçekleşebilir. Eğitimin dinî kimlik üzerinde de önemli etkileri bulunabilmektedir (Çetin, 2020: 130). Bu bakımdan çalışma kapsamında üniversitede alınan eğitimin katılımcıların dinî kimlik kazanım süreçlerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı da tespit edilmek istenmiştir. Ancak İlahiyat fakültesinde öğrenim gören katılımcıların bu

konuyu üniversite hayatının dinî hayatları üzerindeki etkisi başlığı altında cevaplandırırları görüldüğünden bu başlık altında farklı fakültelerde eğitim gören katılımcıların cevapları incelenerek analiz edilmiştir. Bu bağlamda katılımcılardan bir kısmının (9 kişi) aldıkları eğitimin dinî inançlarını etkilediğini ifade ettikleri görülürken önemli bir kısmının (15 kişi) ise aldıkları eğitimin dinî inançlarını etkilemediğini belirttikleri görülmüştür.

Üniversite eğitiminin inançları üzerinde etkili olduğunu ifade eden katılımcılardan K2 gastronomi eğitimi kapsamında şarap yapmayı öğrendiğini belirterek öğrendiği bilgilerle bu konuya yönelik nasıl karşıt bir tutum geliştirebileceğini düşündüğünü ifade etmiştir. Katılımcılardan K7 ise okul eğitiminin kişiye araştırmayı, bir şeyin doğrusunu koalamayı öğrettiğini belirterek bu durumun kendisini dini daha doğru bir şekilde yaşamaya yönlendirdiğini “*Yani sadece etraftan kulaktan duymayla öğrendiğimiz bilgilerle değil de araştırmayı öğrendiğimiz için dini daha doğru bir şekilde yaşamaya yöneldiğimizi düşünüyorum*” (Kadın, 25) diyerek açıklamıştır. K8 ise eğitim aldığı hocalarının çok başarılı olmalarının yanı sıra dine bağlı gözükmediklerini, dindar insanların da aynı şekilde başarılı olmaları gerektiğini düşündüğünü ifade ederek onların başarısının kendisini daha çok çalışmaya yönlendirdiğini belirtmiştir. Aldığı eğitimin dine olan bağlantısını etkileyebileceğini ifade eden tıp fakültesi öğrencisi olan K9 da bu durumu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Aldığım eğitimin dini yaşantımı etkileyebilir şöyle din genel olarak evrimi reddeden bir şey, bir tık daha bilimsel olarak mesela evrimin en basitinden kanutlarını gösterdiğini savunuyor mesela hocalarımız bu bir tık etkileyebilir yani dini araştırıp öğrenmenin yanı sıra bilimde de neler var hani kesin reddedilebilir mi, reddedilemez mi, şeklinde daha somut bilgiler de aldığımız için aldığım eğitim etkileyebilir dine olan şeyimi, bağlantımı.” (K9, Kadın, 19).

Tıp fakültesinde eğitim gören katılımcılardan K10, K22 ve K29’un ise insan vücudunun karmaşıklığını ve mükemmelliğini öğrenmenin inançlarını güçlendirdiğini ifade ettikleri görülmüştür. Konuyla ilgili K10’un aşağıdaki ifadesi örnek olarak verilebilir:

“Tıp fakültesinde mi evet yani beni gerçekten diyorum ki bilmiyorum inançlı olmayan biri bunu neye yorar hani yüksek ihtimalle şey falan hani düzen bu zaten falan metabolik düzen falan diyebilir ama ben her öğrendiğim şeyde özellikle mesela bazı sistemlerde bir şeyi üreten bir hormonu üreten bir yapı var. Sonrasında bu mesela bunun kaldırılması durumunda bunu üretecek başka bir

şey daha var. Çünkü bu vücut için elzem, hani Allah' u Teâlâ öyle bir yaratmış ki o yok olsa bile o sonrasında bir hastalıkla alınsa bile başka bir şey onun yerine geçebiliyor. Hani bunlar beni aşırı hayret içerisinde bulunup hani hayret içerisinde sokarak böyle imanımın daha da artmasına yardımcı oluyor diyebilirim.” (K10, Kadın, 20).

Katılımcılardan K22 *“Düşünürüm çünkü zaten insan bedenini öğreniyorum bu şekilde de ne güzel yaratıldığımızı öğreniyorum açıkçası” (Kadın, 20)* diyerek aldığı eğitimin kendi üzerinde etkili olduğunu ifade ederken aynı şekilde tıp fakültesinde eğitim gören K20 de aldığı eğitimin kendisini iyi yönde etkilediğini *“Yani özellikle işte anatomi gibi fizyoloji gibi dersler böyle birinin onu böyle güzellikle yapmış olduğunu gösteriyor insana hani o noktada etkiledi beni ama onun dışında hani kötü bir etkisi olmadı iyi yönde etkiledi” (Erkek, 19)* şeklinde açıklamıştır. Katılımcılardan K19 da aldığı eğitimin dinî yaşantısını pozitif yönde etkilediğini ifade etmiştir.

Dinî yaşantıları üzerinde aldıkları eğitimin etkisi olmadığını ifade eden katılımcılardan bazıları ise bu durumu aşağıdaki şekilde açıklamışlardır:

“Yok, etkilediği bir şey yok yani iyi veya kötü bir anlamda etkilediği bir nokta yok çünkü bence sana ne verilirse oradan sen kendine bir çıkarımlar yapıyorsun yani şimdi biri ilahiyatta okusa eğer gönlünde bir şeyler yoksa oradan çıkarımı olumlu olmayabiliyor. O yüzden yani onu bölüme bağlayamıyorum her halde bir şekilde.” (K3, Kadın, 25).

“Dinî yaşantımı mı şu anki düşünmüyorum açıkçası yani eğitim ortamı bir şey kattığını düşünüyorum ama eğitim sonuçta dinle alakalı bir şey okumadığım için bir şey değişmiyor.” (K26, Erkek, 21).

Aldıkları eğitimin şu an için kendilerini etkilemediğini belirten K5 ve K30 dini tam manasıyla tanımamış olsalar üniversite eğitiminin kendilerini olumsuz etkileyebileceğini düşündüklerini de aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Benim aldığım şahsen sosyoloji eğitimi, dini yaşama pek etkisi yok ama hani ibret olarak her ilme şunu savunuyorum ki her ilme ibret olarak baktığın zaman İslami yönden çıkarım yaptığın zaman tabii ki bunun da bir katkısı vardır insana ama günümüz eğitimi daha çok natüralizmi veyahut materyalizmi, darwinizm'i savunduğu için bunlarda insanlara tabii ki dini yönden eksi etkisi dini yönden ne gibi bir etkisi olacaktı kötü yani olumuz etkisi olacaktır. Ya benim şu an olmuyor çünkü hamdolsun ben o süreci tamamladım. O süreci tamamlayana kadar hani İslami bir donanım tabii düşünmüyorum da az çok tabii kendimce edindiğim için beni etkilediğini çok düşünmüyorum. Çünkü karşı argümanlarım var. Şu anki akımlara karşı. Bazen de tam tersi o eğitim hani terakime de sebep olmuyor değil hani natüralizm ee günümüz eğitiminden bahsediyorum.” (K5, Erkek, 23).

“Şöyle eğer ki dinimi tam tanımamış olsaydım tarih dersleri mesela örnek vereyim, çok yanlış şeyler hocalar söylüyor bazen. Ama kendim doğrusunu bildiğim için açıkçası pek şey etmiyorum yani önemsemiyorum diyim ders olarak görüyorum bunu sadece kendi dini inancımınla karıştırmıyorum.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcıların ifadeleri genel olarak değerlendirildiğinde alınan eğitimin dinî kimlik kazanımı bağlamında önemli ölçüde bir etkisinin olmadığı ifade edilebilir. İlahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler özelinde bu durumun farklı olması sebebiyle bu sonuç alınan eğitimin içeriği ile açıklanabilir. Bununla birlikte tıp fakültesinde okuyan öğrencilerden bazılarının (3 kişi) aldıkları eğitim neticesinde insanın yaratılışındaki mükemmeliyeti gördükleri bunun da dine olan bağlılıklarını güçlendirdiğini ifade ettikleri de gözlemlenmiştir.

4.5. Dinî Toplulukların Dinî Kimlik Kazanımındaki Rolü

Dinî kimlik aynı zamanda toplumsal süreçlerin bir dengesi olarak kabul edilir ve toplumsal değerlerin temeli olarak da değerlendirilebilir. Bu noktada, bir dine mensup olmak dinî topluluklara da bağlı olmayı beraberinde getirebilmekte ve kişinin bu dinî topluluk aracılığıyla aidiyet hissini güçlendirebilmektedir (Krylov, 2012, Akt. Acar, 2015, Akt. Çetin, 2020: 40). Bu bakımdan araştırma kapsamında kimliğin inşasında sosyal etkinin önemli olduğu göz önüne alınarak katılımcıların dinî topluluklara ve etkinliklere katılımları, dinî kimlik kazanımı bağlamında önemli bir faktör olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların çoğunluğunun dinî topluluklara ve etkinliklere katıldıklarını ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların ifadelerine göre dinî toplulukların ve etkinliklerin kendilerine sağladığı sosyal desteğin inançlarını güçlendirmede önemli bir rol oynadığı dikkat çekicidir. Dinî topluluklara katılan bireyler topluluk içerisinde manevi deneyimleri paylaşımlarının yanı sıra sosyal bağlarını ve aidiyet hislerini de güçlendirmektedirler. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Katılıyorum, GİMDES’teydim şu an İHH başvurdum hatta sosyal medya ekibine girdim. İşte bir şeylere başlayacağız bunun dışında dini olarak yok bir mensubiyetim yok. Bir ara HÜVE ’ye gidiyordum orayla da anlaşımadık.” (K2, Kadın, 21).

“Evet katılırım. Herhalde katıldığımı soracaksınız, hangilerine katıldığımı. Tamam bahsedeyim o zaman üniversitede mescitte bir ilahiyattan bir hocamız zaten size de söylemiştim onun kurduğu yani başlangıç ettiği bir başkanlık ettiği bir topluluk var ona etkinliklere katılıyorum. Hatta bugün de işte öğlen şurada (İKÇÜ kütüphane önü) Gazze için toplanmıştık. Onun dışında Manisa’da yani bulunduğum ilde bir diyanetten bir hocanın söylemleriyle söylem derken ne derler davetleriyle bazı sohbetlere gidiyoruz, işte bazı çalışmalarda bulunuyoruz.” (K8, Erkek, 19).

“Evet çok katılırım. Allah onları da var etsin.” (K12, Erkek, 22).

“Evet katılıyorum yani tasavvufta cemaatle, cemaatlerin sohbetlerine katılırım ya da işte camilerde olsun, camilerde namaz olsun veya özel günlerde olsun katılmaya çalışırım.” (K13, Kadın, 23).

“Hristiyanlıkta şöyle Noel’e katılırım. Bayramlardan bahsediyorsan katılırım ama siyasi bir şeyle aracılık ediyorsa katılmam.” (K19, Kadın, 23).

“Kandil programlarına katılıyorum işte olursa tesbihat oluyor, namaz oluyor, öyle şeyler.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcıların önemli bir kısmı (14 kişi) ise dinî topluluklara ve etkinliklere katılmadığını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılardan bir kısmının bireysel bir din algısına sahip oldukları anlaşılmakla birlikte bir kısmının ise dinî topluluklara karşı eleştirel bir bakış açısına sahip oldukları gözlemlenmektedir. Ancak bu katılım eksikliğine rağmen camiye gittiğini belirten bazı katılımcılar da mevcuttur. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Yok daha dini bireysel yaşıyorum. Yani çok fazla cemaatlerde, topluluklarda bulunmuyorum açıkçası dini.” (K1, Kadın, 23).

“Yok güvenmiyorum pek o şeylere.” (K3, Kadın, 25).

“Yok etkinliklere katılmadım hiç.” (K4, Kadın, 22).

“Hayır katılmıyorum genel olarak.” (K9, Kadın, 19).

“Katılmam ya ben bireysel bir adamım genelde katılmıyorum.” (K11, Erkek, 21).

“Dini topluluk ya da etkinlik yani şöyle diyeyim hani dinini içinde yaşayan bir insanım. O yüzden hani topluluk dediğimde böyle iş sanki böyle çok böyle aşırı yoğun böyle saçma bir yere evrilecek gibi geliyor. Böyle nasıl diyeyim tamam hayatını dinine göre yaşayan lazım ama o gruba girdiğimde sanki böyle olmadığım şekilde daha böyle bir beni böyle etraftan saracaklar hani daha bir saçma düşünmeye başlayacağım gibi geldiği için topluluklara sıcak bakmıyorum

açıkçası. Ama güzel topluluklar var mıdır vardır hani saygı duyarım ama şahsen dini topluluk deyince hani dediğim gibi mesela tarikat deyince benim aklıma kötü şeyler gelir çok hoş hissetmem. O yüzden dini topluluk deyince de çok sıcak bakmam o yüzden katılır mısınız dı demi katılmam derdim.” (K18, Erkek, 19).

“Hayır katılmıyorum.” (K21, Erkek, 21)

“Şu ana kadar pek katılmadım.” (K22, Kadın, 20).

“Hayır güvenmiyorum.” (K27, Erkek, 21).

Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen Y ve Z kuşağının dindarlık eğilimlerinin incelendiği bir araştırmada da katılımcıların genel olarak dinî etkinliklere katılmadığını ifade ettiği, dinî yaşantılarında daha çok bireyselliğin ön plana çıktığı, dinin sosyal (toplumsal) boyutunun katılımcıların hayatlarında belirgin bir yer tutmadığı görülmüştür. Bununla birlikte katılımcılardan azınlıkta olan bir kısmının cemaatle kılınması zorunlu olan Cuma ve bayram namazları ve kandil gibi dinî faaliyetlere katıldığını ifade ettikleri de görülmektedir (Gökçe, 2021: 71-74).

Dinî topluluklara katılım bireylerin dinî kimlik kazanımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda dinî topluluklara ve etkinliklere katıldığını ifade eden katılımcılara bu katılımların kendilerine hissettirdiği duygular da sorulmuş ve bu katılımların katılımcılara sunduğu aidiyet hissi ile kendilerini daha güvende hissettikleri, yalnız olmadıklarını, güçlü ve güvende hissettiklerini ifade ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda dinî topluluklara katılımın kendilerini huzurlu ve mutlu hissettirdiğini ifade eden katılımcılar da söz konusudur. Katılımcıların, dinî topluluklara katılımın kendilerine iyi, huzurlu ve güvende hissettirdiğini belirtmelerinin yanı sıra bu birlikteliğin yalnız olmadıkları ve doğru bir şey yaptıkları duygusunu da beraberinde getirdiğini ifade etmeleri, sosyal kimlik oluşumu bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim Henri Tajfel ve John Turner’ın Sosyal Kimlik Kuramına göre de grup üyeliği yalnızca şekilsel bir aidiyet değil, birlikteliği, bizliği, ait olmayı kapsayan psikolojik bir kavram olarak ele alınmaktadır (Hogg ve Abrams, 1988, Akt. Demirtaş, 2003: 132). Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir.

“Yalnız olmadığımı hissettiriyor çünkü Ayvalık’ta çok yalnızdım. Özellikle İzmir’e geldikten sonra daha güçlü hissettim. Bu çok garip geliyor mesela ben İzmir’de tesettür baskısını daha yoğun hissedeceğimi düşünüyordum ama

hamdolsun yani. Allah Yusuf'a zindanda yaşattığını yani Yusuf'un zindanı gibi İzmir'de bana farklı bir kapı oldu.” (K2, Kadın, 21).

“Yani güzel, toplu bir şekilde insanlarla o ortamda bulunmak, huzurlu ve mutlu hissettiriyor yani doğru bir şey yapıyorum. Burada olmaktan mutluyum oluyor yani genelde.” (K6, Kadın, 23).

“Yani cami cemaat şeklinde kılındığı için huzurlu hissettiriyor. Herkes aynı anda onu yapıyor olması herkesin beraber o an onu düşünüyor olması güzel hissettiriyor. Benim gibi dinine inanan ve bir şeyler yapan insanlar birlikte olması iyi hissettiriyor.” (K7, Kadın, 25).

“Çok güzel hissettiriyor kendimi, rahatlıyorum ve huzurlu hissediyorum.” (K12, Erkek, 22).

“Yani Müslüman toplumda yaşadığımız için açıkçası kendimi güvende hissettiriyor böyle bir yerde yaşamayıydım böyle imkanlara ulaşamayacaktım. Bu yüzden kendi inancımın var olduğu bir toplulukta olduğumu hissettiren yerler camiler şu an yani evet toplumda karşılaşıyoruz evet ama beraber ibadet yapmak, ibadet etmek daha çok iyi geliyor insana.” (K13, Kadın, 23).

“İyi hissettiriyor, huzurlu hissettiriyor. Ya bir Tanrının varlığı benim için yeterli O'nun verdiği dinler bana yeterli. O'nun verdiği öğretileri almak yeterli. Ben camiye gidince de huzurlu hissederim. Kiliseye gidince de hissederim. Sinagoga hissetmem. Sinagoga hiç gitmedim çünkü. Ama ya hissederim. Kanın çıkmadığı yerde ben hissediyorum. Benim için öğretiler önemli. Bir düşmanlığım da olmaz sadece bu dönemki konular yüzünden Gazze konuları yüzünden Yahudilere karşı biraz mesafeliyim o şekilde.” (K19, Kadın, 23).

“Bana çok iyi hissettirir açıkçası yani insanın bir görevini tamamlayıp bitirmesi gibi ne kadar bir görevini tamamlayıp bitirmesi ne kadar rahatlık veriyorsa veya bir sınava çalışıp ya bir sınava çok çalışıp sonra karşılığını alması yüksek not alması gibi rahatlaması gibi bir şey benim için.” (K26, Erkek, 21).

Katılımcılardan K8 ise daha önce böyle ortamlara çok fazla katılmadığı için daha çok heyecanlanıp strese girdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde katılımcılardan K25 de dinî topluluk ve etkinliklerin kendisini heyecanlı hissettirdiğini *“Bu katılımlar ilk olduğu zaman gerçekten çok tuhaf hissettirir. Hani o hissedilmez yaşanır fakat bir süre yani düzenli olarak katılmadığım için hep ilk olduğu için hep heyecanlı olurum ilk katılacağım zamanlar ama sürekli katılan biri değilim öyle şeylere” (Erkek, 21)* diyerek ifade etmiştir. Dinî topluluklara katılmadığını ifade eden katılımcılardan K3, K10, K18, K24, K27, K28 ise camiye gider misiniz şeklinde yönelttiğimiz soru neticesinde çok sık olmasa da camiye gittiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K9, K16 ve K22'nin de şu anda gitmeseler bile daha öncesinde camiye gittiklerini belirttikleri görülmüştür. Camiye

gittiklerini ifade eden katılımcılar da bu katılımların kendilerine güven, huzur ve mutluluk hissettirdiğini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Camide bir katılım. Yani mutlu olurum ya çünkü geçenlerde Karşıyaka’da camiye gittim ve işte cemaat oluşturduk kadınlar olarak çok ilginç bir histi çünkü bizim buradaki cami kalabalık olmuyor. Orada kadın cemaati olmak çok güzeldi ve hani birbirimizi tanımıyoruz ama selamünaleykümle işte sohbetler bir kısıda olsa konuştuk ve gerçekten çok iyi hissettirmişti.” (K3, Kadın, 25).

“Güven hissettirir ilk başta böyle bir ortam yani dinle bir araya gelen insanlar hani bir kötülük beklemezsin o ortamdan güvende hissedersiniz.” (K9, Kadın, 19).

“İçimde genel olarak bir görevlerimi yerine getirmiş ve iyi bir şey yapmış olma hissi geliyor ve bu beni mutlu ediyor böyle söyleyebilirim.” (K16, Kadın, 19).

Ara sıra da olsa camide namaz kıldığını ifade eden K27 ise bu katılımın kendisini kötü hissettirdiğini belirterek bunun nedeni de *“Bazen yaşlı amcaları falan görünce böyle sesli dua okuyorlar onlar yüzünden duaları falan karıştırıyorum. Ya da ne bileyim esniyorlar bir şey oluyor çok rahatsız edici hareketleri hala insanlarımızın temizlik imandan gelir vs. konusunu çok anlayamadıkları için kötü hissettiriyor çoğu zaman yani. Hani bazen evde mi kılsaydım acaba şeyi oluyor” (Erkek, 21)* diyerek açıklamıştır. Kendisini önceden Müslüman olarak tanımlayan ancak şu anda sadece Tanrı’ya inandığını belirten K20 de eskiden cemaatle namaz kıldığını söyleyerek bu durumun kendisini çok zorladığını da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Yani cemaatle namazda da şey çok zor oluyordu imamın arkasında hiç kıraat edilmiyor ya mesela sessiz bir namaz bile olsa kıraat edilmiyor öğle ve ikindi gibi. Onların arkasında böyle gülesim geliyordu sürekli veya konuşasım geliyor şey oluyor böyle konuştum mu güldüm mü öf mü dedim püf mü dedim çok zorluyordu beni hani o yüzden o havayı mesela o yaşlı amcalar geliyor hep camiye onlar böyle çok ne denir ona farklı bir hava içerisinde gibilerdi ben öyle değildim. Çok böyle kan ter içinde çıkıyordum camiden yani.” (K20, Erkek, 19)

Sonuç olarak katılımcıların ifadeleri doğrultusunda genel olarak dinî toplulukların bireylerin dinî kimlik kazanım süreçlerinde yalnızca birer araç değil dinî kimliğin gelişmesine imkân sağlayan önemli birer alan olduğu ifade edilebilir. Nitekim dinî topluluklar hem manevi tatmin hem de sosyal bağlılık ile katılımcılara yalnızlık hissini aşma, huzur bulma ve ruhsal olarak yeniden doğma fırsatı sunmaktadırlar. Bundan dolayı da pek çok kişi bireysel olarak başaramayacağı işleri yapabilmek, ait

olmayı istediği gruptan sosyal destek alabilmek, kimlik kazanabilmek veya yalnızca toplumsal etkileşim duygusunu hissedebilmek amacıyla da genel olarak toplumsal gruplara özel olarak ise dinî gruplara katılabilmekte ya da bu tür gruplar oluşturabilmektedir (Hogg ve Vaughan, 2007, Akt. Yalçınkaya ve Cerrah, 2023: 751). Bununla birlikte katılımcılardan bazılarının dinî topluluklara ve etkinliklere güvenmedikleri de görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmış olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Güllü (2010: 238) gençler özelinde gerçekleştirdiği araştırmasında gençlerin dinî grupların yardım ve benzeri sosyal faaliyetlerine ilgi duyduklarını ve bu nedenle de bu gruplara yöneldiklerini tespit etmiştir. Aydın (2020: 99) nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirdiği çalışmasında gençlerin dinî kurum ve dindarlara yönelik güvenlerini sarsan çeşitli durumlar yaşamalarının din ya da inançtan uzaklaşmaktan ziyade dinî kurumlar ve kurumsal dindarlardan uzaklaşmalarına neden olduğunu tespit etmiştir. Bu durum gençlerin dinî kurumlara bağlı kalmadan daha öznel bir dindarlığa yönelmelerine de zemin hazırlamaktadır. Bayyigit (1989: 134) de üniversite gençliğinin dinî inanç, tutum ve davranışlarını araştırdığı çalışmasında üniversite gençliğinin büyük çoğunluğunun dinî grup ve tarikatlara yönelik ilgisinin olmadığını tespit etmiştir.

4.6. Dinî Kimlik Kazanımında Rol Modeller

Sosyal öğrenme kuramına göre insanlar neredeyse bütün davranışlarını başkalarını gözlemleyerek, taklit ederek ve model alarak öğrenmektedir (Bandura, 1989, Akt. Kabaklı Çimen, 2019: 89). Kuramın öncüsü Bandura'ya göre bireyler hem kendi deneyimlerinden hem de başkalarının bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak öğrenme sürecini gerçekleştirir. Diğer bireyleri gözlemleyerek onların davranışlarını ve bu davranış kurallarını öğrenir. Daha sonra bu öğrenmeler bireylerin gelecekteki davranışlarını şekillendirir. Modelleme olarak adlandırılan bu süreç psikolojide farklı kavramlarla ifade edilmekle birlikte değerleri, düşünceleri ve davranış kalıplarını geliştirmenin en etkili yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Bandura, 1986, Akt. Karaboğa, 2019: 365). Kimlik kazanım sürecinde çevresinde kendisine benzemeyi arzuladığı veya örnek aldığı çeşitli özdeşim örneklerine yönelen genç bu modeller aracılığıyla “Ben kimim, toplumdaki rolüm nedir, hayata bakışım nasıl olmalıdır?” gibi kimliğini şekillendirecek sorulara yanıt aramaktadır (Kula, 2001: 87). Bu

bakımdan dinî kimliğin kazanımında da özleşme, kişi kendine özgü bir din anlayışı kazanana kadar önemli kabul edilmektedir (Ayten ve Vural, 2023: 56-57). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların dinî kimlik kazanım süreçlerinde rol model olarak gördükleri ve özdeşim kurdukları kişilerin olup olmadığının da tespit edilmesi amaçlanmıştır. Buna göre katılımcılardan dört kişinin herhangi bir kişiyi rol model almadığı, sekiz kişinin ise rol model olarak gördükleri kişilerin dinî kimlik kazanımı bağlamında değerlendirilemeyeceği tespit edilmiştir. Dinî kimlik kazanımı bağlamında ise katılımcıların “Hz. Muhammed (s.a.v)”i, “B. Said Nursi”yi, “Sahabeler” i, “Kur’an Kursu Hocaları”nı ve “Üniversite Hocaları”nı rol model olarak gördükleri anlaşılmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v)’i rol model olarak aldığını belirten katılımcılardan K1 onun gibi olamayacağını ancak olmaya gayret ettiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan K2 ise rol model olarak gördüğü kişileri anlatırken Hz. Peygamber’i sıralamaya sokamayacağını ifade ederek helal gıda şirketinin kurucusu olan Hüseyin Kâmil Büyüközer’i ve B. Said Nursi’yi rol model olarak gördüğünü de aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Hüseyin Kâmil Büyüközer kendisi Türkiye’de ve dünyadaki en büyük helal gıda şirketini kurup gıda ve ihtiyaç malzemelerinde denetleme kurumu Gimdes’i kurdu ve kendisi aynı zamanda helal gıdayla ilgili Türkiye’de ilk araştırmaları yapan kişi aynı zamanda şu an işte Malezya’ya gittiğinizde eğer bu adamın kurduğu şirketin onayı yoksa o malzeme Gimdes onayı olmayan bir şey Malezya’dan içeri giremez. Hani böyle bir adam varken bu adam Türkiye insan ister istemez duramıyor, İkincisi Said Nursi, Peygamber Efendimizi saymıyorum sıralamaya sokamam onu.” (K2, Kadın, 21).

K2 bu kişileri rol model olarak kabul etmesinin sebebini “Birincisi davalarının olması, vizyonlarının olması. İkincisi bunun üzerine azim getirmeleri çabalarının olması. Dördüncüsü bunu tabii ki de başarıları bunu egosuz bir şekilde anlatmaları, bilgili olmaları, cesur olmaları, açık sözlü olmaları ve korkusuz olmaları” diyerek açıklamıştır.

Katılımcılardan K3 de Mustafa Kemal Atatürk ve Hz. Muhammed (s.a.v)’i rol model aldığını belirterek bunun sebebini de aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Mustafa Kemal Atatürk’ün çok fazla bir şey yapacağı zaman yapmak için gayret etmesi, ileri görüşte olması ve çabalaması. Hz. Muhammed’in hep iyiyi düşünmesi yani çok küçük yaşta zaten yetim kalıyor ve anne babası yokken bile kendisine güvenmesi yani yılmaması ne olursa olsun ve kimse ona inanmıyorken bile bir şeylerden vazgeçmemesi bu savaştan vazgeçmemesi. Yani arkanda hiç

kimse yokken bir noktaya varabileceğini bilmek o Allah'ın arkanda olmasıyla oluyor. Dedim ya ben de hayatımda arkadaşlarım yok sınırlıdır. Ancak o Allah'ın gücünü ben de hissediyorum. Hz. Muhammed'in adına konuşmak istemiyorum tabii ki ancak onda da bunu görüyorum. Çünkü gerçekten o da kimsesiz baktığımız zaman evet yanında birçok işte ne bileyim Hz. Ali var Hz. Ebubekir var. Ancak aslında bireysel biri. Bu yüzden onu da örnek alırım.” (K3, Kadın, 25).

Katılımcılardan K5 “Müslümanın en başında örnek alması gereken Peygamberi rol modeli Hazreti Muhammed Sallallahü Aleyhisselam olacaktır her açıdan” (Erkek, 23) diyerek Hz. Peygamber'i rol model aldığını belirtmiş aynı zamanda Hz. Ali'yi, B. Said Nursi'yi ve İmam Gazali'yi de rol model aldığını aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Hazreti Ali Aleyhisselam'ı da ilmi yönünden çok severim. Bediüzzaman Hazretlerini de en önemli konu olan her zaman için geçerli en önemli konu olan imanı ve iman hakikatlerini esas ve temel aldığı için. İmam Gazali Hazretlerini de felsefe yönünden o zamana felsefede yeni bir çıkış açtığı için ve o zamanın hadsizlerine haddini güzel bir şekilde bildirdiği için.” (K5, Erkek, 23).

Katılımcılardan K12 de B. Said Nursi'yi ve bazı tarikat şeyhlerini “dini yaşantıları, dine olan bakış açıları” (Erkek, 22) sebebiyle rol model almak istediğini ama hiçbirini de alamadığını düşündüğünü belirtmiştir. Katılımcılardan K6 da Hz. Peygamber'in hayatını okuyarak onu rol model almaya çalıştığını ancak bu konuda başarısız olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. K6 aynı zamanda Hz. Rabia'nın hayatını okuyarak kendi hayatını ona göre yönlendirmeye çalıştığını da belirterek rol model almasına sebep olan özelliklerini de “Umudunu kaybetmemek galiba ne olursa olsun duaya sığınmak dua ederek yani çözüm yolu bulmaya çalışmak. Sabırlı olmak ben sabırsız biriyimdir çünkü genelde de sabırlı olmaya çalışıyorum bunlar yani” (Kadın, 23) şeklinde ifade etmiştir. Hz. Hamza ve Hz. Osman'ı çok sevdiğini ifade eden K17 ise Hz. Osman'a yönelik sevgisini “Hz. Osman'ın sürekli ne yaşıyor olursa olsun sürekli Kur'an'a bağlı oluşunu çok çok değerli buluyorum keşke yapabilsem yani bende bu konuda” (Kadın, 21) diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K8 ise aşırı bağlı olduğu hayranlık duyduğu kişilerin olmadığını belirtmiş ancak “ama tabii ki İslam dinine bağlı insanlar olarak Müslümanlar olarak Peygamberimizin s.a.v örnek almaya çalışıyoruz” (Erkek, 19) diyerek Hz. Muhammed'i örnek almaya çalıştığını da ifade etmiştir. Katılımcılardan K26 da herkesin Hz. Peygamber'i rol model alması gerektiğini düşündüğünü ifade ederek aynı zamanda Hz. Ömer'i ve Atatürk'ü de rol model aldığını aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Mesela ben Hz. Ömer’i rol model edinirdim nasıl, güçlü severdim bir şeyi mesela nasıl desem kararlı insanları severim böyle sürekli bir şeyle mücadele eden ben Hz. Ömer’i görürüm bu yüzden. Mesela çok görüşler birbirini tutmasa da tutmasa bile ben Atatürk’ü bu konuda çok beğenirim. Bir şeye ol dedi mi olacak yani kararlı ümitsizliğe yer yok böyle adamları mesela çok severim. Zeki, kararlı ve gerçekten herkesin iyiliğini düşünen, herkes için çalışan insanları başka aklıma çok da insan gelmiyor açıkçası.” (K26, Erkek, 21).

Katılımcılardan K7 ise dini ilk öğrendiği zamanlarda doğru yaşadığını düşündüğü kişileri rol model aldığını belirterek onlar gibi olmak için kendini geliştirdiğini bu durumun da ilk olarak “özenme” ile başladığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Görünüş açısından öncelikle çünkü kız çocukları daha çok görünüş açısından özeniyorlar. Özenme şeklinde önce görünüş açısından başladı. İlkokul dönemlerinde daha sonra işte Kur’an’ı Kerim öğrendiğim ya da ders aldığım hocalarımdan hayatı, yaşayış tarzı yaşadıklarından kendilerine çıkardıkları dersler verdikleri tepkileri görüp ya ben de böyle olmalıyım mesela ne kadar iyi kalpli işte ne kadar yardımsever işte ne kadar adaletli dediğim insanlar oldu. Ona göre kendimi şekillendirdim.” (K7, Kadın, 25).

Katılımcılardan K10 annesini rol model aldığını annesinin hayatında çok büyük etmen olduğunu ifade etmiştir. Annesini rol model olarak almasına sebep olan özellikleri de aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Ahlaki değerler dedik ya mesela dürüstlük işte güvenilirlik, yardımlaşma, fedakârlık bunların hepsini ben ilk annemde böyle zaten o ortamda büyüdüğüm için onda gördüm. Babamda da gördüm tamam ama hani anneye daha bir şey oluyorsunuz daha kolay ben iletişim kuruyordum annemle. Annemin doluluğu da beni yaklaşım doluluğu da beni çok etkiliyor. Kendini çok güzel yetiştirmiş benim gözümde en azından. Onun o bilgi birikimi hem kültürel anlamda hem dini anlamda hem sosyal anlamda bunların hepsi birleşince gerçekten hani çok fazla şey var onda ve bunların hepsini örnek alıyorum ve onun gibi olmaya çalışıyorum.” (K10, Kadın, 20).

Aynı şekilde annesini rol model aldığını belirten K30 annesinin çok iyimser olduğunu bu yüzden de onu örnek aldığını ifade etmiştir. Kur’an kursunda örnek aldığı hocaları olduğunu da belirten K30 onları *“bilgi açısından çok rol model aldığım insanlardı yani çok bilgililerdi. Dini bilgi olarak. Bu şekilde örnek almak isterdim yani. İstiyorum da zaten” (Kadın, 23)* diyerek açıklamıştır. Katılımcılardan K25 ise *“bazı ahlaki değerlerin gerçekten çok güzel bütünleşmiş hali diyebilirim babam için”* diyerek babasını rol model aldığını belirtmiş bu durumu da aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Çok beğendiğim ve kendime rol model aldığım babam. Yani ben babamın şahsen rol model alırım çünkü her şeyi küçüklüğümüzden beri ondan öğrendim. Ben istediğim kadar burada sanatçı, şiir söyleyen mesela popüler kişileri sayısam da Efendimiz bile desem ben gerçekten hayatımda onu yapmadığım için tam olarak tam olarak yaparsam söylerdim fakat tam olarak yapmadığım için gün içinde o kadar gayret göstermediğim için onları söylemiyorum ve en çok babam diyebilirim.” (K25, Erkek, 21).

Katılımcılardan K13 de üniversitedeki bazı hocalarını örnek aldığını *“Yani üniversiteye bakacak olursak dini anlamda yani dini araştırdıkları için bu konudaki azimlerini örnek alıyorum. Azimlerini ve disiplinlerini hani amacım da bu olduğu için zaten” (Kadın, 23)* diyerek ifade etmiştir. Katılımcılardan K24 de tasavvuf hocasını örnek aldığını ancak onun seviyesine ulaşamayacağını düşündüğünü de *“Dine o kadar farklı bir şehvetle, bakış açısıyla belki de şiirlerle anlattığı için de olabilir aslında daha bir sıcak hissediyorum ve yani onun dine karşı duymuş olduğu aşkı duymak isterdim gerçekten. Yani kaç fırın ekmek yemem gerekiyor bilmiyorum o seviyeye ulaşmak için bilmiyorum ki ulaşılabileceğini de düşünmüyorum yani” (Kadın, 23)* diyerek açıklamıştır.

Katılımcılardan K15 ise *“çok farklı insanların farklı yönlerini rol model”* alabileceğini ifade etmiş ve Cem Adrian’ı örnek alma sebebini de *“Mesela benim en sevdiğim şarkıcı Cem Adrian ateist bir insan ama mesela Müslümanlara yapılan bir zulme karşılık verebilir. Bu benim hoşuma giden bir şey. Bir ateistin de Müslümanlara destek vermesi yani kötü olan bir durumda tabii ki” (Erkek, 20)* diyerek açıklamıştır. Müslüman bir futbolcuyla rol model aldığını belirten K27 ise bu kişinin kendisi üzerindeki etkisini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Mesela Sacha Boey diye Müslüman bir futbolcu var. Her maça çıkmadan önce duasını eder, Cuma’lara falan gider. Erkekler için namaz elbisesi olduğunu falan da ondan gördüm. Çok havalı. Onlarda çok güzel etkendi ya. Çok teşvik etti yani beni.” (K27, Erkek, 21).

Katılımcılardan K19 da vaftiz adı olduğunu belirttiği Jan Dark isimli Fransız bir kraliçeyi rol model aldığını belirterek rol model alma sebebini de *“kraliçe yani o gerçekten Fransız birisi olarak on altı yaşında ordunun başına geçerek İngilizlere karşı savaşmış bir kadındır, bir azizedir o ve aynı zamanda vaftiz adımda olduğu için çok o yönden yürekli bir kadındır. Yürekli olduğu içinde kendime idol alıyorum”* diyerek açıklamıştır. Aynı zamanda Müslüman bir cerrahı da rol model aldığını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Müslüman bir cerrah adam var onun şeyini çok seviyorum videoları vardı ismini unuttum ama Müslüman bir tane cerrah adam var evet o adam beni etkiliyor çünkü o adamdan hiçbir kişi bile ölmemiş ya da şeyde ameliyat masasında kalmamış o adam beni çok etkilemişti. Tıp mühendisliği okurken o adamın hani şeylerini düşünüyorum. Kendi dini vasıflarını yapıyor ona göre davranıyor ama aynı zamanda pozitif ilimlerde de çok iyi. O yüzden seviyorum onu. Hem bilimi kullanıyor hem nakli ilimleri kullanıyor. Ben mesela hem dini kullanırım hem de ama bir işe başlamadan önce duamı ederim. O şekilde başarıyorum. O yönde beni çok etkiledi mesela.” (K19, Kadın, 23).

Sonuç olarak katılımcıların dinî kimlik kazanım süreçlerinde Hz. Muhammed (s.a.v)’i, B. Said Nursi’yi, bazı sahabeleri, hocalarını ve bazı ünlü isimleri rol model aldıkları görülmüştür. Konuyla ilgili yapılan başka araştırmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır. Örneğin Ayten ve Vural (2023: 58-59)’ın gençler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada gençlerin anne ve babalarını, Hz. Muhammed (s.a.v)’i Kur’an Kursu hocalarını, Hz. Ömer’i, Sahabeleri, B. Said Nursi’yi rol model olarak gördükleri tespit edilmiştir. Kaleci (2016: 184)’nin ergenlik dönemindeki gençlerle gerçekleştirildiği araştırmasında da dinî gelişim seviyesi yüksek olan ergenlerin en çok benzemek istedikleri kişiler arasında %35,2 ile “başka” seçeneğinin ilk sırada yer aldığı bunu sırasıyla %19,7 ile dini lider, %14 ile anne, %9,4 ile baba, %7,5 ile siyasi lider, %6,7 ile ünlü bir sanatçı/artist, %1,9 ile öğretmenlerin takip ettiği görülmüştür. Kula (2001: 88)’nin araştırmasına göre ise dinî gelişim puanı yüksek olan ergenlerin en çok benzemek istedikleri kişinin %42,3 ile dini bir lider olduğu görülmüştür. Onu %20,3 ile gencin kendisi takip etmektedir.

5. KİMLİK KAZANIMINDA MANEVİYAT ALGISI

Bireylerin kimlik kazanım süreçlerinde maneviyat önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Maneviyatı “Tanrı ile samimi bir ilişki sürdürmek” şeklinde tanımlayan Altınlı Macıç (2021: 18-19)’e göre kişi Tanrı ile olan ilişkisi ve O’na karşı duyduğu sevgi ve saygı nedeniyle O’nun emirlerine ve yasaklarına riayet etmektedir. Bu sayede insan, yalnızca ritüeller aracılığıyla Tanrıyla olan bağını güçlendirmekle kalmamakta aynı zamanda Tanrı’nın emirleri aracılığıyla diğer varlıklarla, evrenle ve doğayla olan ilişkilerini de düzenleyip şekillendirmektedir. Bu doğrultuda maneviyatın bireylerin hayatına derinlik katarak kimlik kazanımında belirleyici bir rol oynadığı ve insanın hem kendisiyle hem de çevresiyle uyumlu bir varoluş sergilemesine imkân sağladığı ifade edilebilir. Bu çerçevede manevi kimlik hayatın anlamı ve amacı hakkındaki nihai

soruları ele alan kişinin temel değerleriyle uyumlu davranışlar içeren kalıcı bir benlik duygusu olarak tanımlanabilmektedir (Kiesling, vd., 2006: 2). Bu bağlamda araştırma kapsamında katılımcıların maneviyat kavramına yükledikleri anlam ve kendilerini maneviyatlı olarak değerlendirip değerlendirmedikleri de ele alınarak incelenmiştir.

5.1. Katılımcıların Maneviyat Tanımlamaları

Araştırma kapsamında katılımcıların maneviyata yönelik algıları tespit edilmek istenmiş ve maneviyatın kendileri için ne anlama geldiği sorgulanmıştır. Bu doğrultuda katılımcıların maneviyat kavramına farklı anlamlar yükledikleri görülmekle birlikte bir kısmının maneviyatı dinî ifadelerle açıkladıkları bir kısmının ise dinî ifadelerden bağımsız bir şekilde tanımlamalarda bulunduğu görülmüştür. Maneviyatı dinî ifadelerle açıklayan katılımcıların konuya dair ifadeleri şu şekildedir:

“Bence maneviyat yaratıcıyla iletişim halinde olmaktır sürekli.” (K1, Kadın, 23).

“Bence başta soru işaretleriyle başladığın en sonunda da gerçekten büyük bir nokta koyduğun ve tamamen kalbini inanca bağlayıp her şeyin sonunda iyi ki diyebildiğin nokta.” (K3, Kadın, 25).

“Maneviyat ruhun halleri diyebilirim. Ruhun Rabbiyle olan, Allah’ıyla, Halkıyla olan bağlantısını ifade eden bir tanım.” (K5, Erkek, 23).

“Maneviyat, kişinin Rabbiyle olan alakadarlık durumu işte ne kadar O’na yakın uzak maneviyat bu benim için.” (K13, Kadın, 23).

“Maneviyat Allah ile aramızda olan o samimiyeti hissediyor olabilmek bence.” (K17, Kadın, 21).

“Maneviyat ya bir gözümüzle gördüklerimiz daha doğrusu hissedebildiklerimiz duyu organlarımızla kavrayabildiklerimiz var bir de sevgi gibi böyle ne bileyim işte inanç gibi daha böyle soyut yorumlanan şeyler var benim için maneviyat o anlama geliyor.” (K20, Erkek, 19).

Literatürde de maneviyatın kişinin inandığı varlıkla kurduğu ilişki olduğu yönündeki görüşlere sıklıkla rastlanmaktadır (Düzgüner, 2013: 209). Örneğin nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bir çalışmada %36 gibi yüksek bir oranda katılımcıların maneviyatı “Tanrı veya yüce güçle ilişki halinde olma hissi” olarak tanımladıkları görülmüştür (Zinnbauer et al., 1997: 556).

Katılımcılardan K2 ise maneviyatı “*insanın ruhu*” olarak tanımlamış dinî alana da aşağıdaki şekilde atıf yapmıştır:

“Maneviyat insanın ruhudur. Yani ruhunun dile getirilmesidir. Hani atıyorum bir Budist de maneviyatını geliştirmek için bir şeyler yapar. Bir ateistte maneviyatını geliştirmek için psikolojik tedavi vs. alır. Bir Müslüman’da yapar. Ama bunu İslam açısından bakarsak maneviyat insanın yani pişme hikayesidir.” (K2, Kadın, 21).

Katılımcılardan K8 de maneviyatın İslam dini ile sınırlandırılmaması gerektiğine vurgu yaparak maneviyatı aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Maneviyat bence sadece hani İslam dini ile kısıtlanmaması gerekiyor. Çünkü insanlar hani bir ateist de hiçbir şeye inanmayan hani aslında inanıyorlar ama yani herkes inandığı bir varlık var ama o inandığı varlık bir cisim olabiliyor. Bir varlık olabiliyor yani bir üstün bir varlık olabiliyor. Bir şey, bir kişi olabiliyor. Onlar da mesela yoga gibi düşünme gibi çeşitli veya atıyorum birisi resim yapıyor. Birisi müzikle uğraşıyor, onlara vererek kendini o şeylerle düşünüyor yani o maneviyatını geliştirdiğini düşünüyor. İslam dini açısından da maneviyat namaz, kılmak işte zikir anlamında düşünüyorum yani.” (K8, Erkek, 19).

Altınlı Macıç (2021: 231)’in araştırma bulgularında da ateist olan bir katılımcının yukarıdaki katılımcıların ifadelerini destekler nitelikte bir ifade de bulunduğu, dindar olmadan da manevi olmanın mümkün olduğunu belirttiği görülmüştür. Nitekim maneviyat hem dindar hem de seküler kişilerde kendini gösterebilmektedir (Düzgüner, 2021). Katılımcılardan K18 de maneviyat denildiğinde aklına “*maddi olmayan soyut her şey*”, “*içsel rahatlık*” ve “*huzur*”un geldiğini ifade ederek bununla birlikte dinin de geldiğini “*Maneviyat deyince benim hani istemsiz hani tezden kaynaklı değil dini boyutta geliyor çünkü maneviyat deyince hani illa bir huzur hani bir şey hani dinde genelde manevi bir şeydir hani maddi bir şey değildir benim gözümde hani hep oraya kaçarım.*” (Erkek, 19) şeklinde ifade etmiştir. Katılımcılardan K19 da maneviyatı “*Maneviyat maddi şeylerin ulaşamadığı noktadır. Aslında maddi ötesidir maneviyat. Bizi insanlaştıran şeydir aslında. İnsanı insan yapan şeylerden birisi maneviyattır*” diyerek tanımlamış dinle ilişkilendirildiğini de aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Maneviyat dinle bağdaştırıyorum ben biraz da tabi dinsiz insan babamda da görüyorum onda da maneviyat var ama o daha çok materyalist yani daha çok maddi. Ben bir şeylere maddi, dünyevi şeylere ulaşamadığı nokta olarak görüyorum maneviyatı.” (K19, Kadın, 23).

Katılımcılardan K26 ise özellikle din işin içine giriyorsa maneviyatın insanın olmazsa olmazı olduğu düşündüğü ifade ederek maneviyatı *“insanın değer verdiği şeylerin bütünü”* (Erkek, 21) olarak tanımlamıştır.

Katılımcıların ifadelerine göre maneviyat tanımlamalarında dinin önemli bir konuma sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak bununla birlikte maneviyatı dinle ilişkilendirmeden tanımlayan katılımcılar da dikkat çekmektedir. Tanrı, maneviyatın herhangi bir şekilde anlaşılmasının merkezinde yer almakla birlikte maneviyat yalnızca Tanrı ile ilgili değildir. Maneviyat aynı zamanda kutsal olanla da ilgilidir ve yaşamın neredeyse her yönü kutsal bir anlam kazanabilir. Görünüşte seküler nesneler bile onlara ilahi nitelikler atfedildiğinde kutsal bir karakter kazanabilir (Pargament ve Mahoney, 2002: 649). Buna göre maneviyat dinî bir bağlılığın ötesine geçerek herhangi bir Tanrısal inanç olmaksızın yaşamın anlamı, amacı ve iç huzur için çaba sarf etme olarak da tanımlanabilmektedir (Düzgüner, 2013: 212). Maneviyatı dindarlıktan ayrı olarak tanımlayan katılımcıların maneviyat tanımlamalarında da öne çıkan kavramların *“huzur”, “iç ses” ve “iyi hissettiren şeyler”* olduğu görülmektedir. Maneviyatı huzurla eş değer gören katılımcılar bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

“Bence bir insanın huzurlu olmasındaki en etkili şeylerden biri maneviyat yani insanın maneviyatının güçlü olması bence hani huzuruyla doğru orantılı olduğunu düşünüyorum.” (K4, Kadın, 22).

“Maneviyat nedir yani bu neye inandığımıza göre değişir bence maneviyat ama insanın bence başkalarına da zarar vermeden huzurlu hissettiği başkalarının alanına dokunmadan hem kendisinin hem de karşı tarafın huzurlu hissettiği o alan bence maneviyat yani ben öyle düşünüyorum.” (K6, Kadın, 23).

“Maneviyat benim için huzurla eş değer. Onu kaybettiğim için bir noktada huzuru da kaybettim gibi hissediyorum.” (K21, Erkek, 21).

“Maddiyat maneviyat, maneviyat görmesem de bir şey yaptığımda rahatlıyorsam veya onu yapmaktan içimde huzur oluşuyorsa o diyebilirim.” (K29, Erkek, 21).

Katılımcılardan bir kısmının ise maneviyatı insanın iç yapısıyla alakalı olarak gördükleri ve bu doğrultuda tanımlamalar yaptıkları görülmüştür. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Maneviyat insanın yaşadıklarından hissettikleri ve bunları aşıp yeniden hayatına devam edebilmesi için kendisine verdiği teselli ve kendisine çizdiği yolda kullandığı iç ses.” (K7, Kadın, 25).

“Maneviyat insanın iç alemidir. İnsanın iç alemiyle bütünleşmesidir ve onun iyi kullanımında insanın dünyada gerçekten çok güzel yerlere geleceğini ruhi olarak kötü kullanımında da bir o kadar yerlere batıp Allah göstermesin intihara kadar sürükleneceğini düşünüyorum.” (K25, Erkek, 21).

“İçimde bulunan güç olarak tanımlayabilirim.” (K27, Erkek, 21).

“Maneviyat insanın aslında vicdanı bence ee o ölünce maneviyatta ölür ama onu besledikçe bence o insanın içinde hep olan bir şey ve onu dinledikçe doğru yolu bulursun. Bence bulur.” (K30, Kadın, 23).

Katılımcılardan bir kısmı ise maneviyatı içsel duygular ile ilişkili olarak tanımlamış ve bu duyguların kendilerini iyi hissettiren şeyler olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri aşağıdaki şekildedir:

“Maneviyat nedir, bence ruhu besleyen şeylerdir. Açıkçası benim direkt aklıma bu geliyor. Hani manevi yönü kuvvetli gibi falan da deyince size iyi gelen, ruhunuza, bedeninize de iyi gelir illaki ama özellikle ruhumuza iyi gelen şeylerdir.” (K10, Kadın, 20).

“Maneviyat nedir, Maneviyat bence içimizde hissettiğimiz bir duygudur. Duygu diyebilirim maneviyata bunu söyleyebilirim.” (K16, Kadın, 19).

“Maneviyat nedir. Bizi maddi çıkarlar dışında iyi hissettiren şeyler diyebilirim. Bizim için değerli olan şeyler.” (K22, Kadın, 20).

“Maneviyat bana kendimi iyi hissettirecek şeyler. Sevdiğim insanların yanımda olması gibi.” (K23, Kadın, 20).

“Maneviyat nedir kişinin kendini evinde hissedebileceği şeydir diyebilirim. Özellikle tasavvuf dersi falan gördüğümüz için daha farklı tabirler bulunuyor ama bence insanın kendini daha iyi hissettiği gerçekten ev bir histir derler yani gerçekten o hissiyatı alabildiğin andır bence.” (K24, Kadın, 23).

Aynı zamanda katılımcılardan K9 tarafından maneviyatın herhangi bir şeyle kurulan “duygusal bağ”(Kadın, 19), K15 tarafından “kişilik değerlerimiz. Ya onun yansımaları insanlara”(Erkek, 20) ve K28 tarafından ise “kişinin kendine inancı” (Erkek, 21) olarak tanımlandığı görülmüştür. Bununla birlikte katılımcılardan K11 ve K14 ise daha öncesinde bunu düşünmediklerini ifade ederek maneviyat kavramını tanımlamamışlardır.

Sonuç olarak araştırma bulguları katılımcıların her birinin kendine özgü maneviyat tanımlamasında bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte maneviyat kavramını tanımlarken katılımcılardan azınlıkta olan bir kısmının dinî alana atıfta bulunduğu çoğunluğun ise dinî alana atıf yapmadan maneviyat tanımlaması yaptığı tespit edilmiştir. Altınlı Macıç (2021: 178-201)’ın üniversite öğrencilerinin maneviyat algılarını araştırmayı amaçladığı araştırma bulgularında da benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlemlenmiş katılımcılardan bir kısmının maneviyatı dindarlıkla ilişkili olarak tanımladıkları bir kısmının ise dinî alana atıf yapmadan maneviyat tanımlamalarında bulunduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların maneviyat tanımlamalarının da araştırma bulgularımızla benzerlik gösterdiği maneviyatın katılımcılar tarafından *“Tanrı’ya yakın olma, Tanrıyla olan ilişki, iç huzuru, insanlarla ilişki tarzı, iç ses, inanç, ruh hali, ruhun beslenmesi, duygu, huzur ve maddi olmayan”* şeklindeki kavramlara atıfla tanımlandığı görülmüştür.

Düzgüner (2013: 204) tarafından gerçekleştirilen evrenini kan bağışçılarının oluşturduğu maneviyat kavramına yönelik kapsamlı çalışmada ise katılımcıların maneviyatı; *“Tanrı’ya / yüce güce inanç”, “Tanrı/yüce güçle kurulan ilişki”, “dinin/amacın gereği olan yaşantı”, “duygu/iç dünya”, “ahlak ve diğerkamlık”, “huzur/zihnen ve vicdanen rahatlık”* şeklinde tanımladıkları görülmüştür. Maneviyatın tanımına yönelik bu bulguların da araştırma bulgularımızla benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Aynı şekilde Niyazibeyoğlu ve Yağlı Soykan (2023: 35) tarafından gerçekleştirilen *“İş Hayatında Başarı ve Maneviyat Üzerine Nitel Bir Araştırma”* isimli çalışmada da katılımcıların maneviyatı *“Yaradan ile kurulan bağ”* kavramıyla tanımladıkları ve maneviyatı dinden bağımsız olarak düşünmedikleri tespit edilmiştir.

5.2. Katılımcıların Kendi Maneviyatlarına İlişkin Algıları

Katılımcıların maneviyat kavramına yönelik görüşleri tespit edildikten sonra kendilerini maneviyatlı olarak tanımlayıp tanımlamadıkları da sorgulanmıştır. Buna göre katılımcılardan bir kısmının kendisini maneviyatlı olarak tanımladığı, bir kısmının maneviyatlı olarak tanımlamadığı bir kısmının ise maneviyatlı olarak tanımlayıp tanımlamama durumlarının değişkenlik gösterdiğini ifade ettikleri görülmüştür. Maneviyat kavramını tanımlarken katılımcılardan azınlıkta olan bir

kısımının dinî alana atıfta bulunduğu çoğunluğun ise dinî alana atıf yapmadan maneviyat tanımlaması yaptığı tespit edilmekle birlikte katılımcıların kendi maneviyatlarına yönelik algıları sorgulandığında çoğunlukla dinî alana atıf yaparak yanıt verdikleri de dikkat çekmektedir. Kendisini maneviyatlı olarak tanımlayabileceğini ifade ederek bu durumu dinî bağlamda açıklayan katılımcılara (10 kişi) aşağıdaki alıntılar örnek olarak verilebilir:

“Evet. Görüntüm itibariyle çok dindar görünmüyorum. Büyük ihtimalle belki siz de öyle düşünmezsiniz mescitte karşılaşsaydık. Ancak dövmelemlerim var, renkli saçlıyım, başörtüsü gibi bir farz ibadetimde şu an yok. Ancak bunlar yok diye hayatımın geri kalan kısmını da diğer ibadetlerden kaçınarak yaşamayı uygun bulmuyorum. Yani bir başkası bir günah işlediğinde diyor ki ya zaten başladım ve bunun devamını getireyim. Ancak bana göre Allah'ın kapısı sonsuz defa açık ve tövbelerini sonsuz defa kabul edebilecek en güçlü yegâne varlık o yüzden ne olursa olsun şunun bilincindeyim bir şekilde düşsem bile Allah'ın kapısı bana açık olduğu müddetçe ben kalkmasını bilirim. O yüzden yani sorun ne olursa olsun ben bunu Allah'la konuşup namazlarımdan sonra bir saat dua edip en az bir saat bazen iki saat, bazen üç saat dua edip bir şekilde üstesinden gelebiliyorum. Yani şu var hayatımda kimse yok, herhangi bir kul yok ama Allah var başımda diyerek önüme bakıyorum her nokta için.” (K3, Kadın, 25).

“Evet. Tamam. Genel olarak yaptığım işleri en doğru şekilde yapmaya çalışıyorum yani gücüm yettiğince. Hani fazla da zaten hani hepsini yapmaya çalışıyorum sünnetlere ve hani farz olmayan şeylere de yine de zaman ayırmaya çalışıyorum. Ne kadar zorunlu olmasa da onların da geliştireceğini düşündüğüm için hani iyi geldiğini düşündüğüm için. O yüzden kendimi genele göre maneviyatlı birisi olarak tanımlayabilirim.” (K8, Erkek, 19).

“Yani maneviyat sahibi olduğumu düşünüyorum. Ya şöyle duygular mesela duyguları ifade edebilmek bir maneviyat olduğunu düşünüyorum ben çünkü çok zor bir şey aslında. Bizi insanlaştıran şey dedim ya bu insanlaştıran şey maneviyatı da ifade edebilmekten olduğunu düşünüyorum. Maneviyat dinle bağdaştırıyorum ben biraz da tabi dinsiz insan babamda da görüyorum onda da maneviyat var ama o daha çok materyalist yani daha çok maddi. Ben bir şeylere maddi, dünyevi şeylere ulaşamadığı nokta olarak görüyorum maneviyatı.” (K19, Kadın, 23).

“Evet tanımlarım. Mesela ben çok fazla ameliyata girdim çocukken bunları ameliyatlarımdan hepsi böyle travmatik ameliyatlardı ama hepsinden maneviyat sayesinde ayağa kalktım ya Allah'ın bir bildiği vardır böyle oluyorsa yani bir şey olacaktır hayırlısı vardır falan şeklinde. Allah'a şükür atlattım.” (K27, Erkek, 21).

“Maneviyatlı biri, bence evet tanımlarım. Yani şöyle hep iyi olanı yapmaya çalışırım, yanlış illaki yapıyoruz bu günah olarak geçiyor tabi bizde tabir olarak ama yani yapmaya çalışırım diyeyim yani maneviyatlı olmaya çalışırım aslında

ibadetlerimle olsun söylemlerimle olsun, kişisel davranışlarımla olsun, etrafa ya da çevreme, arkadaşlarıma öyle.” (K30, Kadın, 23).

Göka (2021: 223) ibadetler olmasaydı maneviyat alanının kişiye kendisini kolaylıkla hatırlatamayacağını düşünmektedir. Bu bakımdan katılımcıların maneviyatı genellikle ibadetler ekseninde değerlendirmesi de dikkat çekicidir. Düzgüner (2021) Batı ülkeleri ile Türkiye karşılaştırması yaptığı araştırmasında Türk toplumunun genel olarak maneviyatı dinî inanç ve değerler ışığında yaşadıklarını tespit etmiştir. Konuyla ilgili bir başka çalışmada ise katılımcıların maneviyat ile ilgili düşüncelerinde Allah'ın emirlerini yerine getirme, din doğrultusunda yaşama gibi konulara vurgu yaptıklarını gözlemlemiştir (Düzgüner, 2013: 210).

Katılımcılardan bir kısmı (5 kişi) ise kendisini maneviyatlı olarak tanımlayabileceğini ifade etmiştir ancak bu durumu dinî alana atıf yapmadan açıklamışlardır. Konuyla ilgili aşağıdaki ifadeler örnek olarak verilebilir:

“Evet genelde maneviyatlı bir insan olmaya çalışıyorum yani öyle söyleyeyim, huzurlu olmaya, huzuru bulmaya çalışıyorum.” (K6, Kadın, 23).

“Kendimi maneviyatlı biri olarak tanımlarım, evet. Eee kişilere öncelikle yaş olabilir ya da onun düşündüğü bir fikir olabilir bu yüzden yani sürekli saygı duyan biriyim en başında zaten. Onun dışında eşyalarla da bağ kurarız yani onlara bana özel birinden olabilir ya da sevdiğim bir yerden almış olabilirim bu da onlarla duygusal bir bağ kurmama neden olur. Onun dışında yerlerle yani bir ev olabilir ya da bir park olabilir böyle bir yerle de manevi duygu yani olabilir aramda, evet genel olarak maneviyatlı biriyim.” (K9, Kadın, 19).

“Evet, tanımlarım. Şundan örnek vereyim hatta bunu babam yıllar önce kolye ucum yıllar önce almış mesela benim için büyük bir manevi değere sahip. Herhangi bir gittiğim yerde yeni deneyimlediğim bir şey olabilir. Yediğim farklı, çok farklı bir yemek varsa onun küçük bir parça kağıdını ya da ambalajını saklarım. Hepsi bana geri baktığımda hepsini hatırlatır o duygularını tekrar hissedebilmek için yani hepsinin benim için bir manevi değeri olmuş oluyor bence.” (K16, Kadın, 19).

Altınlı Macıç (2021: 249-250)'ın çalışmasında ortaya koyduğu üzere bireyler maneviyat düzeylerinde değişiklikler yaşayabilmektedirler. Bu bağlamda bazı katılımcıların (5 kişi) da dinî alana atıf yaparak maneviyatlı olup olmama durumlarının değişkenlik gösterdiğini ifade ettikleri görülmüştür. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir.

“Bazen maneviyatlı, bazen uzak olarak tanımlıyorum. ...mesela bazen kendimi Allah’a çok yakın hissediyorum. Bazen de çok uzak hissediyorum. Yani sürekli aynı olmuyor. Yani sürekli aynı hissedemiyorum.” (K1, Kadın, 23).

“Maneviyatlı tanımlarım, tanımlar mıyım değişir bazen hani şöyle söyleyeyim çok değişik bir şey hani ben dertli zamanlarımda hani insanlardan ne derler ona hunharlık mı derler insanlardan şey gördüğüm zamanlarda kötülük gördüğüm zamanlarda başıma bir musibet geldiği zamanlarda veyahut İslami tabirle kabz hali yaşadığım durumlarda Allah’a daha yaklaşıyorum hani burada da şu sözü söyleyebilirim. Bir söz vardır hoşuma giden hani dert seni Allah’a yaklaştırıyorsa dermandır diye. Hani şey şöyle de bir ekleme yapayım musibet olmazsa ihlas da olmaz.” (K5, Erkek, 23).

“Bu çok değişiyor aslında acaba bazen bipolar mıyım diye düşünüyorum. Bazen çok maneviyatı yüksek hatta farklı boyutların, cinnilerin bile bana asla zarar veremeyecek kadar çok maneviyatı dolu biri olarak kendimi tasvir edebiliyorum bazen böyle düşünüyorum. Bu genelde zikir ortamlarından hemen sonra yahut zikir ortamlarıyla beraberken yahut bir şeyhle rabıta yapılırken böyle düşünürken şeyhten uzaklaşınca, zikirlerden uzaklaşınca maneviyatımın düşük olduğunu düşünüyorum ama yine de maneviyatımı düşürmenin ve yükseltmenin kendi elimde olduğunu da biliyorum.” (K12, Erkek, 22).

Maneviyat tanımlamasında maneviyatı dinle ilişkilendiren katılımcılardan K13 ise kendisi maneviyatlı olarak tanımlayamayacağını belirtmiş fakat öyle olmaya çalışan birisi olduğunu da *“yok yani manevi olmaya çalışan biri olarak tanımlarım ama manevi değilim, çalışıyorum” (Kadın, 23)* diyerek ifade etmiştir. Bununla birlikte katılımcılardan bir kısmının (6 kişi) ise kendisini maneviyatlı olarak tanımlayamayacaklarını ifade ettikleri görülmüştür. Aynı şekilde bu katılımcılardan bir kısmı (3 kişi) bu durumu dinî bağlamda açıklarken bir kısmı (3 kişi) ise dinî bağlamda açıklamamışlardır. Din ve maneviyatı ilişkili olarak kabul ettiği anlaşılan katılımcılardan K4 kendisini maneviyatlı olarak tanımlayamayacağını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Ya inançlı biri olarak tanımlarım ama maneviyatlı biri olarak yani çok da açıkçası çok tanımlamayabilirim. Sanırım biraz dünya telaşının içinde kendini kaybetmekten kaynaklı yani aklıma başka bir sebep gelmiyor. Ben biraz daha dini yaklaştım bu konuya ama.” (K4, Kadın, 22).

Katılımcılardan K20’nin de aynı şekilde dinle maneviyatı ilişkili olarak gördüğü ve kendisini önceden maneviyatlı olarak tanımlayabildiği ancak inancındaki değişimle birlikte maneviyatını da kaybettiğini düşündüğü görülmüştür. Katılımcının konuyla ilgili ifadesi aşağıdaki şekildedir:

“Yani yakın zamana kadar tanımlıyordum ama şu an pek tanımlamıyorum açıkçası. Yani maneviyat derken şöyle söyleyeyim ben hani hala Allah’a inanıyorum ama hani çok öyle İslam dinine şeyim kalmadı yani böyle bir sevgim kalmadı öyle söyleyeyim. Hani sevgi tabi hep bütün insanlığa insanın sevgisi olmalı da hani çok yoruldum ben gerçekten böyle namaz kılarken oruç tutarken çok böyle mesela ağızdan bir şey mi bulaştı, bir şey mi oldu böyle ağızımı kanatıyordum o kadar böyle hani sile sile ağızım böyle şey oluyordu tahriş oluyordu. Öyle çok kötü şeyler yaşadım. Bir de yani manevi olarak ama tabi hala ben belki bir ölümden sonra güzel bir yaşam vardır, bir şey vardır bunlara inanmak istiyorum.” (K20, Erkek, 19).

Deist olduğunu ifade eden K21 de kendisini maneviyatlı olarak tanımlayamayacağını dinî alana atıfta bulunarak aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

“Hayır. Evet dini inancımınla beraber her ne kadar Tanrı’ya inanıyor olsam da henüz kafamda şekillenmiş bir şey yok çok araştıran eden bir insan da olmadığım için bu konuya dair pek araştırıp edemedim ve Tanrı var ama sonunda bir ödül ceza sistemi onlardan emin değilim ve bu yüzden beni bağlayan bir şey yok. Daha çok kendi doğrularım üzerinde gidiyorum.” (K21, Erkek, 21).

Kendisini maneviyatlı olarak tanımlayamayacağını ifade eden katılımcılardan K10, K24 ve K28’in ise din ve maneviyatı ilişkili olarak değerlendirmedikleri anlaşılmıştır. Konuyla ilgili katılımcıların aşağıdaki ifadeleri örnek olarak verilebilir:

“Çok tanımlayamıyorum açıkçası hani böyle kendime diyemiyorum. Yani şöyle kendi anneme mesela bakıyorum ve annemde ben bunu görüyorum bir tık daha hani böyle etrafıyla konuştuğunda da iyi gelen bir insan özellikle ben kendi kızı olduğum için benle konuştuğunda da iyi geliyor. O mesela çok hem biliyor hem böyle kendisi de derin bir nasıl diyeyim insan da bir sükûnet böyle bir ferahlık hissedersiniz yani hani konuşmalarında böyle tam anlamıyla nizamlı falan ve konuştuğunda ağızını açtığına bile size çok iyi gelir hani kendinde onu gördüğüm için onu o şekilde addedebiliyorum. Onu bende görmediğim için bu şekilde düşünmüyorum.” (K10, Kadın, 20).

“Hayır. Neden hayır ee işte son zamanlarda duygularımı kaybettim biraz umursamaz birisi oldum.” (K28, Erkek, 21).

Katılımcıların kendi maneviyatlarına ilişkin algılarının başka çalışmalarla da benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Örneğin Özcan (2023: 87)’nın kendilerini minimalist olarak tanımlayan katılımcılarla gerçekleştirdiği araştırmasında katılımcıların maneviyatım güçlü (15 kişi), maneviyatım zayıf (3 kişi) ve maneviyatım orta (3 kişi) şeklinde cevap verdikleri görülmüştür. Maneviyatını güçlü olarak tanımlayan katılımcılar bu durumu da etik değerlere bağlılık, yardımseverlik, dürüstlük, iç huzur, şükretme, tevekkül, dinî yaşama uygun bir hayat sürme gibi

faktörlerle açıklamışlardır. Sonuç olarak katılımcıların çoğunluğunun (18 kişi) maneviyat tanımlamalarında olmasa bile kendi maneviyatlarını değerlendirme durumlarında din ve maneviyatı ilişkili olarak gördükleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla gençlerin maneviyat duygusunu dinî ilkeler ekseninde tecrübe ettikleri ifade edilebilir. Bu durum kişinin dinî kimlik kazanımında maneviyatın önemini göstermesi bakımından kayda değerdir. Çünkü maneviyat kişinin dinî kimliğini içselleştirerek günlük yaşamına yansıtmasına olanak sağlar.

6. KİMLİK KAZANIMINDA DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER

6.1. Katılımcıların Mezun Oldukları Lise

Araştırmada katılımcıların mezun oldukları lise türünün, gençlerin dinî kimlik kazanım süreçlerinde belirgin bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi gibi farklı lise türlerinden mezun olan gençler, dinî değerleri kimliklerinin önemli bir parçası olarak benimsemişlerdir. Bu durum eğitim ortamının dinî kimlik gelişiminde tek başına belirleyici olmadığını göstermektedir. Katılımcıların lise türleri farklılık gösterse de dinî inanç ve tutumların sosyal hayat, kıyafet tercihleri, yeme içme alışkanlıkları gibi günlük yaşam pratiklerini şekillendirmede ortak bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Lise demografik değişkeni gençlerin dinî kimlik inşasında anlamlı bir ayrım yaratmasa da dinin kimlik üzerindeki güçlü etkisi tüm katılımcılar arasında tutarlı bir şekilde gözlenmektedir. Dolayısıyla dinî ve manevi unsurların gençlerin kimlik kazanım süreçlerinde sosyo-kültürel faktörlerden bağımsız olarak içsel bir rol oynadığı ifade edilebilir.

6.2. Katılımcıların Annelerinin Eğitim Durumları

Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri genel olarak ilkokul ve lise seviyelerinde yoğunlaşmaktadır. Eğitim düzeyinin dinî kimlik kazanımı üzerindeki etkisi doğrudan ve belirleyici bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Düşük ya da orta düzey eğitim almış annelere sahip katılımcıların büyük bir kısmı dinî değerleri kimliklerinin temel bir parçası olarak benimsemektedir. Bu durum katılımcıların annelerinin

eğitimlerinin tek başına çocukların dinî kimlik gelişiminde belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Eğitim seviyesi düşük olan anneler, çoğunlukla geleneksel değerlerle donanmış bir aile ortamı sunmakta bu da çocukların dinî tutum ve inançlarını şekillendirmede dolaylı bir etki yaratmaktadır. Buna karşılık bazı annelerin daha yüksek eğitilmiş olmalarına rağmen dinî kimlik aktarımında daha nötr bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Bu bulguların annelerin eğitim düzeyinden ziyade aile içi iletişim tarzı, değer aktarımı ve dinî atmosferin, kimlik kazanımı sürecinde daha etkili olduğunu ortaya koyduğu ifade edilebilir.

6.3. Katılımcıların Annelerinin Dindarlık Durumları

Katılımcıların annelerinin dindarlık düzeyi, dinî kimlik kazanımı sürecinde daha belirgin bir etki alanına sahiptir. Araştırma verilerine göre annesi dindar olan katılımcıların çoğunluğu, dinî inanç ve değerleri kimliğinin merkezine yerleştirmekte bu da annelerin rol model olma işlevini desteklemektedir. Annelerin sadece ibadet eden bireyler olarak değil, aynı zamanda dinî değerleri gündelik yaşamla bütünleştiren kişiler olmaları, çocukların dinî kimliklenme sürecini doğrudan etkilemektedir. Ancak bununla birlikte annesi daha az dindar olan bazı katılımcılar da güçlü bir dinî kimlik geliştirmiştir. Bu durum dinî kimliğin sadece ebeveyn örneğiyle değil, bireysel arayışlar, sosyal çevre ve kişisel değerlerle de şekillendiğini göstermektedir. Yine de genel olarak bakıldığında, annelerin dindarlık düzeyi gençlerin dinî duyarlılıklarının gelişmesinde önemli ve duygusal bağlamda etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

6.4. Katılımcıların Babalarının Eğitim Durumları

Katılımcıların babalarının eğitim düzeyleri geniş bir yelpazeye yayılmakla birlikte çoğunlukla lise ve üniversite düzeyinde yoğunlaşmaktadır. Ancak babaların eğitim durumu ile katılımcıların dinî kimlik kazanımı arasında doğrudan ve belirgin bir ilişki gözlenmemiştir. Yüksek eğitilmiş babalara sahip bazı katılımcılar dinî kimliklerini güçlü bir biçimde inşa ederken, düşük eğitim düzeyindeki babalara sahip bazı katılımcılar da aynı şekilde dinî değerlere sıkı sıkıya bağlılık göstermektedir. Bu durum tıpkı annelerde olduğu gibi eğitim düzeyinin dinî kimlik oluşumunda belirleyici değil çevresel ve sosyal etkenlerle birlikte işleyen dolaylı bir faktör olduğunu düşündürmektedir. Babaların eğitiminin daha çok aile içindeki iletişim biçimini ve

genel yaşam tarzını şekillendirdiği ancak çocukların dinî kimlik gelişiminde asıl yönlendirici unsurun doğrudan bu eğitim seviyesi olmadığı ifade edilebilir.

6.5. Katılımcıların Babalarının Dindarlık Durumları

Katılımcıların babalarının dindarlık düzeyleri, dinî kimlik kazanım sürecinde hem yönlendirici hem de sembolik bir etki oluşturmuştur. Araştırma verilerine göre babası dinî değerlere önem veren katılımcılar, genellikle dinin hayatlarının merkezinde yer aldığını ifade etmişlerdir. Bu noktada babaların dindarlığı sadece davranışsal değil aynı zamanda temsili bir otorite etkisiyle de kendini göstermiştir. Özellikle erkek katılımcılarda babanın dindarlığına duyulan hayranlık ya da eleştiri, kimlik gelişimi açısından belirleyici bir içsel muhasebe süreci doğurmuştur. Genel olarak bakıldığında babaların dindarlık durumu, katılımcıların dinî kimliklerinde ya doğrudan örnek alınan ya da bilinçli bir yön çizmede referans alınan önemli bir sosyo-kültürel unsur olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Üniversite öğrencilerinin dinî ilkeleri hayatlarına yansıtma ve kim olduklarını tanımlarken dinî inanç ve değerlere atıfta bulunma durumlarının alan araştırmasına dayalı veriler dikkate alınarak genel bir çerçevede değerlendirilmeye çalışıldığı bu çalışmada, gençlerin dinî kimlik düzeyleri, dindarlık düzeylerine yönelik algıları, ibadetlere bakışları ve ibadetleri yerine getirme eğilimleri, giyim kuşam tercihleri ve yeme içme alışkanlıklarında dinî ilkeleri hayatlarına ne şekilde yansıttıklarının anlaşılması amaçlanmıştır.

Araştırma bulguları katılımcıların büyük bir kısmının bireysel kimlik tanımlamalarında dine açıkça vurgu yapmasalar bile, dini, kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerini ortaya koymuştur. Dinî ve manevi unsurlar bireylerin kimlik kazanım süreçlerinde önemli bir etken olarak ön plana çıkmıştır. Gençlerin kim olduklarıyla ilgili algılamalarında dine önemli düzeyde yer verdikleri ve dinî değerleri kendilik algılamalarının önemli bir parçası olarak gördükleri tespit edilmiştir. Dinin kimlik inşasında anlam ve aidiyet duygusu sağlayarak bireylerin varoluşsal sorularına yanıt sunduğu, sosyal davranışlarını, giyim-kuşam tercihlerini ve günlük alışkanlıklarını şekillendirdiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte araştırma bulgularına göre az sayıda katılımcının kimlik tanımlamalarında dini bir etken olarak görmedikleri de tespit edilmiştir. Bu katılımcılardan bir kişinin deist olduğu için bir kişinin ise daha önce Müslümanken kendisini artık Müslüman olarak tanımlamadığı için böyle düşündüğünü ifade etmesi dikkat çekicidir.

Araştırma bulguları dindarlığın katılımcılar arasında farklı şekillerde algılandığını ve dinin sadece bir inanç sistemi değil aynı zamanda bireylerin ahlaki duruşunu, sosyal ilişkilerini ve değer sistemini şekillendiren bir yapı taşı olduğunu göstermektedir. Dindarlık, bireyin kimliğini oluştururken aidiyet hissini güçlendiren ve kişiye toplumsal bağlamda anlam çerçevesi sunan bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. Katılımcıların dindarlık tanımlamaları incelendiğinde, dindarlığın daha çok dinin gerekliliklerini yerine getirmekle ilişkilendirildiği ve dinin; inanç, ahlak ve bilgi

boyutlarına vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda dindarlığın yalnızca ibadet ve ritüellerle sınırlı kalmayarak ahlaki ve bireysel yönleriyle de kimlik kazanımında etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda araştırma bulguları, katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlama süreçlerinin farklılaşabileceğini göstermiştir. Buna göre katılımcılardan bir kısmının kendilerini açıkça dindar olarak tanımladığı bir kısmının ise inançlarının varlığına rağmen ibadetlerindeki eksikliklerinden ötürü kendilerini dindar olarak tanımlamaktan çekindikleri gözlemlenmiştir. Bu durum dindarlık algısının yalnızca inançla sınırlı olmadığını, ibadet ve dinî pratiklerin bireylerin öz değerlendirmelerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca bazı katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlamaktan kaçınsa da dindar olmaya çalışan bir birey olarak ifade ettikleri görülmüştür. Bu bulgular dindarlık yöneliminin dinamik bir süreç olarak algılandığını ve bireylerin sürekli bir çaba içerisinde olduklarını ortaya koymakla birlikte dindarlığın bireylerin öz algılarında çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu da göstermiştir.

Araştırma bulguları dinî şüphenin bireylerin dinî kimlik gelişimi üzerinde hem zorlu hem de dönüştürücü bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların çoğunluğunun dinî inançlarını sorguladığı ve bu sürecin kimliklerini yeniden yapılandırmalarına olanak sağladığı görülmüştür. Özellikle ergenlik döneminde yaşanan bu sorgulamalar kimlik kazanım sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Dinî şüphe bireylerin inançlarını daha bilinçli bir şekilde benimsemelerine olanak sağladığı gibi inançta değişime de sebep olabilmektedir. Şüphe sürecinin yalnızca entelektüel bir sorgulama değil aynı zamanda bireylerin psikolojik ve duygusal dünyasını da etkileyen derin bir deneyim olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte şüphe yaşamadığını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bu bulgular dinî şüphenin bireysel farklılıklar barındırmakla birlikte kimlik gelişiminde önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bir başka önemli bulgusu ise gençlerin büyük çoğunluğunun dinin günlük yaşamlarında etkili olduğunu düşünmeleridir. Din bireylerin duygu, düşünce ve davranışları üzerinde belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Dinin gençlerin karar alma süreçlerinden, giyim-kuşam tercihlerine, yeme-içme alışkanlıklarından arkadaş seçimlerine, sosyal etkinliklere katılımlarından gelecek planlarına kadar geniş bir alanda etkisini hissettirdiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda

katılımcıların büyük bir kısmı için önemli karar anlarında dinin belirleyici bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu etkinin derecesinin bireyden bireye farklılaştığı da anlaşılmıştır. Bazı katılımcılar için din, tüm karar süreçlerine rehberlik eden bir yapı olarak algılanırken bazıları için ise belirli durumlarda etkili olmaktadır. Bu durum, bireylerin dinî inançlarını karar alma süreçlerine nasıl entegre ettikleri ve hangi bağlamlarda dinin rehberliğine yöneldikleri konusunda farklılıklar olduğunu göstermiştir. Dinin karar alma süreçlerindeki etkisinin değişkenlik göstermesi kişinin dinî rehberliği nasıl yorumladığı, kararlarını hangi bağlamda ele aldığı ve dinî kimliği nasıl içselleştirdiği ile doğrudan ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir.

Kıyafet tercihleri üzerinde dinin belirleyici etkisi açıkça görülmüş, özellikle kadın katılımcıların kıyafet tercihlerinde dinin etkisinin erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte azınlıkta olan bazı katılımcılar için kıyafet tercihlerinde dinin etkisinin olmadığı, bireysel tercihlerin daha fazla belirleyici olduğu da anlaşılmıştır. Yeme-içme tercihleri konusunda da katılımcıların çoğunluğunun dine göre hareket ettiği tespit edilmiştir. Özellikle alkol ve domuz eti tüketmeme, şüpheli gıdalardan kaçınma ile helal gıdalara yönelme gibi konuların ön plana çıktığı görülmüştür. Dinî kuralların yeme-içme alışkanlıklarında herhangi bir belirleyiciliğinin olmadığını ifade eden katılımcıların azınlıkta olduğu görülmüştür.

Araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından bir diğeri katılımcıların büyük çoğunluğunun arkadaş seçiminde dindarlığı belirleyici bir faktör olarak görmemesidir. Katılımcıların arkadaş seçimi konusunda öncelikli olarak ahlaki değerlere ve bireysel uyuma önem verdikleri görülmüştür. Bu durum, ahlakın dinî çerçeveden bağımsız bir olgu olarak algılandığını düşündürmektedir. Sosyal etkinliklere katılım konusunda ise dinin etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Katılımcıların özellikle alkollü ortamlardan kaçındıkları görülmüştür. Azınlıkta olan bazı katılımcılar için ise sosyal etkinliklere katılımları noktasında dinin belirleyici bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

Araştırma bulguları gençlerin gelecek planlarını şekillendirirken dinî inançlarına doğrudan atıfta bulunmadıklarını göstermektedir. Katılımcıların büyük bir kısmının gelecek hedeflerini meslek, kariyer ve evlilik gibi konular etrafında şekillendirdiği yalnızca sekiz katılımcının dinî bir motivasyonla geleceğe yönelik planlarından bahsettiği görülmüştür. Zor yaşam olayları karşısında da katılımcılardan azınlıkta olan bir kısmının dinî inançlarından destek aldıkları görülmüştür. Bu süreçte dua, sabır ve

imtihan gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte birçok katılımcının başa çıkma süreçlerinde dinî referanslara atıfta bulunmadığı gözlemlenmiştir. Dinî başa çıkma stratejilerinin dile getirilmemesi ise hem katılımcıların yaşadıkları zorlukların nitelikleri hem de araştırmada kullanılan soru yapısıyla ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir.

Araştırma bulguları gençlerin çoğunluğunun ibadetlere yönelik olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Ancak zaman içerisinde bireysel deneyimler ve yaşam koşulları doğrultusunda ibadet pratiklerinde farklılaşmalar yaşandığı da tespit edilmiştir.

İbadetler çeşitli kategorilere ayrılarak incelendiğinde namaz ibadetine yönelik bulgular düzenli olarak beş vakit namaz kılanların sayısının hiç kılmayanlardan ve düzensiz bir şekilde kılanlardan fazla olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte gençlerin namaz ibadetini yerine getirme konusunda zorlandıkları ancak namaza karşı olumlu bir tutuma sahip oldukları anlaşılmıştır. Oruç ibadetine yönelik veriler ise gençlerin diğer ibadetlere kıyasla oruç konusunda daha duyarlı olduklarını ve büyük çoğunluğun Ramazan orucunu eksiksiz bir şekilde yerine getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum Ramazan ayının manevi atmosferi ve toplumsal etkisiyle ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Kur'an-ı Kerim okuma pratiğine bakıldığında katılımcıların önemli bir kısmının düzenli olarak Kur'an okumadığı, bu ibadetin diğer ibadetlere kıyasla daha düşük oranda gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dersleri gereği Kur'an okumaya daha fazla vakit ayırdıkları görülmüştür. Dua etmeye yönelik bulgular ise gençlerin dua etmeye daha istikrarlı bir şekilde devam ettiklerini ve duanın hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Tövbeyle yönelik veriler de katılımcıların büyük çoğunluğunun hata ya da günah işledikleri zaman tövbe ettiklerini ortaya koymuştur. Ancak din değiştirdiğini belirten ve kendisini deist olarak tanımlayan katılımcıların tövbe konusundaki yaklaşımlarına dair net bir bulgu elde edilememiştir.

Araştırma bulguları dinin katılımcılar üzerinde güçlü bir duygusal etkiye sahip olduğunu ve onlara huzur, umut ve güven gibi olumlu duygular kazandırdığını göstermektedir. Katılımcılar özellikle ibadetlerini yerine getirirken iç huzuru yaşadıklarını ve dinin psikolojik iyi oluşlarını desteklediğini ifade etmişlerdir.

Bununla birlikte dinî sorumlulukları yerine getirememenin bazı katılımcılar için olumsuz duygulara yol açtığı da dikkat çekmektedir. Bu bulgular dinî inanç ve pratiklerin bireylerin duygusal dünyalarında önemli bir yere sahip olduğunu ve dinî ritüellerin bireylerin ruhsal dayanıklılığına katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Ahlaki değerler açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun ahlaki değerlerin dinî inançlarla bağlantılı olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Katılımcılar dindarlığın ahlaki bir yaşam sürmede önemli bir unsur olduğunu belirtirken aynı zamanda kişinin dindar olmasa bile ahlaklı olması gerektiğini de vurgulamışlardır. Bu durum ahlakın sadece dinî inançlarla sınırlı olmayan ancak dinî inançlardan beslenen bir yapı olarak görüldüğünü de ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcıların çoğunluğunun dinî kimlik kazanımında ailelerinin rolüne vurgu yaptıkları tespit edilmiştir. Özellikle anne ve babaların dinî kimlik aktarımında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bununla birlikte bazı katılımcıların ailelerinin inançları üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu hatta olumsuz olduğunu ifade ettikleri de gözlemlenmiştir. Aynı zamanda aile dışında arkadaş çevresi, Kur'an kursu ve internet gibi unsurlarında dinî kimlik kazanımında belirleyici olduğu anlaşılmıştır.

Ortaokul ve lisede alınan din eğitimi katılımcılar tarafından büyük ölçüde yetersiz olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılardan bazıları din öğretmenlerinin yaklaşımına ve eğitimin içeriğine eleştirel bir şekilde yaklaşmışlardır. Bazı katılımcılar için ise din eğitiminin genellikle bilgi arttırıcı ve ahlaki farkındalık kazandırıcı bir rol oynadığı görülmüştür. Ancak genel olarak kimlik gelişimine yönelik etkisinin sınırlı olduğu anlaşılmıştır.

Üniversite hayatının dinî kimlik üzerindeki etkisinin katılımcılar arasında farklı şekillerde deneyimlendiği tespit edilmiştir. Bazı katılımcıların üniversite hayatının dindarlıklarını güçlendirdiğini ifade ettiği bazıların ise ibadet pratiklerinde zayıflama yaşadıklarını belirttiği gözlemlenmiştir. Üniversite eğitiminin özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencileri için dinî kimlik gelişiminde etkili olduğu anlaşılmıştır. Bunun dışında tıp fakültesinde eğitim gören bazı katılımcıların aldıkları eğitimin inançlarını pekiştirdiği görülmüştür. Ancak diğer fakültelerde eğitim gören

katılımcıların büyük çoğunluğunun dinî kimlik kazanımı bağlamında üniversite eğitiminin etkisiz olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir.

Dinî toplulukların dinî kimlik kazanımında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmının dinî toplulukların ve etkinliklerin kendilerine sosyal destek sağladığını ve inançlarını güçlendirdiğini ifade ettiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bazı katılımcıların bireysel bir din anlayışına sahip oldukları ve dinî topluluklara eleştirel yaklaşıtları da görülmüştür.

Katılımcıların bir kısmı için dinî kimlik kazanım sürecinde rol modellerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in, Bediüzzaman Said Nursi'nin, sahabelerin, Kur'an kursu hocalarının ve üniversite hocalarının katılımcılar tarafından rol model olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda bazı katılımcıların dinî kimlik kazanımı bağlamında herhangi bir kişiyi rol model olarak görmediklerini ifade ettikleri de ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulguları dinî kimlik kazanım süreçlerinde katılımcıların maneviyat algılarının değişkenlik gösterdiğini, katılımcıların her birinin kendine özgü maneviyat tanımlamasında bulunduğunu göstermiştir. Maneviyat kavramını tanımlarken katılımcılardan azınlıkta olan bir kısmının dinî alana atıfta bulunduğu çoğunluğun ise dinî alana atıf yapmadan maneviyat tanımlaması yaptığı görülmüştür. Bu bağlamda maneviyatın Yaratıcıyla bağlantı kurma, ruhsal huzur, iyi hissettiren şeylerle ilişkili olarak tanımlandığı anlaşılmıştır. Maneviyat tanımlamalarının çoğu katılımcı tarafından dinî bağlamdan bağımsız olarak yapılmasına karşılık bireylerin kendi maneviyatlarını değerlendirme süreçlerinde dinî referanslara daha fazla yer verdikleri gözlemlenmiştir. Katılımcılardan bir kısmının kendisini maneviyatlı olarak tanımladığı, bir kısmının maneviyatlı olarak tanımlamadığı bir kısmının ise maneviyatlı olarak tanımlayıp tanımlamama durumlarının değişkenlik gösterdiğini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Bu bulgular gençlerin maneviyat duygusunu dinî ilkeler ekseninde tecrübe ettiklerini göstermektedir. Bu durum kişinin dinî kimlik kazanımında maneviyatın önemini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü maneviyat kişinin dinî kimliğini içselleştirerek günlük yaşamına yansıtmasına olanak sağlar.

Elde edilen tüm bu bulgular ışığında çeşitli uygulama alanları ve yürütülecek olan araştırmalar için bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Araştırma bulgularına göre gençler dinî inanç ve değerleri sorgulayarak anlamlandırma eğilimindedir. Ancak mevcut din eğitimi, ezberci ve yüzeysel bir yapıya sahip olduğu için eleştirel düşünceyi teşvik etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle din eğitiminde öğrencilere sorgulama ve eleştirel düşünme becerileri kazandıran, farklı inanç perspektiflerini anlamalarını sağlayan bir yöntem benimsenerek ortaöğretim ve lise düzeyindeki din eğitimi müfredatı gözden geçirilebilir ve öğrencilerin dinî bilgileri daha bilinçli bir şekilde anlamalarına ve içselleştirmelerine yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenebilir. Bu durum gençlerin bilinçli bir dinî kimlik geliştirmelerine katkıda bulunabilir.

Din öğretmenlerinin gençlerin dinî inançlarını özgürce sorgulayabilecekleri bir öğrenme ortamı sunmaları önemlidir. Bununla birlikte araştırma bulguları gençlerin din öğretmenlerine yönelik eleştirel bir tutum sergilediklerini, öğretmenlerini genellikle baskıcı ve yetersiz bulduklarını göstermiştir. Bu durum gençlerin din eğitimi sürecine olan ilgisini azaltmakta ve dinden uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin pedagojik yeterlilikleri artırılabilir, öğrencilere hoşgörü, açık fikirli ve eleştirel düşünceyi teşvik eden bir yaklaşım benimsemeleri için hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir.

Araştırma sonuçları bazı katılımcıların dinî şüphe süreci yaşadığını ve bu süreçte destekleyici rehberlik mekanizmalarından yoksun olduklarını göstermektedir. Gençlerin dinî inançlarını sorgulama süreçlerinde yalnız kalmamaları için ortaokul, lise, üniversite ve toplumsal düzeyde rehberlik merkezleri veya tartışma grupları oluşturulabilir. Mevcut manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri yaygınlaştırılabilir. Bu tür platformlar inanç krizi yaşayan bireylerin farklı bakış açılarıyla tanışmalarına ve kendi inançlarını bilinçli bir şekilde değerlendirmelerine olanak sağlayabilir.

Araştırma bulgularına göre gençlerin genel olarak dinî inançlara yönelik ılımlı bir yaklaşıma sahip oldukları ancak aile ve toplum tarafından dinî kimliklerini benimseme süreçlerinde baskıya maruz kaldıklarında olumsuz etkilenebildikleri görülmüştür. Dine karşı geliştirilen önyargıların kaynağı yetişkinler olmamalıdır. Yetişkinler gençlere örnek olma sorumluluğunu üstlenmeli ve dinî değerleri öğretirken tutarlı, anlayışlı ve destekleyici bir yaklaşım benimsemelidirler. Ailelerin gençlerin dinî gelişim süreçlerinde daha destekleyici bir rol üstlenmesi, dinî baskı yerine bilinçli

bir rehberlik sunmaları önemlidir. Bu bakımdan aile eğitim programları, ebeveynlerin gençlerle daha sağlıklı bir dinî iletişim kurmalarına yardımcı olabilir.

Bu araştırma 30 genç üniversite öğrenciyle yürütülmüştür. Gelecek çalışmalarda farklı yaş gruplarına (örneğin lise öğrencileri veya yetişkin bireyler) sahip olan bireylerle benzer bir araştırma yapılarak sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Özellikle üniversite çağındaki gençlerin dinî inançlarını nasıl anlamlandırıdığı, dindarlığın hangi bağlamlarda etkili olduğu ve bu sürecin sosyokültürel faktörlerle nasıl şekillendiği konusunda daha fazla akademik araştırmaya ihtiyaç vardır. Üniversitelerde ve akademik çevrelerde gençlerin dinî kimliklerini anlama sürecine dair daha fazla çalışma teşvik edilmelidir. Aynı zamanda farklı şehirlerde veya kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan bireylerin dinî kimlik kazanım süreçlerindeki farklılıklar da incelenebilir.

Bu araştırma katılımcıların dinî kimliklerini mevcut durumları üzerinden değerlendirmiştir. Ancak bireylerin dinî kimlik kazanımı dinamik bir süreçtir ve zaman içerisinde değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle gençlerin inanç ve kimlik süreçlerinin zaman içerisinde nasıl şekillendiğini anlamak için boylamsal çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Bu çalışma niteliksel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Ancak gelecekte yapılacak çalışmalarda geniş ölçekli anketlerle desteklenen niceliksel araştırmalarla bireylerin dinî kimlik konusundaki eğilimleri daha kapsamlı bir şekilde incelenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmaların farklı demografik grupları içermesi, dinî kimlik süreçlerini uzun vadeli olarak ele alması ve hem niteliksel hem de niceliksel yöntemlerin bir arada kullanılması alana önemli katkılar sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Acar, N. (2023). *Dindar bireylerde yeni maneviyat yönelimleri: nitel bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ahmed, H. S. (2019). *Beliren yetişkinlerde dini kimlik gelişimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Akşın, Ö., ve Mürsel, C. (2022). Gençliğin kimlik inşasında dinin rolü. *Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı, Dövlət və Din*. No: 02 (73), s.78-87.

Allport, G. W. (1968). *The person in psychology*. Boston: Beacon Press.

Allport, G. W. ve Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, s.432-443.

Altınlı Macic, M. (2021). *Turkish students' spirituality today*. İstanbul: DEM Yayınları.

Altuntaş, N. (2002), Türkiye'de etnik kimlik, din-mezhep ve siyaset. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5. Sayı:2, Güz, Ankara, s.5-47.

Apaydın, H. (2003). İbadet psikolojisi. *Tabula Rasa*, 3(9), s.180-198.

Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent Yayınları.

Argyle, M. (2005). *Psychology and religion: An introduction*. Routledge.

Argyle, M. (2022). *Din ve psikoloji*. (H. B. Gök, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Arslan, A., ve Çaylak, M. (2018). Tesettür giyimi etkileyen tüketim kültürü faktörleri üzerine uygulamalı bir araştırma. *Akademik incelemeler dergisi*, 13(1), s.41-70.

Aslan, A. (2019). Almanya'daki Türkiye kökenli üçüncü kuşak gençlerin kimlik algısı ve din (Köln Örneği). *Turkish Studies (Elektronik)*, 14(3), s.1105-1145.

Aslan, A. (2024). Genç yetişkinlerin din ve dindarlık anlayışları üzerine nitel bir araştırma. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), s.487-540.

Aşkın, M. (2010). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), s.213-220.

Atak H. (2011). Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: Kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 3(1), s.163-213.

Atak, H. (2010). *Yetişkinliğe geçişte kimlik biçimlenmesi ve eylemlilik: Bireyleşme sürecinde iki gelişimsel kaynak*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Atak, H. (2023). *Ego identity formation: From theory to life-A developmental approach*. Ankara: İksad Yayınevi.

Aydın, M. S. (2020). *Din felsefesi*. İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Aydın, S. (2020). *Üniversite gençliğinin kurumsal ve öznel dindarlığa bakışı ve etkileyen faktörlerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak

Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10).

Ayten, A. (2005). Kendini gerçekleştirme ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), s.185-204.

Ayten, A. (2012). Kimlik ve din: İngiltere'deki Türk gençleri üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(2), s.101-119.

Ayten, A. (2021). *Psikoloji ve din: Psikologların din ve tanrı görüşleri*. İz Yayıncılık, İstanbul.

Ayten, A. ve Vural, E. (2023). *Ah bu gençler: Günümüz gençliğinde dini kimliğin görünüşleri*. İz Yayıncılık, İstanbul.

Ayten, A., ve Yıldız, R. (2016). Dindarlık, hayat memnuniyeti ilişkisinde dinî başa çıkmanın rolü nedir? Emekliler üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Journal*, 16(1), s.281-308.

Bahadır, A. (1994). *Ergenlik döneminde dinî şüphe ve tereddütler*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bahadır, A. (1999). *Hayatın anlam kazanmasında psiko-sosyal faktörler ve din*. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Bahadır, A. (2002). Ergen kişiliği bağlamında din-kişilik ilişkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*; 14 (14), s.111-123.

Bahadır, A. (2021). *İnsanın anlam arayışı ve din: Logoterapik bir araştırma*. İstanbul, İnsan Yayınları.

Bakırtaş, T. (2019). *Ergenlik döneminde bilişsel faktörlerin karar verme sürecine etkisinin din psikolojisi yönünden incelenmesi: Adapazarı örneğinde*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Barak, A., ve Kaplan, H. (2024). Din psikolojisi perspektifinden dindarlık ve tüketim ilişkisi üzerine kuramsal değerlendirmeler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*(9), s.137-174.

Batson, C. D., ve Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as auest: I. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, s.416-429.

Baymur, F. (1969). *Genel psikoloji*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite gençliğinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir araştırma: Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir anket uygulaması*. (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Benjamin, D. J., Choi, J. J., ve Fisher, G. (2016). Religious identity and economic behavior. *Review of Economics and Statistics*, 98(4), s.617-637.

Bilgin, A. (2014). Din, dindar, dindarlık: özeleştirel bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), s.75-84.

Bilgin, N. (2014). *Kimlik inşası*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Cebeci, S. (2008). Milli kimlik bağlamında din-kültür ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2), s.1-11.

Certel, H. (1998). İslami ibadetlerin psiko-sosyal işlevleri. *Ekev Akademi Dergisi*, C: 1, S: 3, s.149-156.

- Certel, H. (2016). *Din psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Chou, H. T. G., Esplin, J., ve Ranquist, S. (2013). Childhood attachment to parents and frequency of prayer during the college years. *Mental Health, Religion ve Culture*, 16(8), s.863-875.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2020). *Din psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Codman-Wilson, M. L. (1992). *Thai cultural and religious identity and understanding of well-being in the US: An ethnographic study of an immigrant church*. Garrett-Evangelical Theological Seminary with Northwestern University.
- Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (24), s.5-23.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. (6. baskıdan çeviri). (Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Çev.).(Ed). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Croog, S. H., ve Teele, J. E. (1967). Religious identity and church attendance of sons of religious intermarriages. *American Sociological Review*, s.93-103.
- Çalışkan Baran, G. (2024). *Dini duygular üzerine nitel araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Çapcıoğlu, İ. (2009) Sosyo-politik tutumlar ve dindarlık: ilahiyat fakülteleri örneğinde bir alan araştırması. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 143-180.
- Çapcıoğlu, İ., (2008). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin yakın sosyal çevre ile ilişkilerinde etkili bir faktör olarak dindarlık. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol.12, no.3, s.49-64.
- Çayır, C. (2014). Ergenlerin dini inanç, şüphe ve dini tutumları üzerine bir araştırma, *Bilimname: Düşünce Platformu*, sayı: 27, s. 59-88
- Çetin, M. (2021). Dindarlık-ahlak ilişkisi ve dinî-toplumsal yansımaları. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (13), s.83-106.
- Çetin, N. S. (2020). *Medyanın gençlerin dini kimlik inşasındaki rolü: İnönü üniversitesi iletişim fakültesi ve ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Çetinbaş, C. (2020). *Müslüman dini kimliğin islamofobiye etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Dalbay, R. S. (2018). “Kimlik” ve “toplumsal kimlik” kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), s.161-176.

Daşkiran, İ. (2009). *Gençliğin kimlik oluşumunda din, aile ve medyanın etkisi: Kahramanmaraş lise gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Demir, H., ve Çınar, M. (2022). Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını etkileyen faktörlerin CHAID analiz yöntemi ile incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(3), s.1016-1029.

Demiröz, H. (2021) *Ergenlerde çoklu zekâ, dindarlık ve maneviyat ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Demirtaş, H. A. (2003). Sosyal kimlik kuramı, temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), s.123-144.

Dereboy, İ. F. (1993). *Kimlik bocalaması: anlamak, tanımak, ele almak*. Malatya: Özmert Ofset.

Dereli, M. D. (2018). *Dini kimliklerin sosyal medyada akışkanlaşması: Siber-etnografik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye’de dinî hayat araştırması*. Ankara.

Doğan, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin travma sonrası gelişimlerinde içsel dinî motivasyon, dinî başa çıkma, sabır ve şükrün rolü. *Electronic Turkish Studies*, 13(25), s.207-230.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat algısı ve diğerkâmlıkla ilişkisi (Kan bağışi örneğinde Türkiye Amerika karşılaştırmalı nitel bir araştırma)*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat algısı ve yansımaları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Elkind, D. (1964). Age changes in the meaning of religious identity, *Review of Religious Research*, Autumn, Vol. 6, No. 1, s.36-40.

Emre, Y. (2021). *Dinî gelişim*. Nevzat Gencer ve Muammer Cengil (Ed.), *Din psikolojisi içinde* (ss.69-88). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Ericek Maraşlıoğlu, Ş. (2023). *Dini kimliğin oluşumunda çocukluk döneminin etkisi: rol teorisi bağlamında psikolojik bir analiz*. (Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Erikson, E. (1967). *Dialogue with erik erikson*. New York; Londra: Harper ve Row.

Erikson, E. (1993). *Childhood and society*. New York: Norton. (Orijinal çalışma 1963'te basıldı).

Erikson, E. H. (2022). *İnsanın 8 evresi* (G. Akkaya Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York, NY: W.W. Norton.

Erkan, E. (2013). Postmodern dönemde ontolojik anlam aracı olarak dinî kimlik. *Electronic Turkish Studies*, 8(8), s.1825-1837.

Eryüksel, G. N. (1987). *Ergenlerde kimlik statülerinin incelenmesine ilişkin kesitsel bir çalışma*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ete, H., ve Yargı, A. (2023). *Türkiye’de dindarlık algısı* (Toplumsal Eğilimler-3). Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi.

Evans, R. I. (1967). *Dialogue with Erik Erikson*. New York: Harper ve Row.

Evyapar, M. E., ve Özbolat, A. (2020). Ötekileştirilen dindar gençlik: ‘imam hatipler kapatılsın’ facebook grubu örneği. *İlahiyat Akademi*, (12), s.75-96.

Eyüpoğlu, O., ve Batuk, C. (2015). Özsel ve işlevsel din tanımları bağlamında Assisili Francis mistisizmi ve Protestan ahlakının mukayesesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), s.95-122.

Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper Collins.

Frankl, V. (2021). *Psikoterapi ve din: Bilinçdışındaki tanrı*. (Z. Taşkın Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Freud, S. (2000). *Uygarlık ve hoşnutsuzlukları-bir yanılısamanın geleceği* (A. Yardımlı Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.

Fromm, E. (1950). *Psychoanalysis and religion*. New Haven: Yale University Press.

Fromm, E. (1993). *Psikanaliz ve din*. (A. Arıtan Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Fromm, E. (2003). *Sahip olmak ya da olmak*. (A. Arıtan Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Gashi, F. (2016). “Kimlik oluşumunda dinin rolü”. II. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu. Muhiddin Okumuşlar (Ed.), C. 2. *Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları*, s.197-209.

Geurts, N., ve van Klingeren, M. (2023). Do religious identity and media messages join forces? Young Dutch Muslims’ identification management strategies in the Netherlands. *Ethnicities*, 23(1), s.26-45.

Gilliat, S. (1994). *Perspectives on the religious identity of Muslims in Britain* (Doctoral dissertation, University of Wales Trinity Saint David).

Glassman, J. S. (1993). *The relationship between Jewish ethnic and religious identity* (Doctoral dissertation, University of British Columbia).

Göka, E. (2021). *Psikoloji, varoluş, maneviyat*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Gökçe, S. (2021). *Kuşaklara göre dindarlık eğilimleri: Y ve Z kuşaklarının dindarlık eğilimleri üzerine bir inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Gökçe, S., ve Tekin, İ. (2021). Z kuşağının dindarlık eğilimleri. *Talim*, 5(2), s.182-205.

Greil, A. L., ve Davidman, L. (2007). *Religion and identity*. James A. Beckford ve N. J. Demerath (Ed.), *The sage handbook of the sociology of religion*, ss.549-565.

Greil, A. L., ve Davidman, L. (2016). *Kimlik ve din*. (A. Özbolat, S.Kartopu Çev.). *Kimlik ve din içinde*. Abdullah Özbolat, Mustafa Macit (Ed.), s.3-38.

Güç, A. (2006). Din ve barış: Dinin dünya barışına katkısı. *Köprü Dergisi*. İstanbul, (94).

Güllü, İ. (2010). *Gecekondulaşma, gençlik ve dindarlık-Kayseri Argıncık örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Günay, Ü. (2005). *Din sosyolojisi* (6. baskı). İnsan Yayınları.

Gürhan, N. (2017). Yemek ve din: Yemeğin dini simgesel anlamları üzerine bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s.1204-1223.

Gürses, İ., ve İrk, E. (2018). İnternet kullanımı ve ergenlerin dini gelişimleri üzerine bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), s.109-135.

Gürsoy Şanver H. (2018). *Amerikalı Müslüman ergenlerin pozitif gençlik gelişimlerinin yordayıcısı olarak etnik ve dini kimlik oluşumlarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürsoy, Ş. ve Çapcıoğlu, İ. (2006-2009). Din kimlik ilişkisi üzerine. *Toplum Bilimleri*, 1-3, s.115-120.

Hayta, A. (2000). UÜ İlahiyat fakültesi öğrencilerinin ibadet ve ruh sağlığı (psiko-sosyal uyum) ilişkisi üzerine bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 487-506.

Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), s.29-63. Değerler Eğitimi Merkezi.

Hayta, A. (2017). *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Héliot, Y., Gleibs, I. H., Coyle, A., Rousseau, D. M., ve Rojon, C. (2020). Religious identity in the workplace: A systematic review, research agenda, and practical implications. *Human resource management*, 59(2), s.153-173.

Hogg, M. A., ve Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal psikoloji*. (İ. Yıldız ve A. Gelmez Çev.). Ütopya Yayınevi.

Holm, N. G. (2018). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Hoyt, S. F. (1912). "The etymology of religion", *Journal of the American Oriental Society* 32/2, s.126-128.

Hökelekli, H. (2010). *Din, dindarlık ve boyutları*. Hayati Hökelekli, (Ed.). *Din psikolojisi içinde*. (ss. 2-44).1. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Hökelekli, H. (2016). *Çocuk, genç, aile psikolojisi ve din*. Değerler Eğitimi Merkezi.

Hökelekli, H. (2022). *Din psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Hunsberger, B., Pratt, M., ve Pancer, S. M. (2001). Adolescent identity formation: Religious exploration and commitment. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(4), s.365-386.

İncedal, A. (2019). *Ergenlerde dindarlık ve kimlik statüsü arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

James, W. (1902). The varieties of religious experience: A study in human nature. New York: Longmans Green and Company.

Javdan, M., Poordadkhodaei, N., ve Forozanfar, A. (2023). The relationship between foresight, Self-Control and Islamic Life Style with Adolescents Religious Identity. *Islamic Life Journal*, 7(1), s.58-67.

Jung, C. G. (1993). *Din ve psikoloji*. (C. Şişman Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve din*. (R. Karabey Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Jung, C. G. (2015). *Anılar, düşler, düşünceler*. (İ. Kantemir Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Kabaklı Çimen, L. (2019). Eğitim fakültesi öğrencilerinin rol model tercihleri, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), s.88-110.

Kaleci, F. N. (2016). *Ergenlik dönemi kimlik oluşumunda dinin rolü: Konya örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Kaplan, K. (2017). *Dinî inanç, dinî tasavvur, şüphe ve inançsızlık*. Halil Apaydın (Ed.). *Din psikolojisi içinde* (ss. 65-88). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Karaboğa, M. T. (2019). Lise öğrencilerinin rol model tercihlerine ilişkin bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), s.363-391.

Karaca, F. (2017). *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 3.

Karacoşkun, M. D. (2004). Dini inanç-dini davranış ilişkisine sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), s.23-36.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Yayın Dağıtım.

Karşlı, N. (2021). *Din-psikoloji ilişkisi*. Nevzat Gencer ve Muammer Cengil (Ed.), *Din psikolojisi içinde* (ss. 39-68). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Kartopu, S. ve Hacıkeleşoğlu, H. (2016). Dindarlık eğiliminin kimlik duygusu kazanımındaki rolü. *The Journal of Academic Social Science*, 29(29), s.244-268.

Kayacan, Ş. N. (2022). *Z kuşağında dini şüphe*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kayıklık, H. (2002). Bireysel dindarlığın psikolojik kaynakları. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5, 13, s.27-40.

Kayıklık, H. (2005). Bireysel yaşamda dinsel değişim. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 5(2), s.5-23

Kayıklık, H. (2021). *Din psikolojisi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Kırkpatrik, L. A. (2006). Din psikolojisinde bağlanma teorisi, (M. Koç Çev.), *Bilimname : Düşünce Platformu*, 2006/1, cilt: IV, sayı: 10, s.133-172.

Kızılabdullah, Ş. (2015). *Dinlerin birey aile ve toplum barışına katkısı (Yahudilik Hristiyanlık ve İslam)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kiesling, C., Sorell, G. T., Montgomery, M. J., ve Colwell, R. K. (2006). Identity and spirituality: a psychosocial exploration of the sense of spiritual self. *Developmental psychology*, 42(6), 1269.

Kirkland-Harris, L. I. (1993). *A qualitative study of the relationship between double-consciousness and religious identity in nine African-American women*. Boston University.

Knott, K. (2022). Religion and identity, and the study of ethnic minority religions in Britain. *Australian Association for the Study of Religions Book Series*, 9-9.

Koç, M. (2002). *Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Koç, M. (2003). Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisi üzerine teorik bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), s.373-398.

Koç, M. (2005). Din psikolojisi açısından ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin gelişimi. *EKEV Akademi Dergisi*, 9(25), s.75-88.

Koç, M. (2009). Dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişki: yetişkinler üzerine ampirik bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), s.473-493.

Koç, M. (2017). Dindarlığın oluşumuna din eğitiminin psiko-pedagojik katkıları: ‘Değer-Yoksun Dindarlık’ tipolojisi bağlamında teorik bir yaklaşım. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), s.87-138.

Koç, M. (2018). Psikolojik ve pedago-sosyo-teolojik açıdan güven: Din ve değerler psikolojisi perspektifinden analizler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(33), s.1-38.

Kohlberg, L. (1981). The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice (Essays on moral development, volume 1). San Francisco: Harper ve Row.

KONDA (2007). Gündelik yaşamda din, laiklik ve türban araştırması.

Köker, B. B. (2023). *Dini hayatta gerilim alanları: çalışan dindar bireyler üzerine nitel bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Köse, A. ve Ayten, A. (2021). *Din psikolojisi*. Timaş Yayınları.

Köylü, M. (2014). *Yetişkin din eğitiminin teorik temelleri*. İstanbul: Dem Yayınları.

Kula, M. N. (1986). *Ergenlerde kimlik bunalımı ve din eğitiminin etkisi* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve din: Ergenler üzerine bir araştırma*. Ayışığı kitapları.

Kulaksızoğlu, A. (2017). *Ergenlik psikolojisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), s.1-26.

Kuşat, A. (2003). Bir değerler sistemi olarak “kimlik” duygusu ve Atatürk. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), s.45-61.

Küker, S. (1997). *Kimlik duygusunun kazanılması açısından ergenlerin, genç yetişkinlerin ve yetişkinlerin karşılaştırılması*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

MacDonald-Dennis, C. (2006). Understanding anti-Semitism and its impact: A new framework for conceptualizing Jewish identity. *Equity ve Excellence in Education*, 39(3), s.267–278.

MAK. (2017). Türkiye’de toplumun dine ve dini değerlere bakışı. Ankara.

Maltby, J., ve Day, L. (1998). Amending a measure of the Quest Religious Orientation: Applicability of the scale's use among religious and non-religious persons. *Personality and Individual Differences*, 25(3), s.517-522.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social psychology*, 3(5), s.551-558.

Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve dindar olmayanlarda kişilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma (İstanbul örneği)*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Mitchell, C. (2017). *Religion, identity and politics in Northern Ireland: Boundaries of belonging and belief*. Routledge.

Mol, H. J. (1977). *Identity and the sacred: A sketch for a new social-scientific theory of religion*. Oxford: Blackwell.

Morsümbül, Ü. (2005). *Ergenlikte kimlik statülerinin bağlanma stilleri, cinsiyet ve eğitim düzeyi açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Morsünbül, Ü. (2013). Ergenlikte kimlik statüleri ve risk alma arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 12(2), s.347-355.

Moulin, D. (2013). Negotiating and constructing religious identities. Coming out religiously religion, the public sphere, and religious identity formation REA annual meeting, Nov 8-10 içinde (s. 1–10). Boston: University of Oxford, UK.

Mukul, S. (2019). *Lise çağı gençlerinin sosyalleşmesinde dinin rolü (Maçka örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

Nas, F. (2017). Üniversite öğrencilerinin arkadaşlık seçiminde cinsiyet, inanç ve etnisite değişkenlerinin önemi (Bartın Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), s.489-497.

Neuman, W. L. (2022). Toplumsal araştırma yöntemleri. *Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Cilt 1.(Ö. Akkaya Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Nişancı, Z. (2023). Sayılarla Türkiye’de inanç ve dindarlık. *İstanbul: International Institute of Islamic Thought Araştırma Raporu*. Mahya Yayıncılık.

Niyazibeyoğlu, T., ve Soykan, N. Y. (2023). İş hayatında başarı ve maneviyat üzerine nitel bir araştırma. *Rize İlahiyat Dergisi*, (24), s.29-41.

Oktay, E., Eygü, H., ve Haksever, S., (2023). *Üniversite gençliğinde günah algısı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Okumuş, E. (2006). Gösterişçi dindarlık. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(3), s.17-35.

Oser, F. K., Reich, K. H., ve Bucher, A. A. (1994). Development of belief and unbelief in childhood and adolescence. In J. Corveleyn ve D. Hutsebaut (Eds.), *Belief and unbelief: Psychological perspectives* (s. 39-62). Amsterdam: Rodopi.

Özbaydar, B. (1975). *Din ve tanrı inancının gelişmesi üzerine bir araştırma*. Baha Matbaası.

Özcan, B. (2023). *Minimalizm, maneviyat ve İslam’da sadelik üzerine nitel bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 11(1), s.323-343.

Özgüven, A. C., ve Arı, Y. (2023). Üniversite gençliğinin din algısı (Eskişehir Örneği). *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, (4), s.143-155.

Öztürk, E. E. (2013). *İyimserlik ve dindarlık*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özüdoğru, B. (2019). Tesettür algısının değişimi: üç nesil incelemesi. *Sosyoloji Divanı*, 13, s.109- 132.

Palinkas L.A., Horwitz S.M., Green C.A., Wisdom J.P., Duan N., Hoagwood K. (2013). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*. 42(5). s.533-544.

Palitsky, R., Sullivan, D., Young, I. F., ve Schmitt, H. J. (2020). Religion and the construction of identity. In *The Science of Religion, Spirituality, and Existentialism* (pp. 207-222). Academic Press.

Paloutzian, R. F. (2017). *İnvitation to the Psychology of Religion*, 3. bs., New York: The Guilford Press.

Pargament, K. I. (2003). “Tanrım bana yardım et” Din psikolojisi açısından başa çıkmanın teorik çatısına doğru” (A. Albayrak Çev.), *Tabula Rasa*, 3(9), s.207-235.

Pargament, K. I., ve Mahoney, A. (2002). *Spirituality: Discovering and conserving the sacred*. C.R. Snyder-S.J. Lopez (Ed.). *Handbook of positive psychology*, (ss.646-659). Oxford: Oxford University Press.

Parks, S. L. (1980). Faith development and imagination in the context of higher education. Ph.D. Diss., Harvard University

Peek, L. (2005). Becoming Muslim: The development of a religious identity. *Sociology of Religion*. 66 (3), s.215-242.

Peek, L. (2016). *Müslümanlaşma: Bir dini kimliğin gelişimi* (M. Macit ve F. Öztaş Çev.). Abdullah Özbolat ve Mustafa Macit (Ed.), *Kimlik ve Din İçinde* (ss. 293-333). Adana: Karahan Kitabevi.

Peker, H. (2022). *Din psikolojisi*. Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently? *On the horizon*, 9(6), s.1-6.

Puffer, K. A., Pence, K. G., Graverson, T. M., Wolfe, M., Pate, E., ve Clegg, S. (2008). Religious doubt and identity formation: Salient predictors of adolescent religious doubt. *Journal of Psychology and Theology*, 36(4), s.270-284.

Pür, İ. (2023). Üniversite öğrencilerinde gelecek kaygısı ve dindarlık ilişkisi: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(96), s.473-488.

Ringger, M. D. (1994). *The relationship between private religious behavior, religious identity, and self-esteem among Latter-day Saint adolescents in the context of familial and religious socialization*. Brigham Young University.

Salisbury, W. S. (1970). Religious identity and religious behavior of the sons and daughters of religious intermarriage. *Review of Religious Research*, s.128-135.

Santrock, J. W. (2020). *Ergenlik*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Saroglou, V., ve Galand, P. (2004). Identities, values, and religion: A study among Muslim, other, immigrant, and native Belgian young adults after the 9/11 Attacks. *An International Journal of Theory and Research*. 4(2), s.97-132.

SEKAM (2016). *Türkiye’de gençlik: Gençliğin özellikleri, sorunları, kimlikleri ve beklentileri*. İstanbul: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi.

Seriner, B. (2019). *Ergenlerde günah ve suç algısı günahkarlık ve suçluluk duygusu üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Shire, M. J. (1987, July). Faith development and Jewish education: A critical look. *Compass Magazine*.

Small, J. L. (2008). College student affiliation and spiritual identity: A qualitative study. Doktora Tezi. The University of Michigan, USA.

Sönmez, H. (2023). *İmam Hatip gençliğinin dini kimlik oluşumunda sosyal medyanın etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şahin Demirkapı, E. (2013). *Çocukluk çağı travmalarının duygu düzenleme ve kimlik gelişimine etkisi ve bunların psikopatolojiler ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Şentepe Lokmanoğlu A. (2021). *Din ve sağlık ilişkisi*. Nevzat Gencer ve Muammer Cengil (Ed.), *Din Psikolojisi içinde* (ss. 237-266). Lisans Yayıncılık.

Şentürk, H. (1994). İbadetin manası ve fonksiyonları üzerine psikolojik bir bakış denemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, s.139-158.

Şimşek, S. (2002). Günümüzün kimlik sorunu ve bu sorunun yaşandığı temel çatışma eksenleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), s.29-39.

- Şirin, S. (2020). *Yetişin gençler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In *Political psychology* (pp. 276-293). Psychology Press.
- Tan, M. (2019). *Arkadaşlığın sosyolojisi: Değişen arkadaşlık ilişkileri üzerine bir araştırma (Mardin Örneği)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- TDK. (2023). “Din”, Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/>, (25.11.2023).
- TDK. (2023). “Kimlik”, Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/>, (16.10.2023).
- Temirak Yüzbaşı, H. ve Ayten, A. (2023). Dindarlığın gösterişçi tüketim, savurgan tüketim ve dini öncelikli tüketim davranışına etkileri üzerine nicel bir araştırma. *Theosophia*, 6, s.19-31.
- Tiliopoulos, N. S. (2004). *Religion and psychological well-being: mapping the relationship between Christian religiosity ve personality factors*. The University of Edinburgh. Doctorate of Philosophy (PhD) Psychology.
- Topses, G. (2013). Psikolojik danışma sürecinde: “kendini kabul” ve “savunucu davranış” kavramlarının felsefi ve psikolojik boyutları. *folklor/edebiyat*, 19(74), s.61-72.
- Topuz, İ. (2013). Dinî değerlerin karar alma süreçlerindeki etkisi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13(3), s.69-88.
- Töröcsik, M., Szűcs, K., ve Kehl, D. (2014). How generations think: research on generation z. *Acta universitatis Sapientiae, communicatio*, 1(1), s.23-45.
- Tunç, A. (2019). *Tüketim, din ve israf: Genç din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri üzerine bir değerlendirme (Bingöl Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tural, S. K. (1990). Benlik, kimlik ve kişilik üzerine notlar. *Milli Folklor Dergisi*, 8, s.9-16.
- Tümer, G. (1994). “Din”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı*, Cilt 9, s.312-320.

Türkkan, Z. (2011). *Kimliğin oluşumunda ve korunmasında dinin rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Twenge, J. M. (2018). *İnternet nesli*. (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ulu, M. (2013). *Dindarlığın tanımı, boyutları ve ölçülmesi üzerine psikolojik bir araştırma, Kayseri: Erciyes Üniversitesi öğrencileri örneği*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Ulu, M. (2019). *Önyargı ve din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Uysal, V. (2006). *Yetişkinlikte dindarlık ve kültürel arka planı*. M. Faruk Bayraktar (Ed.). *Yetişkinlik dönemi eğitimi ve problemleri içinde*. (ss. 207-246). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Ünal, N. (1998). *Dini inanç ve duanın umutsuzlukla ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Wulff, D. M. (1997). "The psychology of religion: An overview", Edward P. Shafranske (Ed.), *Religion and the clinical practice of psychology*. (pp. 43–70). Washington, DC: American Psychological Association.

Yalçinkaya, Z., ve Cerrah, L. (2023). Tarikat/cemaat mensuplarının gözünden katılım sebepleri ve tarikat/cemaat ortamları. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 16(2), s.736-765.

Yanmış, M., ve Kahraman, B. (2013). Gençlerin dini ve etnik kimlik algısı: Diyarbakır örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), s.117-153.

Yaparel, R. (1987). Dinin tarifi mümkün mü? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), s.403-418.

Yaparel, R. (2020). *Dönüşen kentte maneviyat*. Seyfettin Erşahin ve Zehra Erşahin (Ed.), *Kent ve maneviyat içinde* (ss. 93-100). Ideal Kitaplar.

Yapıcı, A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 2(2), s.75-117.

Yapıcı, A. (2004). *Din kimlik ve ön yargı: Biz ve onlar*. Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. (2006). *Algısal açıdan Müslüman kimliği ve dindarlık*. Ünver Günay ve Celaledin Çelik (Ed.), *Dindarlığın sosyo-psikolojisi içinde* (ss. 206-258). Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), s.65-115.

Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-sekülerleşme sürecinde Türk gençliğinde dinî hayat: meta-analitik bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), s.1-40.

Yapıcı, A. (2016). *Dinî grup kimliği: Kimlik ve dini aidiyet*. Abdullah Özbolat ve Mustafa Macit (Ed.), *Kimlik ve din içinde* (ss. 41-64). Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. (2016). Müslüman Türk kültüründe inanç gelişimi (Bir model denemesi). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.83-113.

Yapıcı, A. (2018). Küreselleşen dünyada gençlik ve gençlerde dini hayat. *Peygamberimiz ve Gençlik*, s.83-97.

Yapıcı, A. (2020). Şüphe ve inanç kıskacında gençlerin din ve dindarlık algıları. *İlahiyat Akademi*, (12), s.1-44.

Yapıcı, A. (2021). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Karahan Yayınları.

Yapıcı, A. ve Albayrak, K. (2002). "Öteki"ni algılama bağlamında dini gruplar arası ilişkiler. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5(14), s.35-59.

Yavuz, K. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), s.87-109.

Yavuzer, H., Erdem, M. ve Açıkgöz, Ü. (2018). Üniversite gençliğinin din algısı (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Örneği). *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s.22-48.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula Rasa*, 1(1), s.19-42.

Yücel, Z. (2021). *Alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisi üzerine nitel bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yürürdurmaz, T. (2019). *Üniversite gençliği ve dini hayat*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları.

Yüzbaşı, H. T., ve Ayten, A. (2023). Dindarlığın gösterişçi tüketim, savurgan tüketim ve dini öncelikli tüketim davranışına etkileri üzerine nicel bir araştırma. *THEOSOPHIA*, s.19-31.

Zavalsız, M. (2023). Gençlerin dine bakışı: üniversite örneklemi üzerine bir saha araştırması. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (8), s.11-43.

Zavalsız, Y.S. (2012). Din değiştirmenin psiko-sosyal kodları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), s.185-200.

Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G.; Hipp, K. M., Scott, A. B. ve Kadar, J. L. (1997). Religion and spirituality: Unfuzzifying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36 (4), s.549–564.

EKLER

Ek 1: Etik Kurul Onayı

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

ETİK ONAY BELGESİ

ARAŞTIRMANIN BAŞLIĞI	Kimlik ve Din: Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma
SORUMLU ARAŞTIRMACININ ADI SOYADI	Ümmügülsüm SATILMIŞ
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ KARAR	Bu araştırmanın amacı; henüz gençlik yıllarında olan üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılması amaçlanmıştır.
ETİK KURUL KARARI	Yukarıda bilgileri verilen başvuru dosyası ile ilgili belgeler araştırmanın /çalışmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş ve araştırmanın / çalışmanın başvuru dosyasında belirtilen kişilerle gerçekleştirilmesinde etik ve bilimsel sakınca bulunmadığına oy birliği ile karar verilmiştir.
KARAR NO	2024/03-12
KARAR TARİHİ	21.02.2024

SOSYAL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

ADI SOYADI	ÜYE BİLGİLERİ	İMZA
Prof. Dr. Özge KARAEĞE	Başkan	
Prof. Dr. M. Ağâh TEKİNDAL	Başkan Yardımcısı	KATILMADI
Doç. Dr. Hakkı KARAŞAHİN	Raportör	
Prof. Dr. Nurecihan KİRİŞ	Etik Kurul Üye	
Prof. Dr. Levent ÇETİN	Etik Kurul Üye	
Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN	Etik Kurul Üye	
Prof. Dr. Sedef EYLEMER	Etik Kurul Üye	
Prof. Dr. Ayтуğ ARSLAN	Etik Kurul Üye	YILLIK İZİN
Doç. Dr. Betül AKTAŞ	Etik Kurul Üye	KATILMADI
Doç. Dr. Sehran DİLMAÇ	Etik Kurul Üye	
Doç. Dr. İlknur Naz GÜRŞAN	Etik Kurul Üye	

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu: FUD39D7 Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ikc-ebys>

Ek 2: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Sizi Ümmügülsüm SATILMIŞ tarafından gerçekleştirilecek “Kimlik ve Din: Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmada henüz gençlik yıllarında olan üniversite öğrencilerinin kimlik gelişimleri sürecinde dinin rolünün anlaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışma için sizden tahminen 45-50 dk. ayırmanız istenmektedir. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Bu çalışmaya katılmanız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecek, katıldığınız için size bir ödeme yapılmayacaktır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen şekilde içtenlikle cevaplamanızdır. Bu formu okuyup/size okunmasını sağlayıp onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katılmayı kabul ettikten sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı doğrultusunda kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır.** Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya e-posta adresinden ulaşarak bilgi talep edebilirsiniz.

Araştırmaya gösterdiğiniz ilgi için teşekkür ederiz.

Araştırmacının

Adı-Soyadı: Ümmügülsüm SATILMIŞ

İmzası:

Tarih:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

KATILIMCI BEYANI

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum/okunmasını sağladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güvence verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Bu formun imzalı bir nüshası bana verildi.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

Tarih:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

Ek 3: Mülakat Formu

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
KİMLİK VE DİN: GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA
MÜLAKAT SORULARI

Kişisel Bilgi Formu

Cinsiyet:

Yaş:

Mezun Olunan Lise:

Düz Lise

Mesleki ve Teknik Lise

İmam Hatip Lisesi

Fen Lisesi

Eğitim Görülen Fakülte:

Sınıf:

Ailenin Aylık Gelir Durumu:

Annenin Eğitim Durumu:

Annenin Dindarlık Durumu:

Babanın Eğitim Durumu:

Babanın Dindarlık Durumu:

Aşağıdaki ifadelerden hangisi size daha yakın gelmektedir?

A- Tanrı'ya İnanıyorum.

B- Bazı Şüphelerim Olmakla Beraber Tanrı'ya İnanıldığımı Düşünüyorum.

C- Tanrı'ya İnanmıyorum.

D- Başka:.....

(Temel ve sonda sorular)

1. Bana kendinizden bahseder misiniz? Siz kimsiniz, kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ayşe/Ahmet kimdir? Nasıl biridir? (Dine ve manevi inançlara, değerlere, ilkelere, unsurlara değiniyorlar mı ona bakacağız) (Sizi iyi tanıyan bir kişi sizi nasıl tanımlar?)
2. Geleceğe yönelik hayalleriniz, hedefleriniz, amaçlarınız, planlarınız var mıdır? Varsa nelerdir? (Dine ve manevi inançlara, değerlere, ilkelere, unsurlara değiniyorlar mı ona bakacağız)
3. Bugüne kadar yaşadığınız bir sorun, zorluk oldu mu (okul hayatı, ilişkiler, dersler, aile yaşamı, hastalık, kaza, musibet vb.)? Bu olaya nasıl bir tepki verdiniz? Bunu aşabilmek için, bununla mücadele edebilmek için ne(ler) yaptınız, ne(ler)den güç aldınız? Başınıza gelenin nedeninin ne olduğunu düşündünüz? (Dine ve manevi inançlara, değerlere, ilkelere, unsurlara değiniyorlar mı ona bakacağız).
4. Sizce maneviyat nedir? Ne demektir? Kendinizi maneviyatlı biri olarak tanımlar mısınız?
5. Sizce dindarlık nedir? Ne demektir? Müntesibi olduğunuz dini nasıl tanımlarsınız? Bu din sizin için ne ifade etmektedir? Kendinizi dindar biri olarak tanımlar mısınız? 1'den 10'a kadar değerlendirecek olsanız dindarlık düzeyiniz kaç olabilir?
6. Dinî inançlar ve uygulamalar konusunda hiç şüpheye düştüğünüz oldu mu? Eğer olduysa dine karşı mesafeli durduğunuz bir süreç veya din değiştirme tecrübesi yaşadınız mı?
7. İbadetlerle aranız nasıldır? (Müslüman değil ise müntesibi olduğu dinin uygulamalarından neleri ne sıklıkla yaptığı sorulacak)
 - Hangi sıklıkla namaz kılarıyorsunuz?
 - Hangi sıklıkla oruç tutarsınız?
 - Ne gibi zamanlarda, durumlarda ve hangi sıklıkla dua edersiniz?
 - Kuran okumayı biliyor musunuz? Hangi sıklıkla Kuran ve meal okursunuz?
 - Hata ya da günah işlediğinizi düşündüğünüzde tövbeye başvurur musunuz?
8. Dinî inançlarınızı nasıl edindiniz veya neden benimsediniz? Ailenizin veya çevrenizin bu inançlarınız üzerindeki etkisi var mıdır? Varsa nedir? Ailenizle dinî konularda yaşadığınız bir çatışma (çatışmalar) olur mu?

9. Dinî topluluklara veya etkinliklere katılır musunuz? Bu katılımlar size nasıl hissettirir? Aileniz dernek, vakıf, cemaat gibi ortamlarda bulunma konusunda sizi yönlendirir mi? Yönlendirirse onlara nasıl cevap verirsiniz?
10. Dinin, dinî inançlarınızın günlük yaşamınızda etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız ne kadar ve nasıl etkili olduğunu düşünüyorsunuz?
- Yiyecek ve içecek tercihlerinizde neye göre hareket edersiniz? (Eğer dine atıfta bulunulmazsa dinin etkisi var mıdır? Ne kadar etkilidir? diye sorulabilir.)
 - Kıyafetlerinizi belirlemenizde hangi faktörler bulunmaktadır? (Eğer dine atıfta bulunulmazsa dinin etkisi var mıdır? Ne kadar etkilidir? diye sorulabilir.)
 - Yalnızlığı tercih eder misiniz veya yalnızlığa itildiğinizi düşünür müsünüz? Arkadaşlarınızı seçerken nelere dikkat edersiniz? (Eğer dine atıfta bulunulmazsa dinin etkisi var mıdır? Ne kadar etkilidir? diye sorulabilir.)
 - Din sosyal çevrenizde veya arkadaşlarınızla olan ilişkilerinizde nasıl bir rol oynar?
 - Arkadaşlarınız sizi bir yere davet ederse gidip gitmeyeceğinizi neler belirler? Örnek olarak sinema, tiyatro, opera, bale, resim/heykel sergisi, müze, konferans, konser, kafe, kahvehane, turistik gezi, eğlence mekânları, içkili mekânlar (Eğer dine atıfta bulunulmazsa dinin etkisi var mıdır? Ne kadar etkilidir? diye sorulabilir.)
 - Önemli bir karar almanız gerektiğinde dinin kararınız konusunda herhangi bir etkisi olur mu?
11. Din duygularınızı etkiler mi? Dininizin kendinizi nasıl hissettiğinizle ilişkisi var mıdır? Varsa nasıl bir ilişkisi vardır? -iç huzuru -güvenlik -ferahlık -sıkıntı -tereddüt -şüphe
12. Ortaokul ve lisede aldığınız din eğitimi sizi etkiledi mi, sizde bir değişiklik yaptı mı? Eğer cevabınız evet ise nasıl? Üniversiteye gelmeden önce dinî inançlarınızda veya uygulamalarınızda herhangi bir değişiklik yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu değişikliklere sebep olan faktörler nelerdir?
13. Üniversite yaşamı, dinî inançlarınızı ve uygulamalarınızı nasıl etkiler? Bunlarda herhangi bir değişiklik yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu değişikliklere sebep olan faktörler nelerdir? Aldığınız eğitimin dinî yaşantınızı etkilediğini düşünür müsünüz? Üniversite çevrenizdeki farklı kültür ve inançların dinî yaşantınız üzerindeki etkilerinde etkileri var mıdır? Varsa nelerdir?

14. Dinî inançlarınızla ahlaki değerleriniz arasında bir ilişki var mı? Yardımlaşma, diğerkâmlık, affedicilik, dürüst olmak, adil olmak, güvenilir olmak, hoşgörölü olmak, sorumluluk sahibi olmak gibi değer ve erdemleri dinle bağlantılandırır mısınız? (İnançlarınız günlük yaşamınızda etkisi olduğunu düşünüyor musunuz)
15. Çok beğendiğiniz ve kendinize rol model aldığınız biri(leri) var mıdır? Bu kişi(ler) kimdir? Bu kişi(ler)de kendinize örnek aldığınız özellik(ler) ne(ler)dir?
16. Son olarak dinin kimliğinizin bir parçası olduğunu düşünür müsünüz? Din kendinizi tanımada, tanımlamada, anlamlandırmada bir rol oynar mı? Oynadığını düşünüyorsanız nasıl bir rol oynar?

